Selskapet for Grimstad Bys Vel

Jubileumsbok 1922 – 2022

Selskapet
for
Grimstad Bys Vel

100 års Jubileumsbok 2022

Selskapet for Grimstad Bys Vel
Postboks 197, 4891 Grimstad
ISBN 978-82-90928-22-8
Grimstad 2022. 1 utgave. 600 eksemplarer.

Redaktør: Helge Grobæk
Fortrykk: Interface Media as
Trykk og Bind: Interface Media as

Omslaget foran: Grimstad havn. Tegning: Jarle Bjørklund
Omslaget bak: Barnebarn til noen av stifterne Foto: Torgrim Næverdal
Forsats bilde 1: Marie og Karl Olaus Knutson med døtrene Liv og Signe i hagen på Sole ca 1915.
Forsats bilde 2: Oversiktskart, det som er farget grønt er Byselskapets eiendommer.
(Utarbeidet av Roar Ousland oktober 2022)
Baksats: St.Hans aften med bål på Kuskjær. (Fot: Johnny Foss)

INNHOLD

Redaktørens forord 5
Forord 7

Karl Olaus Knutson – kulturbygger i et bysamfunn under endring 9
Av Audun Edwardsen

En tanke, et legat og «øer i vår nærmeste skjærgård» 14
Av Trond A. Berg

Grønn symbiose by og land 32
Av Alf Kjetil Igland

Hvordan Grimstad ble universitetsby 48
Av Knut Brautaset

«Nye» og «enda nyere» Dahlske skole! 63
Av Marie Vallesverd Dannevig

Tønnevold gård, O.T.Tønnevold og Campus Grimstad 72
Av Helge Grobæk

Reder og kulturforvalter i Hasseldalen 77
Av Dag Bakka jr.

Ibsen og Hamsun i Grimstad: Det store i det lille 92
Dag Gjerløw Aasland

Idrett i Grimstad 102
Birger Simonsen

Husene i Rønnesbukta – et historisk tilbakeblikk 112
Av Harald Berge Kringlebotn og Hans Olav Myhre

Bygningsvernprisen 2022 117
Helge Grobæk

Et streif gjennom Grimstad biblioteks historie 119
Av Odd Fr. Johnsen

Grimstads nye bibliotek 122
Av Brit Østerud

Grimstad i år 1808 131
Av Johan Anton Wikander

Biodden 1847 – 1920 138
Av Kjell Knudsen

Hasseldalen - fra skipsverft til shipping og maritim kulturhistorie. 158
Av Frode Eldegard Mindrebø

Skipperfruer til sjøs 169
Av Johan Anton Wikander

«Anders Frolending» og skipstømrerfamilien i Kirkegata 185
Av Johnny Østreim

Et rekviem for de hvite seil 192
Edward Grigson

Grimstad modellskuteklubb 197
Av Helge Grobæk

Minner fra Grimstad 1940-1945 200
Av Helge Grobæk

Da freden kom til byen vår 206
Av Carsten S. Due

Agnar Sundby – vår glemte kunstmaler 208
Av Johan Anton Wikander

Grimstad bys selskap til turismens bekjempelse 215
Av Per Gustav Lindeberg

Russetid 1962 219
Av Kjeld Malde

Fra Fladen og jorda rundt -nesten! -nesten! 225
Helge Grobæk

Min oppvekst i Grimstad på 60 og 70 tallet 230
Av Cecilie Jørgensen Strømmen

Kos på Groos – med SKRAL festival 240
Mikal Vassbotn

Skonnerten Solrik – tilblivelse og seilas gjennom 93 år 244
Av Asle Wennesland

Gratulerer med 100-års jubileum! 251
Forfattere 253
Tabula Gratulatoria 256

REDAKTØRENS FORORD

Det å være seg sin fortid bevisst og åpen for fremtidens muligheter er grunnlaget for Byselskapet tilblivelse og utvikling.

I år feirer vi 100-års jubileum. Det er naturlig å hedre de som har vært med på å gi Grimstads innbyggere, tilreisende fra inn- og utland, feriegjester og andre et slikt unikt tilbud.

For å markere jubileet har Byselskapet valgt å utgi en jubileumsbok. Medlemmer får den som gave. Det betyr at årsheftet 2022 ikke blir utgitt. Styrets beretning og regnskap for 2021-2022 (28.05.2021 til 29.04.2022) ligger på våre hjemmesider. Se www.grimstadbysvel.org.

Det har vært interessant og meningsfylt å arbeide med boken.

Redaksjonskomiteen har bestått av Trine Folkman, Torgeir Næverdal og Helge Grobæk. 24 skribenter har levert 31 artikler! Uten nøling sa samtlige ja til å skrive om temaer vi drøftet med dem. Det har vært en målsetting å gi leserne innsyn i noe av det som har satt preg på byen og omegn, både i tidligere tider og frem til i dag. Artiklene vinkler utdanning, idrett og annen kultur, jordbruk, industri og handel. Dessuten har vi gitt plass til enkeltpersoners egne opplevelser og historier.

Alle som har deltatt i dugnaden takkes på det hjerteligste for sine bidrag.

En spesiell takk til Knut Brautaset som har stått for mesteparten av arbeidet med å behandle og redigere et stort antall bilder.

Og sist, men ikke minst en takk til både trofaste og nye annonsører som har gitt bidrag til utgivelsen.

Bakerst i boka vil man finne forfatternes CV og annonsørenes Tabula Gratulatoria.

Jeg håper leserne vil ha glede av boken, både av de enkelte artikler og ikke minst bildene.

Helge Grobæk
Redaktør

FORORD

Byselskapet feirer 100 års jubileum i år og hva er vel mer naturlig enn en jubileumsbok i denne anledning. Fremsynte pionerer, med kemner Karl O. Knutson i spissen, ønsket å «arbeide for byens forskjønnelse» samt sikre byens borgere friområder i skjærgården. Allerede i 1929 ble en stor del av Indre Maløya gitt til Selskapet for Grimstad Bys Vel som en gave fra Kristen Helmer. Dette var starten på en rekke oppkjøp i skjærgården; deler av Ytre Maløya, Marivold, Leiholmene, Teistholmen, Østre og Vestre Svertingen ble kjøpt opp og sikret for allmennheten. I tillegg ble det sikret arealer på Vardeheia, Binabben, Grooseneset og i 2021, Fløyheia, gitt som gave til Byselskapet av Fuhr AS. Opp gjennom årene har Byselskapet ervervet seg mesteparten av den sentrumsnære skjærgården i tillegg til landeiendommene. Etter at skjærgårdsparken ble opprettet i 1977 er en stor del av den resterende skjærgården nå sikret for allment friluftsliv for all fremtid. Ingen byer langs kysten kan måle seg med Grimstad når det gjelder allmennhetens tilgang til sjønære friområder.

Vårt utrettelige arbeid for å sikre samt tilrettelegge områder til beste for allmenheten, er blitt belønnet med en fantastisk gave fra Grimstad kommune. Kommunestyret vedtok ved siste møte å overdra Gundersholmen, en bynær naturperle ved innseilingen til Grimstad, til Selskapet for Grimstad Bys vel. Det er med ydmyk takknemmelighet Byselskapet tar imot utfordringen og går i gang med å tilrettelegge dette området helt ute i skjærgården. Et område som kan brukes av folk uten båt eller bil, og som vi håper å kunne tilrettelegge også til bruk for bevegelseshemmede og rullestolbrukere.

I dag er tilgjengelige områder for mulig oppkjøp blitt redusert, og Byselskapet har hatt anledning til å arbeide mer for selskapets hovedformål; «Byens forskjønnelse». Dette innebærer bl.a. å arbeide for ivaretakelse av byens identitet, opprettholde det pietetsfulle særpreg som er så typisk for Grimstad. Vi utfordres ofte av utbyggere som ønsker økonomisk lønnsomme bygningsmasser, og skriver ofte høringsutkast og kommentarer i denne sammenheng. Vi er spesielt opptatt av at vår vakre skjærgård ikke skjemmes av bygg i 100 metersonen og vil jobbe utrettelig videre for at båtturen fortsatt skal være en visuell god opplevelse. Det samme gjelder ikke minst i byen, nå sist aktualisert gjennom forslag om utbygging av Torskeholmen. Utbygger har her levert et forslag til bygningsmasse, som etter Byselskapets oppfatning, er for stort i både høyde og volum, og som vil bryte med Grimstads særpreg. Politikerne har avvist første forslag, og forhåpentligvis vil vi etter hvert få bygninger på Torskeholmen som løfter Grimstad inn i fremtiden samtidig som byens egenart blir bevart.

Det er med glede og ydmykhet jeg har fått anledning til å delta i Byselskapets virke. Vi har fått mange nye medlemmer i jubileumsåret, men ønsker oss enda flere. Vi har mange hyggelige opplevelser med dugnadsarbeid, et arbeid som oppleves mer som et privilegium enn en forpliktelse. Vårt arbeid vil aldri bli avsluttet, vi vil gjennom vårt forvaltningsansvar alltid være underveis. Et foreløpig delmål vil være å få til en sammenhengende strandpromenade fra Biodden, via en skånsomt utbygd Torskeholmen, forbi Byhaven og rundt Gundersholmen for å avslutte på Bystranda. For å få til dette trengs kreative og iderike mennesker som er glad i byen sin, så hjertelig velkommen som medlem av Byselskapet!

Torgrim Næverdal
Formann

KARL OLAUS KNUTSON – KULTURBYGGER I ET BYSAMFUNN UNDER ENDRING.

Av Audun Edwardsen

Selskapet for Grimstad Bys Vel feiret sitt 100-års jubileum 22 april 2022 Blant gjestene var dattersønn av Karl O. Knutson – Audun Edwardsen. Han holdt denne gratulasjonstalen til Byselskapet:

Jeg er bedt om å fortelle litt om Karl Olaus Knutson, mannen som regnes som stifteren av Byselskapet. Han var selskapets første formann, og var min bestefar. Jeg føler at jeg kjenner denne mannen selv om han døde lenge før jeg kom til verden. Min alenemor hadde sin far som sitt største idol, og hun snakket mye om ham. Mine somre under oppveksten var preget av utforskingen av ting og papirer som lå igjen etter ham. I tillegg støtter jeg meg til noe av det engasjerte forfattere fra Grimstad har skrevet om ham. Jeg er ingen historiker og noen vil nok mene at noe kan være feil, men dette er Karl O. Knutsons historie sett fra mitt ståsted.

Jeg møter denne mannen først gjennom hans dagbok fra da han var 15-16 år. Han er eldste sønn av skipsbyggmesteren, Andreas Knutson, på Trydes skipsverft på Sæveli i Fjære. Han bor i et hus som verftseieren har latt bygge til hans far. Det er på denne tiden ennå stor aktivitet på beddingene i Vikkilen, der verftene ligger på rekke og rad.

Karl er et barn på vei til å bli voksen. Han leker fortsatt indianer med sine kamerater. Han er selv «den tause hevner», hans beste venn, Anton, sønn av verftseier Nils Ribe, er «den grå Zakarias», og en annen venn er «den gule ulv». De unge har sine hemmelige samlingssteder ute i skogen, «Kampenhaussen» synes å være en steinbu e.l., og «Helteborg» er en plankehytte de har bygget selv. Ravneberget var et kjært oppholdssted. Når guttene skal stikke seg vekk, er Karl innstilt på at også de yngre får være med. Guttene trives ute i naturen. Påskemorgen drar de opp på en utsiktstopp for å se soloppgangen. De kaller det «å se til sole». Karl skriver: «Solen står opp i sin fulle majestet. De blå flekker danner seg for øynene. Fyrtårnet under månen. Havet rundt om.» Året etter tar de også jentene med. Det er omstridt, men jentene er sterke og vil med. Noen synes det er flaut, men Karl mener det er viktig å være ridderlig overfor jentene. En ny livsfase er under oppseiling for guttegjengen. Ofte ror de unge til Hesnes og kjøper flødebøtte – det er deres iskrem. Likevel kan vi ikke kalle dem mors beste barn. De jakter, salutterer og signaliserer til hverandre med egne skytevåpen. De drikker øl og laddevin og skåler i punch på festdager. Karl er ikke mindre opptatt av våpen og alkohol enn de andre. Men Karl har også sin egen agenda. På 17. mai under punchen i plankehytta trekker han opp en ferdigskrevet 17.mai-tale der han hyller grunnloven og Henrik Wergeland som allerede da var hans store

Karl O. Knutson (Foto: Ukjent)

idol. Han elsker stabelavløpningene på verftet, og som sønn av mestersvennen får han komme med skipets vimpel. I 1882 dreide det seg om skipet «Forsete».

Han er god til å skrive og regne, og etter folkeskolen på Fjære får han kontorjobb hos Fogden i Nedenes. Han er nesten to meter høy, og han liker å ta seg godt ut med nyinnkjøpt spaserstokk og panamahatt. Men han og bestevennen har også en sterk interesse for å lese. De leser alt de kommer over av bøker og blader, og de diskuterer alle slags spørsmål. Moren er skeptisk til at han leser «Almuevennen», men Karl og Anton vil abonnere. Norges uavhengighet står på Karls dagsorden, men når han 17.mai skriver i dagboken at «frihetens fakkel brenner over hele landet», og at de «skal skyte og synge og heise det elskede flagg», så har noen (antagelig moren) strøket over dette og skrevet i margen at han «heller må raste pennen enn å skrive slikt noe fjas»

Det synes å bli et tidsskille i Karls liv da han skjenkes under en stabelavløping og i rusens hete kommer i politisk krangel med svenske arbeidere på verftet. De gir ham skikkelig juling, og etterpå får han en alvorlig oppstramming av sin far.

Disse dagbokbladene er, etter mitt syn, en vakker og innholdsmettet fortelling om begivenheter og hverdagsliv til en ung gutt i Fjære og Grimstad tidlig på 1880-tallet. Folk i Grimstad med aner fra gårder og skipsbyggeraktivitet Vikkilen, vil nok finne noen av sine i fortellingene fra denne barneflokken.

Men så blir Karl for alvor ungdom. Han drar i gang et ungdomslag i det miljøet han har vokst opp i. Alt han brenner for vil han fremme gjennom Ungdomslaget Idun. Han har nå forstått alkoholens nedbrytende virkning på ungdommen (kanskje også på ham selv). Han vil ha våpenbruken inn i organiserte former, han vil inspirere sine venner til å lese mer, og han vil fremme det nasjonale sinnelag gjennom korsang. Ungdomslaget skal favne alt dette. Ungdomslaget får sin egen boksamling. Det er regelmessige korøvelser. Det holdes skyteøvelser og det utgis avis. Jentene skal være med på samme linje som guttene. I et utkast til statutter for Ungdomslaget er det fastsatt at styret skal bestå av tre kvinner og to menn. Dette er radikal kvotering i sin aller tidligste fase. Ungdomslagets arbeid ser han på med det dypeste alvor, og han strammer opp medlemmene når de heller vil tøyse og prate og ikke konsentrere seg om lagets mange viktige formål. Ellers hjelper han til der han kan, med organisering av verftsarbeiderne og i kampen mot brennevinet. Han etablerer Fjære skytterlag, skyter på blink med to par briller (har min mor fortalt) og får kongens sølvkrus, «kanna», i 1892. Han drømmer om å bli underoffiser, men hans dårlige syn står absolutt i veien for dette.

Karl forblir kontorist. Han jobber på kontor hos skipsreder Einersen og senere hos Smith-Petersen. Men Grimstad som reder- og skipsbyggerby er på retur. Han er i tvil om hva han skal slå inn på. Han driver en virksomhet med proviantering til skuter, men uten særlig suksess. Han er revisor og kommisjonær for forsikring, og han vurderer å starte en konservesfabrikk. Hans brødre får gode stillinger i Christiania, og hans søstre blir gift med driftige menn i forretningslivet i byen. Mange av hans venner har utvandret til Amerika, og flere har omkommet på havet. Ungdomstiden går. Han lengter nok ut, men han er også sterkt knyttet til hjemstedet. Han hjelper sin far i gang med en brusfabrikk som fortsatt tikket og gikk i Vestregate da jeg var barn. Han kjøper et hus der også foreldrene kan bo. Det er i organisasjonslivet og politikken han finner sine oppgaver. Brennevinsforbudet blir en stor seier. Kampen for edruskap blir en viktig politisk plattform. Da flere politiske parter nekter å ha avholdsfolk på listene, ser edruelighetspartiet dagens lys. De gjør det bra ved kommunevalget ved århundreskiftet, og Karl blir etter dette medlem av kommunestyret i sammenhengende 26 år. Han får også oppgaver i offentlige sammenhenger. Det blir årlige 17.mai-taler på byens torg. Han skriver også inserater og dikt i byens aviser og sender telegrammer til hovedstadsavisene. Han forlover seg, men tilsynelatende uten de helt sterke følelser, fordi han egentlig bærer på drømmen om den unge vikarlærerinnen på Hesnes skole. Marie fra Feda som hadde bergtatt ham i den intense ungdomslags-tiden, og som han ikke har følt seg verdig å fri til.

Med det nye hundreåret kom imidlertid det store omslaget for Karl. Da fikk han stillingen som kemner i Grimstad kommune. Da var han klar til å fri til sin Marie. Han giftet seg i 1902 og de fikk en datter i 1903. Han hadde Marie ved sin side i bystyret, i 1904 som første kvinne. De fikk en ny datter i 1905 og 1909. Han kjøpte en stor eiendom i 1910 som han kalte «Sole», der han skulle realisere sin drømmehage med blomster, eksotiske trær, frukt og bær. Det var som det hastet for ham.

Etter dette var han på banen i de fleste deler av samfunnslivet. Det var jobben som en velansett kemner, ekstrajobber som revisor og forsikringskommisjonær og aktivt medlem av bystyre. Som kemner måtte han tre ut av formannskapet. Det var edruskapsarbeid og folkeakademi. Han var et oppkomme av kunnskap og fortellinger. Hans arbeidskapasitet syntes ikke å ha grenser, samtidig fløt strofer til ulike anledninger fra hans penn. Noen dikter var han vel ikke, men ting han skrev var både høytidelig, morsomt og vakkert. Min mor fortalte at han hadde vært stolt da han en gang ble beskrevet som «sørlandsdikteren».

Årene etter 1905 var tiden for de store prosjekter. Ideene var mange, og næringslivet i Grimstad var på vei opp igjen etter seilskutetidens sammenbrudd. Man ville se fremover.

Men først et blikk tilbake. Allerede i 1906, som var Henrik Ibsens dødsår, ble det reist et minnesmerke ved Fjære kirke over dem som ga sitt liv i nødsårene hundre år tidligere. Det var naturlig å knytte monumentet til Ibsens dikt, Terje Vigen, som på en så vakker og dramatisk måte beskriver nøden og heltemotet i krigens år. Karl holdt sitt livs tale, noen vil si foredrag, ved avdukingen. Talen var lang og kunnskapsrik, (det sies at det regnet kraftig) og han trakk trådene tilbake til tilhørernes egne forfedre. Karl hadde selv en oldefar, Jørgen Villumsen, som sammen med sin eldste sønn Villum, ble tatt til fange av engelskmennene og satt i prisonen.

Grimstad så fram mot sitt hundreårsjubileum i 1916. Allerede i 1909 var ideen om et Ibsenmuseum klar, og dette ble kommentert selv i franske aviser. En jubileumsbok skulle også være på plass til by-jubileet. Byen skulle forskjønnes, og den skulle få et bymuseum. Mange komiteer var i gang. Karl var et naturlig valg til sekretær og kasserer, og han sa ikke nei. Men som i så mange komiteer falt

arbeidsbelastningen i høy grad på sekretæren og kassereren. Kontaktetablering, korrespondanse, møteorganisering og «fundraising» ble oppgaver i de ulike prosjektene. Karl kastet seg med entusiasme og styrke inn i dette arbeidet. Det var krevende, og det tok tid. Det var ikke gitt at kommunen var innstilt på å betale for all denne aktiviteten, men med innsamlinger og sponsorer ble prosjektene drevet fram skritt for skritt. Etter hvert ble det til at Karl måtte ta et ledende ansvar og fronte de mange prosjektene. Ibsenhuset ble klart til by-jubileet, det hadde vært et strev å få samlet alt det som kunne knytte Henrik Ibsen til Grimstad. Det var maktpåliggende å få huset så nært opp til det det hadde vært i Ibsens tid. Museet ble gave til byen, og Karl ble museets bestyrer. Bymuseet vokste også langsomt fram. Karl lette seg fram til mange klenodier fra byens historie. Noen tok kontakt og tilbød gjenstander til museet. Andre gjenstander måtte man tigge seg til. Forskjønnelsen av Kirkeheia var nok likevel Karls kjælebarn. Kommunen tok ansvar for forskjønnelsen av byen, og Karl ble treplantingskomiteens formann. Karls sterke interesse for trær og blomster kom til uttrykk både på Kirkeheia og i hans egen vakre hage. Stadig kom det nye eksotiske planter med båt til dampskipsbrygga fra Frankrike, Sveits og Nederland. Grimstadboken ble imidlertid ikke ferdig til jubileet. Det tok tid å få inn alt stoffet, det var mangel på penger og det var tekniske problemer. Karl skrev også mye selv. Karl så etter hvert seg selv som museumsmann, redaktør, historiker og folke-opplyser. Han boret seg ned i Grimstads og Fjæres historie og skrev om det. Han nøstet også opp sin egen slektshistorie. Han brant for alle oppgavene han påtok seg.

Etter hvert var det vel noen som syntes at den lange festtaleren med den høye flosshatten tok litt vel mye plass i bybildet. Det ble diskusjoner om hvem som egentlig hadde hatt ideene til alle prosjektene, og noen følte seg nok overstrålt eller forbigått. En ny tid skapte også nye grupperinger og noen synes kanskje at kultur var dyrt, og at Karl var for selvrådende og pampete i sine mange roller. Det ble antydet at han ved et forslag om en ny park ønsket å skape et monument over seg selv. Men Karl var stridsglad, og debatten kunne gå varm både i pressen, under møter og i korridorene.

Jeg oppfatter at Karl etter hvert forsto at det var nødvendig å bygge en solid organisasjon omkring den del av utviklingen av Grimstad som kommunen ikke så seg i stand til å ta ansvaret for. Man trengte et selskap som kunne være noe mer enn adhoc-komiteer, som kunne fordele arbeid og ansvar, motta gaver og føre fram positive prosjekter for byen. Han fikk allierte med seg på denne tanken, og Byselskapet så altså dagens lys for hundre år siden. Byselskapet ble et selskap for byforskjønnelse, for historieskriving og for framtidsrettet arbeid for friluftsliv for byens befolkning. Akkurat dette kan vel dere langt mere om enn meg.

Det er vel riktig, som det er skrevet, at Karl ikke var den som kom opp med ideen om å sikre byens tilgang til skjærgården. Men som formann i Byselskapet adopterte han snart ideen, og gikk inn for den med fulle krefter. Han kjente nok igjen gleden ved natur- og friluftslivet fra barndommen. Han var heller ikke redd for uhellige allianser. Edruskapspolitikeren samarbeidet godt med vinprodusenten ved Grimstad gartneri. Her var det to gartnersjeler -vin eller ikke vin - som fant tonen sammen. Karl tenkte at også han selv kunne få glede av et sommerliv i sjøkanten på sine gamle dager, og kjøpte en tomt på Marivold til et sommerhus. Sole og Marivold har knyttet min søster Anne Maries og min familie nært til Grimstad gjennom mer enn 80 år. Selv ble Karl ikke gammel. De siste årene var han syk, men han var fortsatt oppegående og stridsdyktig. Han ledet arbeidet i Byselskapet, og han skrev dikt bl.a. til sin lege og til sin sykepleier. Han fikk også se sitt

livsverk Grimstadboken ferdig trykket - og ikke minst fullt ut betalt. Det var et hjertesukk når han skrev:

Se så, nå er det da fremført, lasset
Fjorten års arbeid med bok og kasse
Strev som hverken gikk glatt eller fort
Dog endelig er det unnagjort
Åtte og tyve tusen i alt
Men så er også hver skilling betalt
Og Grimstad har sin «historie» fått
Når enden er god, er alting godt.

Karl døde en septemberdag i 1929. Han ble bisatt fra sin egen hage til et blomsterflor både fra hagen og fra de mange som kom for å ta farvel. Organisasjoner brakte sine faner, og kommunen hadde reist en æresport der det sto «Takk for ditt virke». Blant de mange som kom for å hilse ham, var det også småfolk som hadde fått råd og hjelp på kemnerkontoret når skattekrav skapte problemer. Om syv år er det hundre år siden han døde.

Det er en ære for meg og min familie å se hans ansikt i parken på Kirkeheia. Jeg oppfatter at Grimstadfolk virkelig forsto hvilket arbeid han hadde nedlagt for å utvikle byens identitet inn i en ny tidsalder. Jeg fikk som liten mang en klapp på hodet i sommerbyen som dattersønn til gamlekemneren. Takk for meg.

EN TANKE, ET LEGAT OG «ØER I VÅR NÆRMESTE SKJÆRGÅRD»

SELSKAPET FOR GRIMSTAD BYS VEL VAR 100 ÅR 15. FEBRUAR

Av Trond A. Berg

Selskapet for Grimstad Bys Vel er mest kjent for holmene og skjærene.

Allerede i 1929 begynte Byselskapet å erverve eiendommer i skjærgården til beste for byens innbyggere. Men så tidlig som i 1909 kunne Indre Maløya vært sikret for allmennheten. Da ble øya lagt ut for salg, og noen grimstadborgere mente byen måtte handle.

Det gikk ikke, men tanken om å kjøpe skjærgårdseiendommer var sådd. En av oppkjøperne som mislyktes i 1909, var kemner Karl O. Knutson. 10 år senere tok han initiativet til Selskapet for Grimstad Bys Vel, som ble konstituert 15. februar 1922.

Det går an å si at opprettelsen av Selskapet for Grimstad Bys Vel lå i tiden. Christianssands

I SKJÆRGÅRDSPARADISET: *Grimstad er kjent for sin vakre skjærgård – som besøkende har full adgang til takket være at Selskapet for Grimstad Bys Vel allerede i 1929 begynte å kjøpe opp holmer og skjær. Dette bildet er fra Skyteglugholmen (t.v) og Lille Hampholmen (t.h). Det smale sundet kalles Kattespranget, i bakgrunnen Smørsund og Marivold. (Foto: Stian Bringsverd Olsen, Grimstad Adressetidende).*

DEN FØRSTE: *Allerede i 1909 kunne Indre Maløya blitt kjøpt til bruk for allmennheten. 20 år senere ble deler av eiendommene Skogheim og Øyheim på denne øya den første overdragelsen av skjærgårdseiendom i Byselskapets historie. Eiendommen var en gave fra direktør Kristen Helmer. Bak Maløya skimtes noen av holmene som Byselskapet gikk til innkjøp av fra 1929 og fremover. Dette bildet er et postkort, antagelig fra 1920-tallet.*

Byselselskab var stiftet allerede i 1830 for å avhjelpe sosial nød, og i 1843 ble virksomheten utvidet til også å gjelde byens forskjønnelse. Ravnedalen og Baneheia ble opparbeidet, og alléer plantet. I Grimstad hadde byfogd Horster i 1850-årene gått i bresjen for å få alléer langs byens innfartsveier. En lindeallé langs Rorechauséen fra byen opp til Naudenes sto ferdig i 1856. «Byens forskjønnelse» var ord byfogden ofte brukte, og som etter hvert vant gjenklang. Men etter at han hadde flyttet fra byen, var det likevel ingen som videreførte arbeidet hans.

Grimstad fikk ny kirke i 1881. Om dette var en medvirkende årsak til at forskjønnelsesarbeidet kom inn i fastere former, skal være usagt. Men innkjøp av Kirkeheia og beplantning av denne nakne heiknatten kom i alle fall til å stå på programmet til Grimstad Treplantingskomité, som ble stiftet 8. august 1881. Initiativet til denne komitéen ble tatt av kjente borgere som J. Ph. Crawfurd, H. Arntzen og Jacob Holst.

Det var med andre ord en privat organisasjon som tok ansvar for byens forskjønnelse. Ved århundreskiftet var det kommet alléer langs innfartsveiene, utplassert benker ved enkelte utsiktspunkter og laget et arbeidsprogram for Kirkeheia. Det var anlagt park på Fladen, Bankparken i Storgaten var opparbeidet og beplantningen langs veien ved Fiskebrygga (like ved Dampskipsbrygga) var fornyet.

En økende naturbegeistring i Norge hadde i Grimstad manifestert seg i stiftelsen av Grimstad og Omegns Turistforening i januar 1908. Initiativtageren var Grimstads største lokal-

EN NAKEN HEIKNATT: *Kirkeheia har alltid vært viktig for «forskjønnelsesarbeidet» i Grimstad. Treplantingskomiteen satte straks etter at den var dannet innkjøp og beplantning av Kirkeheia på programmet sitt. Dette bildet er fra ca. 1900 og viser at det da var en smal gangvei som slynget seg rundt heitoppen, som ellers var uten særlig vegetasjon.*

patriot gjennom alle tider, Hans Hansen Rep., som hadde vært mannen bak reisingen av Terje Vigen-støtten ved Fjære kirke i 1906. Rep. laget også en turisthåndbok for Grimstad og omegn, med hovedvekt på det vakre landskapet i innlandet. Etter hvert kom naturverdiene som sjøen og skjærgården representerte til å spille en stadig viktigere rolle for lokalbefolkning og turister.

Grimstad var på slutten av 1800-tallet og i årene like etter århundreskiftet i en omstillingsfase. Den gylne seilskutetiden var på hell, og stillstand og befolkningsnedgang preget byen. Konkursene og tvangsauksjonene var mange og pengene få. I 1913 hadde ikke Treplantingskomitéen midler til å fortsette virksomheten og ble tvunget til å nedlegge seg selv. Formannskapet må ha sett hvilket nyttig arbeid komitémedlemmene hadde utført, for det gikk ikke lang tid før bystyret hadde oppnevnt et kommunalt utvalg som blant annet skulle ta seg av det ønskede anlegget på Kirkeheia.

Medlemmer av dette utvalget var også kjente grimstadborgere, skipsreder Bernt Einersen,

som etter noen år ble erstattet av fylkesgartner Ragnar Aalvik, og redaktør Knut Dyvik og kemner Karl O. Knutson.

Igjen dukker altså navnet Karl O. Knutson opp. Han hadde vært en sentral person for å få til innkjøpet og etableringen av Ibsenhuset i Østregate, et arbeid som var påbegynt allerede i 1909, og foreløpig avsluttet med en storstilt museumsåpning på byjubileumsdagen i 1916. Da Bernt Einersen trakk seg som formann for Treplantingskomitéen i 1917, ble vervet overtatt av Knutson. Han hadde da sett behovet for en institusjon med et videre virkefelt og større slagkraft enn hva Treplantingskomitéen hadde hatt.

Knutson var blitt overbevist om at byen måtte få en organisasjon som kunne samordne og lede arbeidet med «byens forskjønnelse», museumssaken og andre kulturelle oppgaver, med økonomisk støtte fra kommunen, blant annet. Han var sterkt opptatt av at «Grimstad måtte bli en vakker by og et godt sted å være for innbyggerne».

Knutsons drøm om et byselskap ble først konkretisert gjennom to avisartikler i Grimstad Adressetidende i begynnelsen av mars 1919. Artiklene hadde overskriften «Byens forskjønnelse» og var undertegnet Borgere. Men det var Knutson som var forfatteren.

I den første artikkelen hyller Knutson Grimstads skjønnhet, og han siterer dikteren John Paulsen som syntes Grimstad og ikke Molde burde vært kalt «Rosenes by». I den andre artikkelen, tirsdag 4. mars, blir Knutson mer konkret og lister opp hvilke oppgaver det er behov for at et selskap for Grimstad bys vel kan påta seg. Finansieringen blir også nøye gjennomgått.

Knutson skriver blant annet:

«For at faa større fart i forskjønnelsesarbeidet og for at faa den nødvendige kontante indtægtskilde bør der søkes dannet et «Selskap til Grimstad Bys Vel» til avløsning av Træplantningskomiteen. Foruten beplantningen vil der kunne optas arbeide for bypark, vandspring, idrætsplass, stier og veier til byens utsigtspunkter, kunstnerisk utsmykning av

IBSENHUSET: *Museumssaken var viktig for Karl O. Knutsons visjon for Byselskapet. Han var selv en av drivkreftene bak innkjøpet av Ibsenhuset, som ble åpnet under stor festivitas på dagen for Grimstads 100-årsjubileum, 5. juni 1916. På dette bildet ser det ut som Knutson selv står for en omvisning i det gamle apoteklokalet.*

de offentlige plasse, kirkens indre og det vordende raadhus, istandbringelse av portrætgalleri for byens fortjente mænd osv. Bymuseets bestyrelse bør maaske ogsaa henlegges under «vellet». I fællesskap med stadsingeniøren vil vellets styre kunne danne et noksaa paakrævet «skjønhedsraad». Efterat bystyret har bevilget midler til optagelse av kotekart, vil tiden snart være inde til ny byregulering. Det vil da ha stor betydning at man faar anledning til at kunde indhente uttalelser hos et vel sammensat og lokalkjent raad.

For et saadant byselskap vil der i aarene fremover melde sig mange og interessante opgaver.

Vi tviler ikke om at det vil komme til at sætte sige varige merker i byens utvikling og historie. Vi skulde bare hat det for længe siden!»

Det var vidtrekkende planer og store visjoner Knutson kom med disse to marsdagene i 1919. Men det skulle gå tre år før Byselskapet ble stiftet. Og det skulle gå syv år til før selskapet tok fatt på den oppgaven som kom til å «sætte varige mærker i byens utvikling og historie», innkjøpet og forvaltningen av naturområder og skjærgårdseiendommer.

Artiklene i Adressa ble etterfulgt av en oppfordring til en del grimstadborgere om å tegne seg som medlemmer av det foreslåtte «Selskapet for Grimstad Bys vel». 26. februar 1920 møttes syv menn for å drøfte hva som måtte gjøres før Byselskapet formelt kunne stiftes. Det ble valgt en arbeidsgruppe som skulle forberede stiftelsen; tre av dem var medlemmer av Treplantingskomitéen. Karl O. Knutson ønsket nemlig å knytte det nye selskapet så tett som mulig til kommunen.

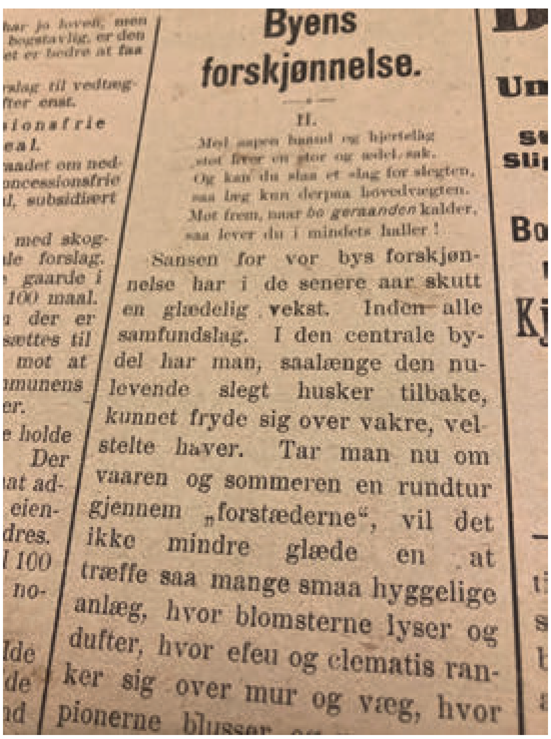

Byens forskjønnelse.

II.

Sansen for vor bys forskjønnelse har i de senere aar skutt en glædelig vekst. Inden alle samfundslag. I den centrale bydel har man, saalænge den nulevende slegt husker tilbake, kunnet fryde sig over vakre, velstelte haver. Tar man nu om vaaren og sommeren en rundtur gjennem „forstæderne", vil det ikke mindre glæde en at træffe saa mange smaa hyggelige anlæg, hvor blomsterne lyser og dufter, hvor efeu og clematis ranker sig over mur og væg, hvor pionerne blusser

DET FØRSTE INITIATIVET: Kemner Karl O. Knutson sådde de første tankene om et byselskap i to artikler i Grimstad Adressetidende. Dette er en faksimile av den andre artikkelen, fra tirsdag 4. mars 1919. Artikkelen hadde overskriften Byens forskjønnelse.

Når det gjelder det nye Byselskapets økonomi, hadde Knutson allerede i 1919 skaffet til veie en del private bidrag og fått tilsagn om penger fra Øl- og Vinsamlagets styre. Brukseier Mons Fuhr hadde vært rundhåndet og stilt i utsikt et legat på 25 000 kroner hvis pengene kunne gis skattefritt. Men formannskapet og bystyret så heller at dette anselige beløpet, samt en tilsvarende sum til alderdomsfond for Gartneriets arbeidere, ble gitt som kommunens bidrag til den planlagte Statens Havebruksskole på Dømmesmoen. Fuhr, som var formann i komiteen som arbeidet for en havebruksskole, kunne selvsagt ikke si nei til at disse pengene gikk til skole fremfor byselskap.

Men foreløpig skrives det bare våren 1920. Arbeidsutvalget hadde 20. mars et av sine forberedende møter. Der ble det etablert et interimsstyre for et byselskap med Karl O. Knutson som formann, kasserer og sekretær. Det ble også vedtatt å innhente anbud på trykking av en brosjyre med henblikk på medlemstegning. Brosjyren, trykket i 1000 eksemplarer, ble medlemsskrift nr. 1 og altså utgitt nesten to år før Byselskapet formelt ble stiftet!

Ved utgangen av 1921 hadde det tegnet seg 110 medlemmer, og 8. februar 1922 hadde interimsstyret sitt siste møte. Så, i Bytingsalen kl. 20 onsdag 15. februar 1922 kunne kemner Knutson ønske 11 medlemmer velkommen til det konstituerende møtet i Selskapet for Grimstad Bys Vel.

De fremmøtte var Karl O. Knutson, Gustav Michaelsen, P.B. Einersen, Theodor Schive, Alfred Andersson, Ola Lunde, Albert Andersen, Gerhard Smith Petersen, Halfdan Gundersen, Th. O. Tønnevold og Knut Dyvik.

Kemner Knutson ble valgt til formann i det nystiftede selskapet. De øvrige i styret ble brukseier M. Fuhr, bankdirektør D. Gundersen, fylkesgartner R. Aalvik, skipsreder I.C. Jørgensen, grosserer L. Gundersen, skipsreder

MEDLEMSSKRIFT NR. 1: *Selskapet for Grimstad Bys Vel utga sitt første medlemsskrift i 1920, nesten to år før selskapet var stiftet. Av innholdet kan nevnes et dikt av Henrik Wergeland, et sammendrag av Knutsons artikler i Adressa året før, en artikkel om «Ibsengaarden med bymuseet» og selvsagt en innbydelse til å tegne seg som medlem. Bilder fra byen og distriktet var der også.*

O. Tønnevold, kjøpmann H.P. Hansen og lærer og redaktør K. Dyvik. Varamedlemmer ble J. Bang, O. Ugland og H. Gundersen.

Det er grunn til å merke seg at de som møtte frem på Bytingsalen denne vinterkvelden i februar 1922, og de som ble valgt til det første styret, var mennesker som tilhørte byens bedrestilte – og at det kun var én kvinne blant dem, nemlig I.C. Jørgensen.

–At kvinner, håndverkere, sjømenn og arbeidere var dårlig representert i medlemsmassen i en forening som skulle virke til hele befolkningens beste, kan betraktes som en svakhet, skriver Reidar Marmøy i boken «Grimstad – byen med skjærgården», Byselskapets jubileumsbok fra 1997. Men han legger til at dette hadde å gjøre med et tidsfenomen:

–Arbeidet ble ledet av dyktige og fremsynte mennesker, en del av dem var forholdsvis politisk radikale. Men de var alle typiske barn av sin tid når det gjaldt spørsmål som likestilling mellom kjønnene og evne til å se bort fra sosial klasseskiller.

Et annet moment som kan trekkes frem fra stiftelsen, er at formålsparagrafen ikke hadde et eneste ord om å sikre friområder og arealer i skjærgården. Lovene fulgte opp Knutsons intensjoner, og målsettingen ble i § 1 formulert slik:

«Selskapets formål er utelukkende kulturelt. Hovedarbeidet legges på byens forskjønnelse ved anlegg og vedlikehold av parker, beplantning og annen – om mulig kunstnerisk – utsmykning av offentlige plasser, gater, utsiktspunkter og lignende. Likeså forskjønnelse og utsmykning av byens offentlige bygninger, istandbringelse av et portrettgalleri for byens fortjente menn, støtte til fortsatt utvidelse av Bymuseets og Ibsenhusets samlinger, utgivelse av lokalhistoriske skrifter og – om mulig – et årlig utkommende Grimstadhefte, som tilstilles selskapets medlemmer.»

Formålsparagrafen kunne med andre ord forstås slik at Byselskapet skulle videreføre Treplantingskomiteens arbeid (som imidlertid ikke ble nedlagt, men som fortsatte som en «underkomité» i Byselskapet) og ta vare på byens kulturelle arvegods, ikke minst gjennom bymuseum og Ibsenhus.

Karl O. Knutson hadde et mylder av planer for Selskapet for Grimstad Bys Vel, gravkapell, ny museumsbygning, rådhus og bypark blant mye annet. Men det gikk tregt de første årene. Knutsons helse var skrantende, og økonomien ga ikke særlig spillerom.

De første bevilgningene fra Byselskapet til byens forskjønnelse var gått til benker på steder med utsikt over byen og havnen. Våren 1925 kunne skifteretten meddele at kjøpmann og skipsreder O.R. Føreid hadde testamentert 50.000 kroner til Byselskapet, et beløp som senere kom godt med til eiendomskjøp. Føreid hadde vært Byselskapets medlem nr. 1 (innmeldt i 1919!).

BYTINGSALEN: *Huset til venstre har en sentral plass i Grimstads historie. I denne bygningen var det i over 100 år sparebank i første etasje og møtelokale for bystyre og foreninger i Bytingsalen i annen etasje. Det var her Selskapet for Grimstad for Grimstad Bys Vel ble stiftet 15. februar 1922. Dette bildet kan være tatt omtrent på denne tiden.*

Mons Fuhr hadde høsten 1925 gitt et legat på 6.500 kroner til selskapet, så den økonomiske situasjonen så nå langt lysere ut. Allerede på generalforsamlingen i 1926 ble det vedtatt å garantere for et mulig underskudd ved utgivelsen av Grimstad Bys Historie, som det hadde vært arbeidet med i mange år, og som ble utgitt i 1927.

Opparbeidelse av en bypark, mer omfattende enn Kirkeheia, hadde lenge vært en drøm for kemner Knutson. I 1928 og 1929 var dette prosjektet en stor sak i Byselskapet. Det ble vurdert flere stedsalternativer, og man endte opp med området ved Bangs murgård (dagens kulturskole, tidligere STF), mellom Lillesandsveien og Markveien. Problemet var bare at deler av denne eiendommen tilhørte formann Knutson – og at han under saksforberedelsene hadde blandet kortene.

Våren 1929 oppsto det en strid mellom Knutson og nestformann Mons Fuhr. Den gjaldt et pengebeløp fra Fuhr som formannen bestemt mente burde tilfalle Byselskapet, men som Fuhr selvfølgelig ønsket rådigheten over selv. Fuhr var dessuten motstander av å legge en bypark ved Murgården.

Kontroversen mellom Knutson og Fuhr er omtalt i Marmøys bok og kan studeres i detalj der. Den løste seg heldigvis i minnelighet. Gaven fra Fuhr ble en realitet tross uenigheten, og generalforsamlingen samme år ble i stedet en milepæl i Byselskapets – og byens – historie.

Det var sannsynligvis høyesterettsadvokat Carl M. Tanne i Kristiania som først lanserte tanken om å sikre «udsigtssteder i omegnen». Tanne, ekte grimstadgutt med middelskoleeksamen fra Dahlske i 1882, da med etternavnet Haagensen, var særlig opptatt av at det skulle bli naturparker i Vardåsen og på Binabben.

Men det var Mons Fuhr som la frem saken i Byselskapets styre. På et møte 4. april 1929

antydet han at han kunne overlate Vardåsen til Byselskapet, men at det også hadde meldt seg muligheter for å kjøpe noen skjærgårdseiendommer, Ytre Maløya og Store Hampholmen. Fuhr åpnet på styremøtet for at midlene fra hans legat kunne anvendes til kjøp av «øer og holmer i vår nærmeste skjærgård».

Det var altså Fuhr som først kom med dette fremtidsrettede forslaget i Byselskapet. Formann Knutson fulgte opp og fremmet idéen «med stor kraft» på generalforsamlingen et par uker senere. Marmøy skriver at det var vingefang over begrunnelsen hans. Knutson begynte innlegget sitt slik:

«Grimstads vakre skjærgård oppkjøpes etter hvert av fremmede landliggere og andre privatfolk, så byens befolkning blir avskåret fra den frie adkomst til disse i sommertiden så meget benyttede utfartssteder».

KOM MED FORSLAGET: *Brukseier Mons Fuhr skal ha sin del av æren for at Byselskapet kom til å spille en viktig rolle i byens historie. Det var Fuhr som først lanserte tanken om å kjøpe holmer og skjær i Grimstads skjærgård. Han var raus med pengegaver, og et legat fra ham betydde mye for at ideen om eiendomskjøp kunne realiseres. Her er bysten av Fuhr på det gamle Gartneri-området, med Fløyheia i bakgrunnen.*

Generalforsamlingen sluttet enstemmig opp om Knutsons forslag, og det ble oppnevnt et utvalg til å arbeide med kjøp av skjærgårdseiendommer, et utvalg som kan kalles den første skjærgårdskomiteén i Byselskapet. Medlemmer der ble brukseier Mons Fuhr, skolebestyrer Hans Terland og utskiftningsformann Lars Gundersen.

Fuhrs og Tannes tanker var i tiden, men Byselskapet bestemte seg for å sette dem ut i livet – og var tidlig ute! Dermed kom det ny dynamikk inn i selskapets arbeid.

Etter generalforsamlingen i 1929 ble Byselskapet enda mer synlig og viktig for byens borgere, flere tegnet seg da også som medlem. Nå snakket folk om muligheten for friluftsområder på Binabben og tomtekjøp på Marivold og i skjærgården. Frem til da hadde det vært mye prat om irriterende skilt der det sto «Adgang forbudt» og «Fredløs».

Den første overdragelsen av en skjærgårdseiendom kom som en overraskelse. I august 1929 skjenket direktør Kristen Helmer deler av Indre Maløya til Byselskapet samt 3000 kroner. Mons Fuhrs gavefond var kommet opp i 8000 kroner, og Byselskapet hadde derfor fått større handlefrihet. 13. september 1929 kjøpte Byselskapet en del av Marivold av Ole Mindrebø, som 22. oktober samme høst også solgte Store Hampholmen. De to eiendommene kostet samlet 6.500 kroner. Allerede i november fikk Byselskapet kjøpe lensmann Edvard Underhaugs part av Ytre Maløya, med de tilhørende holmene Ytre og Indre Leiholmen, Teistholmen og Svertingene.

Karl O. Knutson døde 8. september 1929, altså bare fem dager før Byselskapets første eiendomshandel. Med Knutsons død var en epoke over, ikke bare for Byselskapet, men også for byen. Selv om det var de som hadde hatt innvendinger mot Knutsons vesen og arbeidsmåte, er det hevet over tvil at hans innsats og arbeid for byens ve og vel utgjør et viktig kapittel av Grim-

stads historie. «Karl O. Knutson var på mange måter et menneske av stort format», er lokalhistoriker Reidar Marmøys karakteristikk av ham.

I tiåret som fulgte etter Knutsons død, ble det mange eiendomskjøp. Mons Fuhr hadde overtatt formannsvervet, mens skolebestyrer Hans Terland var nestformann. Terland hadde ansvaret for saksforberedelsene i disse sakene, mens Fuhr som oftest tok seg av forhandlingene. På den tiden var det dessuten innmeldt et nytt medlem i Byselskapet, bankbokholder Gunnar Edvard Gundersen. Han skulle bli en sentral skikkelse i Byselskapets virksomhet i

«ET MENNESKE AV STORT FORMAT»: *Kemner Karl O. Knutson (1865-1929) er hedret med en byste på Kirkeheia. Her er Knutsons barnebarn, Audun Edwardsen.*

nesten 34 år.

Byselskapet hadde sikret seg Vardeheia høsten 1932, og forpostfektningene til kjøp av Binabben med Eden, det flate området på nordsiden, hadde allerede pågått en stund. Dette arbeidet gikk tregt og var kommet inn i en bakevje. G.E. Gundersen forsto hva som måtte til for å løse problemene. Det ble dannet en Naturpark- og idrettsplasskomité, med Gundersen som formann, og senhøsten 1933 kunne Byselskapet avslutte handelen om Binabben med eierne, F.G. Voss' arvinger. Eden ble overført til Jerv og GTIF og opparbeidet til idrettsplass, som ble tatt i bruk i 1939.

Oppkjøpene av skjærgårdseiendommer fortsatte som nevnt på 1930-tallet, og det kom dessuten en verdifull arv. Sommeren 1938 ble de fleste gjenværende delene av Ytre Maløya, Lille Hampholmen og Skyteglugghomen med i eiendomsporteføljen, og høsten etter ytterligere to naturperler, Grooseneset og 200 mål av Ole Mindrebøs eiendom på Marivold, der Osterskilen var inkludert. I 1936 hadde Byselskapet arvet Kristen Helmers eiendom Vestheim på Indre Maløya og eiendommen Storgaten 33, det såkalte Helmers hus. Villaen på Indre Maløya ble solgt for å skaffe midler til ytterlige skjærgårdsinnkjøp. Eiendommen i Storgaten, som på 1950-tallet var et av alternativene for et rådhus, ble avhendet i 1962.

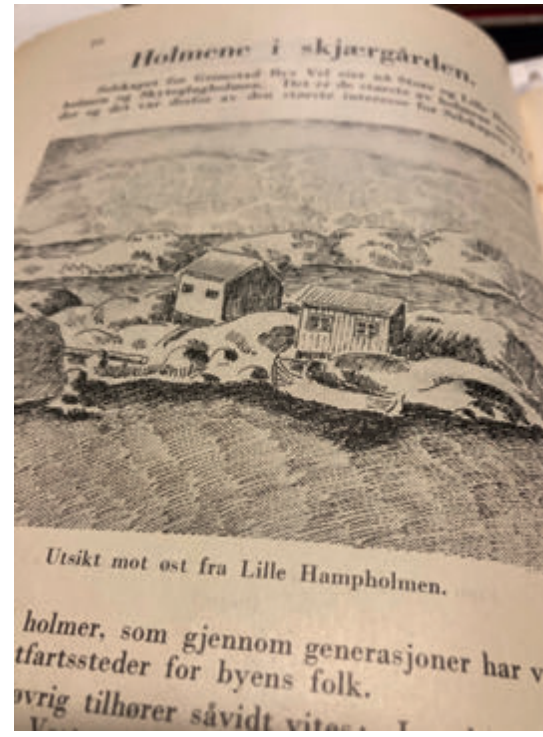
Holmene i skjærgården.

Utsikt mot øst fra Lille Hampholmen.

holmer, som gjennom generasjoner har væ
tfartssteder for byens folk.
vrig tilhører såvidt vite

MORHOLT: *Journalist og «bytegner» Birger Morholt satt i Byselskapets styre i noen år og var dessuten redaktør av medlemsskriftet sammen med G.E. Gundersen. Morholt fant også mange motiver i skjærgården, som dette i Byselskapets medlemsskrift i 1948.*

I 1950- og 60-årene ble det også gjort mange kjøp: Halve Herøya ble sikret vinteren 1955 (resten ble kjøpt senere). I 1955 ble også Rossekniben og Lille Rosseviga på Marivold og Østre Fladholmen Byselskapets eiendom. Iverskjær ble kjøpt i 1956, Vierholmen (Fantholmen) i 1960, Vestre Fladholmen i 1967 og området rundt Nesgård på østsiden av Indre Maløya i 1967-68.

Alle eiendomsinnkjøpene hadde selvfølgelig en viktig økonomisk side. Selv om Byselskapet var ganske velbeslått, skulle det mye penger til for å investere og dekke de årlige driftsutgiftene. Salg av attraktive tomter for å skaffe kapital kom da også raskt på sakskartet. Styret drøftet allerede i 1934 Mons Fuhrs forslag om å selge tomter på utsiden av Ytre Maløya og på Marivold, den delen som vender mot Breivikfjorden. Dette vakte naturlig nok en del motforestillinger. For Byselskapet måtte allmennhetens interesser ha førsteprioritet. Men det var gode argumenter for begge syn, og det er verd å merke seg at ingen medlemmer gikk imot selskapets rett til å selge ut enkelte tomter.

Det er sikkert i lys av disse tankene fra 1934 vi kan se salget av et par boligtomter i Varden og 10 festetomter på Marivold. I årsberetningen for 1943, gjengitt i medlemsskriftet som kom ut i 1945, står det kort: «På Marivold er bortfestet en flerhet av hyttetomter for et tidsrom på 50 år. Tomtene er beliggende langs Breivikfjorden fra Sundet og utover. Det er festernes mening å bygge sommerhuser så snart forholdene tillater det.»

Byselskapets aktivitet var liten og møtene få under krigen. Men om det ikke ble videre diskusjon om de nevnte tomtesalgene, ble det til gjengjeld rabalder da det i 1953 ble spørsmål fra kommunen om å selge hustomter i Binabben. Striden er blitt kalt «Slaget om Binabben» og var på sitt mest intense i månedene før Byselskapets generalforsamling i april 1957, der det var over 55 fremmøtte. Saken må være en av de mest kontroversielle i Byselskapets

EN IDYLL: *Marivold har en sentral plass i Byselskapets historie og i grimstadfolks bevissthet. De fleste som har levd en stund, har gylne barndomsminner fra Osterskilen og Paradisbukta. Kjøpet av Marivold 2, som inkluderte Osterskilen, ble gjort i 1939. Stedet ble i årene etter krigen en populær campingplass, ikke minst etter at Grimstad Svømmeklubb hadde ferdig sitt svømmestadion i august 1947. Dette bildet er fra et postkort og tatt noen år etter dette, da noen av hyttene på Langestrand, strekningen fra broen ut til Paradisbukta, er kommet opp.*

historie, og Reidar Marmøy går grundig gjennom de ulike synspunktene i «Grimstad – byen med skjærgården».

Generalforsamlingen i 1957 vedtok med klart flertall ikke å selge til kommunen, som nå ønsket 26 tomter og veitrasé fra Arendalsveien til Hasseldalen. Etter en tid ble det avhendet et mer begrenset antall tomter fra Hasseldalen opp mot Lille Binabben, i tråd med et vedtak på generalforsamlingen i 1953. De første husene kom opp i 1959.

Alle de innkjøpte eiendommene hadde ført til et økende ansvar for rydding og vedlikehold. Den første skjærgårdskomiteen som var blitt oppnevnt på generalforsamlingen i 1929, var et ad hoc-utvalg som skulle ta seg av kjøp av eiendommer. Den fungerte frem til 1938 da det ble oppnevnt en ny komite med G.E. Gundersen som formann. Denne nye Skjærgårdskomiteen fikk fortsatt ansvaret for kjøp og salg, men skulle også utføre mye av det praktiske arbeidet på eiendommene, for eksempel rydde, lage i stand badeplasser og sette opp og vedlikeholde brygger.

Mons Fuhr hadde overtatt som formann etter Karl O. Knutsons død i 1929. I 1938 var han også blitt Grimstads ordfører. Da krigen kom i 1940, aksepterte han den tyske okkupasjonen og ble sittende i ordførervervet. Det sa seg selv at han ikke kunne fortsette som leder

«SLAGET OM BINABBEN»: *Binabben kom i Byselskapets eie allerede i 1933. På 1950-tallet ble det mangel på tomter innen Grimstads snevre bygrenser, og kommunen ønsket å kjøpe en stor del av friområdet og lage vei inn fra Arendalsveien over til Hasseldalen. Byselskapets generalforsamling sa i 1953 ja til salg av et meget begrenset område mot fjorden. «Slaget om Binabben» pågikk til 1957. Byselskapet gikk etter hvert med på å selge noen tomter mot Hasseldalen og fjorden, som tidligere vedtatt. De første husene kom opp i 1959. Dette postkortbildet må altså være tatt tidligere enn dette, antagelig i 1955-56.*

FORMANN PÅ DUGNAD: *Byselskapets arbeid og oppgaver utføres på dugnad. Denne gjengen brukte i årene like etter krigen mye tid på å fjerne tyskernes piggtråd på Marivold. På bildet, som er fra 1950, ses Ole Klemmetsen, G.E. Gundersen, som da var formann i Byselskapet, Helga Klemmetsen og Bjarne Andersen.*

av Byselskapet etter frigjøringen, og hans etterfølger ble G.E. Gundersen.

GEG var av den gamle garde. Han hadde vært med i Byselskapet siden like etter kemner Knutsons død. Det kan derfor ses på som et generasjonsskifte og et vendepunkt i Byselskapets historie da Johan Fredrik Lehland overtok som leder etter Gundersens bortgang 2. juledag i 1964. Mange av medlemmene følte nå at «den gamle tid var omme».

G.E. Gundersen hadde et par uker før sin død mottatt Kongens fortjenstmedalje i gull, blant annet for sitt lange engasjement for byen og Byselskapet. I Bjarne Bergs Grimstad-historie fra 1971 heter det om ham:

«I sine år som Byselskapets leder tilførte han selskapet store verdier. Med sin aktive kjærlighet til hjembyen, både i fortid og fremtid, og sin velfunderte handlekraft ga han institusjonen økt anseelse. Særlig ofret han skjærgården stor oppmerksomhet og forsto bedre enn de fleste hva den uberørte natur vil bety for det moderne menneske».

I Lehlands formannsperiode var det særlig én sak det ble brukt tid og krefter på: Hva skulle skje med Osterskilen og Marivold? Fra slutten av 40-tallet var det sommerstid vokst frem en campingplass på jordet i Osterskilen, med en lun badeplass nedenfor. Der hadde Grimstad Svømmeklubb i august 1947 åpnet sitt nye svømmeanlegg. Flere og flere, også tilreisende turister, fant sitt sommerparadis på Marivold, og krav og forventninger om en campingplass med den nødvendige standard kom som en naturlig følge. Byens folk måtte selvfølgelig også ha alle muligheter til å benytte Marivold og Osterskilen som rekreasjonsområde. Det var kommet et par leserinnlegg i Adressa om at turistinvasjonen var blitt for stor, og at «østlendinger og rogalendinger kunne feriere hjemme hos seg selv».

Da Byselskapet holdt sin generalforsamling i 1967, var det inngått en avtale med Magnus Kristiansen om leie av et avgrenset område til drift av en moderne campingplass.

20 år senere oppsto det sterk uenighet om Marivolds fremtid og fornyelse av leieavtalen med Magnus Kristiansens sønn Johannes. Det viktigste poenget for Byselskapets styre var spørsmålet om innløsningsplikt og selskapets fremtidige råderett over campingplass-området. Det ble mobilisert kraftig foran årsmøtet i 1986, 89 personer møtte frem i kommunestyresalen på rådhuset. Noen av dem ønsket å velge inn styremedlemmer som støttet Johannes Kristiansens planer, men valgkomiteens forslag til styre fikk flertall. Generalforsamlingen forløp uten videre dramatikk, og Else Dalen overtok ledervervet etter Carsten S. Due.

Spørsmålet om campingplassen, utleien og råderetten ble etter hvert avklart: Byselska-

pet fikk en gunstig leieavtale med KNA, som overtok driften av Marivold Camping i 1987. Arnfinn Gaard ble leietager fra 2000. I de siste årene har utleien av campingplassen igjen blitt en diskusjon mellom leietager og utleier. I februar 2022 var partene ennå ikke kommet til enighet om fornyelse av avtalen. Hvorfor skal ikke spekuleres i her, men hele Marivold og området rundt Osterskilen og Rønnes er blitt et attraktivt turområde det gjelder å ta vare på. Som et eksempel: En solfylt januarsøndag i Byselskapets jubileumsår var det over hundre parkerte biler og mange hundre små og store turglade mennesker i Marivold-området.

En annen eiendom som i årenes løp har vært hyppig på dagsordenen, er Grooseneset. Det har vært forslag om utleie, salg av deler av eiendommen, kolonihaveanlegg og makeskifte med et område på Haaø. Grimstad Seilforening, som i noen år hadde benyttet Groos (Jaktefjellodden) som utgangspunkt for sine seilaser, åpnet i 1984 et seilsenter på eiendommen, et senter foreningen få år senere ønsket å bygge ut. I dag har GSF klubbhus og et lager for mindre seilbåter og utstyr til regattaer nede ved stranden. Foreningen inngikk nylig en ny langsiktig leieavtale med Byselskapet på 40 år. Bryggeanlegget til GSF er tilgjengelig for alle og brukes av badende sommer som vinter. Den gamle bebyggelsen like ved broen over Groosebekken, kalt Gittas hus, er leid ut til en gruppe som har pusset opp og leier det ut til sommerferieopphold.

Selskapet for Grimstad Bys Vel forbindes først og fremst med skjærgården og det fremtidsrettede kjøpet av øyer og holmer. I 1973 kom Staten etter. Miljøverndepartementet og statsråd Olav Gjærevoll tok da initiativ til å etablere en skjærgårdspark mellom Tvedestrand og Lillesand, og Byselskapets virksomhet skulle bli brukt som mønster. Tanken om en skjærgårdspark vakte skepsis hos en del grunneiere, men Byselskapets styre gikk raskt inn for å få til gode samarbeidsløsninger. Så selv om

YTRE MALØYA: *Her er en dugnadsgjeng fra Byselskapet i ferd med å rydde på Ytre Maløya i 1969, cirka. (Bilde fra Grimstad-kalenderen. Foto Leif Dalen).*

Byselskapets områder formelt sett ikke er blitt overtatt av Skjærgårdsparken, har samarbeidet som er utviklet siden etableringen i 1977, fungert til beste for begge parter.

Skjærgården og naturperlene på Groos, i Binabben og på Vardeheia har i årenes løp krevd en stor dugnadsinnsats fra Byselskapets medlemmer (og organisasjoner som har gitt enn hjelpende hånd). På generalforsamlingen i 1964 ble det tatt et initiativ til at selskapet aktivt skulle gå inn for å sikre friområder og utfartssteder også i innlandet, og det ble oppnevnt en innlandskomité med Hallstein Holte som formann. Han hadde tidligere fått opparbeidet en slalåmbakke i Fjæreheia og en mindre en i Binabben. Ifølge Marmøy viste det seg at «komiteen fikk vanskeligheter med å samle seg om arbeidsoppgaver som kunne ligge vel til rette ut fra Byselskapets formålsparagraf». Allmennhetens rett til ferdsel i utmark og muligheter for friluftsliv var også blitt bedre sikret gjennom lovverk. Oppkjøp av eiendom var nå blitt langt mindre aktuelt enn da det gjaldt å få bedre tilgang i skjærgården. «Innlandskomiteen kom aldri til å spille noen vesentlig rolle i selskapets arbeid», konkluderer Marmøy.

Skjønt, i Ketil Aslaksens formannstid (2000-2016) ble det innledet et samarbeid med historielagene i Fjære og Landvik om lokalhistoriske turer med Aslaksen som kunnskapsrik cicerone. Disse arrangementene fikk stor tilslutning, og denne aktiviteten var en av begrunnelsene for at Aslaksen ble tildelt Grimstad kommunes kulturpris i 2012.

Karl O. Knutsons tanke i 1922 hadde vært at Treplantingskomitéen skulle «gå inn i» eller «gå over i» Byselskapet etter stiftelsen. Det skjedde ikke. Den kommunale komitéen fortsatte sin praktiske virksomhet, de første årene i noe mindre grad enn før på grunn små kommunale tilskudd. Men etter hvert som Byselskapets økonomiske situasjon bedret seg, ble Treplantingskomiteen tilført midler. Det var ikke minst om å gjøre å få ferdig parkanlegget på Kirkeheia.

Treplantingskomiteen og Byselskapet utviklet etter hvert et samarbeidsmønster som gjorde det naturlig å se på komiteen som et «underbruk» av Byselskapet, selv om den hele tiden formelt sett var et kommunalt anliggende. Komiteen fungerte som byens parkvesen og tok seg av beplantning og grøntanlegg. Spesielt tre personer trekkes frem for sin langvarige innsats i denne komiteen, Ragnar Aalvik, Knut Dyvik og Per Tønnevold.

Treplantingskomitéen, som alltid hadde lagt frem sin årsmelding på Byselskapets generalforsamlinger, ble nedlagt i 1963 etter at det var blitt opprettet et kommunalt parkutvalg.

Ibsenhuset og Grimstad bymuseum hadde lenge et lignende forhold til Byselskapet. Museumssaken, som inkluderte utbedring eller bygging av nytt bymuseum, var en av tankene bak stiftelsen av et byselskap. Grimstad kommune hadde overtatt bygningene i Østregate (Henrik Ibsens gate) allerede ved byjubileet i 1916. At Byselskapets generalforsamling også var generalforsamling for museene, ble en ordning kommunen anså som hensiktsmessig. Men Byselskapet hadde aldri et økonomisk ansvar for museene og heller ikke noen instruksjonsmyndighet.

Ibsenhuset og Grimstad Bymuseum (omdøpt til Ibsen-museet i 2006) er i dag en del av Grimstad bys museer, som inkluderer Norsk Hagebruksmuseum på Dømmesmoen og Sjøfartsmuseet i Hasseldalen. Museenes driftsoppgaver og ansatte ble 1. januar 2015 overført til Aust-Agder museum og arkiv IKS. Grimstad kommune har beholdt eierskapet til bygningene og gjenstandssamlingene.

To andre bygninger har i de senere år blitt sentrale i Byselskapets virksomhet, nemlig den gamle smia i Kirkegaten 10 og Postmannslaget på Marivold, tyskernes offisersbrakke fra annen verdenskrig. Byselskapet overtok smia i 1984, og i 2010 ble bygningen renovert slik at lokalene nå kan brukes til møter og et lite boklager.

Postmannslaget er på en måte blitt Byselskapets ansikt utad. Da det ikke lenger var aktuelt for Norsk Postmannslag å leie bygningen

POSTMANNSLAGET: *Tyskerne hadde under krigen et større festningsanlegg på ytre Marivold. Et par år etter frigjøringen tok Det norske postmannslag i bruk offisersmessen til feriehjem. I dag er Postmannslaget et populært møtested for turfolk og på en måte Byselskapets ansikt utad. Bildet er fra vinteren 2022.*

VAFFELSALG: *Ekteparet Bodil Austenå og Hans Johansen begynte med vaffelsalg på Postmannslaget i 2008. Det ble en umiddelbar suksess. Folk har strømmet til hver søndag vår og høst, og inntektene fra vaffelsalget og utleie av bygningen er blitt kjærkomne tilskudd til Byselskapet og vedlikeholdet av bygningen. Bodil og Hans fikk Grimstad kommunes kulturpris i 2018 for innsatsen sin. (Foto: Grimstad Adressetidende).*

til feriehjem, og heller ikke la campingplassen benytte anlegget, ville Byselskapet ha bygningen revet i 1974. Dette vedtaket ble heldigvis ikke realisert, og Postmannslaget fortsatte sommerdriften en del år til.

I 2007 var det definitivt slutt, og våren 2008 begynte ekteparet Bodil Austenå og Hans Johansen med vaffelsalg for turfolk noen timer om søndagene og på enkelte helligdager. Dette tilbudet slo umiddelbart an, og nå lokkes turgåere av vaffelduft og muligheten til å treffe kjentfolk. Postmannslaget er også blitt en god inntektskilde for selskapet. Bodil og Hans ble i 2018 tildelt Grimstad kommunes kulturpris.

Utgivelsen av et medlemsskrift har i alle år vært viktig for Byselskapet (i dag har selskapet selvfølgelig også egne nettsider). Det første medlemsskriftet kom, som nevnt i innledningen, allerede to år før stiftelsen! Publikasjonen, som tjener som et bindeledd mellom byselskap og medlemmer, har frem til de senere år også inneholdt Byselskapets årsberetning og årsmeldingene for Skjærgårdskomiteen og museene. De mange artiklene har ivaretatt noe av den lokalhistoriske og kulturelle forpliktelsen Byselskapet har.

Det samme gjelder alle bokutgivelsene. Byselskapet er blitt en betydelig utgiver av lokalhistorisk litteratur, og særlig Reidar Marmøy må nevnes i den forbindelse. Han står som forfatter av åtte bøker. Med mange gode hjelpere var Marmøy også forfatter av de to bindene om Grimstad på 1900-tallet, som går frem til 1970. Bøkene, som kom i 2004 og 2010, var en fortsettelse av Grimstad Bys Historie, utgitt i 1927, men som innholdsmessig stanser i 1916.

I Byselskapets jubileumsår bør det være et spørsmål om ikke tiden er inne til å følge opp Marmøys to imponerende verk. Det er skjedd mye i Grimstad mellom 1970 og 2022, kanskje mer enn mellom 1900 og 1970.

Reidar Marmøy mottok i 2014 Kongens fortjenstmedalje for blant annet «sitt vesentlige bidrag til formidling av lokalhistorie».

Utdeling av Bygningsvernprisen har vært en tradisjon på Byselskapets generalforsamlinger siden 1994. Denne prisen deles ut sammen med Grimstad Adressetidende, som tok initiativet til prisen og et samarbeid i 1991. Bakgrunnen for Bygningsvernprisen er en felles interesse for å ta vare på Grimstads

Reidar Marmøy. (Foto: Gro Austenå Berg)

***RINGEN SLUTTET:** Fuhr AS forærte våren 2021 en storslått gave til Byselskapet, et ti mål stort område på Fløyheia. Brukseier Fuhr hadde på Byselskapets generalforsamling i 1929 vært inne på tanken om å gi Vardåsen til selskapet. På bildet Torgrim Næverdal, leder av Byselskapet fra 2016, og Nic Fuhr fra Fuhr AS på Fløyheia i mai 2021.*
(Foto: Baard Larsen, Grimstad Adressetidende).

særpreg og bevisstgjøre huseiere og allmennhet om hvor viktig dette er.

Noen av oppgavene som Selskapet for Grimstad Bys Vel har påtatt seg gjennom 100 år, er det nå kommune og stat som har ansvaret for. Så hva skal Byselskapets være i fremtiden? Etter formålsparagrafen og de fyldige årsberetningene å dømme vil det ikke mangle oppgaver.

Det går for eksempel an å hente frem Martin Gundersens innlegg på generalforsamlingen i 1966. Et av hans poenger var «å ta forurensingsproblemene alvorlig før de ble en trussel for lokalmiljøet». Han ønsket å frede kysten for industriutbygging, og fikk entusiastisk støtte fra medlemmene.

Martin Gundersen var fremsynt. Industri, eller annen virksomhet, Selskapet for Grimstad Bys Vel kan i fremtiden komme til å måtte bli en enda viktigere forsvarer, bevarer og forvalter av grønne lunger, uberørte naturperler og byens særpreg. I de senere år har Byselskapet for eksempel latt sin stemme høre i diskusjonen om Gundersholmen og Bystranden.

Hundreårsdatoen for stiftelsen av Selskapet for Grimstad Bys Vel var 15. februar 2022. I mai året før fikk selskapet en verdifull jubileumsgave, et ti mål stort område på Fløyheia. Giveren var Fuhr AS.

Med denne gaven går det en direkte historisk linje tilbake til 1925 da brukseier Mons Fuhr skjenket et legat på 6494 kroner til Byselskapet, og til 1929 da Fuhr hadde tanker om også å forære sin eiendom i Vardåsen til selskapet.

Tanke og legat ble til kjøp av «øer og holmer i vår nærmeste skjærgård».

Dette sammendraget av Byselskapets historie er basert på disse kildene:

Reidar Marmøy. Grimstad – byen med skjærgården. Utgitt i forbindelse med 75-årsjubileet til Selskapet for Grimstad Bys Vel. 1997.

Diverse artikler, årsberetninger og jubileumsomtaler i Byselskapets medlemsskrifter.

Bjarne Berg. Grimstad i det tyvende århundre. Upublisert byhistorie. 1971.

Diverse utgaver av Grimstad Adressetidende.

Formenn i Selskapet for Grimstad Bys Vel

Karl O. Knutson (1922-1929)
Mons Fuhr (1929-1945)
G.E. Gundersen (1945-1964)
Johan F. Lehland (1965-1972). Viseformann Gunnar Edv. Gundersen
ledet styret i 1971 pga. Lehlands sykdom.
Gunnar Edv. Gundersen (1972-1980)
Carsten S. Due (1980-1986)
Else Dalen (1986-2000)
Ketil Aslaksen (2000-2016)
Torgrim Næverdal (2016-)

STYRET: Byselskapets styre i jubileumsåret er

Formann:	Torgrim Næverdal
Styremedlem:	Aileen Fosseli
Styremedlem:	Anne Gurine Hegnar
Styremedlem:	Morten Sten Jacobsen
Styremedlem:	Trond Nilsen
1 Varamedlem:	Bente Eielsen
2 Varamedlem:	Trine Folkman

Leder av Skjærgårdskomiteen`: Bjørn Willem Bergshaven

Byselskapets eiendommer

1929, august: Byselskapet får den midtre delen av Indre Maløya i gave fra direktør Kristen Helmer.

1929, september: Marivold 1 (Langestrand, fra broen til området utover mot Smørsund) kjøpes av Ole Mindrebø. I september samme år

VAKKER UTSIKT: *Vardeheia ble innkjøpt i 1932 og er et flott utsiktpunkt. Det er ryddet og hugget ut mye der de siste årene, og benker og bord gjør en tur opp dit ekstra trivelig. (Foto: Trond A. Berg)*

kjøpes også Store Hampholmen av Mindrebø. I november selger lensmann Edvard Underhaug sine parter av Ytre Maløya. (Medlemsskrift nr. 20, 1962).

1932: Vestre Varden kjøpes av Skaregrøm fellesbruk (Marthinius Madsen Skaregrøm og familien Bang).

1933, november: Binabben med Eden kjøpes av Voss' arvinger.

1936, høsten: Direktør Kristen Helmer testamenterer villaen Vestheim på Ytre Maløya og Storgaten 33 til Byselskapet. Begge eiendommene blir senere solgt.

1938, juni: Lille Hampholmen og Skyteglugghol-men (Medlemsskrift nr. 20, 1952. Selgere er Anders Topland og Gjert Andreassen). Samtidig kjøpes det noen parter av Ytre Maløya og de tilliggende holmene Leiholmene, Teistholmen og Sværtingene (selgere er Kristian R. Kristiansen og Peter Richard Frivold). Senere samme år blir det kjøpt flere parter på Ytre Maløya. Selgere nå er Just Storvold, Egra Pleiehjem, Jonas Vierli, Oscar Log og Alfred Torjussen. (Kilder: Adressetidende 30.7 1938 og MS nr. 20, 1952).

1939, høsten: Marivold 2 (med Osterskilen) kjøpes av Ole Mindrebø og Grooseneset av Teresia Torp. Spørsmålet om å kjøpe Herøya blir reist for første gang i styret. Byselskapet eier nå ca. 500 mål i skjærgården.

1941, august: Eiendommen Nesgård på Indre Maløya, mot Smørsund, blir innkjøpt. Den tas senere tilbake på odel.

1947: Det inngås leieavtale med Sigmund Olsen om toppen av Rossekniben på Marivold.

1951: 3/24 av Herøya kjøpes av Torjus K. Kiland og 2/24 av Mathias P. Molland

1955, desember: Rossekniben, del av Lille Rosseviga, Østre Fladholmen og 14/24 av Herøya innlemmes i «beholdningen».

1956, juni: Iverskjær og Iversholmen i Smørsund kjøpes. Denne lille holmen i Smørsund var i 1948 eid av dr. Carl Christensen, opprinnelig fra Rønnes, en av hovedpersonene bak Ibsenhuset. (MS nr. 18, 1948),

1957: Styret kjøper Lilly Fuglestvedts part av Ytre Maløya med tilliggende holmer og skjær. Byselskapet selger arealer på fremsiden av Binabben (mot Vikkilen og fjorden) til kommunen. Dette er i samsvar med vedtak på generalforsamlingene i 1953 og 1955. I 1962 var det bygget syv hus i dette området.

1958, juli: Håkallen, «et sjeldent greit utfartssted» (102 mål), kjøpes av ingeniør E. Johannessen. Andøya øst for Håkallen (1 mål).

1958, januar: Trekanten mellom Lillesandsveien, Grooseveien og Kirkeenga er en gave fra skipsreder Jørgen Bang på betingelse av at tomten ikke bebygges, men omgjøres til park.

1960: Vierholmen (Fantholmen) og Kryssen i Smørsundarkipelet. (Disse to holmene var i 1948 eid av Rønnes Sommerpensjonat. Kilde: MS nr. 18, 1948).

1963: Byselskapet får skjøte på Fiskbakken, et drøyt tre mål stort område på østsiden av Morvigfjorden.

1967: Byselskapet kjøper Vestre Fladholmen, 3,5 mål (selger Mosse Schreuder) og et 26 dekar stort område grensende til Byselskapets eiendom på Indre Maløya. Selgere er eierne av Nesgård, øst på øya.

2005: Den østlige delen av Sandholmen, 18,7 mål.

2021: Tonevigen, drøyt to mål øst for Postmannslaget, ned mot Store Rosseviga.

2021: Et ti mål stort område på Fløyheia. Gave fra AS Fuhr.

Selskapet for Grimstad Bys Vel eier ca. 50 øyer og holmer i skjærgården.

PS. Eieren av Kuskjær, der det store sankthansbålet står, er så vidt vites ukjent. Hverken i utskiftingsprotokollen fra 1862 eller senere er det gjort rede for hvem som eier dette skjæret i innseilingen til Grimstad. (MS nr. 18, 1948).

(Kilder: Oversikt utarbeidet av Jan Assev, opplysninger i Byselskapets årsberetninger og medlemsskrifter og artikler i Adressa).

GRØNN SYMBIOSE BY OG LAND

Av Alf Kjetil Igland

Leserne av *Tiden* i Arendal fant den 5. oktober 1957 på fremsiden et etter datidens mål større oppslag om virksomheten ved Grimstad Konservesfabrik. Fabrikken var ikke den største i Skandinavia, mente bedriftens legendariske direktør, Nic. Thomassen, men ingen hadde et bredere assortiment. Fabrikken tok imot omtrent alt av vekster den lille hæren av gårdbrukere som i trettifem år hadde forsynt Thomassen med råstoff, kunne dyrke. Under krigen hadde distriktets dyrkere levert erter, spinat, snitte- og aspargesbønner, agurker, rødbeter, voksbønner, grønnkål, kål, selleri, sukkererter, kruspersille, persillerot, portulakk og dill.

Med «distriktet» siktes det her til de tidligere kommunene som hadde Grimstad som sitt bysentrum, Eide, Landvik og Fjære. Formålet med denne artikkelen er å si noe om forholdet mellom bær- og grønnsakdyrkere «på landet» og de tre store mottaksbedriftene i byen, Grimstad Gartneri, Grimstad Konservesfabrik og Grimstad Eddikbryggeri. Eddiken kom senere enn de to andre og lå riktignok på Fjære-siden av Vassbekken, men på Gartneriets eiendom. Eddiken kom til å spille en viktig rolle for kål-

Karl Gustav Puntervold, Mons Fuhr, og Sjur Fuhr i vinkjelleren i Grimstad Gartneri.Foto «Smaken av GRIMSTAD».

Nic. Thomassen i Konservesfabrikkens representasjonslokaler, kalt «Toppen». Foto «Smaken av GRIMSTAD».

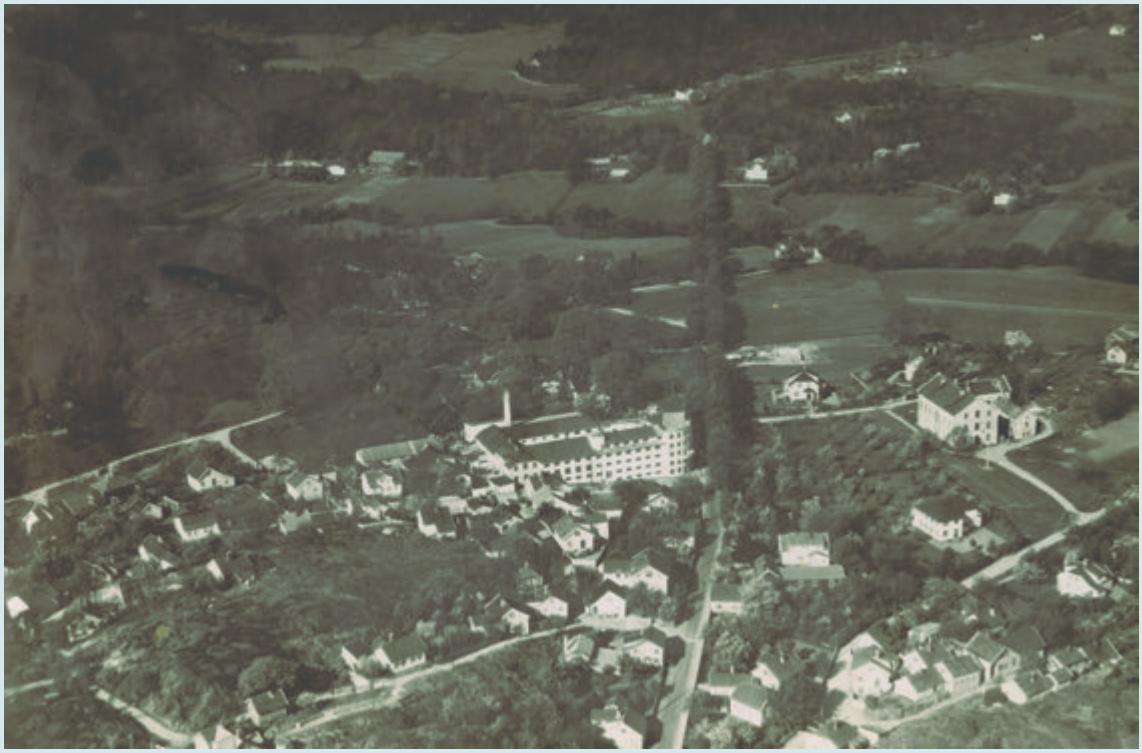

De store bygningene i midten er Grimstad Konservesfabrik. Fra nordsiden av fabrikken går lindealleen som en snorrett linje nesten opp til Tønnevold gård. Alleen ble i sin tid, rundt 1900-tallet, plantet av det som kan sies å være forløperen til Byselskapet, Grimstad Treplantningskomite' (stiftet 1881). Foto Widerøe.

Øverst i bildet, under Fløyheia, som Byselskapet i 2021 fikk som gave av Fuhr AS, ligger Grimstad Gartneri og med Grimstad Eddikbryggeri til venstre. Foto Widerøe.

dyrkerne under krigen, da den fremdeles var i Gartneriets eie.

Denne korte artikkelen kan ikke tegne et fullstendig bilde av det symbiotiske forholdet som utviklet seg på 1900-tallet mellom landbruket i bygdene rundt Grimstad og byens store næringsmiddelbedrifter. De ga hverandre vekst og fremgang år for år, og de sørget for at husmødre landet over og stuerter på alle hav kunne servere sørlandske vitaminer i konservert form til sultne munner. De sikret hundrevis av mennesker i landsdelen – tidvis langt utenfor – inntekter i de vanskelige årene mellom verdenskrigene, under krigen og de nærmeste tiårene etter. Noen hadde inntekter som leverandører av råstoff, dyrket på kontrakt, andre som arbeidere på fabrikkene. Mange leverte bær fra hagen eller skogen.

Denne fortellingen er et lite streiftog i et vakkert, bølgende landskap med grøderik og flat jord mellom heier og åser, velsignet med gode klimatiske forhold, der sterke og visjonære dyrkere med bakkekontakt, i dobbel forstand, slåss for sine interesser. Beretninger fortsetter inn i støvete fabrikker ledet av handlekraftige og idérike personligheter. Møtet mellom dem gav et fruktbart og byggende samarbeid. Samspillet var ikke uten falske partier underveis, i perioder ren disharmoni. Like før krigen var det en svært alvorlig konflikt mellom kontrakt-

dyrkerne og Thomassen på Konservesen, men aktørene fant tone og rytme igjen. Der rådet en pionerånd som kom til å få stod betydning for 1900-tallets arbeidsliv og økonomi i det som fra 1971 er Grimstad kommune.

Jordsmonnet

I særlig grad er Grimstad-distriktet fra naturens hånd begunstiget med et jordsmonn som passer ypperlig til dyrking av bær og grønnsaker. Dette er hva svartjorda er for Ukraina. I tillegg er klimaet gjennomgående godt tilpasset en slik produksjon, selv om det forekommer «uår». Mye ligger likevel til rette for gode avlinger for driftige gårdbrukere og gartnere.

Det store raet fra Jomfruland skjærer gjennom distriktet som en liten åsrygg. Sanden gjør raet til et enormt vannreservoar. På Frivoll, en av bygdene som har skaffet mye råstoff til boks og flaske, er raet som Sareptas krukke, uuttømmelig. Den nokså beskjedne bekken som renner fra Guldsmedkleiva og ned gjennom bygda, bak kapellet og videre forbi Berge gård før den munner inn i Vassbekken, går aldri tørr. En gang i tiden sørget den for vann til Berge mølle. Senere har gårdbrukerne langs bekken samlet vann i kummer og demninger og brukt det til vanning i tørre perioder. Slik har de sikret jevne avlinger. For, selv om klimaet er gunstig, er det sjelden regnet faller i passende mengder til ønsket tid, her som ellers.

En annen faktor kan nevnes. Senkningen av Landvikvannet og Reddalsvannet rundt 1880 økte Reddals dyrkbare jord med 821 dekar, noe som medvirket til at bygda i dag er en av de mest kjente jordbruksområdene i Norge med tidlige og gode avlinger, kjent for fremragende produkter. «Reddal» står for kvalitet. På Havstad, Dolholt, Inntjore, Vatnestrand og rundt

Vinterkålen er høstet og levert fra en av de flotte gårdene i Reddalsbygda. (Foto: Helge Grobæk)

Grimstad Konservesfabrikk flyttet i 1970 til nytt fabrikkbygg på Bergemoen.

Sesongen er i gang. Eier og administrerende direktør Jan Rommetveit tar imot vinterkålen.

Rosenkål prduktetiketter på de hermetiserte boksene av blikk som først ble brukt.

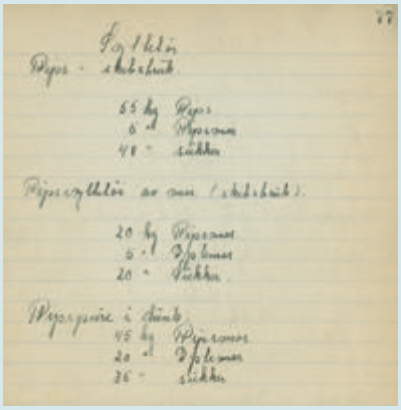

Oppskrift på ripssyltetøy som ble solgt til handelsflåten i 10 liters blikkspann.

Her et annet eksempel på fabrikkens produkter.

Kong Haakon VII besøker fabrikkens salgsmesse i Oslo en gang på -50 tallet. I sjakett ordfører Rolf Stranger.
Alle bildene er lånt av «Smaken av GRIMSTAD».

Landvikvannet ble det også vunnet åkerjord. Samlet nytt areal ble 1318 dekar.

Konservesfabrikken er fra 2012 bedriften «Smaken av GRIMSTAD». Navnet «Grimstad» er blitt synonymt med kvalitet takket være generasjoners innsats. Merkevaren skal garantere landets forbrukere den beste maten som kan dyrkes her til lands. Firmaet bygger på mer enn hundre års erfaring fra dyrkerne i distriktet på jord av beste bonitet, og på solid innsats på fabrikkene i byen. Nic. Thomassen fortalte i *Tiden*-oppslaget i 1957 at han produserte mange artikler som ikke var regningssvarende, men han ville beholde «sine flinke og trenede arbeidere» også utenom sesongen. Ble de oppsagt, risikerte han å miste dem. Et godt produkt krever kvalitet i alle ledd, noe Thomassen forstod og betalte for.

Dyrkerne

Leverandørene til næringsmiddelbedriftene var jevnt over vanlige gårdbrukere og bønder som mot slutten av 1800-tallet forstod at jordteigene de forvaltet, kunne gi mer fra seg enn fôr til ei ku eller to. En av pionerne for et mer allsidig jordbruk, var Ivar Arnesen Beisland (1855-1922) på Berge gård, som på 1870-tallet var i Australia, der han fikk mange ideer og impulser. Det var særlig planten lusern han først satset på. Det samme gjorde Carl Udjus (1861-1930) i Reddal, for å ha nevnt to. Lusern er i erteblomstfamilien og vel egnet til dyrefôr. Mons Fuhr skrev en informativ artikkel om planten og dens historie.

Beisland betydde kanskje mer som distriktets første jordbærkonge, en tittel Jørund Kalvehagen (1930-2004) hadde i mange år etter krigen. Fra forrige århundreskifte ble det vanlig å sende jordbær til Oslo. Plukket den ene dagen, sendt med nattruten østover, kunne Kristianias borgerskap hygge seg med sørlandsbærene neste dag. Både jordbær og blåbær ble i mange år sendt til England med skip med kjøleordning. Isblokker fra norske ferskvann var en stor eksportartikkel før de elektriske kjøleanleggene kom.

Mons Fuhr var en slags kronprins på jordbærsalg, men det var mange små jordbærdyrkere som sendte mindre partier til hovedstaden, mellom dem forfatterens morfar Alfred Torjussen (1885-1946) på Frivoll. Dessverre har vi ingen opplysninger om omfanget. Torjussen kan stå som et eksempel på en typisk gårdbruker i distriktet for hundre år siden. Det vesle bruket på ca. 20 dekar dyrket mark, 12 mål vedskog og beiterettigheter på Maløya var grunnlag for et beskjedent husdyr-

Karl Igland ser stolt ut under Fleksnes-hatten. I 1981 var han først i distriktet med tidligpoteter. De første ble gravd opp 12.juni.. Medhjelpere er Tina Paulsen, Hanne Brit Igland og Øyvin Haugnes. (Foto: Fædrelandsvennen)

hold. Torjussen spedde på inntekten med å bygge ei sjekte vinterstid – når han da ikke var i Amerika og arbeidet på et skipsverft. Han kunne blitt mellom jordbrukerne som satset på tidliggrønnsaker og fått et levebrød av det. Mange av dyrkerne hadde ikke stort mer areal enn Torjussen, men han døde tidlig.

I stedet ble Torjussens svigersønn Karl Igland (1922-1997), forfatterens far, kontraktdyrker av bønner for Konservesfabrikken, men det var langt senere. Iglands plass i denne verdikjeden er en annen og lett å overse. Han var produsent av emballasje, trekasser tilpasset de ulike produkter, fra de små tomatkassene til de store kålkassene. Selv om gartnere brukte mye av arealene på kontraktdyrking for fabrikkene i byen, satset mange etter hvert bredt med leveranser til andre mottakere, særlig Gartnerhallen. Det var behov for et bredt spekter av kasser. Frivoll Kassefabrikk lå på Naudnes ved Rorevannet og leverte kasser til hele distriktet. I sommersesongen gav fabrikken arbeid til en hær av skolegutter, som spikret kasser på akkord. De andre ungdommene lå med fua i været hos gartnerne. Lange rader skulle gresses og tynnes, og senere skulle bær og grønnsaker høstes. Strengling av bønner for Konservesfabrikken var også en ekstra inntekt for mange. Det var konkurranse mellom husstandene. «Hvor mange sekker tok dere?» spurte barna hverandre, der de møttes med såre tommelfingre. Utvilsomt hadde det omfattende hagebruket og konservesindustrien store økonomiske ringvirkninger. For eksempel skulle alt av råstoff og ferdige produkter i bokser og flasker noen måtte lage, produktene måtte transporteres i ulike retninger, handelsreisende skulle selge. Med inntekter i mange ledd sildret det også kroner til kommunekassereren og forretningsstanden.

Havebruksskolene

Den økende interessen for det som ble kalt «havevekster», var selvsagt ikke en sak som bare angikk Grimstad og opplandet. Den var nasjonalt fremskyndet av botanikeren Fredrik Chr. Schübeler (1815-1892), gjerne kalt norsk hagebruks far, som mente at både produktivitet og økonomi i landbruket kunne forbedres betydelig. Før første verdskrig ble det meste av grønnsakene importert, særlig fra Danmark, men vanlige folk spiste lite grønt. En satsing på norsk dyrking gikk derfor parallelt med helsekampanjer for å få folk til å spise grønnsakene.

Mons Fuhr kom fra århundreskiftet til å spille en sentral rolle i den «grønne utviklingen» som Norges ledende produsent og forhandler av eget frø. Mange bønder i distriktet avlet for ham, men han hadde kontrakter med frøavlere over store deler av Sør-Norge, særlig Rogaland.

Godt og stedegent frø gav bedre avlinger, mente både Schübeler og Fuhr. Når gårdbrukere og gartnere i Grimstad-distriktet roses for sine produkter, kan de også takke Fuhr for det grunnarbeidet han la ned som frøavler.

Interessen for å utvikle jordbruket og hagebruket manifesterte seg i egne lag og organisasjoner med fagblad og konsulenter, et nettverk som dekket alle sider ved landbruket.[1] Fjære

Etterfølgeren til Grimstad Frø AS heter Agder Frø & MaskinAS. (Foto: Helge Grobæk)

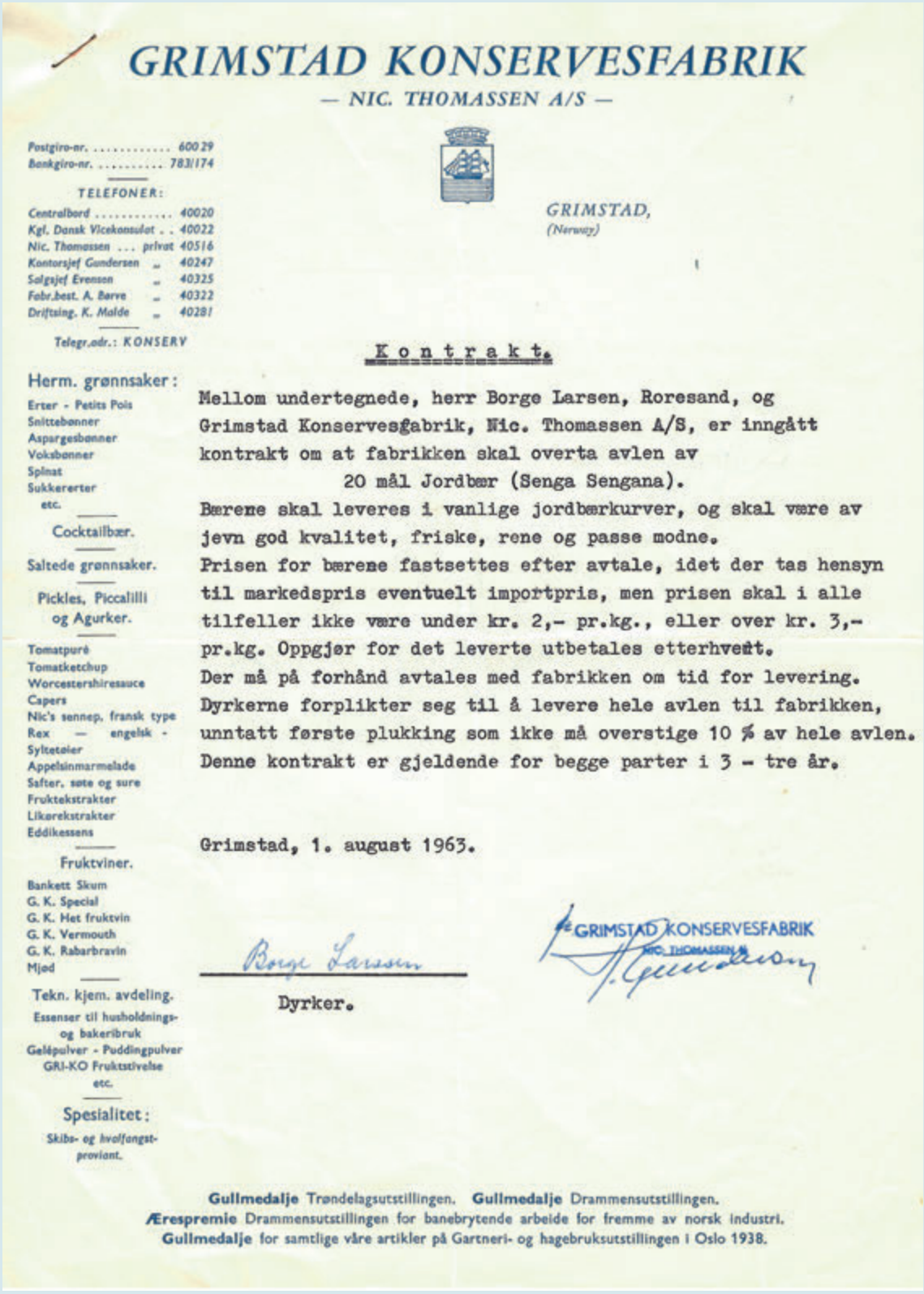

GRIMSTAD KONSERVESFABRIK

— NIC. THOMASSEN A/S —

Postgiro-nr. 60029
Bankgiro-nr. 783/174

TELEFONER:
Centralbord 40020
Kgl. Dansk Vicekonsulat .. 40022
Nic. Thomassen ... privat 40516
Kontorsjef Gundersen „ 40247
Salgsjef Evensen „ 40325
Fabr.best. A. Børve „ 40322
Driftsing. K. Malde „ 40281

Telegr.adr.: KONSERV

GRIMSTAD,
(Norway)

Herm. grønnsaker:
Erter - Petits Pois
Snittebønner
Aspargesbønner
Voksbønner
Spinat
Sukkererter
etc.

Cocktailbær.

Saltede grønnsaker.

Pickles, Piccalilli og Agurker.

Tomatpuré
Tomatketchup
Worcestershiresauce
Capers
Nic's sennep, fransk type
Rex — engelsk -
Syltetøier
Appelsinmarmelade
Safter, søte og sure
Fruktekstrakter
Likørekstrakter
Eddikessens

Fruktviner.

Bankett Skum
G. K. Special
G. K. Het fruktvin
G. K. Vermouth
G. K. Rabarbravin
Mjød

Tekn. kjem. avdeling.
Essenser til husholdnings- og bakeribruk
Gelépulver - Puddingpulver
GRI-KO Fruktstivelse
etc.

Spesialitet:
Skibs- og hvalfangst-proviant.

Kontrakt.

Mellom undertegnede, herr Borge Larsen, Roresand, og Grimstad Konservesfabrik, Nic. Thomassen A/S, er inngått kontrakt om at fabrikken skal overta avlen av

20 mål Jordbær (Senga Sengana).

Bærene skal leveres i vanlige jordbærkurver, og skal være av jevn god kvalitet, friske, rene og passe modne.
Prisen for bærene fastsettes efter avtale, idet der tas hensyn til markedspris eventuelt importpris, men prisen skal i alle tilfeller ikke være under kr. 2,- pr.kg., eller over kr. 3,- pr.kg. Oppgjør for det leverte utbetales etterhvert.
Der må på forhånd avtales med fabrikken om tid for levering.
Dyrkerne forplikter seg til å levere hele avlen til fabrikken, unntatt første plukking som ikke må overstige 10 % av hele avlen.
Denne kontrakt er gjeldende for begge parter i 3 - tre år.

Grimstad, 1. august 1963.

Borge Larsen
Dyrker.

GRIMSTAD KONSERVESFABRIK
NIC. THOMASSEN A/S

Gullmedalje Trøndelagsutstillingen. **Gullmedalje** Drammensutstillingen.
Ærespremie Drammensutstillingen for banebrytende arbeide for fremme av norsk industri.
Gullmedalje for samtlige våre artikler på Gartneri- og hagebruksutstillingen i Oslo 1938.

3-årig dyrkningskontrakt for jordbær mellom kontraktdyrker Borge Larsen og fabrikken.
Foto «Smaken av GRIMSTAD».

Innhøstning hos kontraktdyrker Ole Vignes på Grøm. Foto «Smaken av GRIMSTAD.

Dømmesmoen hagebruksskole fotografert fra et Widerøe-fly.

Landboforening (bondelag) ble stiftet i 1879, men det var særlig Grimstad og omegns hagebrukslag som fra 1912 ble viktig for den grønne utviklingen. Amtsagronom Hjalmar Thorkildsen (1858-1925) og hagebrukslaget var pådrivere for den økte grønnsakproduksjonen i årene som fulgte. I hagebrukslaget lå grunnlaget for Grimstad og Omegns Kontraktdyrkerlag, stiftet i 1937. Laget var i utgangspunktet en forhandlingspart som avtalte priser og fordeling av arealer med Grimstad Konservesfabrik, Grimstad Gartneri og senere Grimstad Eddikbryggeri.

Når hver dyrker forhandlet for seg selv, kunne de lett bli spilt ut med hverandre, en spesialdisiplin for Thomassen. Organiseringen gav styrke overfor motparten, så Konserves-sjefen så ikke med velvilje på laget den første tiden. Det bygget seg opp til en konflikt som fikk mange dyrkere til å inngå kontrakter med en fabrikk i Fredrikstad.

Mellomkrigsårenes overgang fra tradisjonelt jordbruk med litt husdyrhold til grønnsakproduksjon sikret inntektene for mange små bruk. Her var kontrakt-systemet viktig.

Hver dyrker fikk kontrakt som sikret leveransene på et visst antall mål for en eller flere vekster. Dette var distriktsutvikling. Eierne måtte ellers ha søkt annet arbeid.

På 1960-tallet førte maskiner og bruk av plast til en ytterligere modernisering og effektivisering av landbruket og hagebruket, som nærmest ble snudd opp-ned. Resultatet var betydelig økt produksjon og tidligere leveranser.

Amtene/fylkene ansatte tidlig egne gartnere for å stimulere interessen for grønnsakdyrking. I Aust-Agder fulgte Ragnar Aalvik (1888-1962) opp Thorkildsens arbeid som en drivende og sentral person for å utvikle grønnsakproduksjonen. Det hadde også betydning at Fjære Landboforening i 1880 etablerte landets første hagebruksskole. I styret var det et flertall av ledende menn, som det gjerne hette, utenfor landbruket.[2] Det viser at landbruk var en samfunnssak, ikke bare noe som opptok bøndene. Skolen lå først på Lillenes ved Søm, men fra 1892 flyttet til Grimstad Gartneri. Skolen ble avviklet i 1895, men ny skole kom på plass på Dømmesmoen i 1923. Svært mange av dyrkerne som hadde kontrakt med bedriftene i Grimstad, hadde vært elever på Dømmesmoen hagebruksskole. Det sikret et sterkt faglig miljø, ytterligere styrket ved forsøksringer og fra 1950 Forsøksgården på Landvik (dagens Norsk institutt for bioøkonomi NIBIO).

Fra før forrige århundreskifte ble det holdt landbruksutstillinger på fylkesnivå, også i Grimstad. Utstillingene viste blant mye annet mangfoldet av jordens grøde og produktene de kunne brukes til. De var utvilsomt en stimulans i en tid der bønder så seg om etter nye inntektskilder. «Eg trur snaut dei nokon stad i landet gjeng meir opp i jordbruket enn bøndene på Grimstadkandten gjer», skrev bladet *Landmandsposten* i 1912.[3]

Forsøksgården på Landvik i 2022. (Foto: Helge Grobæk)

Nic. Thomassen etter et maleri av Margrethe Gran. (Paal Malde)

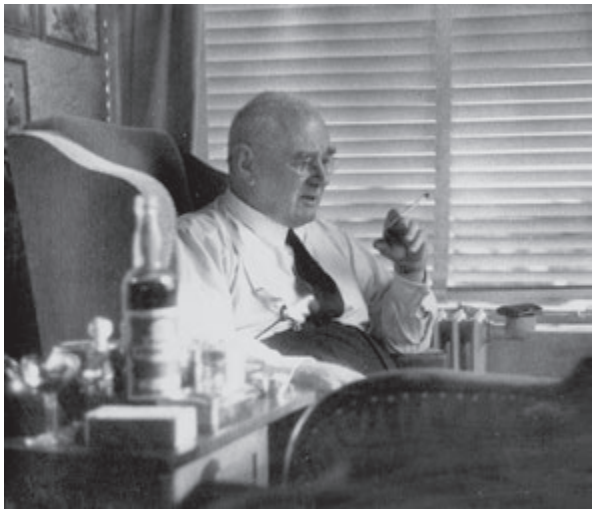

Mons Fuhr nyter tilværelsen hjemme. (Foto: Privat)

Bedrifteseierne

Uten å overse de mange mennesker som måtte til for å utvikle bedrifter som Grimstad Konservesfabrik og Grimstad Gartneri, er det nødvendig å stanse ved Mons Fuhr (1873-1953) og Nic Thomassen (1881-1963). Begge er godt kjent og nærmere omtalt i bøker og skrifter.[4] Her skal jeg bare peke på noen få felles trekk. Begge var innflyttere i samme generasjon, Fuhr fra Sogn, Thomassen fra Mandal. Kanskje det gjorde at de så muligheter der andre var nedsunket i vanetenkning. Begge overtok mindre virksomheter, Fuhr et handelsgartneri, Thomassen en konkurs konservesfabrikk, og utviklet dem til betydelige bedrifter i landsdelens målestokk. Begge var driftige og visjonære, og ikke minst selvbevisste med stor tro på egen autoritet, egne evner og prosjekter. De kunne være både sta og påståelige, men var sjelden mer urimelige enn at de kunne snu i en sak.

En parallell til det nevnte oppslaget i *Tiden*, der Thomassen opplyste at fabrikken ikke tjente penger på alt som havnet boksene, men at han ønsket å ta vare på arbeidsstokken, har mye til felles med Fuhrs praksis på Gartneriet. Der er mange eksempler på at han lot folk fortsette i firmaet selv om de av sykdom eller andre årsaker var lite produktive. Han opprettet allerede i 9120 et hjelpefond for ansatte og deres familier.

Når man ser disse karene avbildet, begge i dress og slips etter datidens kleskode for det øvre sosiale sjikt, Fuhr med sigarett i munnstykke, Thomassen med pipe, får man et inntrykk av «den gamle skole». Uttrykket er tvetydig. Noen vil si det har en klang av noe bakstreversk, andre at det står for det som er solid og godt rotfestet. Begge representerte en bedriftslederfilosofi som virker fjern og gammeldags i dag, eneeieren med all makt, men de var ambisiøse og effektive ledere som sørget for mange arbeidsplasser og en trofast og lojal arbeidsstokk.

Mons Fuhr overtok i 1895 et gartneri som var grunnlagt et tiår tidligere som distriktets første handelsgartneri. Det var tuftet på danske Thomas Kristensens pionerånd og omfattende erfaring fra europeiske gartnerier. Litt tilfeldig kom Fuhr som nye eier til å produsere fruktvin, og med årene i et slikt omfang at Gartneriet ble en betydelig bedrift og stor forbruker av det distriktets store og små produsenter kunne levere av rabarbra og bær.

Salget midt på 1930-tallet var oppe i 400 000 liter på årsbasis, et volum ingen annen norsk produsent har vært i nærheten av, men Thomassen var faktisk nummer to i landet som vin-

Etter innhøsting ble ertene tresket i de gamle tyskerbrakkene i Ødegårdsdalen. (Foto: Utlånt av Smaken av GRIMSTAD).

Fylling av lakevann i erteboksene før de blir hermetisert. (Foto: Utlånt av Smaken av GRIMSTAD).

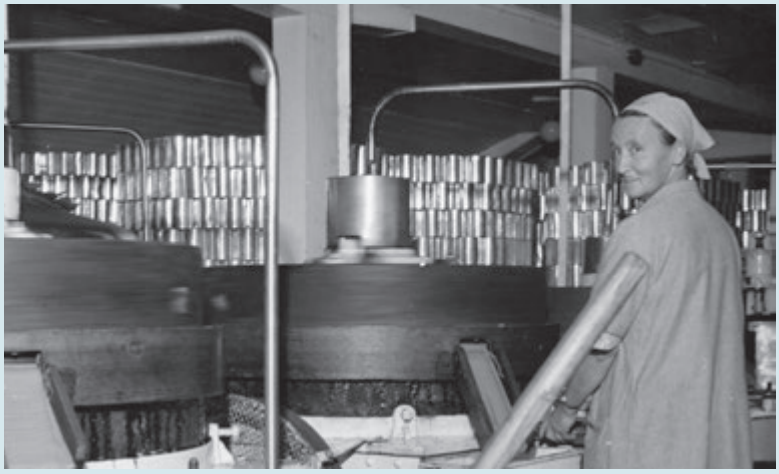

Sennepsproduksjon. Kari Eriksen ved sennepskverna. (Foto: Utlånt av Smaken av GRIMSTAD).

Fra lageret hvor det ser ut som etiketter limes på de blanke erteboksene. (Foto: Utlånt av Smaken av GRIMSTAD).

Eddikflaske fra Grimstad Gartneri

Produktetiketter fra Grimstad Gartneri (Foto: Utlånt av Smaken av GRIMSTAD)

produsent. Med rundt regnet 60 og 20 prosent av den norske produksjonen av fruktvin ble Grimstad en slags nasjonal vinhovedstad. Det kunne sikkert irritere den sterke bevegelsen av avholdsfolk, men sikret mange arbeidsplasser og kjærkommen inntekt for den som hadde noen bærbusker eller kunne ta til skogs med bærplukkeren. I sesongen sysselsatte Konserves opptil et par hundre mennesker. Arbeidsfolk kom i busser fra Arendal. Gartneriet hadde rundt hundre på lønningslisten, 40-50 vinterstid.

Grimstad Gartneri bygde tidlig på 1900-tallet denne elektriske mølla. Deler av den står fortsatt der. Foto Helge Grobæk.

Allerede på begynnelsen av århundret så bøndene med skepsis på Fuhrs virksomhet, ikke så mye på grunn av vinen, men fordi han installerte en mølle drevet med elektrisk motor. Bøndene ville kontrollere og ha overskuddet av mølledriften selv. Dermed slo de seg sammen og bygde en stor elektrisk mølle i Hasseldalen, i virksomhet fra 1920. Imidlertid ble det tyngre å drive enn de hadde sett for seg. Slike kooperativer kan lett bli lite effektive. Brødrene Lauritz B. Heggen og Gunnar B. Heggen fra Sunnhordland overtok Sand Mølle i 1934 og drev den opp til å bli en av landets største. Formildende for bøndene kan man legge til at 1920-tallet og de første årene på 1930-tallet var økonomisk svært vanskelige.

Samtidig som distriktets bønder planla mølle, snakket flere av dem sammen om mulighetene for å starte en konservesfabrikk, slik at de fikk et større mottak lokalt. Nic Thomassen var blant dem som tegnet seg da aksjeinnbydelsen gikk ut i 1917. Det gikk med konservesfabrikken som med mølla, men raskere. Aksjeselskapet måtte allerede i 1923 be om oppbud. Da så Thomassen muligheten. Han hadde opparbeidet seg en viss kapital som kolonialhandler og grossist. Thomassen sikret seg tilslaget på Konservesfabrikken for en god pris. Da begynte en opptur som kan sammenlignes med Fuhrs. Disse to bedriftene ble et lykketreff for by og oppland. Grimstad hadde knapt ledighet i mellomkrigsårene, et norsk særsyn.

Grimstad gikk inn de vanskelige 20- og 30-årene med to næringsmiddelfabrikker ledet av sterke personligheter med gründernes pågangsmot. Distriktets gårdbrukere, de fleste med små eiendommer, kunne legge om til grønnsakproduksjon og sikre avsetning gjennom kontrakter med Konservesfabrikken og Gartneriet. Trengtes det ytterligere inntekter i husholdningen, var det bare å renske ripsbusker og kirsebærtrær og ta turen til skogs for å plukke tyttebær og blåbær.

Det var dette transportfirmaet i Grimstad som kjørte og fortsatt kjører produktene til kunder. Tidligere, da leveransene til handelsflåten var betydelig kunne man se disse bilene i nesten alle europeiske havner. (Foto: Utlånt av Smaken av GRIMSTAD)

Mye bær gikk i vinen til Gartneriet, men Konservesfabrikken produserte også syltetøy. Avholdssaken stod sterkt i distriktet, så det var de som heller lot bærene råtne på kvisten enn å få dem gjæret til vin, men fra midt på 30-tallet kunne alle levere epler til Gartneriet med god samvittighet. En ny metode gjorde det mulig å presse og konservere eplene til saft eller most, garantert uten alkohol.

Den tredje fabrikken som fikk stor betydning for distriktets bønder, var Grimstad Eddikbryggeri. Den ble etablert like før krigen og kom ved freden til å representere et tidsskille for Mons Fuhr personlig, men også for dyrkerne og de ansatte ved at de overtok bedriften. Eddikbryggeriets historie er knyttet til en jøde fra Østerrike, som sammen med kona søkte opphold i Norge før krigen på grunn av nazi-regimet i hjemlandet. Fredrik Doller (1895-1969) hadde vært direktør for et eddikbryggeri utenfor Wien og ville satse på samme produkt i Norge, en idé Gartneriets juniorsjef, Sjur Fuhr (1908-1985), umiddelbart tente på. Gartneriet hadde ledige lokaler etter et husdyrhold som var avviklet noen år tidligere (dagens Eddiken). Doller og Sjur Fuhr hadde akkurat bestilt produksjonsutstyr i Gøteborg da krigen kom. De var tilbake i Oslo 9. april(!). Utstyret ble imidlertid levert og produksjonen kom i gang. Eddikbryggeriet leverte eddik basert på grønnsaker. Ellers var det et syntetisk produkt.

Eddikvarianter fra «Matmor» som var Eddikens registrerte merkevarenavn. (Foto: Utlånt av Smaken av GRIMSTAD)

Importvansker gjorde at eddiken ble etterspurt. Snart hadde bedriften bestillinger for flere måneder. Dollers spesielle skjebne er fyldig omtalt i andre kilder, men her er det verdt å nevne at han forstod at tyskerne kom til å etterspørre sauerkraut (gjærkål).[5] For bedriften var det en fordel at den hadde egen eddik og en fagmann som hadde tysk som morsmål. Det gikk da heller ikke lenge før tyskerne dukket opp! Eddiken la om en del av produksjonen til sauerkraut. Dyrkerne i distriktet fikk avsetning på alt de kunne produsere av kål. Behovet for råstoff ble etter hvert så stort at det måtte importeres. Sauerkraut var mat til fienden, men leverandørene ble ikke omfattet av rettsoppgjøret. De kom på linje med nordmenn som leverte varer og arbeid til tyskerne.

Andelseierne

Like etter krigen mistet Mons Fuhr råderett over Gartneriet til Erstatningsdirektoratet i fem år, til hans store forbitrelse. Doller var sendt til Tyskland i 1943, og nå var Mons Fuhr og sønnen Sjur Fuhr satt ut av spill. For leverandørene av råstoff til Eddikbryggeriet, og de ansatte, ulmet det en viss uro for at bedriften skulle gå over ende. Mye av markedet var borte fra den ene dagen til den andre, og det var uvisst om direktoratet hadde folk som kunne drive Eddiken videre. I stedet for å risikere at de mistet et viktig mottak, som også gav mange arbeidsplasser, dannet leverandører og ansatte et andelslag som fikk kjøpt bedriften av Erstatningsdirektoratet. At Mons Fuhr senere forsøkte å få eierskapet tilbake, er en annen og for ham tragisk historie.[6] Fuhr fikk tilbake Gartneriet i 1950, men Eddiken var tapt. Nå var han helsemessige svekket, og sønnen Sjur Fuhr overtok gradvis ledelsen.

Hallvard Tjøntveit. (Foto: Utlånt av Smaken av GRIMSTAD)

Interessen for å stifte et andelslag for å overta Grimstad Eddikbryggeri var stor. Dyrkere helt til Løddesøl, men spesielt i Reddal, så her muligheten for å sikre et viktig mottak for sine produkter. Avtalene de hadde med Konservesfabrikken, var større i omfang, men Eddikens eventuelle sorti ville uansett bli sterkt følbar. På Gartneriet fikk Sjur Fuhr opp vinproduksjon igjen, men den nådde aldri høydene fra før krigen, og krevde mindre råstoff. Med minkende vinsalg satset Sjur og senere Nic Fuhr (f. 1947) mer på blomster i drivhus.

Til stiftelsesmøtet for kontraktdyrkerlaget 13. april 1946 hadde det meldt seg 83 dyrkere og 30 ansatte. Det ble tegnet andeler for 450 000 kroner. Gartnerhallen gikk inn med 48 000 kroner, ellers tegnet de 70 innskyterne seg for tusen til sju tusen kroner. Strukturen var flat. Alle hadde én stemme, også Gartnerhallen. Dette var et prosjekt som skulle sikre arbeidsplasser på jorder og fabrikkgulv mer enn store overskudd og utbytter.

En drivende kraft organiseringen var Hallvard Tjøntveit (1903-1990), formann i Grimstad og Omegns Kontraktdyrkerlag og medlem av styret i Kontraktdyrkernes Landslag. Han stod i spissen i arbeidet for å sikre nødvendige konsesjoner i etterkrigsår med sterke nasjonale reguleringer og styring av ressurser. Det var krevende, men det lyktes.

Grimstad Eddikbryggeri AL fikk en noe besværlig og vekslende historie med oppturer og nedturer. Det ble både «surt og søtt», som Tom Svennevig skriver.[7] Uten å gå i detalj om alle viderverdigheter her, viser Eddikens historie at slike organisasjoner har sine utfordringer. Denne gang holdt det likevel i mer enn tyve år. I 1978 ble firmaet fusjonert med Grim-

stad Konservesfabrik. Nic Thomassen tok igjen siste stikk, post mortem.

Konklusjon

Opplandets spesielt gunstige forhold for grønnsak- og bærproduksjon og samspillet med tre næringsmiddelbedrifter i Grimstad var en lykkelig kombinasjon. Mange mennesker fikk arbeid gjennom hele verdikjeden fra frø til produktet på hermetikkboks, glass eller flaske. Grimstad og distriktet kom til å stå som et eksempel på dyrking og bearbeiding av grønnsaker, som fruktens plass i Hardanger. Bak denne bragden stod det solide og ambisiøse menn (sic), noen er nevnt her, men det er den store kollektive innsatsen som gir resultater, de mange hender som sådde, høstet, fraktet, renset, la de fristende varene på boks og glas og tappet på flaske. Og her var kvinnene med, og de så godt ut, skal vi tro oppslaget i *Tiden* i 1957. Et foto viser av to unge damer som studerer et glass syltetøy. «Det er mye søtt å se på fabrikken», står det i billedteksten. Sikkert, men først og fremst var de viktige og effektive deltakere i det store arbeidslaget som sikret mange mennesker det daglige brød.

Litteraturliste

Asdal, Åsmund (red). 2000. *Fra Forsøksgården på Landvik til Norsk institutt for Planteforskning. Planteforsk Landvik 50 år.* Grimstad: Planteforsk.

Fedde, Ove. 1977. *Nic's saga og historen og Grimstad Konservesfabrik.* Grimstad: Privat utg.

Igland, Alf Kjetil. 2018. *Brukseieren. Mons Fuhrs liv og virke.* Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Marmøy, Reidar. 2004. *Grimstad på 1900-tallet I* og *Grimstad på 1900-tallet II*. 2010. Selskapet for Grimstad Bys Vel.

Svennevig. Tom. [2005]. *Surt og søtt på «eddiken». Historien om Grimstad Eddikbryggeri.* Ansv. utgiver: Grimstad Kontraktdyrkerlag.

Svennevig, Tom. [1987]. *Grønt yrke. Grimstad kontraktdyrkerlag 50 år.* Ansv. utgiver: Grimstad Kontraktdyrkerlag.

Tronstad, Roger. 2015. *Jøder på Agder 1851-1945*. Kristiansand: Portal forlag.

Særlig takk til Terje Sandkjær for nyttige kommentarer og innspill.

Noter

1 Svennevig 1987:5.

2 Pådriver var skolemannen Asbjørn Knutson. I styret ellers satt sakfører C. A. Boe, skipsrederne J. Boe og P. Pedersen og bøndene A. Nilsen og A. Jensen. To av seks var bønder, men de andre fire forstod også at landbruket og hagebruket var en sak for hele samfunnet.

3 Her etter Igland 2018:57.

4 Ove Fedde 1977 og Igland 2018, men elles er han omtalt i Marmøy 2004 og 2010 og flere av Byselskapets skrifter. I dag er det også lett å søke ham opp på Nasjonalbibliotekets bokhylle, nb.no.

5 Tronstad 2015:106 ff. og Igland 2018:403 ff.

6 Igland 2018:403 ff.

7 Uttrykket er fra Tom Svennevigs tittel på bedriftshistorien, *Surt og søtt på «eddiken»*.

HVORDAN GRIMSTAD BLE UNIVERSITETSBY

Av Knut Brautaset

Kirke- og undervisningsdepartementet besluttet i 1963 at en av fire nye tekniske skoler skulle lokaliseres i Grimstad. Å få en institusjon som skulle utdanne ingeniører, viste seg å bli starten og forutsetningen på et viktig forløp. Den videre utdanningspolitiske utvikling i Norge åpnet nemlig muligheter for at en teknisk skole kunne løftes opp og frem. Det ble det viktig å utnytte aktivt. Det ledet til at byen etter noen år fikk en høyskole – en institusjon innen høyere utdanning. Vilje til egen utvikling, faglig satsing og regional støtte førte med årene til at den samlende høyskolevirksomhet i Grimstad ble en viktig del av Universitet i Agder (UiA). Fra 1. september 2007 ble UiA det syvende universitetet i Norge. Denne artikkelen tar for seg avgjørende hendelser på veien mot at vi i dag har Campus Grimstad og at Grimstad er en universitetsby.

Jeg ble ansatt i faglig stilling på SøTS fra høsten 1970 og arbeidet i ulike posisjoner med institusjonsbygging og utvikling av høyere utdanning på Agder inntil man fikk universitetsstatus i 2007. Dette blir derfor for det meste en tilbakeskuende beretning som selvsagt er farget av hva jeg mener har vært viktig.

Etableringen av Sørlandets tekniske skole – SøTS

Torsdag 7. februar 1963 gikk flaggene til topps i Grimstad. Den gode nyheten spredde seg fort, og allerede ved middagstid var byen i 17. mai stemning. Da hadde beskjeden kommet om at den tekniske skolen for Sørlandet skulle bygges i Grimstad. Dette ble behørig referert i Agderposten fredag 8. februar. Grimstad Adressetidende hadde det som gladsak lørdag 9. februar, og lederartikkelen «Alle tiders torsdag» påpekte hvor viktig dette var for byen. Beslutningen ble tatt av Kirke- og undervisningsdepartementet onsdag 6. februar hvor statsråd Helge Sivertsen hadde det avgjørende ordet. Begge avisene berømmet den utrettelige inn-

17. mai-glede og flagg til topps i Grimstad

HØDE ASALIA SOM TEKNISK HELSEN FRA FORMANNSKAP TIL REKTOR LUND

Ordfører Ekan Holst ved Sørlandets tekniske fagskole heiser flagget etter at meldingen fra departementet er mottatt.

Oppslag i Agderposten fredag 8. februar 1963 om at en teknisk skole i Agder skulle lokaliseres i Grimstad.

sats og viktige argumentasjon som rektor ved Sørlandets tekniske fagskole (STS) Ole Nicolai Lund (1895-1967) hadde bidradd med.

På slutten av 1950-årene ble sivilingeniører utdannet ved NTH i Trondheim, ingeniører ved de tekniske skolene og teknikere ved fagskolene. Grimstad hadde en fagskole - STS - som hadde startet sin virksomhet i 1939. Norges Teknisk-Naturvitenskapelig Forskningsråd i samarbeid med Norges industriforbund og Kirke- og undervisningsdepartementet opprettet i 1959 den såkalte Siemkomitéen. Komitéens oppgave var å utrede utbygging og styrking av mellomteknisk utdanning i Norge. Da komiteen la frem sin innstilling 29. oktober 1960, anbefalte den opprettelse av fire nye tekniske skoler som skulle utdanne ingeniører i tillegg til de seks som allerede da var etablert. Komiteen mente at en av skolene burde komme på Agder og pekte i den forbindelse på Kristiansand. Rektor Lund leste innstillingen og syntes det var meget uheldig at ikke Grimstad også var nevnt som et sted hvor skolen kunne etableres. Han ble en viktig premissleverandør i det videre faglige og politiske engasjementet i byen.

Mobilisering i Grimstad og lykkelig utfall

Grimstad var ikke kjent for å ha noe teknisk miljø av betydning. For å avhjelpe dette tok rektor Lund sammen med Sjur Klingenberg Fuhr (1908-1985) og ingeniør Fred Haslund Meyer (1913-1996) initiativet til å opprette et «Teknisk forum» hvor flere bedrifter og sentrale Grimstad-borgere raskt meldte seg inn. Det ble i forumet holdt møter med foredrag om ulike tekniske emner og etterfølgende diskusjoner. Byens ordfører Hans Stifoss-Hanssen (1918-2000) og varaordfører Trygve Skretting (1910-2005) arbeidet begge aktivt for at etableringen skulle skje i Grimstad, og kommunen tilbød et tomteområde på Fagervold gård ved Grooseveien. Området kunne raskt gjøres byggeklart. Uten at det vekket oppmerksomhet, fikk stortingsrepresentant Magnhild Hagelia (1904-1996) arrangert et møte med statsminister Einar Gerhardsen og kirke- og undervisningsminister Helge Sivertsen i Oslo. På møtet deltok Fred H. Meyer og postmester Roar Persen (1897-1975) - begge formannskapsmedlemmer i Grimstad. Stortingsrepresentant Bjarne Henry Henriksen var også til stede. Det er litt ulike versjoner om dette møtet. Det kan ha vært med Helge Sivertsen og at Gerhardsen kun var innom møtet en kort stund. Uansett ble det på møtet anledning til å fremføre argumenter for at den tekniske skolen for Agder burde plasseres i Grimstad. Man hevdet det ville ha stor betydning, og bli en stimulans for byens videre utvikling. Magnhild Hagelia fortalte senere at på dette møtet hadde Gerhardsen uttalt at Kristiansand ville vokse selv om

Noen av personene som var sentrale i innsatsen for at en teknisk skole skulle bli lokalisert i Grimstad. Fra venstre: Ole Nicolay Lund, Fred H. Meyer, Roar Persen, Trygve Skretting og Magnhild Hagelia. Diverse arkivfoto. (Foto: Diverse arkivfoto)

man ikke plasserte skolen der. Han henvendte seg til statsråd Sivertsen og sa at han ønsket å se saken før en avgjørelse ble tatt.

Det ble en dragkamp mellom Aust-Agder og Vest-Agder om plasseringen. Arendal støttet Grimstad, og i vest fremhevet selvsagt Kristiansand sine fordeler. Både statsråden og embetsverket i departementet var i utgangspunktet skeptiske til å velge Grimstad. Ved behandlingen i Stortinget overlot man den endelige beslutningen om stedsvalg til departementet.

Til hell for vår by falt altså valget på Grimstad. Om møtet med Gerhardsen og Sivertsen var avgjørende, får man aldri vite, men det var nok ingen ulempe å ha Magnhild Hagelia på Stortinget og statsministeren på sin side.

At det skulle komme en ingeniørskole til Grimstad var frukten av et sterkt lokalt engasjement. Mange i byen og omegnen følte at dette var innledningen til en ny epoke. Det viste seg også at det ble forutsetningen for en viktig utvikling.

Da rektor Lund høsten 1965 gikk av med pensjon, ble Einar Svanøe Grude (1914-2013) tilsatt som ny rektor ved STF med plikt til å delta i planleggingen av den nye tekniske skolen samt å bli rektor når den kom i drift.

Skolebygningen på Grooseveien

Planlegging av en skolebygning på ca. 8000 m^2 ble raskt satt i gang, og arbeidet med bygningen startet høsten 1966. Høsten 1968 ble bygningen tatt i bruk selv om ikke alt var helt ferdig. Nybygget til SøTS hadde i tillegg til klasserom og moderne laboratorier, en gymnastikksal og en kantine hvor en foldevegg kunne åpnes slik at man fikk en aula med sitteplass til 500. I tillegg var det en scene som tilfredsstilte de krav som Riksteateret den gang hadde. Det nye skolebygget fungerte som Aust-Agders kulturhus med teateroppsetninger fra Riksteateret. Den utrettelige lokale tilrettelegger var bibliotekar Karen Marie Meyer (1917-1988). I aulaen ble det også arrangert konserter i regi av Musikkens Venner samt at den ble utleid som festlokale. Dette varte helt til Grimstad kulturhus stod ferdig i 1985. I tillegg til selve skolebygningen på Grooseveien, ble det også bygd studenthjem. Det første kom i Tønnevoldsgate, det neste på Groos og det siste ved Terje Løvås vei.

Til venstre er Fagervold gård sett fra Grooseveien. Det var denne eiendommen Grimstad tilbød som tomt for en teknisk skole. Til høyre er skolebygningen under bygging våren 1967. Våningshuset og låven på Fagervold gård ble senere revet. (Ukjent fotograf)

Skolebygningen til Sørlandets tekniske skole (SøTS) på ca. 8000 m2 som ble tatt i bruk høsten 1968. Bygningen fikk adresse Grooseveien 36. (Foto: SøTS)

Leder av byggekomiteen for skolebygningen og alle tre studenthjem var Trygve Skretting.

Oppstart av studier

SøTS startet opp høsten 1967 med 49 studenter på maskinlinjen, og undervisningen ble avholdt i leide lokaler. Studiet var 3-årig med 9-årig enhetsskole/realskole pluss praksis som opptaksgrunnlag. Året etter var studenttallet 121, og man tok i bruk det nye skolebygget. Det ble samtidig etablert to nye studieretninger i tillegg til maskin konstruksjon og produksjon, nemlig elektro og bygg og anlegg. Allerede fra starten fikk SøTS god kontakt med regionens bedrifter, og laboratoriene utførte oppdrag med målinger og tester. En strekkprøvemaskin med kapasitet på 100 tonn var flittig i bruk særlig etter at bedrifter på Agder ble engasjert i oljeeventyret. Denne strekkprøvemaskinen var den største i sitt slag mellom Oslo og Stavanger.

De tekniske skolene var fylkeskommunale institusjoner med statsstøtte og underlagt det enkelte fylkesskolestyre. SøTS fikk imidlertid eget styre siden den var en felles institusjon for Aust-Agder og Vest-Agder. Det ble en stor fordel fordi et eget styre bare hadde som oppgave å fokusere på drift og utvikling av SøTS. Styrets første leder var sivilingeniør Karl Gustav Puntervold (1907-1993).

Utviklingen i Norge i 1970-årene.

I løpet av 1960-årene og inn i 1970-årene økte elevtallet på de videregående skolene. Det medførte en stor økning av ungdom som fikk studiekompetanse (examen artium).

Som en nyskapning for kortere yrkesstudier ble distriktshøyskolene opprettet i 1969, og studiekompetanse var opptakskravet. Av de første som ble satt i gang var Agder distriktshøgskole (ADH) i Kristiansand. Lærerutdanning, teknisk utdanning og helseutdanninger

krevde etter hvert også studiekompetanse for flere av sine studieløp.

En viktig stortingsmelding (St. meld. 17 (1974-75)) hadde tittelen «Om den videre utbygging og organisering av høgre utdanning». Ved behandling i Stortinget i 1975 fastslo man at høyere utdanning var en statsoppgave, og at all offentlig postgymnasial utdanning var høyere utdanning. Når det gjaldt utvikling i distriktene, ble det foreslått at Agder-fylkene skulle utgjøre en region.

Sørlandets tekniske skole (SøTS) blir Agder ingeniør- og distriktshøgskole (AID)

Regjeringen fulgte opp Stortingets behandling av Stortingsmelding 17, og fra 1. januar 1977 overtok Kirke- og utdanningsdepartementet ansvar og drift av de tekniske skolene fra fylkene.

I Grimstad førte det til at man nå fikk en institusjon innen høyere utdanning – en statlig høyskole.

Navnet på institusjonen ble endret fra Sørlandets tekniske skole (SøTS) til Agder ingeniør- og distriktshøgskole (AID).

Det litt spesielle navnet kom av at man i tillegg til å være en ren ingeniørhøyskole, også fikk ansvar for en distriktshøyskoleavdeling. Agder distriktshøgskole i Kristiansand hadde i 1972 startet et 3-årig teknisk- økonomiske studium hvor man samarbeidet med SøTS. Studentene gikk det første året i Kristiansand og de to siste i Grimstad. Fra 1977 ble studiet og fagpersonell overført til virksomheten i Grimstad.

I 1977 hadde AID nær 400 studenter. Studietilbudene (oppstartsår i parentes) var: Maskin konstruksjon og maskin produksjon (1967), Elektro (1968) også elektronikk og mikroprosessor, Bygg og anlegg (1968), Teknisk-økonomisk studium (ADH 1972 – AID fra 1977). I tillegg hadde man flere 1-årige påbyggingstudier for ingeniører.

AID fikk ved opprettelsen en ny administrasjons- og styringsordning, med valgt rektor, tilsatt administrativ leder og et demokratisk valgt Høgskoleting som øverste interne beslutningsorgan. Gunnar Aultun ble valgt som rektor og fungerte i de følgende seks år, og i 1978 ble Carl Erik Engh ansatt som direktør. Einar Grude fortsatte som rektor ved STS. Skolebygningen på Grooseveien ble tatt over av Statens bygge- og eiendomsdirektorat (fra 1993 kalt Statsbygg), og høgskolen fikk over statsbudsjettet bevilgninger til å leie lokalene.

Utviklingen ved AID i 1980-årene

I 1980-årene ble utvikling av nye studietilbud viktig for at teknisk utdanning skulle få mulighet til å vokse og bli bærekraftig på Sørlandet. Også oppgradering av eksisterende studie-

Ledelse ved SøTS og AID. Fra venstre: Einar Grude (tilsatt rektor ved SøTS 1/8 1967 - 31/12 1976); valgte rektorer ved AID: Gunnar Aultun (1/1 1977 - 31/12 1982), Knut Brautaset (1/1 1983 - 30/6 1989), Karen Junker (1/7 1989 - 30/6 1992), Ola Torkild Aas (1/7 1992- 1/8 1994) og administrativ leder ved AID høyskoledirektør Carl Erik Engh (fra 1978). (Diverse arkivfoto fra SøTS)

tilbud var nødvendig for å styrke høyskolen. Den fremtidige norm for ingeniørutdanning i Norge skulle være 3-årig studium med realartium eller tilsvarende kunnskaper i matematikk og fysikk som opptaksgrunnlag. Ved AID ble ingeniørstudiet i elektronikk i 1983 et slikt ble 3-årig studium. Det hadde vært arbeidet med å få til et eget ingeniørstudium i datateknikk selv om elektronikkstudiet også hadde undervisning i mikroprosessor. Det var viktig for bredden innen ingeniørfag at man også rendyrket datateknikk. Det 3-årig ingeniørstudiet startet opp i 1983. Det var også ønskelig at ingeniørstudiene i maskin og bygg ble 3-årige studier, og det skjedde i henholdsvis 1985 og 1986. Det gode samarbeidet med flyselskapene SAS, Braathens SAFE og Luftforsvarets skolesenter Kjevik ledet til et 3-årig ingeniørstudium i flyteknikk fra høsten 1986. AID tilbød også 2-årig ingeniørutdanning for de som hadde fullført teknisk fagskole. Det 3-årige teknisk-økonomiske studiet fortsatte. I tillegg hadde man ved AID 1-årig videreutdanning i flere tekniske fag og i økonomi.

Inspirert av program for maskiningeniører innen mekatronikk ved Dundee Institute of Technology i Skottland, ble opprettelse av et slikt fagområde utredet ved AID. Man valgte emner som særlig hadde relevans for den avanserte utstyrsproduksjonen til offshore-virksomheten som var etablert på Sørlandet. Fra og med studieåret 1989/90 ble spesialisering i mekatronikk tilbudt. Det ble et populært opplegg, og det første kullet ble uteksaminert våren 1990.

Studenttallet ved AID vokste. Man ble etter hvert svært trangbodd, og å utvide høyskoleanlegget på Grooseveien med et større nybygg ble en viktig og helt avgjørende sak.

Teleskolen

I 1979 vedtok Stortinget å flytte Teleskolen på Alnabru i Oslo til Grimstad. Skolen var en etatsskole for Televerket (fra 1995 Telenor) og utdannet ingeniører og teknikere. Raskt startet planlegging av nytt skoleanlegg med undervisningsbygg og hybelhus med svært høy standard. Det flotte anlegget i Nordre Groosåsen stod ferdig til å ta imot studenter høsten 1982. Teleskolen fungerte som ordinær teknisk skole bare til 1985, og kun to kull av ingeniører og teknikere ble utdannet. Mange dyktige fagpersoner fra Teleskolen ble værende i Grimstad og noen fikk stilling ved AID. Televerket fortsatte med kursvirksomhet og etter- og videreutdanning. Hybelhusene og noe av bygningen ble fra da av brukt som kurshotell. Andreas K. L. Uglands selskap Ugland Teknologipark kjøpte hele anlegget i 1996. Eiendommen ble senere overført til J. B. Ugland Eiendom AS. Telenor leide en del lokaler, men virksomheten ble gradvis nedtrappet, og fra 2004 ble kursvirksomheten drevet av et privat datafirma. Ugland leide ut til ordinær hotellvirksomhet, og i en lengre periode var det Norlandia Hotel Group som stod for driften. Eiendommen ble senere utgangspunktet for Uglands tilbud om å bygge en Campus Grimstad.

Strevet for å få nytt undervisningsbygg på Grooseveien

Studenttallet ved AID i 1980 var i underkant av 500, og studenttallet økte til ca. 800 i 1990.

Å få utvidet høyskoleanlegget på Grooseveien med et større nybygg var meget viktig. Det ville være helt avgjørende for at ingeniørutdanningen skulle få en god utvikling. I 1980 kom det en utvidelse av laboratoriearealet i form av et ett-etasjers tilbygg, men det monnet ikke i den store sammenhengen.

Nasjonalt stod mange i kø for å få nybygg, ikke minst i Trondheim og Tromsø. Selv om AID kunne begrunne et stadig sterkere behov, var det vanskelig å oppnå prioritet for en liten høyskole i Grimstad. Det ble en langdryg kamp for å komme inn på statens prioritetsliste. Det krevde tålmodighet, og saken måtte kontinuerlig holdes varm.

AID påpekt plassmangel og ønske om utbygging i sine budsjettdokumenter. Det var utallige møter med departement, Agder-benken på Stortinget og fylkespolitikere. Høysko-

Til venstre: Arkitektmodell av planlagt utvidelse av høyskoleanlegget i Grooseveien. Til høyre: Utbyggingen i god gjenge i 1990. (Foto: AID)

len kunne påvise at plassmangel var urettferdig for studentene og ansatte samt et hinder for utvikling av studietilbud og muligheten for å rekruttere flere studenter.

I byggesaken skjedde det heldigvis noe mot slutten av 1984. Høyskolen fikk da i oppdrag å lage et rammeprogram, men uten at det ble lovet noen utbygging. I 1985 ble rammeprogrammet for et fremtidig nybygg godkjent av Finansdepartementet. Studenttallet i 1985 var nærmere 600, og høyskolebygget på Grooseveien var dimensjonert for 350 studenter!

Departementet skjønte at situasjon var svært vanskelig, og våren 1986 sa man ja til at det raskt kunne bygges en paviljong i tre (kalt «Vinkelbygget») med grupperom og klasserom for å avhjelpe den akutte situasjonen.

Før statsbudsjettet ble fremlagt i 1987, hadde man håp. Det var igjen møter med Agder-benken på Stortinget og nye samtaler i departementet, men dessverre ga det ikke gjennomslag. Så endelig i oktober 1988 stod det i budsjettproposisjonen for 1989 at departementet gikk inn for å reise et nybybygg ved AID i Grimstad. Forslaget var å bevilge 18 mill. kr. for 1989 av en samlet bevilgning på 90 mill. kr. over tre år.

Det gikk glatt igjennom i Stortinget. Endelig var man i gang! Bygget på 7776 m^2 ble lagt på nordsiden av det opprinnelige skolebygget. Det langstrakte bygget skyldtes at det bak var graver fra bronsealderen, og jo lengre frem man kom på forsiden, jo dårligere var byggegrunnen, og jo dypere måtte man pele for å komme til fjell. Grunnarbeidet startet sommeren 1989, og det var god flyt i byggeprosessen. Det ble mye ekstra koordineringsarbeid for direktør Carl Erik Engh i byggeperioden. Åpningen av det nye bygget og innflytting skjedde høsten 1991. I byggeperioden greide man å gjennomføre full høyskoledrift i de «gamle» lokalene.

At man fikk realisert dette nybygget, var avgjørende for den fremtidige høyskolevirksomheten i Grimstad. Det befestet Grimstad som høyskoleby. Det var her høyere teknisk utdanning på Agder skulle være lokalisert.

Høgskolen i Agder (HiA) - samling av all statlig høyere utdanning i landsdelen

I starten av 1990-årene fikk AID utvidet sitt ansvarsområde. Fra 1.1. 1990 ble Agder maritime høgskole i Arendal nedlagt, og de av de ansatte som ønsket det ble overført til AID.

Statens gartnerskole, Dømmesmoen ble fra 1.1. 1991 slått sammen med AID som en egen avdeling – «Avdeling Dømmesmoen». Det ble opprettet eget distriktshøyskolestudium i hagebruk og økonomi samt at man fikk ansvar for videregående skoletilbud VK I og II i hagebruk.

I 1988 kom den statlige rapporten (NOU 1988-28) «Med viten og vilje». Utredningen var ledet av Gudmund Hernes og fremholdt at «Utfordringen for norsk kunnskapspolitikk er at landet ikke får nok kompetanse ut av befolkningens talent». Det ble også hevdet at man ikke kunne ha høyskoler «på hvert nes». Norge burde redusere antall høyskoler og slå sammen høyskoler i regionene. Det var ikke tilrådelig at Norge fikk flere universiteter.

Med Hernes som statsråd vedtok regjeringen våren 1993 at 98 regionale høyskoler skulle omorganiseres til 26 nye institusjoner. På Agder medførte det en regionalpolitisk prosess hvor resultatet ble Høgskolen i Agder (HiA). HiA ble en sammenslåing av Kristiansand lærerhøgskole, Kristiansand sykepleierhøgskole, Agder musikkonservatorium, Agder distriktshøgskole, Arendal sykepleierhøgskole og Agder ingeniør- og distriktshøgskole.

HiA ble opprettet 1. august 1994 og fikk eget styre med valgt rektor som styreleder og tilsatt høyskoledirektør som leder av admirasjonen. Artikkelforfatteren ble valgt til rektor og styreleder for de påfølgende seks år.

I Grimstad fortsatte all virksomhet som tidligere, men nå organisert som Fakultet for teknologi og et institutt for økonomiske fag som en del av HiA. Grimstad ble et viktig virksomhetssted i denne høgskolen.

For HIAs virksomhet i Kristiansand ble 1995 et tidsskille. Militærleiren Gimlemoen ble avviklet og departementet kunngjorde 1. juni 1995 at all høyskolevirksomhet i Kristiansand skulle samles i et nytt anlegg på Gimlemoen. Det flotte høyskoleanlegget, som ble Campus Gimlemoen, ble tatt i bruk i 2001.

I 1996/97 fikk studentene i Grimstad sitt eget aktivitetshus «Luftslottet». Dette etterlengtede huset ble oppført syd for den opprinnelige hovedbygningen i Grooseveien.

Høyskoleanlegget i Grooseveien 36 slik det fremstod i 1992. (Foto: AID)

Ny lov om høyere utdanning i 1995 og HiAs første strategiplan

Stortinget vedtok i 1995 en ny og felles lov om universiteter og høgskoler. Loven slo fast i §2 at:

1. Institusjonene under denne lov skal gi høgre utdanning som er basert på det fremste innen forskning, kunstnerisk utviklingsarbeid og erfaringskunnskap.
2. Institusjonene skal drive forskning og faglig utviklingsarbeid og/eller kunstnerisk utviklingsarbeid.

Dette åpnet mulighetene for virkelig å satse på forskning i tillegg til undervisning ved Høgskolen i Agder.

Allerede høsten 1994 startet arbeidet med å utforme en strategiplan for HiA. Det var viktig at man var enig om hvilke mål man satte seg. Strategiplan med tittelen «Mot år 2000» ble vedtatt i HiAs styret 15. februar 1995. Institusjonens visjon ble slik:

«Høgskolen i Agder skal utvikles som en sterk institusjon i samspill og konkurranse med andre universiteter og høgskoler. Høgskolen skal være faglig og miljømessig attraktiv både for studenter og ansatte. Høgskolen skal ha internasjonalt anerkjent kvalitet på undervisning, forskning og formidling, med særlig vekt på å kombinere faglig bredde og spisskompetanse. Høgskolen i Agder ønsker å utvikle seg til et universitet som kombinerer tradisjonelle universitetsfag og ulike profesjonsutdanninger.»

Kursen var staket ut.

Kampen for å få sivilingeniørutdanning i Grimstad

For å styrke teknisk utdanning og derved høyskolevirksomheten i Grimstad var det viktig å kunne gi utdanning på «hovedfagsnivå» - det vil si å utdanne sivilingeniører. I Kristiansand hadde man fått etablert siviløkonomstudium allerede i 1992 og hovedfag i matematikk-didaktikk i 1993. I 1994 fikk man hovedfag i nordisk språk.

Fagmiljøet i Grimstad ønsket å få utredet sivilingeniørutdanning i telematikk og mekatronikk. Dette ble høsten 1994 støttet av HiAs styre som oppnevnte utredningsutvalg.

HiA oversendte de ferdige forslagene til departementet i juni 1995 og fikk svar i august. Departementet sa absolutt nei til sivilingeniørstudier ved HiA i Grimstad. Det kom ikke på tale å gi denne type utdanning flere steder i Norge. I Grimstad la man saken midlertidig i bero, men ga ikke opp. Mye av det man hadde fått til i Agder hadde skjedd selv om det i utgangspunktet hadde vært møtt med motstand fra departementet!

Sivilingeniørstudiet er på plass. Studiet startet høsten 1997 og i den forbindelse ble det inngått en avtale om støtte fra Telenor. Fra venstre: Trygve Reinertsen (Telenor Agder), konsernsjef Tormod Hermansen (Telenor), skipsreder Andreas K. Ugland, rektor Knut Brautaset og dekan Morten Tveitereid. (Foto: Olav Breen)

HiA valgte å konsentrere satsingen på fagområdet telematikk i første omgang og fikk støtte fra IT-bedrifter og landsdelens politikere. Den faglige opprustning ble også støttet økonomisk av regionen. Konsernsjef i Telenor Tormod Hermansen var interessert i økt utdanningskapasitet og støttet HiA og Grimstad-miljøet. I 1996 ble det fra HiAs side skapt kontakter og allianser og drevet omfattende påvirkningsvirksomhet. Der det bød seg anledning, ble saken nevnt for statsråder og samtidig var Agderbenken aktiv.

I januar 1997 ble det fra rektor sendt et omfattende brev til ordførerne i Kristiansand, Grimstad og Arendal, fylkesordførerne i Aust- og Vest-Agder, Agder benken på Stortinget, LO og NHO og IT-ringen. Brevet redegjorde for den faglige satsingen innen telematikk ved HiA i Grimstad, samarbeidet med næringslivet og viktigheten at man nå fikk sivilingeniørutdanning.

Brevet kom til departementets kunnskap. Der var man litt fornærmet for at man ikke hadde fått kopi, men HiA ble bedt om å sende inn søknad på nytt!

I et svarbrev til departementet ble det understreket at HiA så sin innsats som del av hvordan landsdelenes IT-sektor kunne bevares, styrkes og utvikles. Denne industrisektoren var viktig for Agder og hadde en omsetning i milliard-klassen. Trussel om eventuell utflytting av 400 arbeidsplasser fra Ericsson på Hisøy var også en bekymring på Agder.

Høyskolen sendte selvsagt straks en formell og fornyet søknad om sivilingeniørutdanning i telematikk.

Den 15. mai 1997 kom det pressemelding fra statsråd Reidar Sandal i Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet. HiA kunne opprette sivilingeniørutdanning i telematikk med opptak allerede høsten 1997! Flagget gikk til topps i Grooseveien.

Sivilingeniørutdanning var en milepæl for HiA og avdeling for teknikk i Grimstad. Man hadde nå rykket opp til et høyere nivå innen en teknologisk disiplin og var å regne med i universitetsbestrebelsene.

Fredag 30. august kom det en ny gladmelding til Grimstad. Da vedtok styret i Ericsson at virksomheten på Hisøy skulle flyttes til Grimstad. Man ville flytte inn i nytt bygg som Andreas K. L. Ugland skulle oppføre i teknologiparken - det som ble hetende «Ericsson-bygget».

Rett til å gi egen doktorgrad, Mjøsutvalget og krav for å bli universitet

Det var et ønske fra noen høyskoler, bl.a. HiA, om retten til å ha egen forskerutdanning som ga doktorgrad på områder hvor man var faglig sterke. Som statsråd støttet Jon Lilletun dette, og høsten 1998 ble slik tillatelse gitt etter at det var forankret i Stortinget. Departementet utarbeidet prosedyrer for vurdering av søknader om å gi doktorgrad.

HiAs sterkeste fagområde var innen norsk språk. Man valgte ytterligere å styrke seg der for å kunne søke om den første doktorgrad. Etter ekstern faglig vurdering fikk HiA i 2000 rett til å tildele doktorgrad i Nordisk språk og litteratur. Litt senere fikk man rett til å gi doktorgrad i Matematikk-didaktikk.

Regjeringen nedsatte i april 1998 et offentlig utvalg for å drøfte fremtiden for høyere utdanning i Norge. Statsråd Lilletun ba Ole Danbolt Mjøs lede utvalget. Jeg deltok i arbeidet som ett av 18 utvalgsmedlemmer.

Innstillingen fra Mjøsutvalget (NOU 2000:14) «Frihet med ansvar – Om høgre utdanning og forskning i Norge» ble lagt frem i mai 2000. Blant forslagene var:

- Ny gradsstruktur i Norge med 3-årig bachelor grad og 5-årig master grad og systematisk 3-årig forskerutdanning som ledet til PhD.
- At en høyskole kunne rykke opp til universitet. Man måtte ha sterke fagmiljøer med professorer, minst fem masterutdanninger og fire doktorgradstudier (to av dem på fagområder relevant for

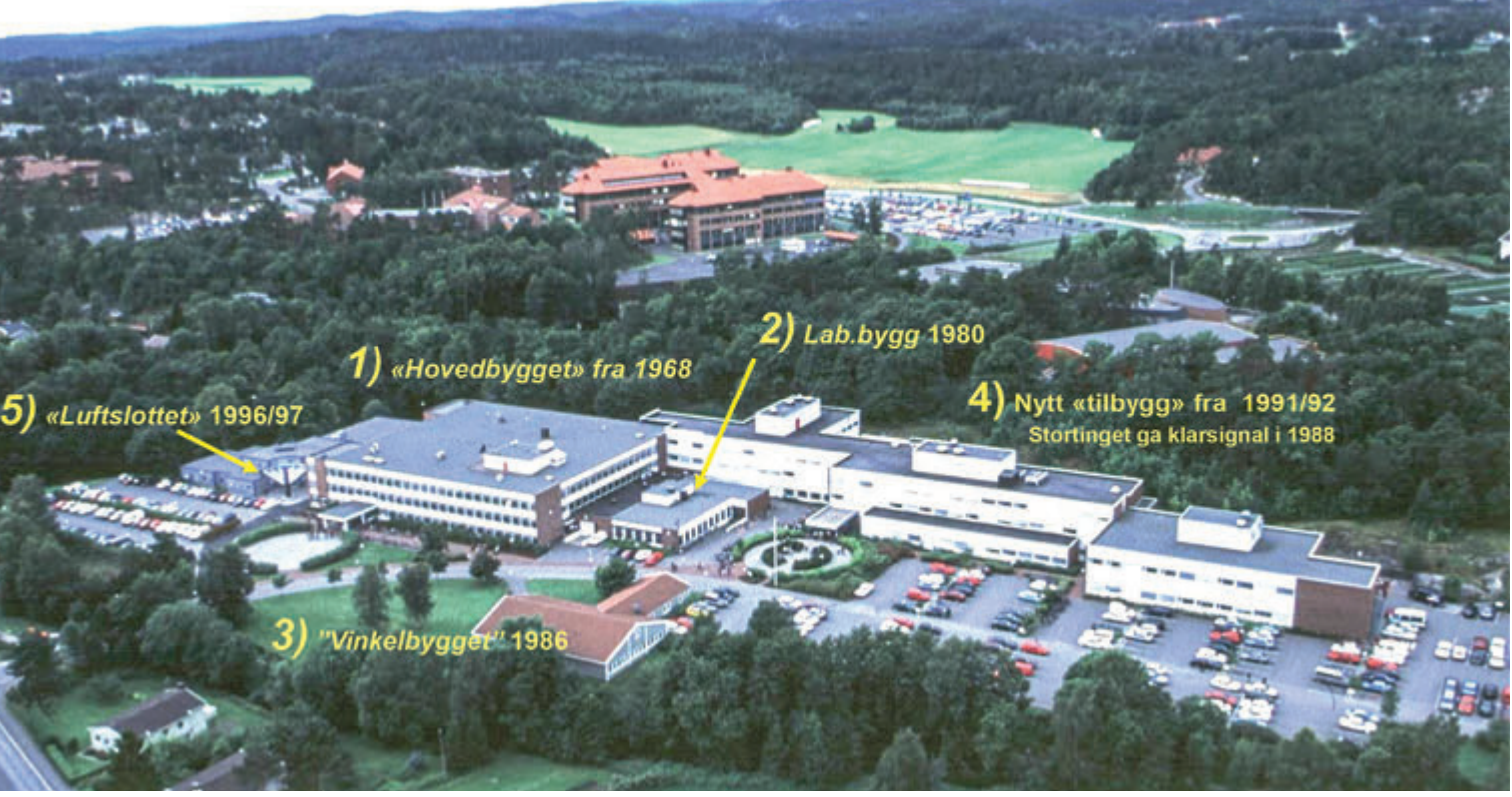

Høyskoleanlegget i Grooseveien 36 med de ulike utbyggingene markert. Dette virksomhetsstedet ble viktig for at Grimstad ble byen hvor høyere teknisk utdanning og forskning ble forankret på Agder. Det fungerte også som «universitetscampus» fra 2007 til høsten 2010. (Foto: Olav Breen, påtegning Knut Brautaset)

regionen). En komite av vitenskapsfolk skulle vurdere om man kunne få opprykk.

Etter noe tid sluttet Stortinget seg til disse forslagene.

Nå visste HiA konkret hva man måtte strebe etter for å bli universitet. Arbeidet ble intensivert for å nå målet.

I Grimstad bygde man opp forskning og sterke fagmiljøer inne data, mobil kommunikasjon og mekatronikk. Den første doktorgrad i tekniske fag ble godkjent i 2005.

Med rett til å gi doktorgrad i Mobile kommunikasjonssystemer fikk følgelig HiA en godkjent forskerutdanning i Grimstad!

«Campus øst» - en unødvendig strid med Arendal i 2005

HiAs styre bestemte 2004/2005 at all høyskoleaktivitet i Aust-Agder skulle samles i en såkalt «Campus øst». Man la opp til en form for konkurranse om hvor dette studiestedet skulle lokaliseres.

Arendal kommune mobiliserte administrativt og politisk og fremmet forslag om at «Campus øst» burde etableres hos dem. All virksomhet i Grimstad burde flyttes dit. Rådmannen mente Arendal burde forplikte seg til å bygge for 650 millioner kroner.

Flere følte Grimstad vinglet litt politisk. Det var noe uklart hva politisk ledelse egentlig mente. 18.august 2005 skrev Grimstad Adressetidene i en leder: «Innen ulike miljøer er det flere som mener Grimstad kommune og politikerne er for tafatte i det som er den viktigste avgjørelsen for Grimstad på mange år. Skulle Grimstad miste høyskolen/universitetet, ville det gi negative ringvirkninger som vi i dag knapt kan ane rekkevidden av.» Men man samlet seg i Grimstad til slutt, og rådmann Hans Ole Ziegler var med å ta gode grep. Kommunestyret vedtok 23. mai 2005 enstemmig en uttalelse om at en felles Campus øst måtte lokaliseres i Grimstad. I debatten hadde

flere av politikerne også vanskeligheter med å skjule sin frustrasjon over sine kolleger i Arendal. Grimstad fikk dessuten støtte i høringsuttalelsene fra både fylkesmannen og fylkestinget i Aust-Agder.

Høyskolens administrasjon innstilte til slutt på Grimstad, og i HiAs styre 14. september 2005 ble det med 7 mot 4 stemmer endelig avgjort at «Campus øst» skulle etableres i Grimstad.

Etter min mening oppsummerte avisen Fædrelandsvennen på lederplass 16. september saken på en meget god måte:

«Vi har tidligere gitt uttrykk for at det var oppsiktsvekkende og beklagelig at høyskolestyret, 30 år etter at HiAs forløper i Grimstad ble etablert som høyskole, inviterte til debatt om Grimstad-miljøets fortsatte eksistens i konkurranse med Arendal, og at man i det hele tatt stilte spørsmål ved berettigelsen av HiAs lokalisering i Grimstad. På invitasjon fra HiAs egen ledelse er det derfor blitt virvlet opp mye gruff og skapt unødige motsetningsforhold mellom to nabobyer i denne prosessen. Det har tatt over 30 år å bygge opp et livskraftig høyskolemiljø i Grimstad med den kompetanse, det nettverk og den infrastrukturen som skaper et universitets- og høyskolemiljø. Det ville ha vært fullstendig meningsløst om dette skulle brytes opp med roten og forflyttes til en annen by.»

Ny campus i Teknologiparken i Grimstad

Det ble altså klart at all høyskoleutdanning i Arendal, på Dømmesmoen og i Grooseveien, skulle samles i Grimstad. HiAs styre mente at det måtte skje på ett sted. Det fremtidige universitet skulle være en to-campus modell med en campus på Gimlemoen i Kristiansand og en i Grimstad.

Statsbygg eide høyskoleanlegget på Grooseveien og fremmet forslag om en omfattende utbygging der. J.B Ugland Eiendom AS tilbød å bygge et helt nytt anlegg i Teknologiparken. Johan Benad Ugland ønsket et dynamisk teknologisenter i Grimstad og ville gjerne være med å skape en flott campus for det fremtidige universitet. Der var det også mulighet for fremtidige utvidelser.

HiAs styre valgte 16. november 2005 forslaget til J.B. Ugland Eiendom AS med en leieperiode på 30 år, og ytterligere opsjon på videre leie. Planen omfattet 27.000 m² universitetsbygg (inkl. tidligere Teleskolen), 1.000 m² studenthus (Bluebox), og 5.500 m² parkeringshus.

Planer for Campus Grimstad i 2005. Til venstre: Forslag fra Statsbygg om omfattende utvidelse av anlegget i Grooseveien. Til høyre: Forslag fra J.B Ugland Eiendom AS om å bygge et nytt anlegg i Teknologiparken inkludert den tidligere Teleskolen (rødt tak). (Foto: Statsbygg og J.B.Ugland Eiendom)

Byggestart ble høsten 2007. Hybelhusene til tidligere Teleskolen ble kjøpt av Studentsamskipnaden i Agder.

Høgskolen i Agder (HiA) blir Universitetet i Agder (UiA) – Grimstad blir universitetsby

Høgskolen i Agder rustet seg systematisk opp for å tilfredsstille de krav som måtte oppfylles for å bli et universitet. Det skjedde gjennom å prioritere forskning og gi ansatte mulighet til videreutdanning samt å ansette nye medarbeidere med høy kompetanse. Samtidig måtte man sørge for å ivareta god undervisning på de ulike studietilbud. I 2006 var man klar for å søke om opprykk. Det medførte en krevende vurderingsprosess i dialog med den eksterne fagkomité som var satt til å granske høyskolen. Etter en positiv innstilling fra fagkomitéen, skulle beslutning tas av regjeringen.

Og endelig: I statsråd 10. august 2007 ble det fastsatt at Høgskolen i Agder med virkning fra 1. september skulle få status som universitet med navnet Universitetet i Agder.

Grimstad ble med det universitetsby!

Høsten 2010 kunne all virksomhet flyttes til nye Campus Grimstad i Teknologiparken. Alle UiAs aktiviteter i Aust-Agder ble samlet der. Dette anlegget har flotte auditorier, klasserom, grupperom, bibliotek og laboratorier. Sentralt er et stort vrimleareal med bokhandel og moderne kafeteria. I tillegg har studentene sitt eget kulturhus «Bluebox».

Slik så Campus Grimstad i Teknologipark ut da den ble tatt i bruk høsten 2010. Bygningen fra den tidligere Teleskolen var helrenovert og innlemmet i anlegget. All aktivitet på Grooseveien, Dømmesmoen og i Arendal ble flyttet dit. I bakgrunnen øverst til høyre hybelhusene som ble overtatt av Samskipnaden i Agder. (Foto: UIA)

Valgte rektorer og styreledere ved HiA og UiA. Fra venstre: Knut Brautaset (1994-2000), Ernst Håkon Jahr (2000 – 2007), Torunn Laudal (2007-2015), Karl-Heinz Frank Reichert (2015-2019) og Sunniva Whittaker (fra 2019). Helt til høyre Tor Aagedal som var administrativ sjef for HiA/UiA i perioden 1998 – 2015. På vegne av UiA gjorde Aagedal en stor innsats ved utbygging av Campus Grimstad. (Diverse arkivfoto)

Å kunne leie skreddersydde lokaler hos Ugland eiendom, har vært, og er en fordel for universitetsvirksomheten i Grimstad.

Forslag om å slå sammen UiA og Høgskolen i Telemark

En sak som jeg og flere mente kunne ha fått en uheldig konsekvens for Grimstad, var forslaget om sammenslåing mellom UiA og Høgskolen i Telemark. Utvikling av nye og interessante fagemner innen teknologi ville kunne føre til lokaliseringsstrid mellom Grimstad og Porsgrunn. Etter en lengre prosess i 2013 og 2014, gikk UiAs rektor og direktør inn for en slik sammenslåing, men i en høringsrunde møtte man motstand internt på universitetet og fra begge Agder-fylkene. Kristiansand kommunestyre sa også enstemmig nei til en slik fusjon. I Grimstad var ordfører Hans Antonsen fascinert av en slik sammenslåing, men et klart forslag om nei fra Per Svenningsen i Arbeiderpartiet støttet av Johannes Kristiansen fra Høyre, fikk flertall i kommunestyret. I Arendal ble det også et flertall for å si nei til denne sammenslåingen. Ledelsen ved UiA trakk til slutt sitt forslag. Ved behandling i universitets styre 18. juni 2014 ble et endelig nei til sammenslåing stadfestet.

Campus Grimstad – aktiviteten i dag

Universitet i Agder har etter etableringen i 2007 og frem til i dag hatt en god og spennende utvikling.

Som universitet har UiA har greid seg meget bra alene og har utviklet gode samarbeidsrelasjoner både nasjonalt og internasjonalt. Utviklingen av fagområder og studier har også vært gunstig og det gjelder ikke minst på Campus Grimstad. Innen tekniske fag kan man nå gi doktorgrad der man mener seg sterke nok og har veiledningskapasitet. Nye fagområder i tillegg til de tradisjonelle har grodd frem. Det gjelder mekatronikk og robotteknologi, e-helse, beredskap og krisehåndtering ved bruk av IKT, kunstig intelligens og nå sist utdanning og forskning innen batteriteknologi.

I tillegg til tekniske og teknisk-økonomiske fag har man i Grimstad studietilbud i sykepleie, vernepleie og barnehagelærerutdanning. Ved Campus Grimstad er det nå 11 bachelorutdanninger og 9 masterutdanninger (inkl. `sivilingeniørutdanninger).

Campus Grimstad er et viktig studie- og arbeidssted med rundt 3500 studenter og 350 ansatte.

Siden Campus Grimstad ble etablert i Teknologiparken har bygningsmassen økt betraktelig. Det er ført opp fire større bygg:

- En større utvidelse av maskinlaboratoriet.
- Mechatronics Innovation Lab AS (MIL). Et senter for innovasjon, pilotering og tek-

Campus Grimstad slik den fremstår i dag. Her har rundt 3.500 studenter og 350 ansatte sitt studie- og arbeidssted. Bygningen helt til høyre er Mechatronics Innovation Lab AS (MIL) og bygningen helt til venstre rommer I4Helse. Til venstre utfor bildet oppføres nå et større bygg som bl.a. skal romme Battery Innovation Centre. (Foto: UIA)

nologikvalifisering innen mekatronikk, robotteknologi og andre nærliggende fagområder.

- Et bygg hvor størstedelen nyttes til et senter for innovasjon og tjenesteutvikling innen helse og omsorg. Man nytter betegnelsen I4Helse hvor de fire i-ene representerer «Ide - Involvering - Innovasjon - Implementering».
- Et nytt bygg på 5700 m^2 som skal være ferdig mot slutten av 2022. Der skal Morrow Batteries ha sitt Innovation Centre. Bygget vil også romme Telenor Security Operation Centre og systemutviklingsselskapet Bliksund.

At virksomheter med avansert teknologi ser det formålstjenlig å lokalisere seg i nærheten av Campus Grimstad, er viktig både for universitetet og for byen Grimstad

En spennende utvikling – viktig for byen

Utviklingen i Grimstad startet for nesten 60 år siden med et sterkt engasjement fra borgere og politikere slik at SøTS ble etablert i byen. Drivkraften fra Høgskolen i Agder for å bli universitet – med god regional støtte – har kommet fra målbevisst innsats internt på institusjonen. Det var det akademiske nivået man hadde opparbeidet som til syvende og sist førte til opprykk til universitet. Det at man hadde den interne vilje og evne til å styrke seg faglig, var avgjørende – det gjaldt også høyskolemiljøet i Grimstad!

Det er en kontinuerlig oppgave å styrke bærekraften i fagmiljøene, styrke kvaliteten på forskning og undervisning, bidra med formidling samt samarbeide eksternt i samfunnet og internasjonalt.

Campus Grimstad er en viktig del av Universitet i Agder og viktig for byen Grimstad. Som universitetsby, og ikke minst studentby, medfører det også forpliktelser. Det er økt konkurranse mellom lærestedene om studentene. Faglig gode studier er viktig, men det å være en trivelig studentby teller også med. Den politiske og administrative ledelsen i kommunen må ha nær kontakt med Campus Grimstad, både med studentene og de som har ansvar for studentrekruttering.

«NYE» OG «ENDA NYERE» DAHLSKE SKOLE!

Av Marie Vallesverd Dannevig

Dahlske skole har en lang historie. Skolen ble stiftet som legatskole i 1796, det betyr at det er den nest eldste legatskolen i Norge (bare slått av Trondheim katedralskole).

Skolen har hatt mange navn opp gjennom tidene, Den Dahlske legatskole, Dahlske Institutt, Dahlske skole, fra 1968 Grimstad gymnas- Dahlske skole og fra 2003 Dahlske videregående skole.

Anna Helle Nilsen og Torbjørn Helle skriver om 40- 50 tallet fra to elevers synsvinkel i fjorårets tidsskrift. De hadde gått på den gamle Dahlske skole i Storgata. Den brant imidlertid i 1962, og etter 10 lange år i en omflakkende tilværelse stod den nye, flotte skolen ferdig i Lillesandsveien i 1971.

Denne artikkelen skal ta for seg perioden etter at den «nye» Dahlske skole ble åpnet i 1971 og frem til i dag med den enda nyere, sammenslåtte Dahlske skole.

Min tid på Dahlske

Jeg ble ansatt som norsk- og engelsklærer på Dahlske i 1983. I 2006 ble jeg en del av skolens ledergruppe som studieleder. Den stillingen hadde jeg til jeg gikk av med pensjon 1.januar 2020.

Da jeg ble ansatt i 1983, var jeg 30 år. Jeg fikk først en midlertidig stilling bl. a. for å undervise vietnamesiske ungdommer i norsk. Da var jeg den yngste i et godt «voksent», og veldig erfarent lærerkollegium. Jeg vokste opp i Lillesand, men gikk på gymnaset i Kristiansand. Jeg hadde imidlertid mange venner som hadde fortalt om sine lærere og altså de kollegene jeg nå møtte. Tenk å jobbe sammen med fru Holte, Juveng, Vasstøl, Hillesund og Berge og ha rektor Kjelstrup som sjef! Som ung kollega ble jeg tatt veldig godt imot, og fikk nyte godt av mye god, gammel erfaring i bl.a. stilretting og undervisningsopplegg. Da jeg hadde vært på Dahlske i ett år, skulle bl.a. Berge slutte og gå av med pensjon. Han hadde mine fag, og dermed fikk jeg «fast» tilsetting. I 1999 ble jeg hovedlærer for filologene, senere teamleder. Jeg ble på Dahlske til jeg gikk av med pensjon til jul i 2019. De siste 13 årene var jeg Studieleder ved skolen med ansvar for fagtilbud til elevene, fagfordeling for lærere, heldagsprøver og eksamen (først og fremst ved Studieforberedende utdanningsprogram).

Skolebygningen fra 1971 og studietilbudet

Arkitektfirma Ugland &Thorne samarbeidet med en romprogramkomité om utformingen av den nye ni-klassers skolen. Garderobe og kantine ble plassert i første etasje. Det ble lagt filttepper overalt, og meningen var at elevene skulle skifte til innesko eller tøfler i garderoben før skoledagen startet. Undervisningsrom-

mene og et stort åpent «skolelandskap» kombinert med bibliotek ble plassert i andre etasje. Flyttbare bokreoler kunne omgjøre landskapet til en stor sal der en kunne samle alle elevene til store avslutningsfester. «Storklasserommet» ble bygd som et amfi med plass til 124 elever. Klasserommene fikk navn etter fag, og det var meningen at elevene skulle hente bøker i skapet sitt, og så bevege seg til nytt rom for hvert fag de skulle ha. Det viste seg vanskelig å få til å fungere i praksis, men rommene beholdt navnene og utsmykningen som passet til faget, helt fram til den store ombyggingen i 2005- 2006.

Assuransesummen etter brannen ble brukt til å bygge Peter Dahls sal. Minnetavlen over Peter Dahl var blitt ødelagt i brannen, den ble restaurert og satt inn i Peter Dahls sal. Peter Dahls sal fikk en staselig utforming med parkettgulv og tomannsbord som kunne settes sammen til langbord. Salen ble ofte brukt til «festlige» anledninger. Salen ble dekorert med maleriet av Peter Dahl, malt av Jens Juel i København på slutten av 1700 tallet, i tillegg til et miniatyrportrett av Peter Dahl som barn. Portrettmalerier av tidligere skolebestyrere Terland og Landgraff fikk også sin plass der. I den senere tid har også det gamle vegguret, som hadde tilhørt Peter Dahl, blitt en del av inventaret. Denne klokka ble forøvrig nylig og nydelig restaurert av Lars Backer i Grimstad. Da salen var ferdig bygd, ble det bestemt at renteinntektene for resten av assuransesummen skulle brukes til å «bidra til elevenes felles beste». Peter Dahls legatstyre vedtar hvert år hva disse pengene skal brukes til. Det siste var et tilskudd til skolens nye Disc-Golfbane.

Gymnastikksalen var i underetasjen. Denne var i bruk til badmintonhallen ble bygd ved siden av skolen i 1993. Det var Grimstad Badmintonklubb som bygde hallen, og den er blitt leid ut til skolen etter det. Harald Skjold var ivrig pådriver for byggingen, både som leder av badmintonklubben og som lærer på Dahlske.

Vaktmesterboligen ble bygd ved siden av skolen, og vaktmester Kåre Røinås holdt til der. Om tyverialarmen gikk, var det han som rykket ut, men det var helst lærere som dukket opp etter kl. 23 for å «hente noe», og ikke tyver, som hadde utløst alarmen. Røinås tok seg ikke bare av vedlikehold av bygningen, men han lagde benker og bord til uteområdene av trær som han felte på tomta, og han planta i bedene rundt skolen og klipte plenene. Om vinteren brøyta han uteområdet sånn at det var klart til skolestart om morgenen. Han var en vaktmester av den gamle skolen som sørget for at alt var i orden.

Gudmund Hytten ble rektor på Dahlske i 1984. Han arbeidet bl.a. for å få inn musikk som studieretningsfag ved skolen. Det kom det året Hytten gikk bort i 1991. Da var musikk et studieretningsfag innenfor allmennfag. En utvidelse av musikktilbudet kom i 1994. Reform - 94 hadde Musikk, dans, drama som en estetisk linje, og i første omgang var det Valle vgs som fikk dette tilbudet i Aust- Agder, men det ble arbeidet iherdig for at dette tilbudet også skulle komme til Dahlske. Det lyktes i 1997.

Men skolen var trang. I 1972 ble skolen bygd for tre paralleller/ ni klasser, men hadde i mange år hatt fire klasser på hvert trinn. For å løse noen av plassproblemene ble vaktmesterboligen brukt til undervisning og øvingsrom for musikk. Gymsalen i underetasjen ble frigjort ved at fylket leide kroppsøvingslokaler. Dermed kunne underetasjen brukes til bandrom, øvingslokaler og EDB-rom. Slik var det til 2006.

200 årsjubileet

I 1994 feiret Dahlske sitt 200 årsjubileum. Legatstyret fikk laget en jubileumsbok: «Tradisjon og fornyelse», redigert at Bjarne Berg og Fritz Kjelstrup. I tillegg inviterte Legatstyret til stor feiring. Det ble servert bløtkake til alle skolens 400 elever, og om kvelden ble jubileet feiret med forestilling i Catilina, Grimstad kulturhus. Konferansier var Nils Aniksdal, og forestillingen inneholdt både skjemt og alvor. Per Stifoss-Hansen opptrådte som «salig Peter Dahl», og skolekoret underholdt med bl.a. «Fuge» av

Dahlske skole (Foto: Ukjent)

Bach og melodier fra musicalen «Hair». Både fylkesordfører Jon Fløistad og fylkesrådmann Arild Eielsen roste arrangementet og sa at elevenes medvirkning i forestillingen hadde lagt inn en sterk søknad for å få musikklinje. Til slutt ble det arrangert en jubileumsmiddag på Helmershus hotell. Der var elevrepresentanter, ansatte og politikere invitert til feiring.

Musikktilbygget og MDD tilbudet

Da musikktilbudet kom, ble det arbeidet med en utvidelse østover. Paal Malde tegnet tilbygget til skolen som skulle huse musikkavdelingen. Musikklærerne Eirik Mortensen og Tor Livar Grude var sentrale i å legge føringer for romplanene og utstyret her. Dette bygget inneholder en aula, «Tønna», et par klasserom, øvingsrom og arbeidsrom for avdelingens ansatte. Dette tilbygget kom i 1998.

Da fylket vedtok at Dahlske skulle få musikkavdeling, var det en diskusjon i fylkestinget om pengene som skulle bevilges til utstyr. Det ble til slutt fattet et vedtak som bl.a. inneholdt et kjøp av et Bösendorfer flygel. Her slo fylket riktig på stortromma, men det var et fremtidsrettet vedtak. Dette flygelet er et flott instrument. Det ble restaurert i Tyskland for et par år siden (finansiert av Peter Dahl-midler) og brukes ved helt spesielle anledninger som konserter og skoleavslutninger i «Gata».

Dramatilbudet kom til Dahlske i 2000, med Lars Arstad som den første læreren og sentral for utformingen av tilbudet. Dramalinja fikk 12 elever, og disse gikk i samme klasse som 18 musikkelever. Et bomberom ble nå «Black Box» for dramaelever. Dansetilbudet kom i 2011. Til sammen har MDD 40 elever på hvert trinn. Disse studietilbudene har vist seg å være svært populære, og elevene og lærerne her er sentrale for skolens kulturelle ansikt. Det er alltid «proffe» bidragsytere til jul- og sommeravslutninger og russerevyer. I løpet av skoleåret har disse elevene også flotte elevkonserter og teater- og danseforestillinger.

Ny skole i 2006 og sammenslåing av tre skoler

Fram til 2003 hadde Grimstad tre videregående skoler, Dahlske videregående skole (allmennfag, musikk, drama og service og samferdsel), Frivoll videregående skole (helsefag) og Sørlandets tekniske fagskole (teknisk fagskole samt yrkesskole med byggfag, elektrofag og mekaniske fag).

Sørlandets tekniske fagskole var en videregående skole som ble stiftet i Grimstad i 1918. Skolen ble innstiftet av skipsreder O. T. Tønnevold med et legat på 400 000 kroner. Kommunen stilte byeiendommen «*Fredheim*» til disposisjon for virksomheten, men bl.a. dårlige konjunkturer i mellomkrigsårene gjorde at skolen ikke startet opp før i 1939. Aust-Agder fylkeskommune overtok driften i 1970. Skolen tilbød etter hvert også ordinære yrkesskoletilbud innen mekaniske fag, elektrofag og byggfag.

Frivoll videregående skole var en yrkesfaglig skole med helse- og sosialfag som var lokalisert i Grimstad. Skolen startet opp 6. mai 1963 under navnet Aust-Agder hjelpepleieskole. Dette navnet beholdt skolen frem til 1990. Skolen holdt i begynnelsen til i Egra, men flyttet senere til Soltun hvor den holdt til i 5 år. 1. september 1976 flyttet skolen inn i egen, nybygd skole med internat som lå i Dybedalsveien 11-13.

Da Fylkestinget besluttet å slå sammen og samlokalisere de tre videregående skolene, ble det bestemt at den skulle ligge der «gymnaset» lå i Lillesandsveien. Den nye skolen fikk navnet «Dahlske videregående skole». Den nybygde skolen i Lillesandsveien ble tatt i bruk i august 2006.

Utformingen av den nye skolen

Rektor Bernt Skutlaberg ledet sammenslåingsprosessen og hadde stor innflytelse på utformingen av den nye skolen. Utformingen av det nye bygget illustrerer tanken bak.

Det sentrale arealet i skolen er fellesareal for alle elever og ansatte. Dette arealet fikk navn etter to av skolestifterne, så dermed fikk vi Lille Tønnevoldsgate og Peter Dahls plass.

Det første du møter når du kommer inn, er et menneske som tar imot deg i resepsjonen. Videre innover ligger vrimleareal, kantine og bibliotek. Dette arealet kan omgjøres til en festsal for alle skolens elever. På begge sider av vrimlehallen er de forskjellige utdanningsprogrammene plassert, med byggfag, elektro og mekaniske fag på høyre side og MDD, studiespesialiserende, service og samferdsel og helse-

Dahlskes personale 1995 (Foto: Ukjent)

Dahlskes personale 2021 (Foto: Ukjent)

fag på venstre side. I andre etasje ble de voksne fagskolestudentene plassert. Det ble brukt mye glass som romdelere i det nye bygget, men etter hvert er det kommet opp en del lamellgardiner og skjerming for å begrense inn- og utsyn til klasserommene. Tanken bak åpenheten var at en skulle arbeide og samarbeide i åpne landskap, og at innsynet i klasserommene skulle bidra til kjennskap og respekt for de ulike studieretningene.

Sammenslåingen

Det var stor spenning knytta til sammenslåingsprosessen på alle de tre skolene. Alle de tre skolene hadde verdifulle kulturer de ønsket å ta vare på, og personalet var oversiktlig i antall. Sammenslåingsprosessen fikk en god start for personalet da ca 100 ansatte dro på en fellestur til Budapest med ulike faglige og sosiale opplegg. Da ble vi kjent med hverandre, og de fleste opplevde vel at det var veldig hyggelige og flinke folk på alle de tre skolene. Disse personalturene har blitt gjentatt ved jevne mellomrom, og selv om det krever mye å få et sånt stort personale av gårde, så har det bidratt godt til både en sosial og faglig utvikling på skolen.

Fagskolen

Fagskolen i Grimstad ble også en del av tilbudet på Dahlske i 2006. Disse voksne elevene med bakgrunn innen tekniske fag og helse ble på Dahlske til de flyttet ned i det gamle

«HIA-bygget» i Grooseveien. I 2020 ble denne skolen slått sammen med Fagskolen i Kristiansand, og den flytter inn i helt ny skole i disse dager.

Samarbeid og møtevirksomhet

I løpet av de 26 årene mine på Dahlske har jeg vært vitne til en voldsom utvikling. På «gamle Dahlske» var vi ca 30 ansatte. Personalet hadde lang erfaring og solid faglig kompetanse. Det var etablerte realist- og filologmiljøer. Vi hadde hver vår arbeidspult på et stort, felles kontor. Jeg kunne komme til kollegene mine og be om råd om retting av norsk- eller engelskbesvarelser, og møtte stor velvillighet, men ellers var det lite formelt faglig samarbeid. Hver lærer ville nok i dag blitt karakterisert som «privatpraktiserende». Vi gjennomførte undervisningen på skolen, men det var aldri snakk om «bunden tid» eller å være til stede utenom de timene en skulle ha.

Lærerrådene var et kapittel for seg. Her var det lange diskusjoner om felles regler for bl.a. strikking og røyking. Her ble også representantene til Peter Dahls legatstyre valgt. Det vakte noen reaksjoner da det ble foreslått at en kvinnelig ansatt burde bli medlem av Peter Dahls legatstyre. Men det gikk gjennom, og siden har vel ingen stilt spørsmål om akkurat det. Ved avslutning av hver karaktertermin ble elevene vurdert, og karakterene veid opp mot hverandre. Dessuten ble orden- og oppførselskarakterene satt i lærerråd. Formann og sekretær i lærerråd ble valgt hvert år. Etter hvert ble lærerrådene i skolen avskaffet. Personalmøtene kom i stedet, det er et organ for alles skolens ansatte. Disse holdes ved jevne mellomrom og brukes til felles informasjon, men også til pedagogiske eller faglige foredrag.

De ulike fagseksjonene ved Dahlske har utviklet et solid faglig og pedagogisk samarbeid etter hvert. Lærerne samarbeider om terminplaner, karakterer, oppgaver og prøver. De møtes jevnlig og deler undervisningsopplegg. Lærerne har fått bundet tid, sånn at de kan samarbeide med kolleger, og ha elev- og foreldresamtaler i arbeidstida.

Internasjonalt arbeid.

De ulike fagseksjonene på Dahlske har hatt fokus på internasjonalt samarbeid i årenes løp- Engelskseksjonen dro i flere år på ekskursjoner til Newcastle og York eller London med elever som hadde valgt engelsk som fordypningsfag. Tyskseksjonen gikk i bresjen for et samarbeid med et gymnas i Neustadt- Glewe i Tyskland. Franskseksjonene hadde samarbeid med et gymnas i Avignon og et gymnas i La Roche-sur-Yon i Vendée. Vi hadde elever fra disse byene på besøk, og våre dro til Tyskland og Frankrike. En kort periode hadde vi også en vennskapsskole i Guatemala. Musikk, dans, dramaavdelingen har også hatt mange turer med elevene til London for å oppleve ulike kulturarrangementer. Disse turene er det imidlertid blitt mer eller mindre slutt på. Det er blitt større fokus på at alle skal kunne være med uavhengig av økonomi. Finansieringen skal skje ved dugnader og anonymt, og alle skal få tilbud om å være med. Dessuten må elevene betale en stor del av lærernes utgifter, samt vikarutgifter. Dette har vist seg vanskelig å gjennomføre. Men i den senere tid er en blitt tatt nytt initiativ til et samarbeid med Stadtteilschule Poppenbüttel i Hamburg. – I skoleåret 22-23 håper Dahlske å få til studieturer og årsopphold for elever til denne skolen, men også besøk og utveksling av elever fra den samme skolen til Dahlske.

Skoleavslutninger

Avslutningsfestene på Dahlske før jul og sommeren har alltid vært et kapittel for seg. Det første året jeg var der, hadde læreren Finn Einar Eliassen skrevet et skuespill basert på «Folk og Røvere i Kardemommeby», og røverne var nettopp Vasstøl og Berge og Hillesund. Berit Sofie Holte var selvsagt tante Sofie. Jeg tror det kom veldig overraskende på elevene at

Fra «Gata». Arealet som brukes til skoleavslutninger, gruppearbeid, lekser og kantine. (Foto: Ukjent)

disse lærerne kunne tøyse sånn med sin egen rolle på skolen. Til sommeravslutningene kom avgangselevene marsjerende inn til «Oh When the Saints Come Marching In». Det var taler fra elever, rektor, klasseforstandere, og mye fin underholdning og allsang. 25, 40 og 50- årsjubilanter ville gjerne være til stede og overbringe en «kort» hilsen til skolen og mimre om egen skoletid.

Etter sammenslåingen av de tre skolene i 2006, ble avslutningsfestene delt opp. Da ble den store festen for avgangselevene flytta til kveldstid. «Gata» på skolen blir pynta med blomster. Elevene kommer i sin fineste stas med dress, fine sommerkjoler eller bunader. De kan ta foreldre med seg, og kantina sørger for servering til alle sammen. Skolekoret synger, elever opptrer, og ellers er det taler fra elever, rektor og lærere. Hver elev får utdelt sitt vitnemål av klassestyrer og rektor. Disse avslutningene markerer på en flott måte at nå er det slutt på 12 eller 13 års skolegang. Formiddagen etter er det avslutning for de elevene som skal fortsette året etter. På disse avslutningene blir også Peter Dahls elevpriser delt ut.

Juleavslutningene holdes på dagtid, de er litt mindre høytidelige, men holdes for alle elever og ansatte på siste skoledag før jul. Dahlske er heldig som har en Musikk, dans, dramalinje ved skolen, for dermed er det alltid underholdning av høy kvalitet. Før avslutningene har eleven på MDD hatt tentamen eller eksamen, så dermed kan de bare plukke flotte underholdningsinnslag.

Inngangspartiet med blomstrende kirsebærtrær og bronseskulpturen av Arne Vinje Gunnerud (gave fra legatstyret ved åpningen av skolen i 1971). (Foto: Ukjent)

Dahlske i dag

Dahlske overtar i disse dager hele bygget i Grooseveien, der Fagskolen holdt til, og tidligere Høyskolen i Agder. Her er blant annet voksenklassene innen Helse og oppvekst og Salg, service, reiseliv plassert. I disse klassene er det mange minoritetsspråklige voksne som nå får et godt skoletilbud. «Menn i Helse» er at annet tilbud der. Det er voksne menn med en annen yrkesfaglig bakgrunn som omskoleres til helsefag. Vg2 Tømrerlinja har også fått lokaler på den gamle fagskolen.

Dahlske har i dag ca 1000 elever som fordeler seg på syv utdanningsprogrammer:

Antall ansatte er ca 160 hvorav ca. 120 er pedagoger. Dette er skolens utdanningstilbud i dag:

- Bygg- og anleggsteknikk
- Elektro og datateknologi
- Helse- og oppvekstfag
- Musikk, dans og drama
- Påbygging til generell studiekompetanse
- Salg, service og reiseliv
- Studiespesialisering
- Teknologi- og industrifag

Dahlske er i dag en stor skole med et bredt studietilbud. Nesten alle ungdommer i Grimstad søker seg til denne videregående skolen. I tillegg kommer det elever fra hele fylket til noen av linjene. Flere og flere voksne får også et tilbud her.

De siste årene har det vært en stadig sterkere satsing på at alle elever skal få et best

mulig tilbud på skolen. Skolen ble bl.a. i juni 2021 sertifisert som en Dysleksivennlig skole. Læringsverkstedet veileder elever og lærere og gir informasjon om tilpassa opplæring og leksehjelp.

Dahlske skole satser i dag på en rekke samarbeidspartnere. De samarbeider med UIA bl. a. i å utdanne lærere (partnerskole) og innen yrkesfagene, og de deltar i et internasjonalt samarbeid innen Erasmus-programmet. Dessuten samarbeider de med næringslivet og det offentlige om praksisplasser og fagutdanning.

Til slutt – litt om en av utfordringene på Dahlske i dag. Selve hovedskolen ble bygd for 650 elever, og i dag er det ca 830 elever som har sitt daglige virke her. Så mangelen på egna rom, spesielt grupperom og møterom, merkes daglig. Plassmangelen merkes også på lærerkontorene og i administrasjonsavdelingen; her må det stadig settes inn ekstrapulter.

Men i det store og det hele er jo dette et luksusproblem. Skolen vokser, elevsøkningen er god til alle programområdene, og rekrutteringen til stillingene ved skolen er god. Dahlske har vært og er en attraktiv arbeidsplass både for elever og ansatte.

Så den gamle Dahlske skolen på 226 år ser fremtida lyst i møte tross alt. Skal vite hva herr Peter Dahl hadde tenkt om han hadde fått oppleve hva han satte i gang…..?

Marie Vallesverd Dannevig

Kilder:

«Tradisjon og fornyelse. Dahlske skole to hundre år, 1796 -1996», Red. Bjarne Berg

Avisutklipp fra Grimstad Adressetidende om Dahlskes 200 årsjubileum (3.februar 1996) og artikkel av Karin Engh 9. august 2010 «Veien til universitetsbyen Grimstad»

Samtaler med nåværende ledere på skolen og gamle kolleger.

Rektorer:

Fritz Kjelstrup 1968 til 1983
Gudmund Hytten 1983 til 1991
Nils Høie 1991 til 1992
Knut Pettersen 1992 til 1993
Olav Stålesen 1993 til 1998
Kristin Nergård Johannesen 1998 til 2003
Bernt Skutlaberg 2003 til 2014 (perm. 2005-6)
Rita Johnsen 2005 til 2006
Kåre Blålid 2014 til 2018
Andreas Poppe 2018 til 2021
Gunhild Espeseth fra 2021

TØNNEVOLD GÅRD, O.T.TØNNEVOLD OG CAMPUS GRIMSTAD

Av Helge Grobæk

I dag er Grimstad en stor skoleby i norsk målestokk. Mange personer og bedrifter kan trekkes frem for å synliggjøre hvorfor og hvordan. Her vil jeg forsøke å gi en kortfattet beskrivelse av personer i Tønnevoldslekten og hva de og gården Tønnevold har betydd denne utviklingen. Det er ingen vitenskapelig artikkel. La det forsøksvis være en enkel beskrivelse av hva som kalles en familiekapitalistisk tradisjon.

Tønnevold Gård kom i slektens eie tidlig på 1800 tallet. Via Væting i Herefoss kom Ole Børresen (Lande i Vegusdal) flyttende med sin familie og kjøpte gården året 1800. Gården blir først nevnt i offisielle skrifter i 1593 og omta-

Tønnevold gård på 1960 tallet. (Foto: Ukjent)

les senere i serien *Norske Gaardnavne* som ble utgitt i perioden 1874-1926. Men det kan ha vært bosetting i området siden den eldre jernalder, 5 - 600 år e.Kr. I terrenget der hvor Dahlske skole nå ligger er det funnet et ti-talls gravhauger. Og i den store Tønnevoldmyra syd for gården, sto det frem til ca. 1990 4 bautasteiner. Etter arkeologiske undersøkelser rundt 1970-tallet fikk nåværende eier Olaf Tønnevold tillatelse til å flytte steinene. De står i dag i hagen på gården. Rundt 1600 var gården krongods – eid av den dansk-norske kong Christian III. Så ble den eid av fogden i Nedenes Amt frem til tidlig 1700-tallet. Fogden solgte imidlertid videre og frem til 1800 var gården bebodd av forskjellige selveiere.

Fra Ole kjøpte gården i 1800 og frem til 1970 har Tønnevold navnet vært knyttet til jordbruk og skipsfart. I 1831 krevde Oles sønn Børre halve gården som sin eiendom. Det ble holdt odelstakst og den lød på 1000 spesidaler. Ved utløsningsskjøte av 1833 overtok Børre halvparten som fikk benevnelsen gnr. 2, bnr. 2. Men familiene til han og hans bror Thomas, som eide den andre halvparten, flyttet ikke ut, de bodde fortsatt i samme hus. Børre, som var skipper på skonnerten *Nordlys* døde imidlertid i 1840 etter at skuta forliste utenfor Oksøy ved Kristiansand. Familien flyttet da inn i et nytt hus som sønnen hadde bygd sørvest for dagens gårdstun. Den nye gården lå omtrent der hvor

Bautasteinene. (Foto: Helge Grobæk)

rundkjøringen i Vesterled og Terje Løvaas vei nå ligger. Børres sønn døde i 1891. Enken maktet ikke å sitte med gården(bnr.2). Den ble solgt på tvangsauksjon i 1889 til skipsreder Johan D. Havstad, som solgte deler av den til Terje Løvaas på Løvåsvolden.

O.T.Tønnevold og hustru Gunhild (født Hardeberg) (Foto: Myhrslo)

Thomas drev gården (bnr. 1) videre. Han ble gift med Gunhild Thomasdatter Hardeberg fra gården Hardeberg i Øvre Landvik. De fikk to barn, en gutt og en jente. Sønnen, Ole Thomassen Tønnevold, dro til sjøs som fjortenåring. 18 år gammel måtte han overta driften av gården da Thomas uventet døde i 1866. Men gjennom sin tid til sjøs hadde han fått mye kunnskap om handel og transport av varer. Han hadde sett og kjente til de store endringene som fant sted i Europa. Omkring 1850 var den 2. industrielle revolusjon i sterk utvikling i Europa. Dette, sammen med opphevelsen av den engelske navigasjonsakten i 1849 og Krimkrigen (1854-56) førte til økt global handel og behov for skip til å frakte varene. Etterspørselen etter tømmer og trelast, og følgelig også for tonnasje, var enorm i Europa. De lokale verftene fra Strandfjorden til Vikkilen kjøpte mye tømmer til skipsbyggingen, men store mengder tømmer ble også eksportert over Grimstad havn. Til slutt kom tilbud på og etterspørsel av tømmer i ubalanse. Eksporten fra Grimstad avtok.

Selv om årene etter overtakelsen av gården hadde gått med til å skjøtte gårdsdriften og

Familien -fra venstre mot høyre: Ole, Gunhild Marie, Olaf, Lilly, Leif og Johan. (Foto: Ukjent)

Briggen Fatum (Foto: Ukjent)

utvide jordarealet ved å dyrke opp store deler av Tønnevoldmyra, ville Ole også gå inn i skipsfarten og eie og drive egne skip. I 1877 kjøpte han butikken Spareforeningen i Storgata og startet kjøpmannsvirksomhet. Den omfattet også salg av proviant og utstyr til skip. Grimstad hadde en stor skipsflåte. Skutene var regelmessig tilbake i byen og før de igjen forlot den ble neste reises forråd handlet inn. Han gikk også inn i lokal tømmerhandel og skipsfart. I 1876 kjøpte han 4/48 i briggen *Fatum og* i 1878 etablerte han sitt eget handelsfirma. Moren Gunhild hadde arvet flere skipsparter. Ved salg av disse fikk han midler til å kjøpe nye parter og bli korresponderende reder i rederiene.

Investeringen var vellykket, og etter noen år overtok han som korresponderende reder for flere partsrederier. Fremover på 1880-90 tallet satset han ytterligere på kombinasjonen partseier og korresponderende reder. Omkring 1895 tallet var han partseier og korresponderende reder for 8 skip, 5 skonnertskip og 3 barker. De ekspansive årene fortsatte inn på 1900-tallet. En uheldig investering i et treskip med dampmotor gjorde at han etter hvert kjøpte brukte engelske jern- og stålseilskip. Disse var konkurransedyktige i flere trades, og flere av de nyinnkjøpte skipene ga tilfredsstillende inntjening. Ole skjønte imidlertid at seilskutetiden var over.

Før 1 verdenskrig disponerte selskapet 10 skip; 8 jern- og stålbarker og 2 dampskip. I løpet av krigen ble 3 skip tapt; 1 dampskip og 2 barker. Videre ble 4 barker solgt, og et dampskip ble levert. Alt i alt ble økonomien konsolidert, og i en kort tid så fremtidsutsiktene lyse ut for Ole Thomassen Tønnevold og hans selskap O.T.Tønnevold A/S.

Ved overgangen fra seil- til dampskip ble han etter hvert klar over hvor vanskelig det i fremtiden ville bli å få kvalifisert mannskap til drift og vedlikehold av skipenes maskineri. I 1918 ble *O.T.Tønnevold og hustrus legat* opprettet med formål å etablere en teknisk skole for Sørlandet i Grimstad. Legatet var på kr. 400.000. Målt i dagens kroneverdi tilsvarer det ca. 11 mill. kr. Skolens navn ble Sørlandets Tekniske Fagskole (Tønnevolds Legatskole), og et styre bestående av 2 personer fra Grimstad, 2 fra Fjære og 2 fra Landvik ble oppnevnt. Oles tre sønner Thomas, Rasmus og Olaf var ikke fornøyd med fremdriften og anla sak mot legatstyret da de mente det ikke ble gjort tilstrekkelig for å få skoledriften i gang. De ønsket også at legatmidlene skulle investeres. Innskuddet forrentet seg, men utover det valgte styret å ikke investere eller for-

søke å øke kapitalen ytterligere. Brødrene tapte rettsaken. Mange mente den gang at det var egne behov for kapital til 2 nykontraherte skip som var motivet bak rettsaken.

Det gikk bortimot 21 år før det første elevkull ble opptatt. Uten å kjenne legatets vedtekter og rettens begrunnelse kan årsaken til at skolen ikke kom i gang være at bare noen år etter 1918 oppsto det en mangeårig global økonomisk depresjon. Disse tidene fortsatte med omfattende kriser og falitter. Ikke før i 1939 ble skolen startet opp I Jørgen Bangs store murgård på Skaregrøm. Kapitalen var intakt og hadde forrentet seg i nesten 21 år.

O.T.Tønnevold døde i 1926. Hans tre sønner drev så rederiet frem til 1943. Da ble det delt i to. Samtidig ble disponentselskapet Olaf Tønnevold & Sønner A/S opprettet. Her ble Olaf daglig leder og selskapet overtok disponeringen av Tønnevolds Tankrederi A/S. Thomas og Rasmus fortsatte som disponenter av Tønnevolds Rederi A/S.

Gården på Tønnevold var allerede i 1927 overtatt av Olaf. Brødrene hans, Thomas og Rasmus, hadde bosatt seg i sentrum av Grimstad. Rasmus drev hotell i Horten noen år, men flyttet tilbake til Grimstad. Nederst i Storgata står de vakre husene deres fortsatt. Det nederste ble for noen år siden kjøpt tilbake i familien og overtatt av Olafs barnebarn Lilly Margrethe Tønnevold Stakkeland.

I 1948 overtok Olafs eldste sønn Ole gården. Han fortsatte driften hovedsakelig med melk og kornproduksjon. En morsom historie fra den tiden er at gården leverte fersk melk til faste kunder i byen. Hver dag ble den brakt ned til byen av gårdsgutten og hesten Prins. Den kjente ruten og fulgte den hver dag uten å bli dirigert hit eller dit. Men fjøset ble tømt for dyr og kornåkrene ble til grønnsakåkrer. Store, moderne lagerbygninger og drivhus ble bygget. Deler av jorden ble utleid til spesialproduksjon av løk og gulerøtter. I dag er det hans sønn Olaf som eier gården. Det er ingen drift der nå.

D/T Thelma. Modellen står i Sjøfartsmuseet i Grimstad. (Foto: Helge Grobæk)

Begge husene slik de ser ut i dag. Det nederste eies i dag av Lilly Margrethe Tønnevold Stakkeland, og det øverste av Torbjørn Igland. (Foto: Helge Grobæk)

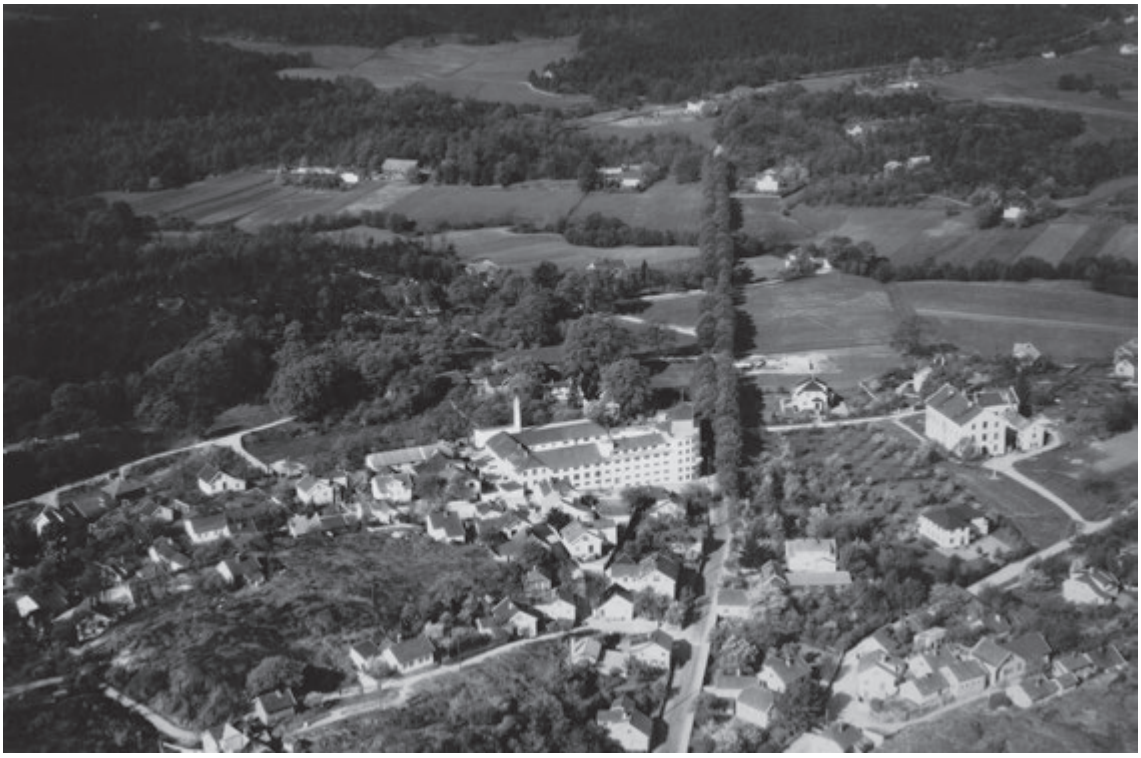

Fra gården og den gamle driftsbygningen. (Foto: Ukjent)

Gårdens avlsokse klar til innsats. (Foto:Ukjent)

Fra 1500-tallet, da Tønnevold ble utskilt fra Groheim (Grøm)som egen gård, og fremover til nyere tid er det vanskelig å få innblikk i hvor gårdens eiendomsgrenser har gått. Da *O.T.Tønnevolds og hustrus legat* ble opprettet var det neppe noen som forutså den rivende utvikling Grimstad skulle få som skole-, og i senere tid også universitetsby. Og store deler av det areal som nå er utbygd med bygningene til Dahlske skole, UIA og Fagskolen i Agder alle har tilhørt gården Ole Børressen Tønnevold kjøpte i år 1800.

Den gjenværende del av Tønnevold Gård-våningshuset og uthusene eies i dag av Olaf Tønnevold, oldebarn til O.T.Tønnevold.

REDER OG KULTURFORVALTER I HASSELDALEN

Av Dag Bakka jr.

Den maritime dimensjonen springer oss kanskje ikke i øynene i dagens Grimstad, en kystby med en diversifisert økonomi basert på kunnskap, informasjon og service. De yngre generasjoner vil trolig forbinde det «maritime» med fritid, seiling og skjærgårdsidyll. Trolig vil det være vanskelig å forstå at byen er bygget på skipsbygging, handel og sjøfart, og at Aust-Agder så sent som i 1970 var fylket med høyest andel sjøfolk av sin yrkesaktive befolkning.

I det hundreårsperspektiv som Grimstad Bys Vels jubileum legger opp til kommer vi ikke utenom denne maritime dimensjon og

Barkene Nordboen (venstre) og Løvehjerte (høyre) ca. 1878 (Foto bearbeidet av Knut Brautaset.)

hvorledes den har forandret seg de siste 40-50 år. Står vi i dag ved et kontinuitetsbrudd ved at sjøfarten glemmes, eller vil det maritime aspektet fortsatt være en sentral side ved Grimstads og Sørlandets identitet?

Vi har å gjøre med en maritim kultur som siden 1700-tallet har blomstret og endret seg i takt med skiftende tider, gullalder, krig, krise og samfunnsforandringer. Sporene er overveldende mange, fra bygningsmiljøer, uthavner, sjømerker, verver, stedsnavn, språkbruk, mentalitet, verdier, historier og overleveringer; både materielle og immaterielle.

Kontinuiteten

Ser vi godt etter, kan vi lese Grimstads utvikling som en funksjon av skipsfarten.

«De hvite seils dager», med høydepunkt 1850-1900, førte til virksomhet og velstand som resulterte både i standsmessige herskapshus og enkle sjømannshjem. Fra 1890-tallet stagnerte både seilskipsfarten og befolkningsutviklingen, og folketallet sank fra 3173 i 1897 til 2300 i 1930. Dette forteller om en økonomisk stagnasjon fra 1890-tallet frem til 1960-tallet, noe som har bidratt til å bevare det vakre bygningsmiljøet vi har i dag.

I 1926 skrev den aldrende skipsfører og reder Mogens Albert Andersen (1843-1932) en beretning om sitt liv og virke, senere trykket i Byselskapet årshefte i 1992. Han reflekterte over de hvite seils forfall, men hadde selv vært en pioner i overgangen til dampskip og hadde lagt seg opp en liten formue. Mye av denne var imidlertid tapt på industrireisingen på Odden under første verdenskrig og andre uheldige hendelser som tok sterkt på distriktets velstand. Samme år, 1926, talte Grimstads flåte ett eneste dampskip og to ishavsskuter etter at de to siste jernseilere var blitt kondemnert.

Et par år senere skulle imidlertid den gamle reder glede seg over nye skudd på stammen da sønnene til O. T. Tønnevold, Thomas og Olaf, brukte forliserstatningen fra jernseileren *Socotra* som egenkapital til kjøp av damptankeren *Thelma* med T/C til Anglo-Saxon. Skipet var eiet av Sigurd Herlofson & Co, ble overtatt og omdøpt i 1928.

Initiativet ble fulgt av andre sørlandsredere og av skipsfører Johan M. Ugland i 1930 med *Sarita*. Bunnen var nådd og en ny oppgangs-

Mogens Albert Andersen sammen med venner i hans båt. Fra venstre (i cockpiten) Carsten S. Due, Thomas O. Tønnevold, Oluf Olsen,Lars Gundersen, Ole R. Føreid, Mogens Albert Andersen og Harald Taarvig. På hyttetaket sitter Hans P. Hansen.. Bildet er tatt av Mons Fuhr i 1913 og bearbeidet av Knut Brautaset i 2022. (Foto: Originalfoto eies av Ingrid Terland.)

Ishavsskuta Sneklokken, bygd i Hasseldalen 1918 (Foto utlånt og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø.)

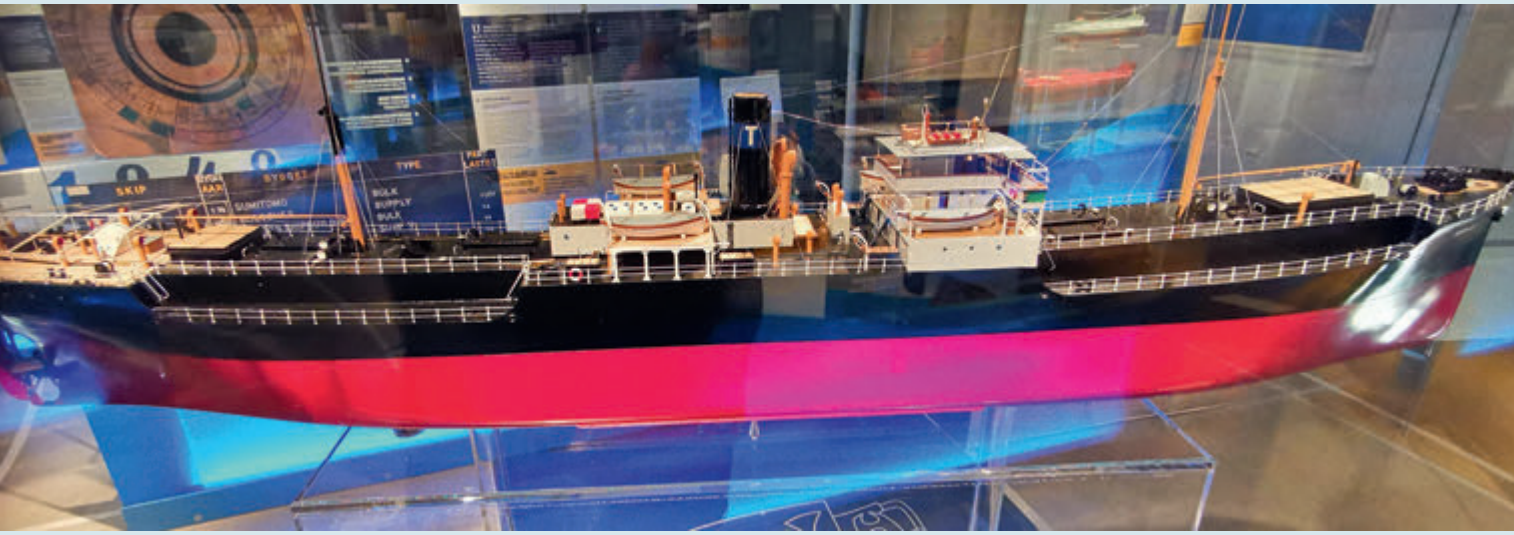

Damptanker Thelma, bygget i Newcastle 1919 som War Begum. Modellen står i Sjøfartsmuseet i Grimstad. (Foto: Helge Grobæk)

periode grydde i en vanskelig tid. Ved krigsutbruddet i 1939 hadde Grimstad igjen tre oppegående rederier, J. C. Jørgensen, Tønnevold og Ugland med til sammen seks store skip i utenriksfart. Kontinuiteten var reddet.

Redere

Mens mellomkrigstiden hadde opplevd en internasjonal handel som fluktuerte sterkt, men uten synderlig vekst, skulle de 30 år etter 1945 oppleve en frisk utvikling hvor verdenshandelen ble fordoblet omtrent hvert tiår. Dette skapte muligheter for shipping også i Norge i et omfang som i dag fortoner seg nærmest eventyrlig. I 1968 nådde norsk skipsfart sitt historiske høydepunkt da 10 prosent av verdensflåten seilte under norsk flagg. I ettertid kunne vi kalle det «gullalderen».

Grimstad var fortsatt preget av det maritime, av rederiene Tønnevold og Ugland, av skip som iblant kom hjem til Vikkilen for opplag eller gamle skip som kom til Odden for opphugging. Sist på 50-tallet begynte virksomheten å ta seg opp ved Nymo i Vikkilen og utviklet seg sterkt de neste årene. Dette var med å skape en nærhet mellom byen, skipsfarten og den store verden.

Johan M. Ugland hadde fått sine sønner Johan Jørgen og Andreas med i rederiet på 50-tallet, mens Tønnevold-rederiet ble delt i 1943 da Thomas og Rasmus overtok Tønnevolds Rederi AS og Olaf fikk Tønnevolds Tankrederi. I denne generasjonen var det fortsatt flere redere som selv hadde seilt ute.

Rederne på sin side stod i daglig kontakt med sine meglere i Oslo og Kristiansand, med sine stedlige banksjefer og forsikringsselskaper. De levde med befrakterne ute i verden, med havneagenter, verksteder, tekniske konsulenter, skipshandlere, forsendelse av reservedeler og mannskapsbytte. I det jevne småbylivet var rederikontorene en merkelig internasjonal og dynamisk verden. Rederiene lå i et miljø

MS SAAB, tidligere Jarita (Anders Jahre) i opplag/ombygges til bilbåt ved Nymo AS i 1976
(Foto utlånt og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø.)

med god tilgang på kunnskap og kompetanse for skipsdriften, og veksten i flåten ga store muligheter for ungdom med utferdstrang. Rundt 1960 finner vi at en av tre ungdommer (gutter) forsøkte seg til sjøs; de fleste for en kortere periode for å oppleve den store verden. Nærmeste sjømannskontor lå i Arendal, men mange begynte kanskje med å oppsøke mannskapssjefen i nærmeste rederi. Tittelen reder rangerte høyt i byens sosiale liv, men rederne var i høy grad del av lokalsamfunnet. De hadde nok på 50-tallet både bil og telefon, men var ellers med i lokalpolitikken, idrettslaget og Heimevernet, hadde sin sjekte og tok gjerne en prat på bryggekanten.

Tidsskiftet

Som det norske maritime miljøet stod sterkt ved inngangen til 1970-tallet, med livskraftige rederier i nesten hver eneste sørlandsby og skip med norske sjøfolk under norsk flagg, brygget uværsskyer i horisonten.

Det kan diskuteres hva som var den grunnleggende uro, men de fleste økonomiske historikere vil peke på et økende uttak til forbruk og velferdsgoder som ikke lenger var fundert i produktivitetsøkning. Dette ble tydelig fra slutten av 60-tallet da systemet med faste valutakurser, Bretton Woods-systemet fra 1944, kom under press. I 1971 kollapset systemet og ble avløst av flytende valutakurser hvor kursen av USD mot NOK falt fra 7,15 til under 5,50 på to år. Fra våren 1973 opplevde børsene i New York og London en dramatisk svikt, men likevel økte verdenshandel og oljeforbruk. Dette året opplevde tankmarkedet en historisk topp som utløste en kontraheringsboom uten tidligere sidestykke. Så kom krigsutbruddet i Midtøsten 6. oktober 1973 som i sin tur førte til arabisk oljeembargo rettet mot Vesten og USA og 3-4-dobling av oljeprisen. Oljeprisøkningen på toppen av en vanskelig situasjon slo ut i en økonomisk kontraksjon som særlig rammet de vestlige land.

Verdenshandelen stagnerte på et tidspunkt da flåten var i sterk vekst. Fra 1974 til 1980 tok verdenshandelen seg opp med 10 prosent, mens flåten økte med 48. Derfra sviktet oljehandelen dramatisk. Vi var inne i shipping-krisen, en ubalanse mellom handel og flåte som varte ved i 12 år. Krisen skulle ramme skipsfarten på Sørlandet hardt. Svakere inntekter førte skip i opplag, og da skipsverdiene falt lavere enn gjelden forsvant også egenkapital opparbeidet gjennom generasjoner. På toppen av det hele slo globaliseringen inn, hvor europeiske sjøfolk ble erstattet av billigere sjøfolk fra utviklingsland.

Grimstad greide seg bedre enn andre byer, men krisen hadde sin pris. Av Ugland-gruppens varierte virksomhet gikk noe bra, mens andre over tid førte til tap. Offshore blomstret under boomen tidlig på 80-tallet, men kom i problemer da oljeprisen kollapset i 1986. Tønnevolds Rederi bukket under, mens Tønnevolds Tankrederi karret seg gjennom, men måtte kaste kortene 30 år senere. Den norske flåten var i fritt fall i første del av 80-tallet. Kreditorene tok hånd om tonnasje som nå ble solgt ut, samtidig som andre rederier fikk tillatelse til utflagging. Flåten under norsk flagg mistet 2/3 på fem år (fra 32 til 10 millioner tdw. fra 1982-1987). En politisk redningsaksjon under Willoch-regjeringen ble ført videre under Gro Harlem Brundtlands regjering i 1986 og resulterte i en radikal endring av norsk skipsfartspolitikk: Norsk Internasjonalt Skipsregister (NIS) fra 1. juli 1987. Her fikk vi for første gang brudd mellom norsk eie og norsk flagg, ved at norske rederier fikk anledning til å registrere under andre flagg, mens NIS ble lansert som et kvalitetsregister hvor rederiene kunne hyre mannskap på internasjonale betingelser.

Etableringen av NIS falt sammen med det lenge etterlengtede oppsving i markedet. Fra 1986 til 1990 tok markedet for tank og tørrlast seg gradvis opp. I Norge demret det en ny vår for shipping med en veldig foretaksomhet

i inspeksjon og kjøp av skip til stigende priser. Den norske maritime kompetanse fikk igjen utløp i form av nye selskaper og rederier, i stor grad finansiert som kommanditselskaper. Ikke alle med like seriøse initiativtakere.

Vi opplevde et «come-back» uten tidligere sidestykke da den norskeide handelsflåten tok seg opp til 53 millioner tdw. innen 1991. Norge var tilbake blant de store sjøfartsnasjonene.

Det var like fullt skjær i sjøen. Var denne «revival» en siste innhøstning av maritim erfaring og kompetanse? Eller kunne vi bygge en ny skipsfartskultur med norske sjøfolk, tilgang på kapital og et skatteregime som gjorde det mulig å drive skipsfart fra et av verdens mest velstående land? Det kunne bare tiden vise.

Skifte og generasjonsskifte

I denne skjebnetid ble det etablert et nytt rederi i Grimstad. Røttene lå i stor grad på Ugland-siden, men det dreide seg om en genuin nyskapning. Ugland-gruppen var bygget rundt tre selskaper, Uglands Rederi AS startet av Johan M. Ugland i 1930 og gradvis blitt et familieselskap, mens de aktive redere Johan Jørgen og Andreas Ugland også hadde startet sine egne selskaper, henholdsvis Ugland Shipping og Ugland Management Co. De arbeidet sammen, men hadde ulik personlighet og risikovillighet. Uglands Rederi var nå eiet av Johan M. og Saritas fire barn, sønnene Johan Jørgen (født 1921) og Andreas (1925), og døtrene Evy (1916) og Elisa (1919), kjent som «Lisen». Evy var gift med tannlege Kristian Kaarvang og Lisen med konditor Bjarne Bergshaven.

Redere og arvinger i familiene Bergshaven, Kaarvang og Ugland. (Foto: Privat)

Lisen og hennes mor Sarita. (Foto: Privat)

Atle Bergshaven. (Foto: Privat)

Utviklingen ble på midten av 80-tallet påvirket av to forhold. Det ene var det forestående generasjonsskifte hvor tredje generasjon født etter krigen presset på for å komme med i styre og ledelse. Flere muligheter ble vurdert, men løsningen ble å etablere et arbeidsutvalg med representanter fra hver familiegren: Andreas Ove (1955), sønn av Andreas, Lars Torgeir (1949), sønn av Johan Jørgen, Atle Bergshaven (1946) sønn av Lisen, og Evys sønn Kjell Kaarvang (1940). Spørsmålet ble imidlertid aksentuert i 1986/87 av Johan Jørgens behov for å kunne disponere sine underliggende verdier i Uglands Rederi. Dette ledet til en diskusjon om oppsplitting av selskapet. Andreas var for en fordeling av verdiene, Evy ønsket også å få ut verdier som til nå hadde vært innelåst i selskapet, mens Lisen ønsket å bevare familie selskapet. Det ble arrangert et forsøk på å kjøpe ut Johan Jørgen og Evy, men Johan Jørgen ønsket i stedet å skille ut jentene først og deretter gjøre opp med broren. Dette ble også løsningen. I november 1988 ble det besluttet å fisjonere ut 41,76 prosent av selskapets verdier til Evy og Lisen. Bergvang Shipping AS trådte i virksomhet 1. januar 1989 med Atle Bergshaven som leder i disponentselskapet Bergshav AS.

Veien til reder

Det var lite som tydet på at Atle Bergshaven ville ende opp som reder. Han vokste opp med familiens konditori, med en far som drev med bakervarer og en mor med sterke kulturhistoriske interesser. Konditoriet i Storgaten 21 var etablert i 1907 av 27 år gamle Herman Bergshaven fra Vestre Moland. Neste generasjon, Bjarne Bergshaven, var blitt den utkårede til Lisen Ugland og førte til at hun ble værende i Grimstad etter noen år i Oslo hvor krigsutbruddet veltet pla-

nene om å studere jus. De ble gift i 1943, og Lisen kom til å arbeide som sekretær i rederiet og med særlig interesse for interiørdetaljer på rederiets nye skip. Dette sporet til utdanning som interiørarkitekt. Hun ble etter hvert sterkt engasjert i kulturminnevern, i en tid hvor oppfatningen gjerne var at det gamle burde vike for det nye. Hun ble talskvinne for å bevare og ruste opp eldre bygningsmiljøer og kom snart med i styret i Grimstad Museum og stiftelsen Ibsenhuset.

Lisen og Bjarnes mellomste sønn, Atle, ble født i 1946. Han vokste opp med bakeri og kulturhistorie og med onklene i bakgrunnen som drev rederi. Hans egne maritime interesser tok i første omgang form som kompetitiv regattaseiler i Oslojolle og senere Snipe, Laser og Grimstadjolle i Grimstad Seilforening.

Etter realartium og befalsskole rettet interessene seg mot økonomi og finans, og han tok økonomisk gymnas ved Kristiansand Handelsgymnasium. Under studiene i USA som fulgte møtte han Victor Norman fra Risør som skulle bli et inspirerende vennskap og styremedlem i Bergshav i over 30 år. Victor kunne trekke opp de lange linjer også i shipping, teknologi og økonomi. Etter USA tok Atle sin degree ved University of Newcastle upon Tyne hvor han gikk ut som siviløkonom i 1971.

Vel hjemme var han mest interessert i jobb i bank innen finans og regnskap, men bankene var på denne tid overfinansiert så det ble ingen gode tilbud. I 1987 ble imidlertid Atle valgt inn i styret fra Den Norske Creditbank, og kom gjennom dette på innsiden av bank og finans.

Veien videre i 1971 ble som stipendiat ved Marinteknisk Senter ved NTH (NTNU) i Trondheim. Og dette skulle bli forløsende: den teknologiske siden ved skip og skipsdrift. Betydningen av teknologiske valg for kon-

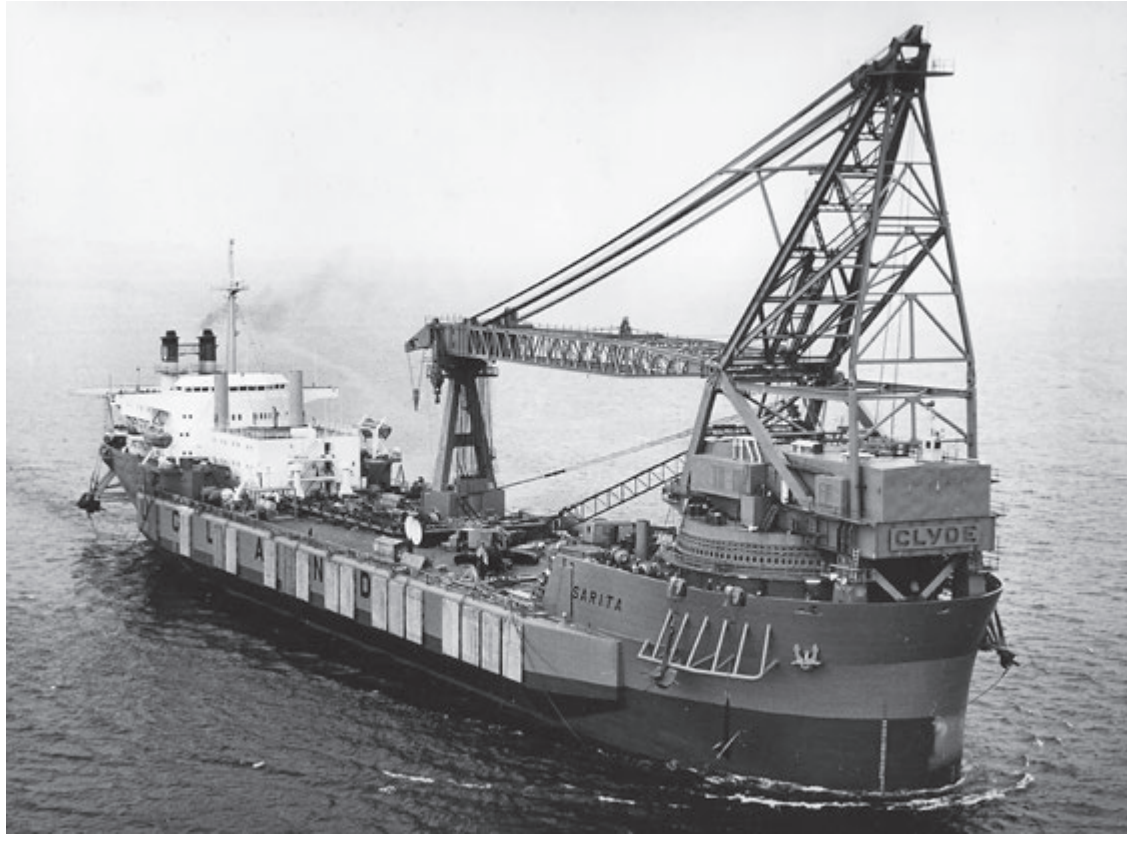

Opprinnelig M/T Sarita, ombygd til kranskip i 1976 under samme navn. (Foto: Ukjent)

kurranseevne og økonomi. Etter dette hadde han mye å snakke med onkel Andreas om, og han begynte å arbeide i hans del av organisasjonen i Vikkilen. Som assistent til ham i Ugland Management ble det 8 år med et utall av prosjekter og finansieringsbehov. Alt fra kontrahering og drift av bilskip, ombygging av skip til sauetransport, oljeutvikling av gamle bildekk, samt legging og nedgraving av fleksible rørledninger.

Entusiasmen og sjarmen til Andreas var smittende, men heldigvis ikke hans risikovilje. I 1980 tilbød styret i Uglands Rederi Atle en sentral rolle i selskapets ledelse. Gjennom de neste 8 årene utviklet Atle nære bånd til skipsmeklere, prosjekt- og finansmiljøene i Oslo. Gjennom Norges Rederiforbund fikk Atle nær kontakt med forbundets adm. dir, David Vikøren, som på mange måter ble hans mentor. Foruten medlem og visepresident i sentralstyret fikk Atle utfordringen med å lede forbundets forskningskomité og derigjennom leder for Norges maritime forskningskomitè en 10-års periode. Dette førte Atle tilbake til sitt gamle miljø ved Marintek i Trondheim. Ved etableringen av Maritimt Forum i 1990 var Atle, sammen med sin venn, Jens Ulltveit Mo, sentrale representanter for Norges Rederiforbund både som styremedlemmer og formenn. Målsetningen, da som nå, over 30 år senere, var å samle det komplette maritime miljøklynge under en og samme paraply.

I perioden i Uglands Rederi var Atle ansvarlig for styringen av forretningsutvikling og finans/økonomi. Da skipsmekler Ole Jacob Libæk introduserte dobbelt skrog for større produkt tankskip var Uglands Rederi i førersetet for denne utviklingen som 10 år senere skulle bli bransje standard for alle tankskip. Det ble på få år kontrahert seks 80 000 tdw skip ved Burmeister & Wain i København, og tre bøyelastere for 10 års certeparti til Statoil.

Det var likevel fjernt for Atle at han noen gang skulle få rollen som selvstendig reder.

Han hadde ellers sitt eget liv med familie, venner, friluftsliv og interesser. Seile Laser, kjøre alpin og gå lange skiturer var ellers noe som krevde både form og førlighet.

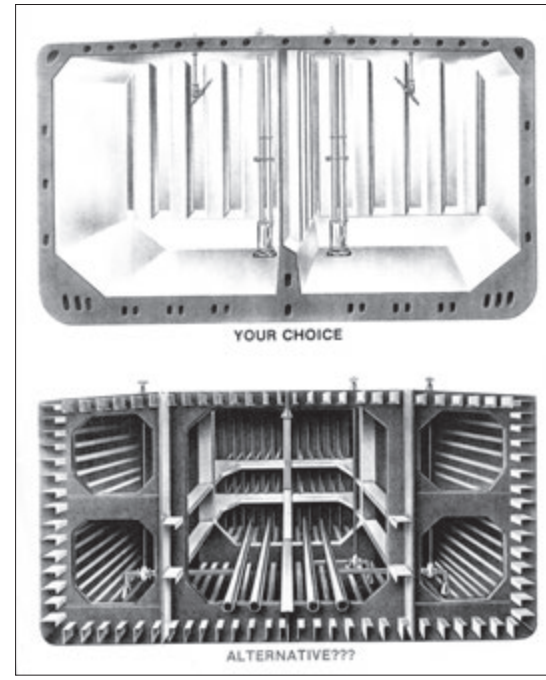

Snitt av dobbeltskrog.

Så begynte diskusjonen om eierkonstellasjoner i Uglands Rederi, og med beslutningen om å fisjonere ut Evy og Lisens andeler i november 1988 stod Atle plutselig laglig til for å ta over ledelsen i den utskilte delen som fikk navnet Bergvang Shipping AS. Han var den eneste av søskenbarna i familiegrenene med relevant utdanning og erfaring.

Bergvang

Midt under oppsvinget fikk Grimstad et nytt rederi, et integrert rederi med befraktning, operasjon og teknisk avdeling og som fortsatt trakk på erfarne folk fra Ugland-miljøet. Bergvang Shipping AS fikk ved etableringen med seg seks skip, samt andeler i ytterligere tre, med Bergshav AS - eiet av Bergshaven-grenen - som disponentselskap.

Med oppsvinget i markedet fulgte nye forretningsmuligheter, og allerede høsten 1989 seilte 16 skip under rederiets flagg. Flere av nyanskaffelsene var finansiert av komman-

Den første ledelsen i Bergshav AS. Fra venstre Tore Claes Blom, Erling Borø, Stein A. Hannevik, Jan Lunde, Torleif M. Pedersen og Atle Bergshaven. (Foto: Ukjent)

Byste av Morten Smith Petersen i Hasseldalen. (Foto: Ukjent)

dittselskaper hvor rederiet hadde en mindre andel, men det kommersielle ansvar. Flåten bestod av seks tankskip i størrelsen 60-135 000 tdw, ni bulkskip på 65-122 000 tdw og et semi-containerskip på 15 000 tdw, mens supplyskipet *Senorita* var solgt videre til Australia. Mange av skipene seilte på lengre certepartier.

På denne tid ble det formulert et verdigrunnlag for rederiet. Det skulle forbli en privat familiebedrift, sikre en egenkapitalandel på minimum 50 prosent, holde en noe konservativ risikoprofil og en viss spredning av interessene innen shipping. Og rederiet skulle fortsatt være et integrert shippingselskap, dvs med både kommersielt og operativt ansvar og med egen teknisk avdeling.

Med dårlig erfaring med et styre bestående av 4 søsken, som i Uglands Rederi, betinget Atle seg at Bergvang skulle ha et profesjonelt styre uten familiedominans. Foruten sin venn Victor Norman fikk styret en sammensetning av shippingsjefen i DnC, en profilert shipping advokat, en skipsingeniør og forretningsmann. Styrets kompetanse skulle speile de utfordringer selskapet ville møte, en modell som senere er blitt fornyet. I tillegg til et kompetent styre har Atle alltid hatt nytte, og behov for, impulser utenfra. Deltakelse i styrer og råd, både innenfor og utenfor egen næring, har gitt han verdifulle impulser. Det være seg Redningsselskapet som visepresident, Norwegian Hull Club, og P&I klubben North of England i Newcastle. I Newcastle satt også Atle i styret i sitt gamle universitet. Som eier av tankskip var det også naturlig å engasjere seg i styre og management committee medlem i Intertanko – en organisasjon for verden tankrederier.

Kulturforvaltning

I Hasseldalen ute på Biodden i Grimstad hadde det vært drevet sammenhengende skips- og båtbygging siden Mathias Gundersen satte briggen *Nordhavet* på vannet i 1842. Verftet ble i 1848 overtatt av den legendariske Morten Smith Petersen. Foruten å være reder utviklet han Hasseldalen til å bli det største og ledende verftet i Vikkilen med over 200 verftsarbeidere.

Han var initiativtaker til stiftelsen av Grimstad Sparebank (nå del av Sparebanken Sør)

Ferdiggjøring av en livbåt. (Foto: Ukjent)

og forsikringsselskapet Agder (nå en del av Norwegian Hull Club, NHC). Da Det norske Veritas (DNV) ble stiftet i Grimstad i 1864 var Smith Petersen den ene av to stiftere og i mange år dets formann. Som sin forgjenger i Hasseldalen har også Atle hatt nære relasjoner til DNV, ikke minst som selskapets styreleder gjennom flere år.

Fra begynnelsen av 1900-tallet var det Jørgensen & Vik som drev bygging av prammer, sjekter og fangstfartøy, og senere livbåter. Hele anlegget stod mer eller mindre intakt som et komplett verft fra seilskutenes tid. I 1986/87 overtok Hasseldalen Holding AS hele anlegget med syv påstående bygninger, og det tårnet seg opp motsetninger mellom vern og utbygging. Våren 1990 kjøpte Bergshav hele området. I utgangspunktet var det for å ha kontroll over utviklingen og utarbeide en plan som tok vare på miljøet og mest mulig av bygningsmassen, samtidig som det åpnet for ny næringsvirksomhet.

Gjennom en utvikling som ivaretok antikvariske hensyn og bevarte områdets særpreg

Livbåt i plast ferdigstilles av Jørn Vik og Ben Mindrebø. (Foto: Ukjent)

Deler av Birger Dannevigs samling i Navnebua. Til venstre står Frode Mindrebø som er formidler av kunnskapen om, og til høyre Atle Bergshaven som er forvalter av, de private samlingene. (Foto: Ukjent)

Trine og Atle Bergshaven foran navnebua i Hasseldalen. (Foto: Ukjent)

ble en nyere bygning gjort om til administrasjonsbygg for rederiet, samtidig som Storbua og Navnebua ble bevart som ramme om de maritime samlinger. Her fikk Torleif Wrålsens båtbyggeri og Birger Dannevigs samling plass som et bredt anlagt maritimt museum.

Hasseldalen ble dyrket frem til et av landets fineste kulturhistoriske miljøer, takket være Bergshav.

Atle og hans kone Trine var avgjørende i etableringen av Sjøfartsmuseet for Aust-Agder i 2013. Bergshav stilte med 800m² moderne bygg, vederlagsfritt, til Grimstad Bys Museer. Videre gjennom sponsoravtalen med bl.a. DNV, NHC og Sparebanken Sør organiserte Trine og Atle utstillingen «Morten Smith Petersen – den første moderne reder». Utstillingen er en sentral del av museet og viser hvordan det maritime nettverk har utviklet seg fra 1850-tallet til i dag. For å sikre det maritime historiske miljøet i Hasseldalen for fremtiden, ble Bergshav Maritime Stiftelse etablert i 2021 og har overtatt de historiske og fredede bygninger og private samlinger i Hasseldalen. (Stiftelsens styre består i dag av Trine og Atle Bergshaven, Ebbe Bergshaven og Knut B. Aall).

Utfordrende tider og muligheter

Mens de andre sørlandsbyene ble sterkt rammet av shipping-krisen kom Grimstad ut som landsdelens kraftsenter. Det skyldtes i stor grad Ugland-familiens foretaksomhet innen bulk, tank, biltransport og offshore med bred kompetanse. Men fra tusenårsskiftet kunne det spores tegn til endring. Delingen av Ugland på Johan Jørgens og Andreas' familiegrener spilte inn. Skiftet mellom Andreas' arvinger skapte nye enheter under Andreas Ove og Johan Benad Ugland, men gradvis ble disse konsolidert inn i større strukturer eller avhendet.

UECC var for lengst solgt og flyttet til Oslo. Johan Jørgens virksomhet hoppet over en

UECC skip i hjemmehavn. (Foto: Ukjent)

generasjon, men fortsatte med bulk, kranskip og lektere.

I Hasseldalen merket også Atle Bergshaven seg at tidene endret seg. Konvensjonell rederivirksomhet med tank og bulk fortsatte; en periode ble det også mer management for interesser i Oslo og for hans greske venn Polys Hadji-Iannou. Tankskip for offshore og bøyelasting stod sentralt i mange år. I det ytre gjennomgikk næringen en vanskelig tid rundt tusenårsskiftet, men fikk så vind i seilene drevet av globaliseringen fra 2003 til finanskrisen i 2008. Dette førte til stor investeringsvilje og kontrahering globalt, i den grad at verdensflåten ble fordoblet fra 2005 til 2015. For et mindre rederi i en norsk småby uten en sterk industriell orientering ble det utfordrende for Bergshav å finne prosjekter med tilstrekkelig avkastning og sikkerhet. Fra slutten av 90-tallet ble det derfor også valgt engasjement som bareboat-befraktning, dvs. kjøp av skip med sikker befraktning der befrakter tok hånd om bemanning og drift. En spesiell mulighet åpnet seg i 2011 da rederiet kjøpte 51 prosent av konkursboet Eitzen Gas, nå B-Gas, med kontorer i København og på Kypros. Dette var en av Europas store aktører innen gasstransport med god kontraktsdekning og langsiktige relasjoner til gass- og energiselskaper. Her dreide det seg om både en andel i en industriell operasjon og eierskap og drift for mange skip. Samarbeidet med Pareto, Næss Risan og Partners, Clarkson Securities og andre, førte også til investeringer i andre selskaper og management av både offshore- og produkttankere. Det ble en betydelig virksomhet av dette, slik at Bergshav i 2015 omfattet andeler i rundt 35 skip.

En påfølgende konsentrasjon der offshore ble avhendet førte til færre skip og til beslutningen i 2020 om å overføre teknisk drift til OSM Ship Management i Arendal. I dette lå også erkjennelsen av at «out-sourcing» var en mer fleksibel måte å sikre kompetanse og driftssikkerhet på. Fortsatt i 2022 har Bergshav en flåte på 20-25 skip fordelt på tank, gass, bulk og offshore.

Den maritime dimensjon

Mens målet og verdigrunnlaget for virksomheten har stått uendret siden starten, har Bergshav maktet å omstille seg i et shipping-marked som har endret seg mye siden 1989. I en tid med globalisering, skiftende vekstfaser, økning i verdensflåten og tiltakende konsolidering i store enheter, gjelder det å navigere fornuftig og finne driftsmodeller som er konkurransedyktige. Bare slik kan en overleve i en globalisert verden.

Det drives fortsatt internasjonal sjøfart fra Hasseldalen, en orientering mot vide horisonter, en livsform som lever intimt med meglere og kunder i Oslo, London og Singapore. Rederen i Hasseldalen og hans kolleger i Vikkilen ivaretar den maritime dimensjonen og fører videre kyststripens identitet og kultur. Denne kulturen har skapt Grimstad som bysamfunn og et diversifisert næringsliv med så mange flere muligheter. Men havet strekker seg uendelig utenfor Bregen mot horisonten. Vil det fortsatt skape drømmer og ambisjoner blant de unge?

Vi kunne huske på Alexander Kiellands ord: «Det er ikke sant at havet er troløst; for det har aldri lovet noe: uten krav, uten forpliktelse, fritt, rent og forforfalsket banker det store hjerte. Mange forstår det slett ikke; men aldri forstår to det på samme måte For havet har et særskilt ord til hver især som stiller seg ansikt til ansikt med det.»

Hasseldalen en sommerdag. Til venstre i bildet ligger Kystlaget Terje Vigens skøyte «Østerøy».
(Foto: Kjetil Karlsen, Grimstad Adressetidende)

IBSEN OG HAMSUN I GRIMSTAD: DET STORE I DET LILLE

Dag Gjerløw Aasland

En liten by – to store diktere

Jeg må! Jeg må; så byder meg en stemme i sjelens dyp, – og jeg vil følge den

Det var tidlig på året i 1849, Henrik Ibsen var 20 år og satt i sitt enkelt møblerte vaktrom på Grimstad Apotek hvor han arbeidet som medhjelper, i et rom som også var hans hjem. Disse to linjene ble åpningen i hans første skuespill, *Catilina*. Det tok riktignok litt tid med å få verket ut, men etter økonomisk drahjelp fra forfatterens gode venn i Grimstad, Ole Schulerud, var Ibsen lansert som dramatiker. Han hadde flyttet til Christiania og han hadde funnet sin livsoppgave.

Nittini og et halvt år senere, i juni 1948, sitter den nesten 90 år gamle Knut Hamsun i sitt

Fuglen er fløyet, men rommet står igjen. Vaktrommet på Grimstad apotek, hvor Henrik Ibsen skrev Catilina.(Foto: Wilse, Anders Beer/DEXTRA)

hjem på Nørholm, hvor han fikk lov til å reise tilbake etter å ha vært internert, og skriver:

> *I dag har Høiesterett dømt og jeg ender min skrivning.*

Dette ble den siste linjen i hans siste bok, *Paa gjengrodde stier*, en bok som avslutter et stort forfatterskap. Hamsun hadde pådratt seg samfunnets vrede på grunn av sin støtte til okkupasjonsmakten. Men mot alle odds, deriblant en rettserklæring som gikk ut på at han led av varig svekkete sjelsevner, ble *Paa gjengrodde stier* en bok som var umiskjennelig hamsunsk og som ble et høyst tilregnelig punktum i forfatterskapet.

I løpet av dette tidsspennet på nesten nøyaktig ett hundre år, som både begynte og endte i det som i dag er Grimstad, kom det jevnlig ut bøker fra de to dikternes ånd og hånd. Litteratur som har satt – og som fortsatt setter – varige spor i menneskers sinn. Jeg som skriver dette, og du som leser det, kan mene akkurat hva vi vil om både de to dikterne og om deres enkelte verk, og vi kan diskutere det oss imellom. Det som derimot er et udiskutabelt faktum er at Henrik Ibsen fortsatt er blant de aller mest spilte dramatikerne over hele verden, og at Knut Hamsun er blant de aller mest leste romanforfatterne, også over hele verden.

Vi kaller dem diktere, men er ikke arven etter Ibsen og Hamsun egentlig det motsatte av det vi til daglig kaller «å dikte», i betydningen å finne på? Stor diktning inneholder sannheter om menneskene, deres sinn og deres liv, som ligger dypere enn noe saklig språk kan nå. Kanskje blir dette bare mer og mer sant, nå som hva som helst kan skrives og sendes ut. Med internett og sosiale medier er språket blitt et middel til å overtale, forføre, manipulere, villede og til å lyve bevisst. Med andre ord til det vi til daglig kaller å dikte, i betydningen å finne på. Vi kan alle når som helst risikere å bli lurt av det vi leser. Det blir vi da også. Vi har erfart hvordan falske nyheter kan påvirke verdensbegivenheter. I siste instans er det kanskje bare den «ordentlige» diktningen vi kan tro på, og da ikke i betydningen det som er funnet på, men i den betydningen som vi bruker ordet om de store dikterne, som Ibsen og Hamsun: Å sette ord på dypere sannheter om menneskene og deres liv, og som alltid ligger som moringer under de flyktige bølgene av ord på overflaten, forankret som de er i menneskenes liv.

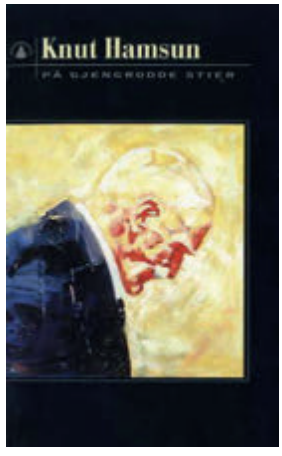

«I dag har Høiesterett dømt og jeg ender min skrivning». Slik avslutter Knut Hamsuns Paa gjengrodde stier. Her representert ved omslaget til 1999-utgaven, illustrert av Tor-Arne Moen.

Det er gjort, og det gjøres stadig, forsøk på å forklare hva som kan være grunnene til de to dikternes store utbredelse. Det er også gjort, og det gjøres stadig, mange forsøk på å forklare hva de egentlig mente med det de skrev. Slike forsøk på forklaringer kan være både nyttige og oppklarende, men de kan aldri erstatte den originale teksten. Det faktum at dikternes egne ord når direkte fram til og berører så mange enkeltmennesker i alle kulturer, til alle tider og med alle grader av utdanning og typer erfaring, forteller at det er verkene selv som treffer menneskene, bortenfor det som kan forklares. De kan treffe oss rett i hjertet, eller rett i magen. Selv de som ikke kan lese kan bli berørt av et ibsendrama, eller av å høre en høytlesning fra et av Hamsuns verk.

Kanskje er det noe av det som gjør stor litteratur til nettopp stor litteratur, og at den aldri vil gå ut på dato: At det ikke er mulig å forstå fullt ut, og langt mindre å forklare, hvorfor den er stor? Det er kanskje nettopp derfor vi stadig kan oppdage noe nytt i et litterært verk, uansett hvor mange ganger vi har lest det, hørt det, eller

sett det på en scene. I diktning er kravene til logikk og konsistens opphevet. Det gir muligheten til å gi oss en dypere innsikt om mennesker og verden enn der hvor disse kravene gjelder. Det er ikke fordi verden er ulogisk, men fordi vår evne til å forstå den er begrenset. Diktning kan aldri erstatte fakta, men den kan gi oss en viktig innsikt som kommer i tillegg.

Når Henrik Ibsen i *Et dukkehjem* lar Torvald Helmer si:

> *Jeg skulle gladelig arbeide netter og dager for deg, Nora, – bære sorg og savn for din skyld. Men det er ingen som ofrer sin ære for den man elsker.*

hvorpå Nora svarer:

> *Det har hundre tusen kvinner gjort.*

så treffer det noe direkte, hos både kvinner og menn, over hele kloden, utover det noen logiske argumenter kan klare.

Eller når Dovregubben forklarer Peer Gynt forskjellen mellom mennesker og troll:

> *Der ute, under det skinnende hvelv,*
> *mellom menn det heter: «Mann vær deg selv!»*
> *Her inne hos oss mellom trollenes flokk*
> *det heter: «Troll, vær deg selv – nok!»*

så har dette hele tiden senere gitt mennesker noe å tenke på om hva det er å være menneske, som vi aldri blir helt ferdige med.

Når Knut Hamsun i *Markens grøde* forteller om Isak Sellanraas anstrengelser for å bygge seg et liv, eller når han i *Pan* gir oss et innblikk i hvilke spenninger som utspiller seg både i og mellom Thomas Glahn og Edvarda, må det være noe, enten det er i det rare og det fremmede, eller det er noe gjenkjennbart, eller kanskje begge deler, som treffer lesere i tusentall.

Det store i det lille

Det å være menneske er så mye mer enn det vi umiddelbart kan se. Vi spinner usynlige tråder mellom hverandre, som både gleder og smerter. Og inne i hver enkelt av oss tar tanker og følelser veier som vi ikke kan styre. Disse usynlige trådene og veiene binder oss sammen, men de holder oss også fra hverandre, i hvert vårt jeg. Ord vil aldri kunne være tilstrekkelige til å gi en fullstendig beskrivelse av dette usset av tråder som spinnes både i og mellom menneskene. Til det er det for stort, for komplisert og for sammenfiltret. Men en stor dikter kan ha evnen til likevel å nøste i det og vise oss noen små glimt av noe viktig. Det kjennetegner en stor dikter nettopp å kunne finne akkurat de ordene som vi andre ikke hadde kommet på. Dikterens kilde, det som finnes mellom menneskene og i deres sinn, er utømmelig. Derfor vil det siste diktet, den siste romanen eller det siste skuespillet aldri bli skrevet så lenge det finnes mennesker.

Hos Ibsen begynner det gjerne med en situasjon i det lille format, om noen bestemte mennesker på et bestemt sted. Og der kan vi med rette si at han dikter i betydningen å finne på. Men det som nettopp har gjort Ibsen til Ibsen, er at han løfter disse små, diktete fortellingene opp til noe større, som treffer leseren og teaterpublikummet. Hamsun, på sin side, begynner også gjerne med en hendelse i det lille format, og også han dikter, i betydningen finner på. Men i sin diktning går han gjerne innover, i det han kaller det ubevisste sjeleliv. Her løfter han på en liten flik av det store og det komplekse inne i det enkelte menneskets sinn.

Hva er det motsatte av diktning? Er det noen krefter eller noen trender som har diktningen som sin motsetning? Hvis det er noe, så er det ikke det vi kaller fakta, men jeg tror det er den oppfatningen at det er mulig å forstå verden fullt ut bare med fakta. At livet er et regnestykke hvor alt skal gå opp. Mot denne oppfatningen trenger vi store diktere, som kan vise oss at det som skjer både mellom og inne i menneskene bare til en viss grad kan settes ord på, og som deretter har evnen til å gå inn i dette landskapet for å gå opp noe stier. Ikke for å få den fulle oversikten og kontrollen, men

for å oppleve nettopp denne ugjennomtrengeligheten og lære oss å undre oss over den, og ikke minst å kunne leve med – og holde ut med – tanken om at vi aldri vil få svar på alle spørsmål.

I dagens medieverden finnes mange «sannheter» som tilbyr sine svar på alle spørsmål. Hvis vi leter lenge nok finner vi alltid de svarene vi ønsker oss, uansett hvor gale de måtte være. Samtidig er det lett å stenge ute de som sier noe annet. Og har man først funnet sin tankemodell og sine løsninger, gir man dem nødig fra seg. Allerede Ibsen forsto det når han lar doktor Relling si i *Vildanden*:

> *Tar du livsløgnen fra et gjennomsnittsmenneske, tar du lykken fra ham med det samme.*

I 1891 holdt Knut Hamsun tre foredrag om litteratur flere steder i Norge. Han hadde nettopp fått sitt litterære gjennombrudd med romanen *Sult*, av mange kalt den første moderne roman. I foredragene tok han et oppgjør med den forrige generasjon forfattere, og i særdeleshet med Ibsen, som under foredragene i Kristiania satt på første rad og stirret tilbake på den unge, ambisiøse og respektløse forfatteren. Hamsun kritiserte sine forgjengere for å være for mye samfunnnsoppdragere i sine bøker. Den moderne diktningens oppgave er ikke å være noe moralsk kompass for leserne, hevdet Hamsun. Han kritiserte også sine forgjengere, og særlig Ibsen, for å lage for endimensjonale karakterer. Den moderne litteratur, på den annen side, er mye mer psykologisk, hevdet han, i den forstand at den gjenspeiler motsetningene i hvert enkelt menneskes sinn.

Nå viste vel Ibsens skuespill seg å være langt mer levedyktige enn det Hamsun trodde og mente. Men generasjonsopprør – og generasjons*oppgjør* – har det alltid vært. I dag, flere generasjoner senere, kan vi vel kanskje si at Hamsun snakket på vegne av både seg selv og Ibsen når han påpekte at det diktningen gjør, og skal gjøre, er å minne oss om det motsetningsfulle og paradoksale i menneskelivet. Noe

Knut Hamsun og Henrik Ibsen, begge fotografert i 1891, da Hamsun holdt sine foredrag om litteratur, med Ibsen som tilhører på første rad. (Kilder: forfatterbloggen.com og digitaltmuseum.no)

Hamsuns eget liv senere ble et godt eksempel på. Likevel slutter vi andre aldri med å forsøke å forstå og forklare.

Ibsen- og Hamsundagene i Grimstad: Betydningen av engasjement og frivillighet

Tidlig i 1989 fikk Lisen Ugland Bergshaven med seg den nye bestyreren ved Ibsenmuseet, Jarle Bjørklund, på å overtale kommunens ledelse til at det måtte gjøres noe med Ibsens tilknytning til byen. Det ble arrangert et seminar, kalt «Ut med Ibsen», hvor lokale og nasjonale kulturformidlere og kulturinstitusjoner deltok. Det var et stort engasjement og det ble enighet om at det skulle lages en festival. En opplesning av Terje Vigen i friluft skulle stå sentralt.

Den første festivalen, *Ibseniana*, ble arrangert i august samme år, på Rådhuset og Kirkeheia. Det var flere foredrag og opplesninger. Og *Terje Vigen* ble framført på Kirkeheia av *skuespiller Knut Risan.*

I mars 1990 ble stiftelsen Ibseniana etablert. I august samme år ble den andre festivalen i rekken arrangert, og dermed var en tradisjon etablert. Det var et imponerende program, tatt i betraktning de relativt begrensete ressursene som var tilgjengelige. Det lå en stor frivillig innsats bak, noe som satte en

Også Fædrelandsvennen fanget opp hva som var i ferd med å skje i Grimstad. Her er tre ildsjeler fra oppstarten foran Ibsen-museet: I midten Lisen Ugland Bergshaven flankert av (t. v.) Marita Hanssen (Baugstø) og (t. h.) Eva Wiksén Næser. (Fra Fædrelandsvennen 10. august 1990. Foto: Jostein Blokhus)

standard for de senere festivalene. Festivalen åpnet torsdag 16. august i Grimstad kulturhus av blant andre Henrik Ibsens oldebarn Tancred Ibsen jr. Da hadde det allerede vært en Terje Vigen-utstilling i Reimanngården fra søndagen før. Festivalen fortsatte med program fredag, lørdag og søndag, blant annet med en framføring av *Når vi døde vaagner* i Grimstad kulturhus. Skuespiller Earl Hyman, kjent norgesvenn og Ibsen-tolker, ble hentet fra USA for å fortelle om sitt forhold til Henrik Ibsen. For første gang ble *Terje Vigen* framført på Kvaløya, av skuespiller Frode Rasmussen.

I januar 1991 ble det funnet midler til en administrativ stilling i 20 prosent, og Nora Ibsen, Henrik Ibsens tippoldebarn, påtok seg oppgaven, til alles tilfredshet. Det holdt hun på med til 1995. Da var pengene slutt og Nora Ibsen gikk over til å jobbe med Knut Hamsun på TV.

Ibseniana ble avholdt hvert år, med knappe midler og stor frivillig innsats. Nevnes må særlig Ola Veigaard og Eva Wiksén Næser som utover på 2000-tallet la ned omtrent et halvt årsverk hver. I tillegg var det en stor innsats fra andre styremedlemmer og andre frivillige og god hjelp fra Grimstad bys museer.

Den nevnte Ola Veigaard, som drev byens bokhandel, ønsket også at Grimstad skulle løfte fram Knut Hamsun. Dette var naturlig nok noe mer kontroversielt, men nå mente flere at tiden var moden, og høsten 1999 ble det avholdt et Hamsun-arrangement med teater, seminar og vandring på gjengrodde stier. I 2000 ble *Hamsunselskapet* stiftet. Fra 2001 hadde Ibseniana og Hamsunselskapet felles festival. De første årene ble det lagt tyngdepunkt på en av de to dikterne annethvert år, men etter noen år hadde festivalen Ibsen- og Hamsun-dagene innslag hvor begge ble løftet fram hvert år.

Det neste naturlig skritt var at de to stiftelsene slo seg sammen til Stiftelsen *Ibsen og Hamsun Grimstad*. Den ble etablert i 2010, med Aust-Agder fylkeskommune og Grimstad kommune som hovedstiftere, supplert med flere lokale bedrifter og privatpersoner, i tillegg til Den Nationale Scene i Bergen og Gyldendal Norsk Forlag.

Også i den nye stiftelsen ble en rekke menneskers engasjement og frivillige innsats en helt nødvendig bestanddel. Den tilsvarende mengden arbeid kunne aldri ha vært utført hvis det skulle være drevet av en organisasjon med lønnet arbeidskraft.

I løpet av de 30 årene fra 1990 til 2020 vokste aktiviteten betydelig, fra et budsjett på kr. 150 000 i 1990 til 1,2 millioner i 2020. Det ble etterhvert behov for mer profesjonalisering i både administrasjon og økonomistyring. Fra 1. oktober 2012 ble styreleder Torolf Kroglund lønnet i en 30 prosent stilling som arbeidende styreleder. Ett år senere økte andelen til 40

prosent. Fra 1. oktober 2014 ble vervet som styreleder og daglig leder delt, og Torolf Kroglund ble ansatt som daglig leder med tittelen festivalsjef i en 50 prosent stilling. Dette var et viktig ledd i profesjonaliseringen, men vel så viktig var det at festivalsjefen hadde engasjerte styremedlemmer og ikke minst et korps av frivillige rundt seg som var villige til å bruke mye ulønnet tid. I 2018 overtok Torborg Igland stillingen som festivalsjef. Hun ble avløst av Mari Nymoen i 2020.

I 2020, 30 år etter stiftelsen av Ibseniana og ti år etter sammenslåingen til stiftelsen Ibsen og Hamsun Grimstad, var det hundre år siden Knut Hamsun fikk nobelprisen i litteratur. Det året la Ibsen- og Hamsundagene for første gang et arrangement – selve åpningsarrangementet – til Nørholm, i godt samarbeid med paret på gården, Unni Rustad og Ole Andreas Hamsun Rustad, Knut Hamsuns oldebarn. Nobelprisen i litteratur fikk Hamsun først og fremst for sin bok *Markens grøde*, som ble gitt ut tre år tidligere. På åpningen av festivalen i 2020 ble Markens Grøde framført som en høytlesningskonsert hentet fra Hamsunsenteret på Hamarøy.

Terje Vigen på Kvaløya: Tilbake til dikterens egne ord – og til diktets eget sted?

Programmene for de enkelte festivalene varierer selvsagt fra år til år, selv om de følger et etter hvert godt etablert mønster. Ett innslag går imidlertid igjen hvert år, helt fra den aller første festivalen: Framføringen av Terje Vigen, som bare med få unntak har foregått på Kval-

Forut for opplesningen i Vika holdes det alltid en konsert på plenen foran Signe og Odd Pettersen hus. Dette bildet er fra konserten med Ine Hoem i 2022. (Foto: Gro Austenå Berg)

øya, den østre av de to bebodde Hesnesøyene. Denne programposten viser festivalen i et nøtteskall: Den går tilbake til dikternes egne ord, den knyter arrangementet til stedet og den er ikke mulig uten en stor frivillig innsats. Et klokt menneske har en gang sagt at for å kunne forstå bedre et dikt du nettopp har lest, er det beste du kan gjøre å lese det samme diktet en gang til. Så her er festivalens publikum nærmest for eksperter å regne. Samtidig, og kanskje nettopp derfor, kommer de igjen og lar seg berøre hver gang.

En yndet diskusjon i Grimstad har vært hvorvidt Terje Vigen faktisk har levd. Hvert år leses diktet i Vika på østsiden av Kvaløya, hvor det sies at losen Terje Reinertsen bodde i sin lille stue. Men han satt ikke i den engelske prisonen. Han var visst ikke engang i Danmark. Vi vet at Ibsen fikk høre historier, blant annet fra losen Svend Hanssen Haaø på Håøya, og disse historiene var råmaterialet da han skrev diktet, ti år etter at han hadde forlatt Grimstad.

Mer interessant enn denne diskusjonen er kanskje diskusjonen om diskusjonen: Hvor viktig er det egentlig om Terje Vigen faktisk har levd? Uansett kan vi si at Ibsens dikt er noe langt mer enn et referat på rim om et liv som kunne ha vært levd. Som den store dikteren han var, ville han gi oss et glimt av det store i det lille. Noe universelt menneskelig. Og da kan den *lille* delen av diktet, det vil si fortellingen om mannen og hans skjebne, vel så gjerne være diktet som fakta. Eller rettere sagt, det *bør* kanskje helst være diktet – og da er vi tilbake til ordet «å dikte» i betydningen å finne på. Ellers ville vi som lesere kanskje miste fokus og grunnstøte i en faktisk hendelse i stedet for å løfte blikket fra det lille til det store? Kanskje vi rett og slett kan se det slik at Ibsen *måtte* dikte den lille historien, for at diktets storhet skulle komme seg løs fra grunnen og seile videre ut i verden. Da er det kanskje likevel riktig å kalle dem diktere, de som dikter, det vil si finner på. Så er det forbeholdt de *store* dikterne også å kunne legge noen større og dypere sannheter inn i de diktete fortellingene.

Det betyr slett ikke at det på noen måte er galt å arrangere opplesninger av *Terje Vigen* i Vika på Kvaløya hvert år, snarere tvert imot. For om ikke det er stedet som har skapt diktet, så kan vi nå, etter en tradisjon på mer enn 30 år, trygt si at diktet har skapt stedet.

I diktet *Terje Vigen* tar ikke Ibsen bare for seg det som skjer mellom menneskene, han løfter i høyeste grad opp det som skjer i et enkelt menneskes sinn, på en måte som ikke gir noen endelig konklusjon. Hver gang vi hører det lest, kan vi oppdage nye nyanser av dets sannhet, kanskje fordi det hver gang framføres av en ny skuespiller, med sin egen tilnærming og sin egen stemme.

De første årene var det 300 – 400 tilhørere som hadde tatt turen over sundet til Kvaløya. I 1993 ble det satt en rekord da teatersjef Ellen Horn leste diktet. Grimstad Adressetidenes Karin Engh rapporterte: «Ellen Horn, iført sin vakre Vestfoldbunad, leste Terje Vigen med varme og innlevelse, og det grep, det grep rundt hjerterøttene. Mer enn 650 mennesker satt som tente lys og lot seg føre med Terje Vigen og hans skjebne. En fantastisk opplevelse.»

I 1994 ble Terje Vigen framført av Ola B. Johannessen. Det var regn, men Johannesen gjorde et stort inntrykk, ikke minst fordi han deklamerte diktet uten manuskript.

Publikumsrekorden fra 1993 sto sannsynligvis helt til 2001, da Toralv Maurstad var hyret inn og rundt 800 tilskuere møtte opp. «… til tider var stemmen rolig og fortellende, for så i de mest dramatiske vers å buldre opp. Tilskuerne hadde klatret tett sammen på fjellknattene, og folk satt til og med på steinene i fjæra og dyppet med tærne i vannet.» fortelle Adressas journalist Katharina Markhus.

Dette besøkstallet ble toppet igjen i 2003 da den danske skuespilleren Ghita Nørby sto for opplesningen. Hun hadde tidligere i festivalen fortalt om sin rolle som Marie i filmen om Knut Hamsun.

Neste publikumsrekord, og som fortsatt står, ble satt i 2015 da Jakob Oftebro samlet nesten tusen mennesker. Slik refererer journalist Gro

Dette synet møtte Jacob Oftebro da han leste Terje Vigen i 2015. Det året ble det satt publikumsrekord med nesten 1000 tilskuere. (Foto: Gro Austenå Berg, Grimstad Adressetidende)

Austenå Berg i Grimstad Adressetidende: «Oftebro valgte å stå og ta imot publikum da de kom vandrende fra Elin Furubotns konsert på plenen foran Odd og Signe Pettersens hus, til vika der de vaglet seg på plass for å lytte. Han tok seg god tid til alle som ville slå av en prat eller ta et bilde, både før og etter opplesningen.» «Jeg tenkte på det da jeg skulle fremføre det, at det er litt trist hvis jeg bare står og griner selv, og det var nærme flere ganger. Jeg synes det er vanskelig altså, for det er et så fint dikt», fortalte Oftebro til journalisten etter framføringen.

Nevnes må også 2019, som var blant opplesningene med færrest tilhørere, det ble telt 240. Det skyldtes ikke skuespilleren Gøril Mauseth, men snarere et forrykende regnvær. Men det ble da også en desto sterkere opplevelse for de frammøtte hardhausene. «Det ble en spesiell atmosfære når man har havet, regnet og vinden som blåser løs. Man blir på en måte en del av diktet», sa festivalsjef Torborg Igland til Agderposten.

I 2020 var programmet noe redusert på grunn av pandemien, da ble diktet lest på Kirkeheia, som i det aller første året 1989, denne gangen av Ingrid Bolsø Berdal.

Samtlige framføringer av Terje Vigen (framført på Kvaløya der ikke noe annet er angitt):

1989: Knut Risan (Kirkeheia)
1990: Frode Rasmussen
1991: Bentein Baardson
1992: Joen Bille
1993: Ellen Horn
1994: Ola B. Johannessen
1995: Frøydis Armand
1996: Karl Bomann-Larsen
1997: Svein Tindberg
1998: Per Tofte
1999: Mogens Frohn-Nielsen

2000: Knut Walle
2001: Toralv Maurstad
2002: Bjarte Hjelmeland
2003: Ghita Nørby
2004: Nils Ole Oftebro
2005: Monica Hjelle
2006: Sven Nordin
2007: Per Christian Ellefsen
2008: Kjersti Holmen
2009: Samuel Fröler (Apotekerhaven)
2010: Henrik Rafaelsen
2011: Ane Dahl Torp
2012: Bjørn Sundquist
2013: Anneke von der Lippe
2014: Helge Jordal (Apotekerhaven)
2015: Jakob Oftebro
2016: Agnes Kittelsen
2017: Mads Ousdal
2018: Trond Espen Seim
2019: Gørild Mauseth
2020: Ingrid Bolsø Berdal (Kirkeamfiet)
2021: Inger-Helen Kilsti (Grimstad kirke)
2022: Eindride Eidsvold

(Kilde: Eva Wiksén Næser)

Hvorfor en festival?

Noen år etter at Henrik Ibsen hadde forlatt byen, flyttet hans arbeidsgiver de siste årene, apoteker Lars Nielsen, virksomheten til et større bygg ikke så langt unna. Det kalles i dag Apotekergaarden og er et populært utested. Huset har en stor bakgård og her har Ibsen- og Hamsun-dagene nå sin hovedscene. Noen vil si at dette er en genistrek: Det er kjensgjerning at publikum på litteraturfestivaler generelt har en overvekt av kvinner. På Apotekergaarden kan kvinnene få med seg sine menn, fordi de kan nyte sin øl mens kvinnene eventuelt nyter sin vin til det som foregår på scenen. Alle får med seg noen gullkorn til hyggen, og lyst til å komme igjen.

Mye har skjedd siden den første Ibseniana gikk av stabelen i 1989. Som allerede nevnt, har vi fått et helt annet medielandskap hvor vi hver for oss kan bestemme hva slags informasjon og hvilke nyheter vi vil ta inn. Selv de redaktørstyrte mediene presses av konkurransen i markedet til å etterligne de uredigerte, de såkalte sosiale mediene, til å prioritere det som flest vil lese, det som får flest klikk. Dette gir redaksjonene et mindre handlingsrom for å sette alle de små fortellingene inn i en større sammenheng. Resultatet er at vi hver for oss blir våre egne redaktører. Vi må mer og mer selv sette de enkelte, små fortellingene inn i en større sammenheng. På den måten blir vi, stadig mer, selv midtpunktet i vår forståelse av verden.

Signe og Odd Pettersen blar i sin bok med avisutklipp med minner fra opplesningene. De har stilt sin eiendom til disposisjon, gjort den klar og tatt imot publikum siden den første opplesningen i 1990. (Foto: Gro Austenå Berg GAT)

Fra åpningen av Ibsen og Hamsundagene 2022 i Apotekergaardens bakgård.(Foto: Martin Haugen GAT).

Når vi derimot en gang iblant legger mobilen eller nettbrettet til side, eller reiser oss fra pc-en og våger å utsette oss for litteratur og teater, overlater vi kontrollen over hva vi tar inn til noen andre. Det kan virke forstyrrende, men det er nettopp slike forstyrrelser som kan bringe verden videre, og kanskje til noe bedre. Og når det som vi lar oss utsette oss for er noe som også treffer mange andre mennesker, i flere verdensdeler, blir vi deler av et fellesskap som er større enn alle ekkokamre. Vi opplever å få glimt av sannheter om hva det er å være et menneske, selv om de kommer uten noe endelig svar.

På den måten kan Ibsen- og Hamsun-dagene binde oss mer sammen. Vi melder oss inn i et større fellesskap hvor vi får hjelp til å se det store i det lille.

Kilder:

Berg, Trond Audun: «Terje Vigen har levd. Enstemmig vedtatt». *Grimstad Adressetidende* 27.01.2020

Brønnøysundregistrene

de Figueiredo, Ivo: *Henrik Ibsen: Mennesket*. Aschehoug 2006

Hamsun, Knut: *Paa Turné. Tre foredrag om litteratur*. Utgitt ved Tore Hamsun. Gyldendal norsk forlag 1960

Kolloen, Ingar Sletten: *Hamsun: Erobreren*. Gyldendal 2004

Private arkiv fra Eva Wiksén Næser og Signe Pettersen

Muntlige kilder: Marita Baugstø, Anita Estensen og Eva Wiksén Næser.

IDRETT I GRIMSTAD

Birger Simonsen

Mange undrer seg kanskje over forbindelsen Byselskapet og fotballen i Grimstad. Idrett har aldri vært en oppgave for selskapet, men historien forteller at Byselskapet likevel har hatt betydning for utviklingen av idretten i Grimstad. I denne artikkelen begrenses idretten og fotballen til det som i «gamle» Grimstad omfatter FK Jerv, men også GTIF, Sørild og Grimstad Svømmeklubb.

Fotball i gamle dager

GTIF, stiftet i 1865, er Grimstads eldste idrettsforening. Som ellers i Norge var det gymnastikk og skyting som var de første organiserte idrettsgrenene. Mot slutten av 1800-tallet ble så de noen få fotballklubber startet etter mønster fra fotballens hjemland, England. Her i Grimstad i relativt løse og uorganiserte former. Grimstad Ynglingeforening startet en fotballgruppe i 1907 som fikk en meget begrenset levetid og ble oppløst i 1912. Kassabeholdningen på hele kr 2.50 ble overført Grimstad Ungdomsforening. Interessen for fotball var likevel tent, og samme år ble fotballklubben Terje Vigen dannet. Denne fikk også begrenset levetid og gikk inn i GTIF i 1916.

Utfordringen for de fotballinteresserte ungdommene i byen var i første

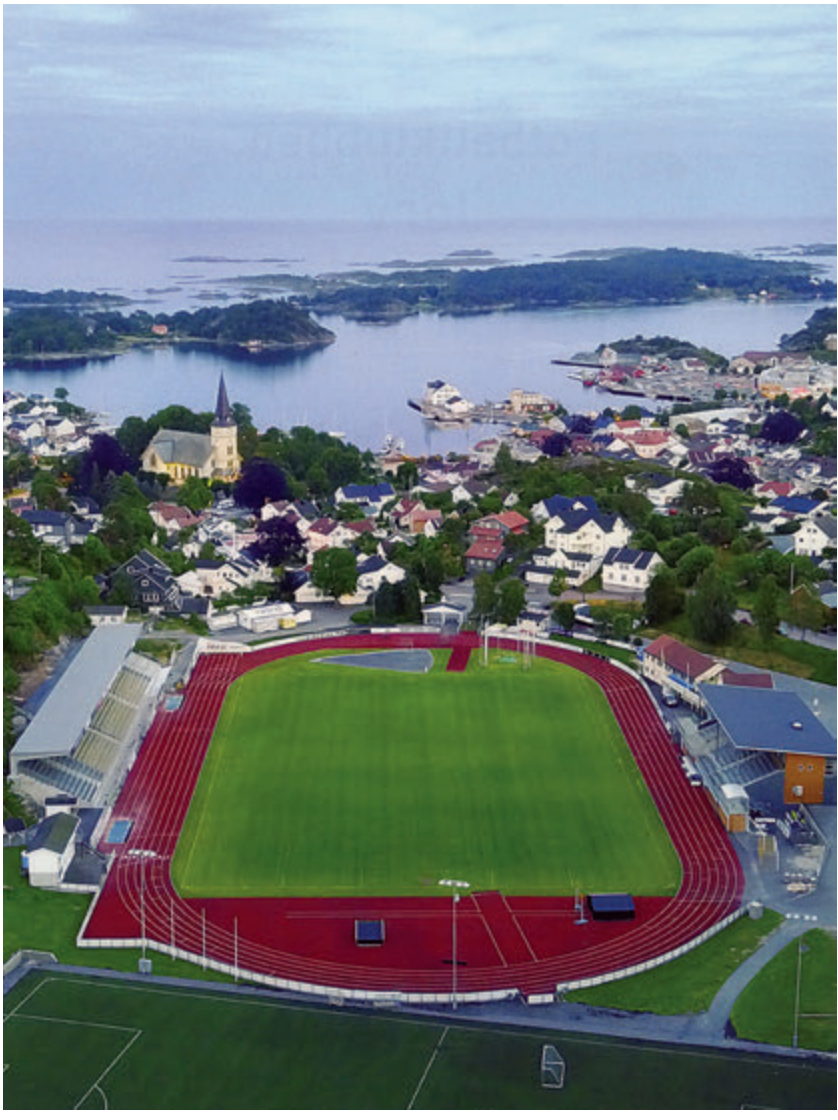

Levermyr, sentrum og skjærgården med Byselskapets eiendommer. (Foto: Fra boken om Jerv)

rekke mangel på baner. Fantasien var god, og det ble spilt fotball både i Lauvstø og Dybedal. Det var likevel først da brukseier Fuhr stilte et areal i Ødegårdsdalen til disposisjon at spillerne fikk en ordentlig bane å spille på. Det siste kan nok diskuteres da banene, ja det var faktisk to baner, besto av løs sand som sommertider førte til store støvskyer, og under regnperioder til søledammer. Det største problemet var imidlertid avstanden til byen. Banene lå godt utenfor kommunegrensen, og datidens transportmidler var enten sykkel eller «apostlenes hester». Fotballen utviklet seg raskt til en publikumssport, men i Grimstad begrenset avstanden fra byen til Ødegårdsdalen tilsiget av tilskuere.

FK Jerv ble stiftet i 1921, året før Byselskapet. Navnet var først Vestergatens FK da stiftelsen foregikk i Tjerslands hus i Vestergaten 8. Interesserte finner stiftelseshuset markert med en plakett på veggen. Navnet på klubben ble allerede samme høst endret til Djerv, men da klubben søkte om opptagelse i Aust-Agder Fotballkrets, måtte navnet endres da det fantes flere klubber med navnet Djerv. Etter forslag fra Leif Gjertsen ble navnet Jerv, og byens kjente tegner Birger Morholt, tegnet en logo som brukes den dag i dag.

Grimstad var ingen storby, og fotballen kunne heller ikke måle seg med naboene Arendal og Kristiansand som hadde fotballklubber med lengre erfaring, bedre baner og flere spillere å velge mellom. Resultatene var derfor de første årene dårlige. Til tross for dette utmerket Jerv seg på flere andre områder. Medlemmene viste seg å ha talenter på andre felt, også utenfor idretten. Klubben bidro på underholdningsfronten med teater, revyer og fester. Lokalavisene omtalte aktivitetene i rosende ordelag. Grimstad Kino ble en hjemmebane for klubbens allsidige «underholdningsartister» gjennom sketsjer, sang og musikk. Grimstadpatrioten Rep var blant de mange som omtale dette i lokalavisen» det er et vanskelig arbeid Jervguttene har indladt seg på, og når resultatet er så godt, viser det iherdig arbeid …. La det derfor bli fuldt hus». Arrangementene ble en forløper for de mer kjente Jervrevyene fra 1945.

Fotball var en sommeridrett, drevet i perioden mai- oktober. Vinterstid var Jervspillerne både turnere, skiløpere, skihoppere og skøyteløpere, og flere utmerket seg i mange sammenhenger. Premielistene i avisene fortalte om gode prestasjoner, spesielt i hoppbakken. Når da flere av spillerne også representerte GTIF, ble det en diskusjon om å slå sammen klubbene, dvs. at Jerv ble en avdeling av GTIF. Noe av bakteppet var også 1930- årenes vanskelige økonomiske tider. Jerv ble derfor en avdeling av GTIF i 1934.

Byselskapet og ny idrettsplass

Gunnar Edvard Gundersen ble medlem av Byselskapet i 1929. En av oppgavene for foreningen var å sikre byen områder til innbyggernes fritidsbruk. Gundersen fattet spesiell interesse for Binabbområdet. Her så han

Fra boken til Birger Grunde Simonsens bok om Jerv, utgitt i 2020. (Foto: Fra boken om Jerv)

en mulighet for en naturpark og idrettsplass. Sammen med Ragnar Aalvik tok han initiativet til det som ble kalt «Naturpark og Idrettsplass Komiteen.» Gundersen så betydningen av å få idretten med i planleggingen. Komiteen fikk derfor to medlemmer fra både Jerv og GTIF. Denne komitekonstellasjonen ble senere brukt både ved byggingen av Levermyr Stadion i 1954 og kunstgressbanen i Holvika i 1981.

Datidens fotballbane lå utenfor bykjernen, og en ny bane ved Arendalsveien vakte stor entusiasme. Grimstad Adressetidende hadde allerede i 1931 en begeistret omtale av prosjektet. I artikkelen het det «Skal Grimstad snart få sin store idrettsplass? Den vil bli en av de fineste på Sørlandet. Ved kjøp av eiendommen kan man slå to fluer i ett smekk og få en av de fineste idrettsplasser på Sørlandet med internasjonale mål og dertil en naturpark av de sjeldneste. Mange av byens borgere har ikke satt sine ben på Binabbens høyeste punkt, og har derfor heller ingen anelse hvilken herlighet stedet er.»

Problemet i starten var finansiering. Først ved kjøp av området fra Voss'arvinger og dernest ved byggingen av anlegget. Kjøpet løste seg ved en akseptabel sum på 24.000 kroner, mens utbyggingen tok lengre tid da man måtte ha innsamlinger via lokalavisene og private bidrag. Banen var til slutt klar og ble innviet med småguttekamp mellom Jerv og Grane i mai 1939.

Krig og streik

Gleden over endelig å ha fått en idrettsbane innenfor byens grenser, ble dessverre kortvarig da tyskerne invaderte Norge 9. april 1940. Etter kamphandlingene var over våren og forsommeren 1940, ble det riktignok arrangert en lokal fotballserie i området Grimstad – Eydehavn, men det ble en kort kampsesong. I Jervs årsmelding for 1940 ble sesongen beskrevet som klubbens beste noensinne, både for de voksne og ungdomslagene. Krigen overskygget likevel idrettsgleden, og da okkupantene overtok kontrollen over idretten i november, førte det til den såkalte «Idrettstreiken» hvor det meste av aktiv idrett ble lagt dødt resten av krigen.

Idrettsplassen ved Arendalsveien ble definert som forsvarsområde mot øst, banen ble stengt med piggtråd og maskingeværstillinger ble satt opp mot Binabben. To av disse kan man fortsatt finne. Banene i Ødegårdsdalen ble også stengt da tyskerne tok området i bruk til brakker og staller til hestene.

Flere av medlemmene i Jerv, GTIF og Grimstad Svømmeklubb (stiftet i 1934) ble etter hvert aktive i motstandsbevegelsen. Dessverre førte det også til arrestasjoner hvorav den meste kjente gikk utover brødrene Lehland.

Claus Lehland var kanskje byens mest markante og allsidige idrettsmann før krigen. Han ble arrestert i januar 1943 og døde dessverre i tysk konsentrasjonsleir i 1945. Øvrige medlemmer som Johan Lehland og Arthur Grunde Simonsen endte i tyske Sachenhausen, men kom hjem våren 1945. Tidligere Jervspiller Adolf Grunde Simonsen ble arrestert i Østen og satt i japansk fangeleir fra senhøstes 1941 til etter frigjøringen høsten 1945. Han var den nordmann som satt nest lengst i japansk fangenskap.

Claus M. Lehland (1904-1945) døde i tysk konsentrasjonsleir mars 1945. (Foto: Fra boken om Jerv)

Storhetstid

Idretten var sterkt savnet under krigen. Det tok derfor kort tid etter freden i mai 1945 før aktivitetene var i gang igjen. Jervs historie de første etterkrigsårene er bemerkelsesverdig. Fra å være en beskjeden, lokal klubb før krigen, ble Jerv i løpet av få år en av Sørlandets beste og mest populære klubber. Spillerne hadde tydeligvis holdt formen ved like, spesielt de to siste krigsårene, og da fotballen kom i gang, leverte Jerv prestasjoner som langt overgikk tidligere tider.

I 1947 ble det sensasjonelt 3. runde i NM mot selveste Larvik Turn som var et av landets beste lag. Vigør og Start var slått ut tidligere, og hele Grimstad fulgte spent med telefonoverføringen fra kampen i Larvik. Det endte med tap etter ekstraomganger, men innsatsen ble lagt merke til også i hovedstadsavisene. Året etter vant Jerv 2 divisjon og rykket opp til 1. divisjon som var fotballens nivå 2. Framgangen fortsatte i 1949 hvor klubben vant sin 1. divisjonsavdeling, men det ble tap i opprykksfinalen mot Djerv, Haugesund. Klubben gjentok bedriften både i 1954/55 og 1957/58 sesongene, men tapte også denne gangen kampen om opprykk. I denne perioden representerte Jervspillere klubben på både krets- og Sørlandslag. Ved en anledning besto Aust-Agders kretslag av 7 (!) Jervspillere, mens i kampen Sørlandslaget – Luxembourg spilte det 4 Jervspillere.

Resultatene ble lagt merke til og kommentert i landets største aviser. VG hadde til og med et stykke med overskriften «Jerv – Sørlandets Arsenal»!

Jerv på tur til Grindsted i 1948, Grimstads vennskapsby i Danmark. Fra venstre mot høyre: John Kjækstad, Kåre Greibrok, Egil Tellefsen, Leif Simonsen, R. Stene Johansen, Kåre Olsen, Arne Fløistad, Erling Paulsen, Albert Andersen, Reidar Berg, Egil Løvstad, Johan Aanonsen, Arne Olsen, Øystein G. Simonsen, Ragnar Kobro, Arne Holm, Bjarne Tobiassen og Peder Anton Grøsle. (Foto: Fra boken Jerv)

Ut av landet

Interessen for nordisk samarbeid blomstret etter krigen. Jerv engasjerte dansken Sven Åge Sørensen som trener i sommerperioden både i 1948 og 1949. Hans forbindelser gjorde det mulig for Jervs småguttelag å delta i en stor turnering i København påsken 1949. En uvanlig opplevelse for 13-14 åringer fra Grimstad!

Danmark var for mange det forjettede land i de første etterkrigsårene da mattilgangen var bedre enn i Norge. Dette ga seg fornøyelige uttrykk i avisreportasjen etter at Jerv besøkte vennskapsbyen Grindsted sommeren 1948. Årsrapporten inneholdt også beskrivelser som «våre verter hadde laget et strålende forarbeide, og de mange opplevelser vi fikk i den påfølgende uke, var store og minneverdige. Den mottakelse som ble vist oss sammen med en hjertelighet og gjestfrihet uten sidestykke. Og vi stakkars mennesker fra fiskens land tenkte med gru på de stakkars 20 dansker som skulle med til Grimstad på hjemturen». Resultatene var gode, men enkelte klaget over problemer med å løpe med all verdens herligheter i magen! Svinekoteletter og røde pølser var uvant kost.

Jerv og GTIF

En liten by hvor idrettsutøverne dyrket sin sport etter årstiden, gjorde at mange var medlem av både Jerv og GTIF og fra 1934 også Grimstad Svømmeklubb. 1930- tallets utfordrende økonomiske tider, idrettens oppdeling i borgerlig og arbeideridrett og ikke minst ønske om ny idrettsplass i Grimstad, førte Jerv og GTIF sammen i 1934. Skjøtet på Idrettsplassen ble overdratt GTIF samme år. Det er grunn til å tro at dette hang sammen med at klubbene gikk sammen.

Jervs framgang og popularitet etter krigen førte til krav om utvidelser av Idrettsplassen da banen var for liten til fotball i 1. divisjon. Det ble da ymtet frampå at foreningen skulle hete Jerv og ikke GTIF. Det var nok satt på spissen på grunn av at fotballen engasjerte store deler av byens befolkning. Enkelte kamper samlet over 2000 tilskuere i en by hvor innbyggertallet ikke var særlig høyere. Samarbeidstonen mellom klubbene var imidlertid alltid god, og våren 1948 opphørte samarbeidet og Jerv ble en selvstendig klubb igjen. Idrettsplassen ble utvidet og klar til nye kamper.

LEVERMYR

Kravene til fotballbane med gress økte også med Jervs opprykk i systemet. Det hadde vært planer og diskusjoner i flere år, men Grimstads geografiske begrensninger gjorde det vanskelig. Levermyrområdet pekte seg ut, men største delen av arealet tilhørte Fjære kommune. Det ble likevel ikke hovedproblemet da Fjære var villig til å avgi plass til en bane. Det samme kan ikke sies om enkelte av Grimstads kommunepolitikere. Skredder Andersson ble den store motstander av ny gressbane på Levermyr. Overraskende for mange da han i mange år var en ihuga Jervtilhenger. Det var nok mangel på tomter i Grimstad som ble hovedargumentet mot byggingen. Sakligheten til «Skredderen» kom fram når han påstod at det manglet interesse for prosjektet blant Grimstadfolk. «De måtte jo hente en komiteformann fra Fjære!» Johan Jørgen Ugland var den selvskrevne formann og ble drivkraften til Levermyranlegget slik vi kjenner det i dag.

I 1952 ble det satt ned en komite under navnet «Idrettsplasskomiteen av 1952». Sammensetningen fulgte mønsteret fra Idrettsplassen på 1930-tallet med representanter fra kommunen, Jerv, GTIF og Grimstad Svømmeklubb. Sistnevnte klubb gikk ut av komiteen etter kort tid da det ikke var naturlig å delta i den type anlegg. I mellomtiden hadde man bygget et svømmeanlegg i Osterkilen som i mange år ble et populært sted for konkurranser og bading for Grimstads befolkning. Senere ble svømming en innendørssport, og klubben fikk sin hjemmearena i forbindelse med den nye ungdomsskolen på Levermyr.

Løkkefotball på Levermyr, før banen ble bygget. Fra venstre mot høyre:Ragnar Risbruna, Erik Grønvold, Willy Ødegård, Finn Fredvig Erichsen, Gunnar Vardåsen, Odd Westergren, Åge Fredvig Erichsen og Jørn Reinertsen. (Foto: Fra boken om Jerv)

Kampen mellom Jerv og Lyn på åpningsdatoen 25 juli 1954. (Foto: Fra boken om Jerv)

Levermyr 1961. (Foto: Fra boken om Jerv)

Levermyr ble åpnet 25 juli 1954 med et flott åpningsprogram bestående av turn, friidrett og fotballkamp Jerv – Lyn, Oslo og 2500 tilskuere. Senere ble de kjente Levermyrdagene et populært innslag i sommerbyen Grimstad. I perioden 1956- 1976 trakk dette over 6000 tilskuere til byens lokale stadion. Grimstads befolkning opplevde verdensstjerner spesielt innen friidrett, showkamper med kjente skøyteløpere, turnoppvisning, boksing, speedway og fotballag man ellers bare leste om i avisen.

Idrettplasskomiteen eller Levermykomiteen som ble det daglige navnet, fungerte helt fram til kommunen overtok anlegget i 2007.

PÅ DE SKRÅ BREDDER

Grimstad Kino ble allerede på 1920-tallet en arena for Jervmedlemmenes utskeielser på de skrå bredder. Spillere og tillitsvalgte, godt hjulpet av mer profesjonelle musikanter, opptrådte jevnlig med revy, teater, marked og lotterier. Godt hjulpet av entusiastiske referater i lokalavisene, møtte byens innbyggere opp til disse arrangementene.

Det ble riktignok noe mer vanskelig i de «harde» 30-åra, men gleden og forventningene forsvant ikke helt. Tvert imot ble det stadig etterspurt om når neste revy skulle komme. Svaret var som regel «ut i det blå», og dette ble da også navnet da Jervrevyen gjenoppsto i 1939. Av en eller annen grunn ble premieren lagt til Lillesand. Det må ha vært en suksess da revyen senere ble spilt for to fulle hus i Grimstad. En ønsket reprise på Justøya ble dog ikke gjennomført.

Flere kjente Jervrevyene ble spilt i perioden 1945-1962. Odd Johnsen har en utmerket artikkel om disse i Byselskapets medlemsskrift nr.

DANS! Alle tiders lokal-revy DANS!

„UT I DET BLÅ"

(I Lillesand måtte masse folk gå uten å få se den grunnet innrykket).

19 forskjellige numre. — alle førsteklasses.

LØRDAG og SØNDAG

kl. 8.15 i Kinolokalet.

Entre kr. 1.00. Entre kr. 1.00

Søndag kl. 5: Barne- og familieforestilling.

— Entre 0.50 og 0,25. —

Eget orkester. Myhre spiller til dans. Restaurant.

Arrangør: »JERV«.

Jervrevyen ble også spilt i Lillesand (Foto: Fra boken om Jerv)

42 i 1998. I disse 11 revyene var det med både aktive spillere, øvrige medlemmer og enkelte musikalske støttespillere. Flere deltok i de aller fleste revyene. Kåre Jacobsen, også kjent som Jervkeeper, var en framragende leverandør av tekster. Bård Heggen og Johan Aanonsen var komikerne som fikk salen i godt humør. Andre sentrale personer var Rolf Jacobsen og John Berg. Sistnevnte også en av Jervs målmenn og spesielt kjent for sin Grimstadvise.

Revyene var alltid en blanding av sang, musikk og sketsjer. Lokale forhold og lokalpolitikere fikk behørig omtale, ofte i litt humoristiske vendinger, men sjeldent med negativt tilbehør.

Dessverre ble det slutt med revyene etter 1962. Flere av de sentrale personene følte behov for en pause. Samtidig var mange av disse aktive deltakere i klubbens øvrige liv.

«INTERNASJONAL» IDRETT I GRIMSTAD

1960-tallet og videre inn på 1970-tallet fulgte lokalidretten med i utviklingen. Verden ble mindre, folk reiste mer og informasjonsflyten gjennom fjernsynet ble allemannseie. De allerede nevnte Levermyrdagene hentet idrettsstjerner helt fra Australia og USA. Det må nok likevel tilføyes at disse gjerne var på en Europaturne fra før. Jerv begynte å reise utenlands på treningsopphold, i første rekke til Danmark og senere til England.

Det vakte likevel stor debatt, også nasjonalt, da Jerv i 1975 hentet en trener fra England. Fargerike Doug Reynolds hadde i tillegg med seg to engelske spillere. Levermyr ble åstedet for nye treningsmetoder, men også en hurtig innføring i engelske gloser de lokale spillere ikke hadde lært på skolen. Publikumsinteressen økte i takt med omtalene i avisene, spesielt Agderposten som etter hvert ble omtalt som «Jervavisa». I sesongen 1976 var det gjennomsnittsbesøk på hjemmekampene på 2200 tilskuere. Jerv hadde fått ny engelsk trener, Geoff Hudson, og selv om han ble erstattet av legendariske Karsten Johannesen, gikk Jerv nok engang til England for ny trener i 1978 da Bryan King ble ansatt.

Fotballinteressen i Grimstad kokte i perioder disse årene. Det ble spilt historiske kamper på Levermyr mot kjente klubber som Chelsea, Crystal Palace og senere Bayer Leverkusen. I 1977 møtte Jerv Viking til kamp i 3 runde i NM med 7000 tilskuere til stede, noe som står som rekord den dag i dag.

AMAZON

Jentefotball var et ukjent begrep helt fram til 1970. Det hadde riktignok vært noen forsøk på å danne damelag på Østlandet tidligere, men da Levermyrdagens primus motor, Roy Sørskott foreslo en kamp mellom et lokalt jentelag og BUL, Oslo på Levermyrdagen i 1970, vakte det nasjonal interesse. Lokaljentene tok navnet Amazon og Levermyrpublikummet, i et antall av 5000, med storm. Grunnlaget var lagt for det som senere er blitt hetende Amazon. Gruppen ble tatt opp i Jerv i 1971 og ble i klubben, med et par års unntak, fram til 1999 hvor gruppen gikk ut og ble egen, selvstendig klubb.

De første årene ble jentefotballen ofte latterliggjort både i omtale og tegninger i avisene. Fotballforbundet var imidlertid fast bestemt på at det skulle stimuleres til økt aktivitet blant jentene. Amazon fikk en sentral rolle i utviklingen gjennom fine prestasjoner, spesielt i Norway Cup. Dessverre forsvant noe av begeistringen mot slutten av 1970-tallet, men den tok seg opp igjen fra midten av det neste tiåret. Da kom det nye ledere inn med ideer og dugnadsinnsats som igjen ga framgang for Amazon. Det ble også undersøkt muligheten av å slå sammen kreftene med Lia og Express og dermed en økt satsing mot øverste divisjon. Sammenslåingen ble det ikke noe av, men Amazon klarte selv å etablere seg på toppnivå og har siden representert klubb og by på en flott måte.

Amazons første kamp ble spilt mot BUL i juli 1970. Bak fra venstre: Arnhild Danielsen, Anne Torill Andersen, Else Vasstøl, Anne Terese Austenå, Anne Brit Hansen og Torhild Ribe. Foran fra venstre: Laila Jørgensen, Wenche Olsen, Elisabeth Sveen,Inger Lise Meberg og Bente Lande. oørste rekke: (Foto: Fra boken om Jerv)

FOTBALL OG PENGER

Den moderne fotballen er blitt storindustri og pengene styrer mye av det som skjer. Det er langt fra tiden hvor spillerne holdt egne drakter og støvler og hvor transportformen kunne være sykkel til nabobyen.

Endringen har skjedd gradvis, men skjøt fart siste halvdel av 1970-tallet. Jerv fikk som kjent utenlandske trenere og spillere. Samtidig ble spillerovergange mellom klubbene mer vanlig. Dette kom til å koste, også i Jerv. En gruppe ungdommer i Jerv ble meget gode spillere på 1980-tallet. Klubben rykket opp i landets nest øverste divisjon, og det førte til både interesse og begeistring i byen. Trenerne Ole Stavrum og Jan Kåre Stedje skapte en fin spillergruppe med en kjerne av unge og lovende Grimstadgutter. Da Jerv rykket opp til nivå 2 høsten 1982 kokte det i byen og formann Kristen Mørland proklamerte 1. divisjon neste. Noe av bakgrunnen for suksessen var åpningen av kunstgressbanen i Holvika i 1981. Det var en av Norges første kunstgressbaner, og den ble et ettertraktet treningssted, ikke bare for Jerv, men for hele regionen. Jervs unge og lovende spillere fikk endelig et godt sted å trene vinterstid.

Økonomien ble et annet kapittel i historien om kunstgresset i Holvika. Grimstad Kommune hadde garantert for inntil 4 millioner kroner, og kommunen måtte innfri tre millioner etter kort tid. Jerv påtok seg restgjelden og kom til å slite med den de neste 20 årene.

Kravene og ambisjonene steg parallelt med dette, og importen av kjente, men av og til «avdanka» spillere, kom til å koste Jerv dyrt. Jervs kanskje mest populære trener gjennom tidene, Bosse Johansson fra Sverige, ble langt billigere enn enkelte spillerovergange. Da Jervs sportslige nedtur kom fra 1987, fulgte det dessverre med store underskudd som skulle prege klubben i årene framover.

NYE og «BEDRE» TIDER

Etter suksessene på banen i 1970 og -1980 årene, ble det prøving og feiling for Jerv i de neste 20 årene. Det ga også tid til en rekke positive tiltak i utviklingen av klubben Jerv. I 1994 ble Jervs første klubbhus innviet på Levermyr. Dette hadde vært etterlengtet og nybygget skapte samhold og glede gjennom utstrakt bruk. Opp gjennom årene hadde Jerv levd en omskiftelig tilværelse når det gjaldt møtesteder. I «gamle» dager var det spesielt Håndverkeren i Storgaten som var møtestedet, men det kunne også være andre plasser i byen som Bytingsalen i gamle sparebankbygget i Storgaten, Helga Hansens kafe og Møllers Hotel, senere Victoria Hotel i Storgaten. Av det mer kuriøse slaget var forslaget fra klubbens storscorer Reidar Berg om et klubbhus på Toplandsheia i Herefoss. Etter en busstur og inspeksjon i 1962 ble forslaget nedstemt, visstnok til naboenes glede da et par tidligere besøk hadde budt på både støyende og utagerende oppførsel.

Jerv startet også en Seniorgruppe for klubbens godt voksne. Denne har gjennom årene vokst til 150 medlemmer som både hygger seg og ikke minst bidrar til stort dugnadsarbeide i klubben.

J.J.UGLAND STADION

I denne perioden ble også Levermyr Stadion oppgradert. Friidretten i Grimstad var i positiv utvikling, og på midten av 1980-tallet fikk stadion eget dekke på løpebanen. Friidrettsklubben Sørild ble dannet, fikk seg et eget hus ved stadion, og etter hvert utviklet klubben en rekke fremragende utøvere. Den positive utviklingen førte senere til at Sørild , godt hjulpet av offentlige og private midler, bygget en av landets flotteste innendørshaller ved Tønnevoldsjordene.

Idrettsplasskomiteen av 1952, eller Levermyrkomiteen som var det daglige navnet, hadde vært ansvarlig for driften av anlegget siden åpningen i 1954. De første 30 årene var inntektene vesentlig basert på inntekter fra Jervs hjemmekamper og de årlige Levermyrdagene. Det siste arrangementet opphørte i 1976, men Jervs framganger i denne perioden ga gode inntekter. Grimstad Kommunes årlige bidrag var svært små, og Jerv og GTIF var ansvarlig for eventuelle underskudd. Jerv for 75% og GTIF for 25%.

Publikumssvikt og økte kostnader til oppgraderinger og vedlikehold førte til en debatt om anleggets framtid. Johan Jørgen Ugland hadde vært drivkraften bak anlegget siden starten. Han var også sentral da Levermyrkomiteen ble avviklet og anlegget ble kommunalt fra 2007. I samarbeid med kommunen sto han bl.a. bak byggingen av ny tribune med garderobeanlegg. En kostnad på nærmere 30 millioner kroner hvorav kommunen «slapp unna» med en mindre del etter bidrag fra Ugland, tippemidler og momsrefusjon. Det er derfor naturlig at anlegget i dag bærer Uglands navn.

MOT TOPPEN

Jervs 100-årige historie inneholder perioder hvor klubben nærmet seg det øverste nivå i norsk fotball. Det var nære på både i 1949, 1955, 1958, 2015 og 2016, men det var først i jubileumsåret 2021 det skjedde.

I klubbens eget jubileumsår rykket Jerv opp i Eliteserien i fotball. Et resultat mot alle forhåndstips og eksperters vurderinger. En kamp som ble karakterisert som tidenes mest dramatiske fotballkamp i norsk fotball, slo Jerv Brann, Bergen på nøytral bane i Oslo.

Gleden i Jerv og Grimstad var selvsagt stor, men bak framgangen lå det flere års arbeid på nest øverste nivå i den såkalte OBOS ligaen.

Det var mange som hevet øyenbrynene da Jerv lanserte målsettingen om «Jerv i Adeccoligaen i 2015». Nest øverste nivå var for mange utopisk med de midler Jerv rådet over. Klubben hadde likevel dyktige medspillere som gikk løs på oppgaven. Det ble rykket opp – og ned, men optimismen var der hele tiden. I 2013 gikk klubben opp i 2. divisjon og året etter direkte opp til 1. divisjon.

Framgangen fortsatte og vakte nasjonal interesse. Hovedstadsavisene undret seg over det såkalte «fotballmiraklet» i Grimstad som ble styrt fra «et ombygd husbankhus» ved på liten stadion i en liten Sørlandsby. Gjennom kamper mot storklubber som Brann og Rosenborg, kom klubben og byen i tv og aviser. Kvalifikasjonskamper mot kjente klubber som Start, Stabæk, Mjøndalen, Kongsvinger, Hødd og Kristiansund fikk Grimstads innbyggere til å valfarte til Levermyr. Selv om det da ble ujevne resultater i OBOS-ligaen i noen år, var det likevel klart at Jerv med sine begrensede ressurser hadde et potensiale.

Når Jerv i sitt 101 år spiller i landets øverste divisjon, betyr det mye for klubben, alle involverte og ikke minst for Grimstad som helhet. Hjemmekamper på Levermyr betyr folkefester og Grimstadreklame gjennom avisomtale og direkte fjernsynsoverføringer. Små budsjetter og liten klubb har selvsagt fått ekspertene til å tvile på hvor lenge Jerveventyret kan fortsette, men heldigvis har de ikke alltid rett. Framtiden vil vise hvor gøy det ble, det viktigste blir å nyte øyeblikket. Heia Jerv!

HUSENE I RØNNESBUKTA – ET HISTORISK TILBAKEBLIKK

Av Harald Berge Kringlebotn og Hans Olav Myhre

Bygningsvernprisen for 2021 ble tildelt husene i Rønnesbukta, dvs Rønnes 41, 43,45,47 og 49. Juryen begrunnet det med «Bygningene har fått god pleie og solid vedlikehold gjennom mange år. Nabolaget har i fellesskap vist stor respekt for husene, formuttrykket og det kulturhistoriske bygningsmiljøet på Rønnes. Husene fremstår i stor grad som de gjorde den gang de ble bygd midt på 1850-tallet, kun med få, men elegante moderniseringer». Vi som deler prisen, satte veldig stor pris på anerkjennelsen.

Det er mange som har et forhold til dette bygningsmiljøet, kanskje fordi man passerer husrekken på sin sedvanlige søndagsrunde, fordi den ligger vendt mot byen og synes godt i kveldssola, eller fordi mange har en tilknytning til Rønnes. Disse husene kan ses på som «Rønnes vugge» og kanskje hviler det noe urørt og varig over dette miljøet. La oss se litt på hvordan det ble til.

Etter at den kjente skips- og losbåtbyggeren Gunder Thorsen på Ulenes hadde hatt sitt siste

Mottakerne av prisen foran husrekken: Kringlebotn, Schreuder, Myhre, Christensen, Drevdal (Foto: Kjetil Karlsen, Grimstad Adressetidende)

stabelavløp i Ulenesstranda og Ulenesgården gikk ut av familien, kjøpte hans fem barn grunn og bygde de fem store skipperhusene som omkranser Rønnesbukta. Både det meste av Rønnes og vestre Marivold, som tidligere ble kalt Ulenesneset, og de omkringliggende holmene i Smørsund og Kalven var opprinnelig en del av Ulenes. De fem «Gundersen-husene» inkluderer Pensjonatet/Nicolai-huset (Rønnes 35), Anne-huset (Rønnes 39), Rønnes 41/Anders-huset, Rønnes 43/Thor-huset og Rønnes 49/Tharald-huset. De to mindre husene (Rønnes 45/Bjorhaven Østre og Rønnes 47/Bjorhaven Vestre) har en annen og til dels lengre historie, som vi skal komme tilbake til.

Skipsbygging og verftsdrift var altså utgangspunktet. Brødrene Thor og Tharald var skipsbyggere og vendte hjemover til området fra andre verft. De anla først verft på nordsiden av Rønnesbukta, men etter noen få skip, anla de et større og bedre verft på sydsiden, på dagens Verven og Bjelkestrand. De bygde til sammen mist 16-17 skip på Rønnesvervene i perioden 1843 -1874. Kjølhalinger og reparasjoner ble utført frem til 1890 tallet. Det er lite tilbake av synlig verftsvirksomhet på Verven og enda mindre av skipene som ble bygd der. På Verven er vel de bunnsolide fortøynings- og forhalingsboltene det mest konkrete. Ser en godt etter, er det grunnmursrester av smia, en steinrekke fra bjelketrutningsdammen på Bjelkestranden og steinhauger i vannet fra bragbenken, som har fundamentert kjølhalingene. Det finnes kart av Verven fra 1887 som viser bygningene der og navnene Waret, Warftskjær (den lille holmen utenfor Karlsro i neste bugt) og Rønnes bugt.

Av skipene er eneste eksisterende gjenstand vi kjenner til et navnebrett fra Loyal, som ble bygd i 1863.

Det finnes også skutemalerier i enkelte Rønneshjem, blandt annet av briggen Ariel. Den

Navnebrett fra bark Loyal, bygd på Rønnesverven i 1863, abandonert i Nordsjøen 1882.(Foto: Eget)

Rønnesbukta - Maleri signert Edv. Olsen

«Ariel af Grimstad – Captn N. S. Gundersen»

ble bygd på Rønnesverven i 1873, grunnstøtte og ble kondemnert syd i Mexicogulfen nyttårsaften 1887.

Nicolai, Annes mann Jens Larsen og Anders var alle skipsførere, så deres tre hus ble bygget som «skipperhus». Alle de fem søsknene bygde sine hus i løpet av noen få år mellom 1849 og 1853. Alle var anlagt med hager foran og med uthus, jorder og beiter i bakkant. De hadde også hver sin holme i Smørsund/Kalven, som alle senere ble solgt til Byselskapet. Alle Gundersen-husene er oppført i sen-empire og dermed med streng symmetri. Alle har halvvalmede tak og stuer i front, men så stopper likhetene. Om det har vært en innbyrdes konkurranse i søskenflokken eller kun ulik smak, skal her være usagt, men her er noen av nyansene:

Nicolai-huset skilte seg ut med fem vinduers bredde i begge etasjer (før ytterligere utvidelser i pensjonat- og skjortefabrikkperiodene). Anne-huset hadde inngangsdør og granittrapp i front og dessuten tidlig egen brygge. Anders-huset hadde seks vinduers bredde og tre vinduer i kvisten samt sorte, glaserte takstein. Thor-huset hadde en grunnmur kun bestående av knallrød Rønnesgranitt og fikk etter hvert et bryggerhus tegnet av selveste Johan G. Heinecke. Tharald-huset hadde lunett-vindu i salrygget kvist samt lysthus i hagen.

Ganske umiddelbart bygde de Langbrygga i Rønnesbukta, som fremkommer på kartet av 1862, og som står der i dag som en femte versjon av seg selv.

Tilbake til Bjorhaven-husene. Bjorhaven hørte til en gård som allerede på 1600 – tallet ble skilt ut fra hovedgården på Ulenes. Bjorhaven Vestre er Rønnesbuktas eldste hus og ble bygget i 1833 av John Olsen fra Kvaløya. En steinsetting litt østenfor dette huset antyder at det kanskje har vært hus her i tidligere tider. Johns sønn, skipstømmermann Christian Johnsen bygde Bjorhaven Østre i 1860. Christian var altså sjømann og noen av sønnene fulgte i farens fotspor. Det har i tillegg ligget minst et hus til i denne klyngen, 20 meter bak Bjorhaven Østre. Der bodde blant annet Tellef Knutsen som var sønn til Gunhild Martine Reinertsdatter. Hun var søster til Terje Reinertsen fra Kvaløya, som regnes som den mest konkrete rollemodellen bak Terje Vigen. Kan murene i bakkant av Bjorhaven-husene være de forsvunnede boplassene som på 1660 tallet

Maleri av Rønnesbukta - signert Alfredo

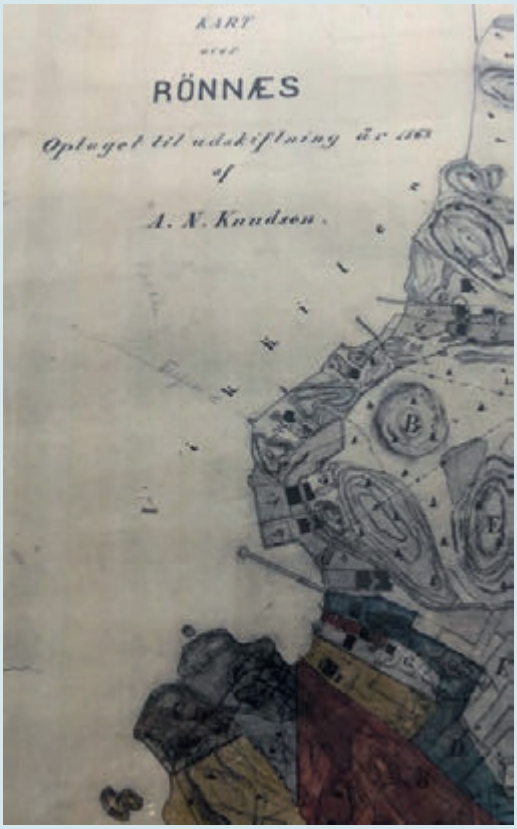

Utsnitt av kart - Rönnes 1862

Bjorhaven Østre og Vestre, 1932. Maleri av Arne Kavli,

Fra Langbrygga Rønnes 1912 (Foto: Anders Beer Wilse)

ble kalt Biorhavfen og Vlfe Hofvet? Vi kjenner ikke til eldre bebyggelse i neste bukt enn husene som nå står der, og som alle har kommet senere enn de i Rønnesbukta.

Heldigvis er det mange som har foreviget dette bygningsmiljøet gjennom årenes løp, herunder kunstmalerne Arne Kavli, Per Deberitz og Eilif Petersen samt fotografen Anders Beer Wilse. Det er dermed godt dokumentert at det er minimale eksteriørmessige endringer på husene. Men det vises også at farger på vindusomramming og ikke minst trær og beplantning har variert i ulike tidsperioder. Det er bygget nyere bygninger i bakkant av husrekken, men det er en interessant detalj at alle 1800-talls husene i bakenfor på Rønnes er plassert slik at de opprinnelig hadde en utsiktsakse til Grimstadfjorden mellom husene i front.

Dagens eiere har enten hatt tidligere slektninger på Rønnes eller har hatt sin oppvekst eller sine barndomssomre der. Ingen av dagens eiere avstammer fra husets bygger. Det nærmeste er Christen Schreuder, som avstammer fra Nicolai-husets bygger. Felles for dagens eiere er sansen for det kulturhistoriske bygningsmiljøet og gleden av de verdier som Rønnes representerer.

Kilder:

Jan Assev; Bygninger og eiere på Rønnes og Hesnes

Halfdan I. Drevdal, Fra de hvite seils dager. Eget forlag. Grimstad 1995

Harald B. Kringlebotn, intervjuer av Hans Stålesen, Rønnes 2001-07

Hans Olav Myhre, Litt om Bjorhaven på Rønnes

Hans Olav Myhre, Rønnes i billedkunsten, Aust-Agder-Arv 2016

Fridtjof Nansen, Blant sel og bjørn, Jacob Dybwads Forlag, Kristiania 1924

Johan Anton Wikander, Mysteriet på Marivold, Fjærefolk 2018

Anne Tone Aanby, Skipsbyggmesterens tid. Skipsbygging i Vikkilen 1750-1920. K A Forlag 2012

Byselskapets årsskrifter

Grimstad Bys Historie, 1927

BYGNINGSVERNPRISEN 2022

Helge Grobæk

Siden 1994 har Selskapet for Grimstad Bys vel og Grimstad Adressetidende hvert år delt ut denne prisen. I statuttene står det blant annet at *prisen skal stimulere til å ta vare på kulturhistoriske og arkitektoniske verdier i Grimstad kommune.* Den første prisen gikk i 1994 til Ove Anderson for hans pietetsfulle vedlikehold av eiendommen Vestregate 10. Ifølge Grimstad Adressetidende får han prisen ikke bare for å ha tatt vare på bygningen, men også for *respektfull pleie av gårdsrom og hage slik at kulturhistoriske verdier er like synlige som i blokkmaker Jørgen Olsens dager.*

Denne årlige tildelingen har økt bevisstheten om bygningskulturens verdi for og betydning av å ivareta både eldre og nyere kulturhistorie. Det er genuin interesse og vilje til å bevare som er fremtredende, ikke bare hos prisvinnerne, men også alle andre i kommunen som gjennom årene har sett og ser viktigheten av dette.

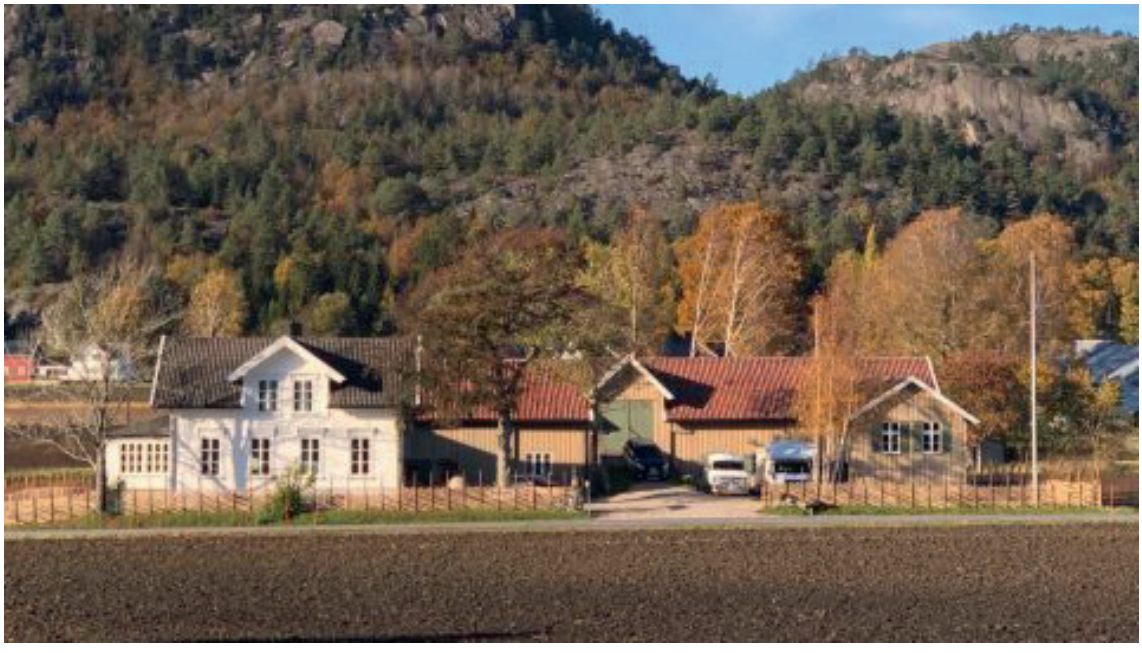

Østreng gård i Reddal slik den fremstår i 2022. (Foto: Grimstad Adressetidende)

Vivian og Magnus foran et nennsomt restaurert interiørparti. (Foto: Helge Grobæk)

I år ble prisen tildelt Vivian Valborgland Trommestad og Magnus Trommestad, eiere av gården Østreng i Reddal. En eiendom som hadde stått til forfall i omtrent 65 år. Ekteparet ble oppmerksomme på eiendommen gjennom en «til salgs» annonse. Vivian er selv fra Grimstad og etter hvert fant tanken om å kunne kjøpe eiendommen ro både hos henne og Magnus.

På kort tid har de klart å gjenskape en nedslitt og bortimot ødelagt bygningsmasse til det som i dag fremstår som en vakker og fullrestaurert

Slik så det gamle elektriske opplegget ut. Det er Ikke bevart for gjenbruk! (Foto: Helge Grobæk)

familieeiendom. Heldigvis var bygningstømmeret godt bevart. Renoveringen er utført meget nøye og med fokus på å bevare en slik eldre bolig . De har stilt høye krav til renoveringen av bygningene, både inn- og utvendig. I størst mulig grad er materialer m.m. restaurert og gjenbrukt. Og ikke minst bærer det håndverksmessige arbeidet preg av kunnskap om og forståelse for bygdas øvrige bygningslandskap.

Etter utdelingen av prisen skrev journalist Anna Torp Kvasjord i Grimstad Adressetidende en flott artikkel om hele restaureringsprosessen. I tillegg inneholder artikkelen også en rekke bilder. Se www.gat.no.

På Byselskapets hjemmeside https://grimstadbysvel.no finnes bilder og omtaler av alle prisene som er utdelt siden 1994.

ET STREIF GJENNOM GRIMSTAD BIBLIOTEKS HISTORIE

Av Odd Fr. Johnsen

Grimstad bibliotek har en lang historie i byen vår. Første åpningsdag ligger helt tilbake til mandag 4. februar 1895. Begivenheten var på forhånd behørig bekjentgjort i byens aviser. Der kunne man lese at «Grimstad kommunale Bibliothek vil være aabent hver Mandag, Onsdag og Lørdag udenfor Skoleferierne». Åpningstidene var beskjedne, sett med våre øyne: kun tre kvarter hver åpningsdag.

Foruten annonsen ble det sendt ut en pressemelding, skrevet av Jens Pharo Crawfurd, en av ildsjelene bak opprettelsen av biblioteket. Crawfurd slo fast at når man «herefter kan erholde Bøger udlaant uden Betaling, vil et stort Savn inden vor By være afhjulpet». Crawfurd var på denne tiden en sentral aktør i byens kulturliv, og han var ikke snau i vurderingen av bibliotekets betydning: «Intet virker mere velgjørende

Gamle Dahlske skole i Storgata. Her holdt Grimstad bibliotek til fra 1895 til 1951. Skolebygningen ble for øvrig rammet av brann etter et lynnedslag 1. pinsedag 1962, og senere revet. (Foto: ukjent)

og forædlende, end at skaffe Folket Anlædning til god Læsning».

Det hadde vært bibliotek i Grimstad også før 1895, faktisk flere stykker, men det var private leiebibliotek der man måtte betale for å benytte boksamlingen.

Det mest kjente leiebiblioteket var Grimstad Læseselskab, stiftet i 1835 og nedlagt i 1884. Etter nedleggelsen ble bøkene overlatt Dahlske skole, på betingelse av at skolens bibliotek skulle være tilgjengelig for byens borgere et par timer i uka – mot en kontingent. Ordningen ble imidlertid ingen suksess. Publikumsoppslutningen var så liten at biblioteket snart ble stengt. Den labre interessen skyldtes sannsynligvis medlemsavgiften, pluss at boksamlingen hadde liten appell. Grimstad Læseselskab hadde levd en kummerlig tilværelse i sine siste år, med minimal fornyelse av bokstammen.

Etter stengingen sto biblioteksaken i stampe fram til 1894. Da var tanken modnet om å opprette et kommunalt bibliotek med gratis utlån. Slike betraktninger var for øvrig ikke spesielle for Grimstad, men snarere en del av tidsånden. At det offentlige skulle finansiere folkebibliotekene og tilby gratis utlån av bøker, var en idé som på 1800-tallet vokste seg stadig sterkere. Og etter at Stortinget i 1876 innførte bidrag til folkebibliotekene som en fast post på statsbudsjettet, gikk mange av de private leseselskapene etter hvert inn, og boksamlingene ble overlatt til kommunene. Filosofien bak denne utviklingen er selvsagt folkeopplysningstanken: Alle har en grunnleggende rett til gratis å tilegne seg kunnskap og informasjon.

Det ble bestemt at Dahlske skoles bibliotek skulle fungere som byens folkebibliotek, og det ble nedfelt i statuttene at skolens styrer automatisk var medlem av bibliotekstyret. Dette samboerforholdet mellom bibliotek og skole skulle vise seg å vare i hele 56 år. Først i 1951, da Grimstad kommune bygde ny brannstasjon i Storgaten, ble det en endring. I 2. etasje på den nye brannstasjonen fikk Grimstad bibliotek endelig sine egne lokaler. Det ble en stor forbedring. I tillegg til utlånsrommet, fikk biblioteket for første gang egen lesesal, og bibliotekaren fikk kontor. Dessuten var det både garderobe og sanitæranlegg. Det nye biblioteket ble tatt i bruk 30.november 1951, mens den høytidelige åpningen ble foretatt av ordfører Skretting ved en tilstelning den 18. desember samme år.

Med nye lokaler kunne tilbudet utvides. Åpningstiden økte, og barneavdelingen fikk en real ansiktsløftning. Dessuten ble lesesalen svært populær, særlig blant skole-elevene.

I 1971 ble Grimstad, Landvik og Fjære slått sammen til én kommune, og Grimstads daværende biblioteksjef Karen Marie Meyer fikk i oppdrag å lede arbeidet med å føre biblioteket fra en enkelt avdeling til et omfattende biblioteksystem med hovedbibliotek og filialer. Avdelingen i brannstasjonen ble den nye storkommunens hovedbibliotek, mens Eide, Landvik, Fevik og Vik ble filialer. I 1976 kom også Holvika filial til. I dag er de aller fleste av disse lagt ned, kun Fevik filial består.

Kommunesammenslåingen resulterte i en kraftig utlånsøkning. Tidligere hadde nemlig innbyggerne i Landvik og Fjære ikke kunnet benytte Grimstad bibliotek uten å betale for seg, men da kommunegrensene forsvant, sto alle likt.

I 29 år (fra 1951 til 1980) hadde biblioteket base i brannstasjonen. På disse årene skjedde store forandringer i Grimstad. Den allerede nevnte kommunesammenslåingen i 1971 gjorde byen over natten til fylkets største. Et annet trekk var at flere skoleslag etablerte seg her. Ungdom under utdanning utgjorde en stadig større gruppe, og ble naturlig nok aktive bibliotekbrukere. De 123 kvm. som biblioteket disponerte i brannstasjonen, kom derfor med årene sørgelig til kort.

I 1980 kom biblioteket igjen på flyttefot. Da ble den gamle mursteinbygningen i Storgaten 44 ledig. Dette huset ble opprinnelig bygget som bank i 1865, men hadde de siste årene tjent som kontorer for kommuneadministrasjonen. I januar 1980 kunne imidlertid Grimstad kommune ta i bruk et flunkende nytt

I 1951 fikk Grimstad ny brannstasjon i Storgata 25, og det ble bestemt at også Grimstad bibliotek skulle flytte dit. Her ble biblioteket fram til 1980. Denne bygningen eksisterer fremdeles, men ble totalt ombygget da brannvesenet for en del år siden flyttet til Arendalsveien. (Foto: Ukjent)

rådhus på Arendalsveien, og Storgaten 44 ble klar for bruksendring. Her flyttet så Grimstad bibliotek inn. I første etasje fikk man ekspedisjon, utlåns- og leserom, mens andre etasje ble barnebibliotek, kontorer, og dessuten et lite spiserom for personalet.

I første etasje ble samtlige dørterskler fjernet, og ved inngangsdøren ble det bygget en rampe. Dermed ble denne etasjen tilrettelagt for funksjonshemmede. Det ble imidlertid ikke påkostet heis, slik at besøkende til barneavdelingen i andre etasje måtte være friske og rørige.

Kjelleren ble innredet til magasin, og forsynt med eldre og mindre etterspurte bøker. Beklageligvis egnet den fuktige kjelleren seg litt for godt som yngleplass for muggsopp, og dette ble i mange år et problem for så vel personale som for bibliotekets brukere.

Totalt sett representerte selvsagt flyttingen til Storgaten 44 en betydelig forbedring for biblioteket, men det må være lov til å si at lokalene helt fra første dag var for små. De var på ingen måte skikket til å ta imot den økende – og annerledes bruk av biblioteket som fant sted på denne tiden. Det tok derfor ikke mange årene før diskusjonen om nytt bibliotek igjen dukket opp.

Det skulle vise seg å bli lang og seiglivet prosess. Årene gikk, og det ene forslaget etter det andre ble vurdert – og forkastet. Håp ble tent – og slukket, gang på gang. Først i 2014 ble det endelig vedtatt å bygge nytt bibliotek i Grimstad. Biblioteket skulle få en sentral beliggenhet i byens havneområde. Tomten hadde dessuten historisk sus. Der hadde den såkalte Verkensgården en gang stått, hvorfra Frolands verk i sin tid skipet ut sine produkter. I 1907 inntok så jernbanen området og rådet grunnen fram tiI 1961. Da var det klart for et nytt sceneskifte, bussene overtok og jernbanestasjonen ble rutebilstasjon. I nyere tid har også både politikammer og posthus hatt sine lokaler her. Men så ble det bibliotekets tur.

9. desember 2017 åpnet Grimstads nye bibliotek sine dører for publikum. Etter 56 år i en skole, 29 år i en brannstasjon, og 37 år i en tidligere bank var det endelig slutt på å «arve andres klær». Omsider kunne man flytte inn i lokaler som var bygget til bibliotekformål. Endelig kunne man tilby publikum et bibliotek tilpasset vår moderne tid. For bruken av biblioteket har endret seg mye siden «Grimstad kommunale bibliothek» så dagens lys i 1895. Den gang kom man dit av én eneste grunn: Låne bøker. (Noe annet rakk man da heller ikke med tre kvarters åpningstid.) Låne bøker kan man selvsagt fremdeles gjøre, men et moderne bibliotek kan også by på mange a ndre tjenester, og er blitt et betydelig treffsted for alle aldersgrupper. Et folkebibliotek er dessuten en særdeles demokratisk institusjon, en kunnskapsbank der litteratur og informasjon er gratis til disposisjon for alle.

GRIMSTADS NYE BIBLIOTEK

Av Brit Østerud

Grimstad nye bibliotek sto ferdig i desember 2017 og er nå fylt med liv. Det er mange ungdommer i en etasje, PC-ene i barneavdelingen er opptatte og det sitter en far i en lesekrok og leser høyt for en gutt mens lillesøsteren boltrer seg i billedbøkene. På møterommet er det styremøte i en forening og på naborommet spiller noen FIFA. I aviskroken sitter et par og leser aviser – og en klager fordi en annen har tatt med seg flere aviser og han kan jo ikke lese alle samtidig – burde det ikke vært et oppslag med regler? Noen rusler langs hyllene for å finne en god bok. En bare henter boka han har bestilt, og en spør hvor strikkebøkene står. På PC-en for voksne skriver en ut reisebilletter, en jobber og en får hjelp til å legge et vedlegg i en epost. I første etasje er det flere som studerer, kanskje får du ikke sitte i en ørelappstol for de er opptatte. Studiecellene er fulle, og en gjeng har gruppearbeid ved historiebø-

Grimstad nye hovedbibliotek. (Foto: Jan Skaregrøm)

kene. På møterommet er det kollokviegruppe. I utstillingsarealet viser en barnehagen hva de har arbeidet med. Her er det snømenn som aker og snømenn på ski og kjelke. I morgen kommer det nok stolte barn som skal vise foreldrene hva de har laget. Senere på kvelden skal det være foredrag i salen – det må vi rigge til og sørge for lyd og teleslynge. Foredraget i dag tar vi opp og legger ut som podcast, da kan mange få glede av det hjemmefra også. Egentlig kan mange tilbud brukes hjemmefra, som å lese tidsskrifter og aviser, låne filmer, lydbøker og e-bøker.

Så bråkes det fra ungdomsavdelingen. Vi må roe gemyttene og minne om stemmebruk og søppelhåndtering. Huset rommer alle aldre og alle slags mennesker, det er hverdagen. Ingen behøver å ta med lommeboken annet enn for å finne lånekortet. Men lånekortet trengs ikke for å være i eller finne fram i dette universet av kunnskap og kultur. Strengt tatt trenger man ikke bry seg om hverken kulturen eller kunnskapen, man kan bare være her uten å skulle noe, som et værested som hverken er hjemme eller ute, men noe midt imellom. Og på den måten oppfyller vi biblioteklovens som sier:

«Folkebibliotekene skal ha til oppgave å fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet gjennom aktiv formidling og ved å stille bøker og andre medier gratis til disposisjon for alle som bor i landet. Folkebibliotekene skal være en uavhengig møteplass og arena for offentlig debatt. Det skal legges vekt på kvalitet, allsidighet og aktualitet»

Fra en krok i barneavdelingen (Foto: Grimstad Bibliotek)

Biblioteket i Storgaten 44 åpnet på dispensasjon i 1980 og måtte være der gjennom muggproblemer, vann som frøs om vinteren, vinduer som ikke var tette, 12 graders innetemperatur, en bekk i kjellermagasinet og en rømningsvei som var et branntau. På grunn av branntauet satte brannvesenet foten ned i 2009 og bestemte at så lenge det ikke var branntrapp, kunne det bare være 10 personer til stede i byggets andre etasje. Resultatet av det var at vi ba brukere om

Det gamle biblioteket i Storgaten 44. (Foto: Grimstad Adressetidende)

å gå hjem. Kanskje er det den rareste opplevelsen vi har hatt at vi måtte be barnehagene om å ikke bruke biblioteket eller å si til foreldre at de måtte vente på tur.

Samtidig forsøkte vi å opprettholde bibliotekets rykte, og sammen med administrasjonen og deler av det politiske miljøet ble det arbeidet med et nytt bibliotek. 31. mars 2008 kom vedtaket om bygging av nytt bibliotek på «Rutebilstasjonen», og planarbeidet startet i samarbeid med arkitektfirmaet LPO. Alle planer kom på plass og skulle sendes ut på anbud. Men kommunens økonomi i 2009 gjorde at Grimstad endte på ROBEK-listen, og biblioteket ble utsatt i tre år.

Da planene for nytt bibliotek ble utsatt, forsto vi at i Dikternes by skulle vi fortsette med drift i det gamle bygget i flere år framover, og vi måtte forsøke å gi våre brukere gode tjenester selv om forholdene var dårlige. 4 millioner ble brukt til utbedring av bygget for å holde huset tett og varmt og for å få branntrapp. Samtidig forsøkte vi å modernisere innvendig og tilpasse oss nye behov. Biblioteket har også en stor filial i Fevik skole og da ny skole skulle bygges, ble det også bygget en flott bibliotekfilial som kunne åpne i 2014 – men det er en helt egen historie.

Vi etablerte en tjeneste med lesehunden Molly som hennes matmor Carol Østby tok initiativet til. Mange barn som ikke har turt å les høyt synes det var flott å lese for Molly.

Tilbudet av arrangement, foredrag og forfatterbesøk ble kraftig utvidet da midlene til Dikterbysatsingen ble fordelt. Men lokalet var trangt og mange ganger fullt. For eksempel da Vetle Lid Larsen fortalte til 60 mennesker om sin far, eller da Tore Renberg kom og hadde glemt boka si hjemme, og vi måtte hente vårt utlånte eksemplar hjemme hos en låner. Imens måtte Renberg bære stoler fra 2. til 1. etasje for å rigge rommet. Og folk strømmet på.

Noen ganger måtte vi flytte arrangementet til Kulturhuset, som da Katherine Webb kom

Bibliotekets lesehund Molly og matmor Carol Østby (Foto: Grimstad Bibliotek)

Barnebokfestivalens dronning (barnebibliotekar Olaug Øveland Sætren) har kommet på festivalen i mange år. (Foto: Grimstad Bibliotek)

Store arrangement måtte flyttes ut av biblioteket. Her fra Uglands bilmuseum i 2014 hvor Niels Christian Geelmuyden snakket om «sunnheten på bordet», Smag & Behag sto for servering og fortalte om sitt konsept og biblioteket presenterte skjønnlitteratur der mat er tema. (Foto. Grimstad Bibliotek)

fra England for å fortelle om sine bestselgere, eller da Charlotte Rørth kom fra Danmark for å snakke om boka «Jeg møtte Jesus». Da var alle Catilinas 350 plasser fylt opp. Full Catilina var det også på lesefestene, eller det vi kalte isfester, som vi hadde i august for alle som hadde deltatt i Sommerles. Det ble fest med smell. En gang smalt det hull i scenegulvet og en annen gang gikk brannalarmen fordi det ble for mye røyk. Enkelte ganger burde vi vært i Catilina, men hadde valgt arrangementer på Kulturhuset. Mange ble skuffet da Tomm Kristiansen skulle snakke om Afrika og de ikke fikk plass.

Selv om barneavdelingen var liten hadde vi både grøtfester, dukketeater, bildebokstunder og «Spør en ekspert». Det største biblioteket er med å arrangere er Barnebokfestivalen. Hvert år inviteres mellom 15 og 20 aktører til Grimstad for å møte barn. Alle skoleklasser fra 2. til 9. trinn får besøk av en forfatter. Det er program for barnehager og åpent program på kveldstid og i helgen. Gjennom 16 år har dette preget Grimstad i april. Nå heter festivalen «Ribsen» og er flyttet til høsten. «Ribsen» er et svært godt samarbeid mellom Kulturtjenesten, Museet, barnehagene, skolen og biblioteket.

Fremdeles var huset slik at det trengtes gummistøvler og lommelykt for å hente bøker i magasinet. En dag sto det en vannstråle inn gjennom veggen og i nakken på skrankevakten.

Nytt bibliotek!

De tre årene med utsettelse ble til enda flere år. Men til slutt ble det vedtatt å bygge om den gamle politistasjonen på «Rutebilstasjonen» og legge til nødvendige kvadratmeterne. Etter konkurranse med totalentreprise var det AF-gruppen med arkitektene Helen & Hard som skulle bygge byens nye storstue. Rundt biblioteket skulle Byhaven anlegges, som et eget prosjekt. Først i 2016 kunne vi starte planleggingen. Kommunen med prosjektlederansvar

Over 3000 mennesker var innom biblioteket på åpningsdagen og fikk med seg mye underholdning. (Foto: Grimstad Adressetidende)

Barnebokfestivalens dronning (barnebibliotekar Olaug Øveland Sætren) har kommet på festivalen i mange år. (Foto: Grimstad Bibliotek)

Fra Nina Sundby samlingen (Foto: Grimstad Bibliotek)

KorHen sang spesialskrevet biblioteksang (Foto: Grimstad Bibliotek)

Biblioteksjef Brit Østerud danset den siste boka fra det gamle biblioteket til et fullt nytt bibliotek. (Foto: Grimstad Adressetidende)

Nina Sundbye har gitt Grimstad kommune 33 skulpturer som er plassert på biblioteket. Fra overrekkelsen 2018. (Foto: Grimstad Adressetidende)

Noen har fått møte heltene sine på biblioteket. Håvard Bruborg møtte Erik Alfred Tesaker. 2018 (Foto: Grimstad Bibliotek)

i samarbeid med biblioteket, AF-gruppen og arkitektene. Politistasjonen ble revet, det ble funnet asbest og vi fikk en utsettelse, grunnarbeidene kommer på plass og bygget reiser seg. Parallelt skulle biblioteket virkeliggjøre sine krav og ideer for å gi våre brukere et vakkert og praktisk bygg hvor man kunne trives med å være. De stramme økonomiske rammene ga mange utfordringer, og for å få på plass et vakkert tak, måtte det bevilges ekstra midler. Høsten 2017 stengte vi noen få uker for å få bøkene inn i riktig hylle i det nye huset.

Og dette skulle feires sammen med hele byen, og alle våre gamle og nye brukere ble invitert til åpningsfest. Biblioteksjefen danset den siste boka ut av det gamle biblioteket, sammen med danseren Bennie Bartels, til opplesning av Hege Solli. Med «Ibsen» og «Hamsun» (elever fra Dahlske vgs.) foran danset boka gjennom byen til det nye biblioteket der ordfører Kjetil Glimsdal holdt åpningstale og klippet snoren. Så danset vi boka inn i det nye biblioteket sammen med 3000 mennesker som deltok i festen. Vi hadde Susie and the Suds som spilte, vi hadde dans med Sara Holvik, forfattermøter for barn og voksne med Knut Nærum, Jørn Lier Horst, Janne Stigen Drangsholt, og Hans Jørgen Sandnes, 2 kor sang, KorHen og Koralis, og i salen var det en formell overtagelse av bygget med mange fine taler.

Like før åpningen fikk vi besøk av billedhugger Nina Sundbye som ønsket å donere noen skulpturer fra Ibsen og Hamsuns litteratur til Grimstad kommune og ønsket at de skulle stå på biblioteket. I dag har vi en fantastisk samling på 33 skulpturer og ett trykk. Vi har både omvisninger og ulike formidlingsopplegg knyttet til skulpturene og den litteraturen de illustrerer.

Så startet hverdagen i et nytt og stort bibliotek. Alle rutiner og oppgaver skulle endres. Vi hadde laget et ambisiøst program for den første våren og startet med en åpningsuke i januar med omvisninger, forfattermøter, bokkafé og barneprogram. Til Trollet Truls og de tre bukkene Bruse kom det 350 mennesker. Da fikk vi prøvd byggets potensial. Det var en fantastisk følelse å kunne ønske folk velkommen på arrangementer, og folk har kommet. Mange ganger har salen vært helt full. Da Hedvig Montgomery kom og snakket om foreldremagi, måtte vi be henne holde to foredrag.

Vi har hatt mange gode samtaler, mange kunnskapsrike foredrag, vi har hatt «Mestermøter» og Bokår og vi prøver gjennom serien «Vindu mot verden» å åpne oss ut. Andre serier er blant annet Torsdagskveld på biblioteket, bokkafé, språkkafé, filmvisninger og familielørdager. Politikere har blitt engasjert til partidebatt, politikere presenterer politiske biografier, poesilunsj

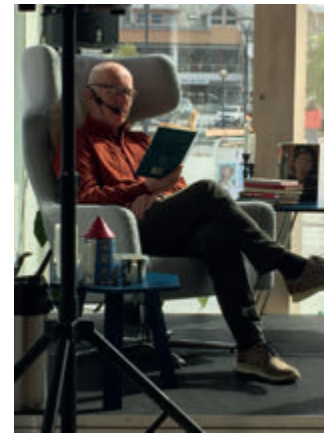

Fra Maratonlesing 2019. Det ble lest høyt sammenhengende i ett døgn. Tidligere kommunalsjef for kultur og oppvekst Bjørn Kristian Pedersen leser fra Tove Jansons bøker. (Foto: Grimstad Bibliotek)

og boka jeg vil dele. Slik kan vi få treffe våre folkevalgte i en annen, men nær setting.

Fra 2014 til i dag har vi laget et program for hvert semester. Her kan vi se at vi har hatt besøk av 84 skjønnlitterære forfattere og 61 sakprosaforfattere. I tillegg kommer mange foredrag og forestillinger. I tillegg kommer også cirka 160 forfatterne som har kommet til Barnebokfestivalen (Ribsen)!

Fra mestermøte med Benedicte Meyer Kroneberg og Hanne Ørstavik i samtale med Hilde Elise Sakariassen Bie, 2019 (Foto: Grimstad Bibliotek)

Forestillingen «Den magiske skipskatten» med Inger-Helen Kilsti og Arild Nyborg og med utsmykkingen av biblioteket til Ribsenfestivalen i 2021 som 5. trinn på skolene gjorde i samarbeid med kunstneren Miriam Raen Thomassen. (Foto: Grimstad Bibliotek)

Grimstad Bibliotek ligger i Vestrebukt - i Byhaven og er blitt en fin tilvekst til byens kulturtilbud. (Foto: Grimstad Bibliotek)

Vi har mange samarbeidspartnere, både lag og foreninger, andre kommunale enheter eller andre bibliotek. Økonomisk er vi avhengig av prosjektmidler, og Agder fylkesbibliotek, Nasjonalbiblioteket og Fritt Ord er gode støttespillere. Et stort og godt prosjekt var Bokåret 2019 der fem bibliotek gikk sammen og søkte midler til feiringen. Det ble 6 arrangementer på hvert bibliotek med møte mellom litterære mestere og lokale mesterlige forfattere – alle i samtale med Hilde Elise Sakariassen Bie fra Grimstad bibliotek, og til slutt et foredrag om bokas historie som biblioteksjefen i Grimstad holdt på alle fem stedene.

Det nye biblioteket er selvfølgelig mye mer enn arrangementer. Å lese bøker står fremdeles sterkt i vårt samfunn. Tilbudet av litteratur på biblioteket må være en balansert blanding av nytt, helt aktuelt og eldre etterspurt litteratur. Kunnskap og bøker om alle tenkelige og utenkelige emner skal finnes i hyllene, og de skal presenteres fristende.

Selv om dagens bibliotek har endret seg, så står de samme verdiene sterkt – det har bare kommet nye i tillegg. Biblioteket skal fremdeles være enkelt å bruke fordi all vår skriftlige kultur og kunnskap skal være tilgjengelig for alle. Det skal være nær deg, og det som ikke finnes nært kan skaffes. Vi har en transportordning som sørger for at Norge er et stort, felles bibliotek. Våre tjenester skal være gratis. Uten gratisprinsippet ville vi undergrave tilgjengelighet og våre demokratiske prinsipper.

Biblioteket har etter hvert fått en forsterket posisjon som et møtested og et værested. Halvdelen av de som kommer hit skal låne bøker, de andre skal arbeide her, være her eller bruke tjenesten i huset. I stor grad kommer man alene, det er ingen krav til sosial aktivitet. Det setter mange pris på. Andre oppsøker de sosiale aktivitetene her eller setter i gang egne aktiviteter, låner et rom og er i gang.

Alt er mulig?

Torsdag 3. mars 2022 besøkte Dag Otto Lauritzen biblioteket med boka «Ingenting er umulig». Han sier at ingenting er umulig, det trengs bare viljestyrke, mestring og fellesskap. Biblioteket har et personale som har gjort det mulig å realisere mye i årene fra 2008 til i dag, med stor grad av de tre faktorene. Og biblioteket skal forsøke å leve etter dette på våre områder også framover, med det skrevne ord som både fokus og middel. På den måten skal vi være med på å gjøre folks liv gode, kunnskapsfylte og opplevelsesrike.

GRIMSTAD I ÅR 1808

Av Johan Anton Wikander

Jeg har opp gjennom årene skrevet en god del når det gjelder vår lokalhistorie. En fordel ved dette, er at jeg får tilbakemeldinger på det jeg har skrevet. Jeg kan bli gjort oppmerksom på kilder mv. som det hadde vært umulig for meg å få kjennskap til på annen måte. Jeg kan få spørsmål som gjør at jeg begynner å tenke i nye og litt andre baner. Jeg kan bli korrigert da jeg ikke har greid å komme frem til den helt riktige konklusjon. Vi skal ta for oss et eksempel på denne siste situasjon:

Selskapet for Grimstad Bys Vel ga i 1973 ut min bok «*Gamle tomter i Grimstad – Grunneiere og huseiere*». Det ble gjort i et samarbeid med Agder Historielag som ga boken ut som årbok nr. 49. 1971. Jeg utarbeidet da et kart som viser «*Grimstad omkring år 1800*». En rekke forskjellige kilder ligger til grunn for

Grimstad i år 1808. Akvarellen er gjort av skipper Christian Helmer, Grimstad. Den er nederst både datert og signert av ham. Foto: Thor Westrebø, Bergen, 1986. Han hadde industrifotografering som sin spesialitet. Det var Riksantikvaren som anbefalte ham som fotograf.

dette kartet. Øverst tegnet jeg et prospekt av Grimstad sett fra Byfjorden.

Dette prospektet bygger på to akvareller gjort meget tidlig på 1800-allet. Det ene henger i dag i Ibsen-museet og er godt kjent. Det er datert 1804 og signert av *Christian Helmer* (1779 – 1814). Han var skipper og hørte til Grimstad-familien Helmer.[1]

Den andre akvarell er mer «problematisk». Den var ikke kjent i original da *Grimstad Bys Historie* ble utarbeidet tidlig på 1900-tallet. Akvarellen var imidlertid kjent i et sort-hvitt foto som *Kristiania Kemigrafiske Anstalt* hadde levert. Dette foto er gjengitt i By-historien på side 185. Grimstad Bys Historie er også usikker på når akvarellen var laget. Det er i forarbeidene sagt at også den var fra 1804, men da By-historien kom ut i 1927, blir det slått fast at den er laget «*antagelig omkring 1815*». Dette er ikke nærmere begrunnet.[2]

Dette var mitt utgangspunkt da jeg laget dette prospektet som er en del av kartet «*Grimstad omkring år 1800*». Prospektet er riktig, det er udiskutabelt. Men en av de kommentarer som jeg gir, er ikke riktig. Jeg ble litt «forvirret» av at alderen på denne siste akvarell ikke var nøyaktig fastslått. Jeg hadde også opplysninger fra samtidige branntakster om at det var gjort betydelige reparasjoner på ett av husene ved havnen akkurat på den tiden prospektene var laget. Det er ikke av interesse å gå nærmere inn på denne «forvirring». Det som er av vesentlig betydning, er at jeg ble korrigert en del år senere. Jeg fikk da også et meget godt foto av den originale akvarell som er fra 1808, se bilde 1.[3]

Det var *dr. techn. J. Wilhelm I. Holst*, Oslo, som i et detaljert og godt dokumentert brev i 1985, gjorde meg oppmerksom på at mine kommentarer 1973 ikke kunne være riktige. Det var selvsagt en ingeniør som greide å finne ut av dette! Jeg måtte i den videre korrespondanse erklære meg enig med ham. Det var *bokhandler Christian Holst* i Bergen, som hadde den originale akvarell. Det ble også klarlagt at *overrettssakfører Jens Pharo Holst* (1863 – 1918) i sin tid hadde eid den originale akvarell. Den var også gjengitt i C. W. Schnitler: «*Vore Olde-Forældres Land efter deres egne Billeder*», Kristiania 1910, gjengitt her som nr. 48. Akvarellen hadde altså i lang tid vært i Holst-familiens eie.[4]

Jeg må gjøre en liten refleksjon: Av og til kan det bli gjort feilaktige vurderinger, selv om kildeunderlaget er aldri så godt. Før eller siden blir man da korrigert. I dette tilfelle hadde korreksjonen den store fordel at jeg fikk et meget godt farvefoto (film) av den originale akvarell fra 1808. Aldri noe så galt at det ikke er godt for noe!

Vi skal si litt om hva akvarellen forteller om Grimstad på denne tiden. Jeg har laget en skisse der jeg har nummerert fortløpende de hus jeg vil kommentere, se bilde 2. Sist i kommentarene gir jeg også det matrikkelnummer (B. nr.) som det enkelte hus/tomt, hadde. Dette er de matrikkelnummer som ble gitt ved revisjon av branntakstene i 1847. Denne serie ble suksessivt supplert etter hvert som nye hus ble bygd og da byen fikk nye grenser fra 1. januar 1878. Dette var situasjonen til ut i 1920-årene da man gikk over til en nummerering gate for gate.

Disse eldre matrikkelnummer er i stor utstrekning brukt i den lokalhistoriske litteratur. J. Landagraff bruker dem i sine «*Grimstadslægter*», 1892 og 1901. Bakerst i det siste bind har han et detaljert register med referanser til de sider hvor det er gitt opplysninger om by-eiendommene. Jeg har gjort det på samme måte i «*Gamle tomter i Grimstad – Grunneiere og huseiere*», 1973. Vi går nå over til å fortelle litt om Grimstad i år 1808:

<u>*Hus nr. 1:*</u> Froland Jernverks lagerbygning. Jernverket eksporterte sine produkter over Grimstad. De ble ført på Nidelven ned til Bjorsund, gjennom dette sundet og videre på Rorevann til Naudenes. Herfra ble de kjørt med hest og vogn ned til Grimstad. Korn og matvarer som Jernverket trengte til sin arbeidsstokk, ble ført inn til Grimstad og fraktet motsatt vei opp til Jernverket (B. nr. 78).

Hus nr. 2: Dette huset sto litt foran der hvor Sorenskrivergården står i dag. Det ble revet kort tid etter Napoleons-krigen, og Sorenskrivergården ble bygget på tomten i tiden omkring 1820. Vi ser at det er et tydelig etasjeskille mellom første og andre etasje. Dette var en kraftig profilert bjelke. Dette var vanlig på 1600-tallets monumentale hus. Vi ser et godt eksempel på dette i dag i fasaden på Laura Rejersens hus (hus nr. 8). Anne Margrete Eskedal (1767 – 1816) bodde her i hus nr. 2 i 1808, enke etter Hans Salvesen Huseland. Hun var en halvsøster til legatstifter Peter Dahl (1747 – 1789) (B. nr. 79).

Hus nr.3: Dette huset sto helt øst ved *Pharos vei*, og det ble revet da jernbanen ble bygget tidlig på 1900-tallet. Huset måtte vike for jernbanespor og en ny stasjonsbygning. Enken Christine Cathrine Norum (1744 – 1809) bodde her i 1808. Den tidligere Nedenes-foged Niels Scythe (1727 – 1811) bodde i mange år i huset til leie. Han var kjent bl.a. for sin store boksamling (B. nr. 77).

Hus nr. 4: Dette huset ligger dominerende på *Lillerore* med gavl vendt mot havnen. Ingeborg Pedersdatter (født 1731) bodde her. Hun var enke etter Thor Jensen Skaregrøm (B. nr. 133).

Hus nr. 5: Huset står fortsatt på *Lillerore*. Niels Torjusen (født 1768) bodde her. Han var enroullert matros, han kunne da bli innkalt til orlogstjeneste når det måtte være behov for ham. Han hadde en mindre lønn i den tiden han ikke var i tjeneste, og han måtte greie seg som best han kunne. Det var akseptert at en enroullert matros kunne drive litt handel, selv om han ikke hadde løst borgerskap (B. nr. 132).

Hus nr. 6: Dette huset sto like øst for Sorenskrivergården, midt i gaten som i dag går ut til Torskeholmen. Anne Marie Groos (1751 – 1817) bodde her i 1808, enke etter skipper Hans Helmer. De var foreldre til Christian Groos Helmer som har gitt oss de to meget interessante og verdifulle Grimstad-prospekter 1804 og 1808. Han signerer riktignok kun «Christian Helmer», men han hadde «Groos» som mellomnavn. Det er helt på det rene; faren bruker sønnens fulle navn i et brev 1805.

Vi må si noe om den tidligere eier, enkens far Christen Mogensen Groos (1690 – 1766). Hans

Skissen viser Grimstad i år 1808. Nummereringen er gjort for presist å kunne referere kommentarene i teksten til akvarellen. Tegning: Johan Anton Wikander.

store og imponerende gravplate finner vi i dag på kirkegården foran Fjære kirke. Her leser vi at han hadde tjenestegjort som månedsløytnant under krigen 1700 – 1720; det var i den senere del av denne krigen. Han var da «*Stüre Mand med Hr. Vice Admiral Tordenskjold*». Det var en meget viktig funksjon som selvsagt ble fremhevet på gravplaten. Vi viser hans signatur da han i 1721 mottok sluttoppgjør for sin orlogstjeneste, se bilde 3.

Han var gjestgiver i Grimstad. I huset hans bodde den berømte finsk-svenske naturforsker Pehr Kalm (1716 – 1779) da han oppholdt seg i Grimstad omkring årsskiftet 1747 – 1748. Han gir i sin reiseskildring meget interessante opplysninger om Grimstad og distriktet (B. nr. 80).

Hus nr. 7: Her bodde skipper og navigasjonsinformator Jacob Holst (1749 – 1812). Han ga undervisning i navigasjon, og vi kan si at dette var vår navigasjonsskole på denne tiden. Han var gift med Hilleborg Johanne Pharo, datter av Øyestad-presten Jens Pharo. Huset ble revet, og en ny monumental bygning i sveitserstil ble satt opp på tomten. Bygningen står fortsatt, like før vi går over til Torskeholmen. Restauranten *Haven* var her for noen år siden (B. nr. 81).

De husene som vi nå har redegjort for, nr. 1 – 7, sto på *gården Skaregrøms* grunn i Grimstad. Vi fortsetter mot øst og kommer inn på *gården Berges* grunn:

Hus nr. 8: Dette er Laura Rejersens hus som vi alle er godt kjent med. Huset har en meget interessant historie som er godt dokumentert i «*Gamle tomter i Grimstad …*». Det var en «*Lagthingstue*» i huset, en gang hadde lagtinget blitt holdt her. Det var en «*Statholder Sal*», og over en dør var *årstallet 1606* innhugget. Huset er fra 1600-tallet, det er udiskutabelt, og tydeligvis påbygget og utvidet i flere trinn. Husets bygningshistorie er ikke klarlagt. Vi kan imidlertid ennå på en takbjelke i første etasje se deler av de rikholdige malte dekorasjoner som en gang var her. Den kraftige profilerte bjelken som vi ser på fasaden opp under tak-skjegget, er typisk for så gamle hus (B. nr. 87).

Hus nr. 9: Dette huset står i *Gågaten*; Norli bokhandel er i første etasje. Fasaden er imidlertid blitt betydelig endret i forhold til opprinnelig utforming. Christian Rosenberg Pharo (1767 – 1848) bodde her. Han var sønn til Øyestad-presten Jens Pharo og meget innflytelsesrik når det gjelder byens styre og stell. Like etter at Grimstad hadde fått kjøpstadsprivilegier i 1816, var han den fremste borgerrepresentant sammen med Johan Peter Bie.

Han var kjøpmann, skipsreder, dansk konsul, losoldermann, mønstringsskriver og havnefogd. Han var medlem av Karantenekommisjonen. Dette var et viktig verv i en tid kolera var en fryktet sykdom! Det skal vi komme detaljert tilbake til (B. nr. 69).

Hus nr. 10: Dette huset ligger meget dominerende til med gavlen vendt mot havnen. Det ser vi meget tydelig, se bilde 1. Det ble bygget midt i 1660-årene av den søkkrike jyden Niels Pederssøn. Huset er kjent som Bie-huset og som Central Hotell, selv om hotellet for lengst er nedlagt. Bakken på østsiden heter fortsatt *Centralbakken* etter hotellet.

Vi må tilføye at det noen år omkring 1710 også bodde en oberst her, huset hadde han

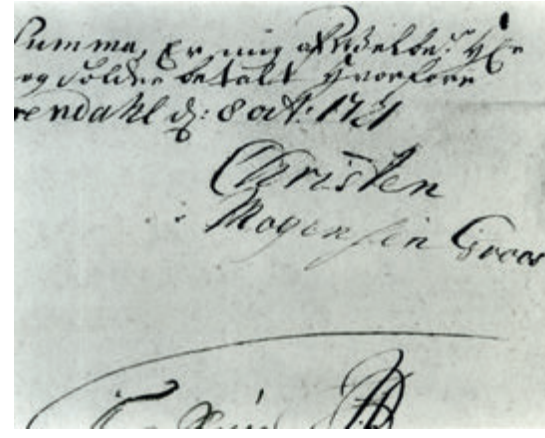

Christen Mogensen Groos' signatur den 8. oktober 1721. Han var da i Arendal og mottok sluttoppgjør for sin orlogstjeneste. Han var all sin tid stolt over å ha vært «Stüre Mand» for vår berømte sjøhelt Tordenskiold. Det er hans dattersønn som vi kan takke for de to verdifulle akvareller, 1804 og 1808. Foto: Riksarkivet, Oslo, kvittering i Rentekammeret, Zahlkassen 1721, bilag nr. 796.

kjøpt. Han ble i 1710 utnevnt til general (brigader). Vi ble godt kjent med ham da vi leste om den omfattende rettsak 1708 – 1709 som han satte i gang. Han ville få dokumentert gården Hesnes' gamle grenser mot Eskedal og Ulenes. Han het Vincent Hinrich von Sesterfleth.[5]

I Reimann-gården, i annen etasje, ser vi noen bjelker med malte dekorasjoner som ble funnet ved en ombygging i huset. Det ble heldigvis tatt vare på disse bjelker. Vi ser at huset har en kraftig markert list mot loftsetasjen. Det er en tilsvarende list på baksiden av huset, mot *Bie-torvet*. Vi ser tydelig hvordan listen er profilert.

Det var til inntil for en del år siden også et meget dekorativt etasjeskille mot vest, mellom første og andre etasje. Det ble ved noen reparasjonsarbeider erstattet med et flatt bord! Heldigvis fikk jeg målt opp profileringen helt nøyaktig før denne vandalisering ble gjort, se fig. 4, side 41, «*Gamle tomter i Grimstad …*». Det var da ikke noe som helst tegn til råte (B. nr. 88).

Hus nr. 11: Dette huset tilhørte skredder og siden gjestgiver Johan Michael Teutz (1731 – 1803). Hans enke bodde i huset til ut i 1820-årene da huset ble solgt og revet. Huset lå mellom *Skolegaten* og *Gågaten*, helt øverst, og stedet er i dag vel best kjent som *Mørlands hjørne*. Det var foran huset en helt åpen plass,

Klippen Dansebakken sett fra Smith Petersens gate. Centralbakken går opp til venstre. Bygningen i bakgrunnen var et uthus som tilhørte Apotekergården. Vi får et godt inntrykk av at Dansebakken opprinnelig var en klippe som steilt gikk ned mot havnen. Dansebakken var i århundrer et viktig grensemerke. Tegning: Pål von Krogh, Arendal 2015, etter fotografi tatt ca. 1950.

slik som i dag. Dette var i tidligere tider torv i Grimstad (B. nr. 92).

Hus nr. 12: Dette huset ble bygget omkring 1801 og det står fortsatt. Det er i *Skolegaten*, på østsiden av gaten og vis-à-vis *Apotekergården*. Fasaden som i dag har store vinduer mv., er vesentlig endret i årenes løp. Huset ble bygget av skipper Christian Zimmermann (død 1802) (B. nr. 41).

Hus nr. 13: Dette huset sto på *Wenzells plass*, der hvor det i dag er parkeringsplass. Huset er for lengst revet. Det er et godt foto av huset i Grimstad Bys Historie side 127. Dette foto viser baksiden av huset som vendte mot *Løkkestredet*. Det nåværende torv hørte til hus og tomt som kjøpmann Peter Munk (1757 – 1840) eide. Torvet het i tidligere tider *Munkeløkken* etter ham (B. nr. 37).

Hus nr. 14: Dette huset i to etasjer sto helt nederst i *Skolegaten*, på østsiden. Det er bakke her, og huset sto på en høy mur, mot havnen. Huset ruvet virkelig i bybildet! Det ble dessverre revet og erstattet med det nåværende bygg i betong. Dette var en av de virkelig sentrale tomter i Grimstad. Historien kan følges bakover i tid til stiftsskriver Jens Pederssøn Schelderup (f.o. 1622 – d.o. 1684) (B. nr. 39).

Hus nr. 15: Dette huset sto der hvor bensinstasjonen er i dag. Eier var Anders Christensen Bie (1760 – 1821). Han hørte til Grimstad-familien «De sorte Bier». Han var skipper, reder og handelsmann og en betydningsfull boger i byen (B. nr. 38).

Dansebakken: Dette var en høy og steil klippe mellom husene nr. 10 og 15, se bilde 2. Den er et gammelt grensemerke. *Gården Berges* strandlinje er vestenfor, til og med hus nr. 8. *Gården Yttre Bies* strandlinje er østenfor og til høyre. Den steile klippen er nå helt skjult av bygninger. Vi kunne imidlertid frem til omkring midten av 1900-tallet få et godt inntrykk av klippe og terreng, se bilde 4.

Det var tidligere, i Middelalder og Vikingetid, en storgård ved Grimstad. Den het *Groheimr*. Det ble med tiden til *Grøm* som ga navn til Grømstad/Grimstad. Denne klippen, *Dansebakken,* var også et grensemerke for gården Groheimrs grense mot gården Bie. Det finnes fra tidlig 1600-tall og fremover en god del informasjon som dokumenterer Groheimrs grenser og grensemerker. Dette skal vi komme detaljert tilbake til.[6]

Hus nr. 16: Dette huset er i dag Grimstad Ibsen- og Bymuseum og bygget med gavlen vendt ut mot havnen. Vi ser tydelig at det i årenes løp er gjort betydelig utfylling ut mot havnen. Eier var Hans Andersen Bie (1742 – 1819). Han var skipper, reder og handelsmann og hørte også til familien «De sorte Bier» (B. nr. 13).

Vindmøllen på Møllerheia: Denne bygning er ikke nummerert. Det var ikke nødvendig, vi ser vindmøllen høyt hevet over all annen bebyggelse i Grimstad 1808! Det var Anders Christensen Bie som bygget vindmøllen 1803 – 1804. I et brev til Nedenes lens foged sier han: «*Jeg have i Tanke at byge en liden Vind Mølle med en Qværn paa et Bærg her ved Grømsted som i fordum Dage have havt Mølle*». Han begrunner dette og sier at vindmøllen «*vil blive en meget nytig Indretning for fatige Menisker her paa Stædet, som nu maa … reyse hele Mil for at faa male*». De som bodde i Grimstad innførte altså i betydelig grad umalt korn, i første rekke vel i fra Danmark.[7]

Vindmøllen var ikke i drift sist i 1820-årene. Det fremgår av et brev som byfogd P. B. Voss skrev i 1828. Vi vet ikke grunnen til dette. Kanskje var vindmøllen blitt skadet i en storm? Kanskje hadde ikke byen lenger kompetanse til å kunne drive en vindmølle?[8]

Det var tidligere som vi ser, en vindmølle her. Det er også dokumentert på Michael Rosings kart 1781 over Yttre Bie. Her leser vi med kunstferdige bokstaver «*Møller-Heyen*». Kartet 1781 er i stort format et bilag til Grimstad Bys Historie 1927, bakerst i boken. Hvem som bygget den først mølle, vet vi ikke. Det finnes imidlertid flere fremtredende og velhavende «kandidater» i strandstedet fra 1600-tallet og fremover. Vi kunne godt liste dem opp, men det blir litt for detaljert og omfattende!

Noter

1 J. Landgraff: «Grimstadslægter», Grimstad 1892, se s. 89 om Chr. Helmer og fotnote om hans akvarell 1804. J. Landgraff kjente også godt til den.

2 Fotograf Martha Myhrslo, Grimstad, gjorde et betydelig arbeid da Grimstad Bys Historie ble utarbeidet. Hennes foto/fotografiske plate, som er grunnlag for foto side 185, har påtegning «Grimstad i 1804». Logo til Kristiania Kemigrafiske Anstalt, KKA, sees helt nederst til høyre. Foto/fotografisk plater er i dag i fotograf Ivar Fløistads samling, KUBEN, Arendal. Når det gjelder logo, se Nutta Haraldsen: Norske Postkort, Oslo 2018, se s. 352.

3 Se Johan A. Wikander: «Gamle tomter i Grimstad ….», 1973, side 28, B.nr. 81. Jeg regnet med at dette hus som noen tid sto uten tak, var skjult av B.nr.80. Jeg forvekslet da i mine kommentarer B.nr. 81 med B.nr. 87, Laura Rejersens hus.

4 Brev fra dr. techn. J. Wilhelm I. Holst, Oslo, dat. 6. mars, 20. juni og 10. juli 1985.

5 Johan Anton Wikander: «Mysteriet på Marivold», Fjærefolk 2018, Årsskrift fra Fjære historielag, se s. 50 – 67.

6 O. Rygh: «Norske Gaardnavne. Nedenes Amt», Kristiania 1905, se s. 115 om Grøm, Groheimr. Johan A. Wikander: «Gamle havner ved Grimstad», Grimstad 1985 og 1989, se s. 16, kart som viser grensene til Groheimr i hovedtrekk. Denne tolkning er allment godtatt. Jeg har etter at jeg skrev boken, år om annet kommet over adskillig mere informasjon om disse grenser og grensemerker.

7 Statsarkivet, Kristiansand, Nedenes foged, Innkomne brev pk. 26, Anders C. Bie, brev dat. Grømsted 18. mars 1803. Jeg har i sitatene modernisert ortografien noe idet jeg bare har skrevet substantiver og stedsnavn med stor bokstav.

8 Riksarkivet, Oslo, Finansdep,. Indrekontor D, Journalsaker pk. 49, jr.nr. 396, Innberetning om «Fabrikker og Manufakturer» i Nedenes amt 1827. Byfogd P. B. Voss' brev dat. 18. jan 1828. Vindmøllen er ikke nevnt eller kommentert. Hvis den hadde vært i drift, ville den ha vært nevnt. Møller, vanndrevne og vinddrevne, skulle listes opp i disse innberetninger.

BIODDEN 1847 – 1920

DEN GRYENDE BYDEL, VEL ETABLERT

Av Kjell Knudsen

Biodden grodde frem etter «vilt haue» i første halvdel av 1800-tallet. Vesentlige elementer som gater og veier var stort sett fraværende. En gammel vei der Binabbgaten nå slynger seg, med en bratt kleiv ned til sjøen rett utenfor Dramsviken var det hele. Første del av artikkelen kommer derfor til å handle om veibygging.

Rett før 1850 var det 20 hus på Biodden. I 1903 var området fullt utbygget med 77 hus, noen av dem var næringsbygg og noen kombinerte. I 1920 bodde det folk i 60 av dem. Ett hadde fire etasjer, ni leiligheter og 58 beboere i 1910. Bebyggelsen blir tema i del to.

I del tre behandles temaer som vanskelig lar seg kategorisere under en felles overskrift, men det handler om sykehus, installasjoner som befant seg på tomten i Bioddgaten 20 og badehus.

DEL 1. GATER OG VEIER

Gate til Biodden og Hasseldalen

Den oppleste og vedtatte versjon av veiforholdene på Biodden har vært den som Jens Pharo Crawfurd ga til beste i et foredrag i 1902 som er gjengitt i Byselskapets skrift nr. 8 – 9. Her er et lite utdrag: «*Adkomsten til de to tre huse på Biodden var kun over en smal planke der laa paa stene over vandet helt fra Voss hus eller lidt udenfor (…), og helt ud imot hvor bakken høiner ved Søren Hansen.*» (Den røde murgården, bygget 1884.) Crawfurd var født i 1836, så hans opplevelse av forholdene var basert på en barndomserindring.

Mathias Gundersen (1815 – 1899) og Jens Pharo Crawfurd (1836 – 1911) har begge beskrevet adkomsten til Biodden før gaten ble anlagt. Grimstad bys historie

Verftseier Mathias Gundersen følger opp i sin levnetsberetning, gjengitt i byselskapets skrift nr. 15: «*(…) fra den nuværende fiskepark i Dramsevigen var der aldeles ubanet med sten og plankestykker at hoppe paa i Stranden udover» (…).*

Det ingen av dem nevner, er at det var en steinmur som gikk fra Voss' have og ut til ankersmed Jahn Hendriksens smie som lå

omtrent der som Bioddgaten 6 – 8 nå er. Muren var anlagt rundt en strandtomt og må ha vært av anselige dimensjoner.

Muren spilte en rolle i en disputt som oppsto sommeren 1842 mellom tre huseiere og formannskapet. Huseierne hadde i brevs form forlangt å få en gate utover til Biodden. Disse var tre av totalt fem huseiere i Dramsviken og på Biodden. Formannskapet var på befaring og besluttet at det ikke var behov for noen gate. Bioddens beboere hadde selv valgt å bygge sine hus der ute. Det var mulig å skaffe seg tomt andre steder med bedre adkomstmuligheter. Det måtte med andre ord være fordeler med å bo der ute som oppveiet ulempene med manglende vei.

En av huseierne, ankersmed Hendriksen, klaget formannskapets avslag inn for Nedenæs Amts veikontor, og han fikk følge av grunneieren, kjøpmann Fredrik Gerhard Voss, som også skrev brev. Dermed måtte formannskapet på banen igjen. I et brev på fem sider ble den før omtalte muren trukket frem. Hendriksen mente at muren var gammel, og at det ikke skulle så mye til for å fikse på den slik at man kunne komme frem til husene med større varer. Formannskapet svarte at muren var av nyere dato, anlagt etter 1816. Etter formannskapets mening var Hendriksen den eneste som kunne ha noen glede av at muren kunne utgjøre et element i en gate, siden den sluttet ved hans smie og hus, der murgården er i våre dager. Det ble som vi skjønner ingen gate i 1842.

Det kan virke som Crawfurd og Gundersen befinner seg i en helt annen verden enn formannskap og veiklagere. De første hopper på plankebiter og steiner, de andre snakker om en mur som er så bastant at den eventuelt med litt utbedring kunne være farbar med hest og kjerre. Forstå det den som kan.

Reguleringskommisjonen og gaten til Biodden

Reguleringskommisjonen hadde i sitt arbeid med reguleringsplan for Grimstad i 1846 slått fast at dersom det noensinne skulle anlegges en gate på Biodden, kunne det bare bli i form av et smug eller veite (smal gate) på fire alens (2,5 m) bredde. Dermed hadde kommisjonen satt døren litt på gløtt for at det muligens en gang kunne komme en gate der ute. Det fikk den

Bioddgaten 23 ble bygget av Torbjørn Sørensen i 1847. I 1851 måtte han avstå litt grunn for at «Biodsmuget» skulle få et rett og fint løp. Fløistadsamlingen, Kuben

konsekvens at tomtefestere på Biodden måtte tilkalle reguleringskommisjonen slik at husenes plassering ikke skulle sparke bein under planen for en eventuell gate.

Første gangen det skjedde var 29. april 1847. Da var reguleringskommisjonen på befaring på Biodden for å vurdere plasseringen av hus i forhold til en fremtidig gate. Til stede var fire tomtefestere og grunneieren, F. G. Voss. Av disse fire var det to som bygget hus umiddelbart, nemlig Torbjørn Sørensen i Bioddgaten 23, (brnr. 144) og Jacob Fredriksen i Batteriveien 14, (brnr. 145).

Voss gir fri grunn til gate

I løpet av møtet erklærte Voss at han ville gi fri grunn til denne og senere gater på Biodden, samt en almenning som skulle føre ned til sjøen. (Veien ned til ferjebrygga.)

Gaten og almenningen er med på løytnant Jens Thues reguleringskart som ble utført på ettersommeren i 1847, riktignok bare med en dobbel stiplet linje som en understrekning av at ingen ting var bestemt med hensyn til tidspunkt.

Morten Smith Petersen (1817 – 1872) ville ha vei fra Hasseldalen til «byveien» i 1850. Grimstad bys historie

Morten Smith Petersen entrer scenen

Så skulle man kanskje tro at kommunen ville hive seg rundt og smi mens jernet var varmt, men det tok tre år før det skjedde noe mer, og det var ikke kommunen som tok initiativet. Det gjorde derimot en litt utålmodig ny eier av skipsverftet i Hasseldalen, Morten Smith Petersen. I brev til grunneieren, F. G. Voss, 6. juli 1850 minte han om at han ifølge festebrev fra 1848 hadde *«(…) Ret til fri Kjøre- og Gangevei fra Hasseldalen og ned til Byveien samt videre til Byen»*, og Voss ble nå bedt om å ordne opp.

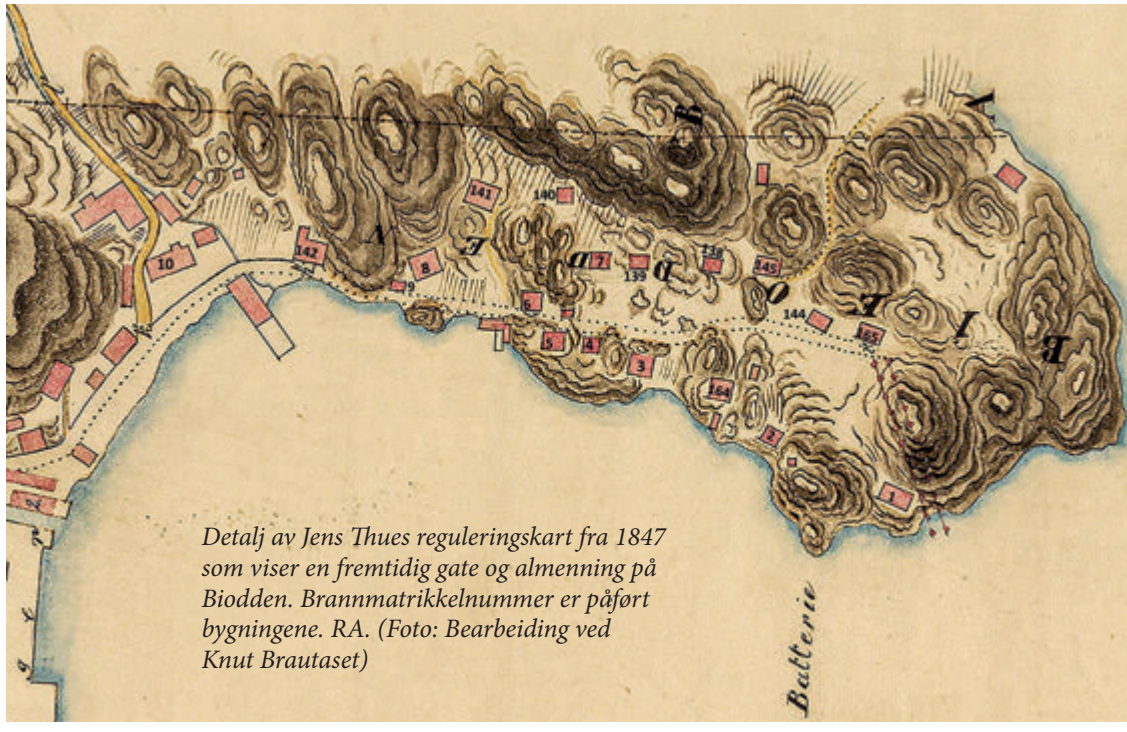

Detalj av Jens Thues reguleringskart fra 1847 som viser en fremtidig gate og almenning på Biodden. Brannmatrikkelnummer er påført bygningene. RA. (Foto: Bearbeiding ved Knut Brautaset)

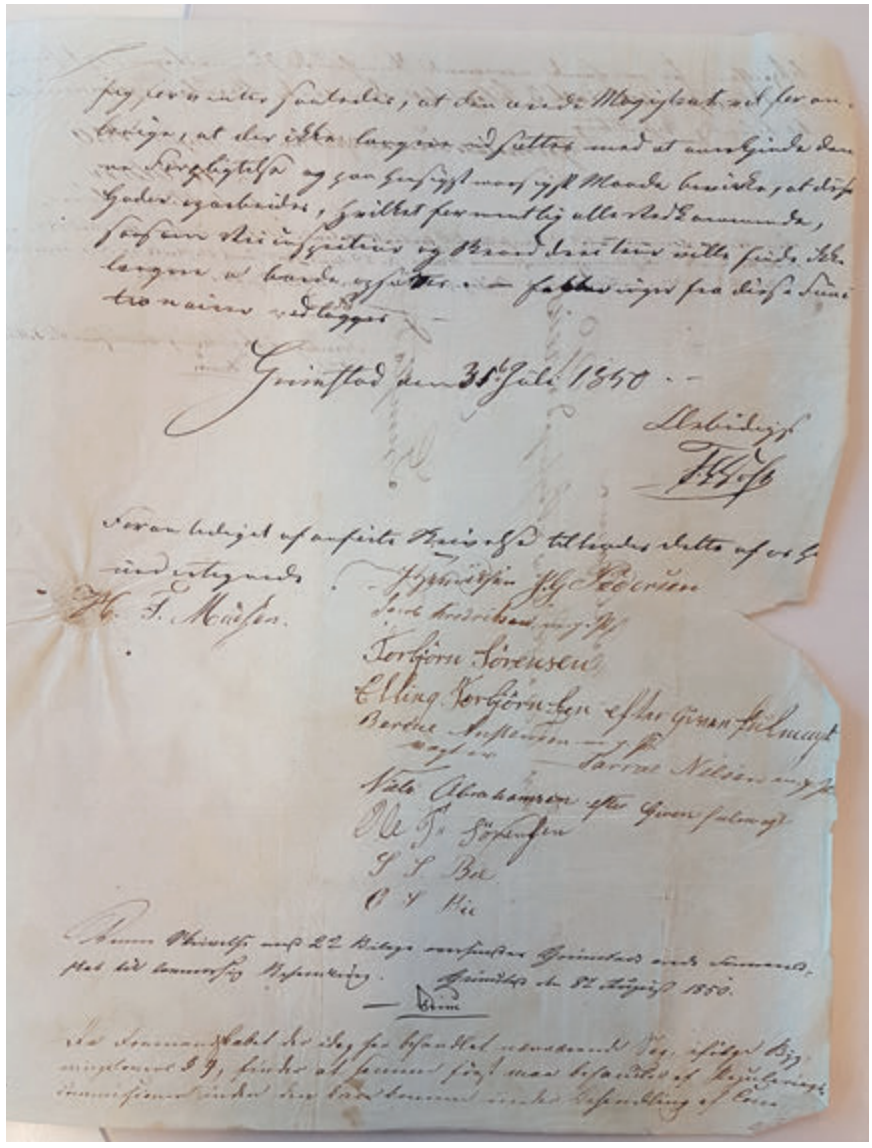

Kjøpmann og grunneier Fredrik Gerhard Voss skrev brev til formannskapet i 1850 om de umulige veiforholdene på Biodden. Mange beboere skrev under. Grimstad kommunearkiv. Kuben. (Foto: Kjell Knudsen)

Byveien var den gamle veien som senere ble til Binabbgaten, og som ble omtalt i fjorårets skrift. Noen annen vei var det ikke på Biodden i 1848. På Thues reguleringskart fra 1847 var det en prikket linje som antyder en vei eller sti fra Hasseldalen og ned til omtrent der Binabbgaten begynner. Det må være denne veien/stien Smith Petersen ville ha opparbeidet, slik at han ville få en skikkelig vei frem til byveien og videre til byen.

Voss skrev brev til kommunen om mangel på fremkommelighet på Biodden. Nå var det kommet så mange hus der ute på grunn av skipsverftet, at nå måtte kommunen tilgodese innbyggerne der med gater. han Året før hadde han sammen med beboere måttet opparbeide 130 alen (81 meter) gate privat til en pris av 37 spesiedaler. 12 beboere satte sine navn på brevet sammen med Voss.

Neste instans var veiinspektøren. Formannskapet ønsket et overslag over hva veianlegget ville koste. Stillingen som veiinspektør var kommunal, utpekt av formannskapet, men underlagt amtmannen. Veiinspektøren anbefalte gaten anlagt fra Terjesens smie til Torbjørn Sørensens eiendom. Terjesens smie lå rett

innenfor Bioddgaten 10, og Sørensens nybygde hus er nåværende Bioddgaten 23. Anlegget ble antatt å ville komme på 220 Spesiedaler.

Gjenstridige beboere

Senhøstes 1850 dukket det opp skjær i sjøen. Problemet var at gaten ville gå tvers over tomtene til Salve Sørensen Bie og Tønnes Tønnesen, så de måtte avstå grunn som Voss skulle kjøpe. Tønnesen nektet. Det var også nødvendig å kjøpe en liten bit av Thorbjørn Sørensens have for at gaten skulle få den ønskede bredde, men her var det heller ikke oppnådd enighet om pris. Voss ville nå ha hjelp av kommunen til å forta en taksering av de aktuelle deler av de to eiendommene og gå til ekspropriasjon.

Det var blitt nyttårsaften 1850. Mer enn tre og et halvt år hadde gått siden Voss ga fri grunn til gate. Hva ville neste år bringe?

Gaten anlegges

2. januar 1851 valgte formannskapet Morten Smith Petersen til ordfører. Han var blitt valgt inn i bystyret i 1850. Om det var Smith Petersens fortjeneste at saken om gaten på Biodden ble behandlet allerede uken etter, skal være usagt, men at han hadde sterk interesse av at den ble bygget, må være hevet over tvil.

Bystyret vedtok 18. januar å bruke 150 spesiedaler til opparbeidelse av gate på Biodden, forutsatt at grunnen kunne erverves uten utgift for kommunen. Voss fikk altså ikke gjennomslag for at kommunen eksproprierte grunnen til Tønnesen og Sørensen.

På en befaring den 5. mars ble reguleringskommisjonen og grunneier Voss enige om traséen for gaten: Fra Hans Lorentzen (Bioddgt. 3) til Salve Bie (Bioddgt. 10), fem alen bred, 150 alen lang. Fra Salve Bie til Torbjørn Sørensen (Bioddgt. 23), 6 alen bred, 140

Dramsviken i 1860-årene. Den nye gaten er allerede 10 år gammel. Det kan tydelig ses at gaten er smalere enn mellom de hvite husene lenger ute. (Foto: Fløistadsamlingen, Kuben)

Alen lang. Derfra til gatens slutt, 6 alen bred, 60 alen lang. Da er vi akkurat der Bioddgaten dreier ned til fergebryggen. Til sammen utgjorde gateløpet en lengde på 350 alen eller rundt 220 meter.

Den første delen av gaten var ikke i tråd med veiinspektørens innstilling som jo var at veien skulle begynne ved Terjesens smie. Forklaringen må være at det private veianlegget som er omtalt ovenfor, begynte ved Lorentzens hus, og det var også reguleringskommisjonens utgangspunkt for en eventuell fremtidig gate til Biodden i 1846. Grunnen til at gaten her bare var fem alen bred, kan være at den private finansieringen ikke tillot en større bredde, eller kanskje det ikke var plass. Dramsvika var et næringsområde, og det ble bygget skip der så sent som i 1867

I møtet ble det inngått en skriftlig avtale mellom Voss og Tønnes Tønnesen om frivillig avståelse av grunn mod erstatning.

Gaten ble opparbeidet i løpet av sommeren 1851, men det har dessverre ikke vært mulig å finne kildemateriale som forteller nærmere om det. Det ble etterbevilget 100 spesiedaler i tråd med veiinspektørens estimering av kostnadene.

Da Mathias Gundersen ville bygge på sin tomt (Bioddgaten 19) i 1851, ble den litt beskåret mot den nye gaten for å få en rettere trase, og mot den gamle byveien for at brannsprøyten lettere skulle komme frem.

Gaten utover Biodden ble hetende «Biodsmuget», og plutselig fikk alle på Biodden, uansett hvor de bodde, denne adressen sammen med brannforsikringsnummer (brnr.), og et navn som Batteriet, som hittil hadde vært synonymt med Biodden, gikk etter hvert ut av bruk.

Opparbeidelsen av Binabbgaten

Om Binabbgaten sier Grimstad bys historie: «*I 1873 oparbeidedes gate fra Biodden til høiden ved gamlehjemmet. Det var bevilget 390 Spd. Den fik i 1884 navnet Binabgaten.*» Den korte teksten til tross, så får vi vite en hel masse, tidspunkt, strekning, kostnad, til og med at gaten

Brannsprøyte fra 1880-årene utstilt på brannstasjonen på Arendalsveien. (Foto: Kjell Knudsen)

fikk et navn, som ikke ble brukt, i hvert fall ikke på mange år.

Veien videre fra gamlehjemmet og ut til Voss' markvei (nå: Voss gate) ble ikke opparbeidet som gate før mange år senere.

Veiinspektørens forslag til budsjett lød på 800 Spd som inkluderte både vann- og kloakkledning, men det ble fjernet under den politiske behandlingen i februar 1873.

Om det skulle være et sted på Biodden der ordtaket kjært barn mange navn kunne komme til anvendelse, måtte det være om denne gaten. Da man begynte å feste tomter der i midten av 1840-årene, ble den bare omtalt som «Veien». Så ble den kalt «Byveien» i festebrevet til Hasseldalen i 1848. Da kommunen opparbeidet veien som gate i 1873, het den «Sygehusgaden». (Sykehuset omtales senere i artikkelen.) Etter innstilling fra reguleringskommisjonen vedtok formannskapet i februar 1884 hvilke gater som var ansett for å være kommunale og ga dem navn. «Sygehusgaden» ble da til «Binabgaden». På det tidspunktet var «Glasgaden» allerede tatt i bruk

av beboere i strøket. Det viser postjournalen over innkomne brev til kommunen.

Her må det være rom for en liten digresjon. Den gjengse oppfatning at toppdekket i «Glasgaden» var ballastsand iblandet et glinsende materiale, som for eksempel kvarts, kan indirekte bekreftes av havnevesenets regnskapsbok (1872 – 1885). Der er det flere innførsler i 1870-årene som forteller at ballast er mottatt ved bryggen (damskipsbryggen?), kjørt ut og planert. Et og annet lass er sikkert blitt til toppdekke «Glasgaden».

I ligningsprotokollene er det også spor etter den nyanlagte gaten. Fra 1876 ble skatteyterne ført opp etter gater og strøk, og da finner vi ikke «Sygehusgaden», men «Den nye Gade». Fra 1880 og utover er det «Glasgaden» og først fra 1894 «Binabgaden».

Den øverste delen av gaten lå i Fjære sogn. Hvorfor skulle Grimstad by anlegge gate der? Det kommer av at etter «Lov om Bygningsvæsenet i Kjøbstæderne» fra 1845, strakte byens rettsområde (jurisdiksjon) seg 75 alen (ca. 46 meter) utenfor bygrensen.

Når det gjelder andre gater på Biodden som fikk navn i 1884, kan nevnes at «Biodsmuget» ble til «Bioddgaden» og Holms bakke (som var navnløs den gangen som nå) skulle hete «Biodstrædet».

Som et kuriosum kan nevnes at i Amund Hellands «Topografisk-statistisk beskrivelse over Nedenes Amt» fra 1904, er det kart over Grimstad sentrum med «Biodveien» og «Sygehusgaden».

På et kommunalt kart fra 1920 er «Glas-gaten» fremdeles høyst oppegående, og også her er Bioddgaten feilaktig navngitt som «Biodveien». Kartet ble laget av «Bygningsteknisk Byraa» i Sandefjord.

Nye gatenavn i 1919

Batteriveien

Formannskapet oppnevnte i 1918 en komité som skulle utarbeide forslag til nye gate- og veinavn for byen. Komiteen, som bestod av kemner Karl O. Knutson, skolebestyrer Hans Terland og pensjonert utskiftningsassistent Halfdan Gundersen, leverte sin innstilling i mars 1919. For Bioddens vedkommende var det fire forslag: 1) Gaten ned til fergestasjonen skulle hete Søllings Gate, 2) gaten fra Hasseldalsporten (porten inn til verftet) til Bioddgaten 23 skulle hete Hasseldalsgaten, 3) gaten fra Bioddgaten til Hasseldalsporten

Binabbgatens høyeste punkt. Opp hit ble gaten anlagt i 1873. Dersom bildet er tatt etter 1911, tilhørte vel gjerne vedlavet gamlehjemmet. (Foto: Fløistadsamlingen, Kuben)

Bioddpynten med Binabbveien (den gamle veien til mølla) i forgrunnen. Veien ble anlagt ca. 1876 og gikk fra toppen av Binabbgaten til «Grimstad mekaniske Værksted og Støberi» som lå der Sand mølle senere kom. (Foto: Fløistadsamlingen, Kuben)

skulle hete Batteriveien og 4) den gamle veien til treskofabrikken skulle hete Binabbveien. De to sistnevnte må kommenteres.

Batteriveien er i denne sammenhengen sløyfen fra Bioddgaten til Hasseldalveien. De første husene som ligger til Batteriveien, ble bygget i 1865/66. Det er nr. 1, 2 og 3. Komiteen begrunnet forslaget slik: «*En del av Biodden heter fra gammelt av Batteriet. Batterivejen skal være til Minde om Træfningen 16. Marts 1811, da vistnok Fjeldhøiden her var Stedet, hvorfra Skytningen paa Engelskmændene foregik.*»

Det er viktig å merke seg at komiteen ikke sier at Batteriet lå helt her ute, men at det var en del av Biodden. Det lå i området ved Bioddgaten 14. (Se fjorårets artikkel.) Ordet «vistnok» tydeliggjør at komiteen ikke er helt sikre på at beskytningen foregikk akkurat her. Landgraff skriver for eksempel at det var i Hasseldalen skytset ble avfyrt.

Forslaget om Søllings gate har det ikke vært mulig å finne noe mer om. Forslaget ble neppe satt ut i livet.

«Binabvejen» og «Grimstad mekaniske Værksted og Støberi»

Så var det Binabbveien. Den er tegnet inn på et Grimstadkart fra 1879. I lokalmiljøet anno 2022 går den under betegnelsen «den gamle veien til mølla». Navnekomiteen i 1919 omtalte den slik: «*Vejen fra Binabgaten ved Gamlehjemmet til Træskofabriken kaldes Binabvejen. (Privat Vej).*»

Det var imidlertid verken treskofabrikk eller mølle som var opphavet til veien, men «Grimstad mekaniske Værksted og Støberi». Bedriften som lå like utenfor Hasseldalen, ble startet opp av Nils Jørgen Kjær og Torbjørn Halvorsen omkring 1870, men omtales allerede rundt 1850, altså omtrent samtidig som Smith Petersen overtok i Hasseldalen. I tillegg til Kjær og Halvorsen var T. G. Gundersen, Johan C.(D.?) Havstad og P. C. Falchenberg involvert på eiersiden. På slutten av 1890-tallet overtok ingeniør Rudolph de Linde bedriften, til å begynne med kontor i Kristiania, men i 1900 var de Linde på plass i Grimstad.

Hans Hansen (Rep) nevner støperiet i hefte nr. 9 og omtaler det som et utmerket støperi som leverte ovner, komfyrer og annet støpegods. Det er nærliggende å tenke seg at en del av støpegodset ble levert til skipsverftet i Hasseldalen.

De to enetasjes verkstedbygningene lå der som Sand mølle senere ble bygget. Bedriften lå altså i Fjære, men både Kjær og Halvorsen bodde på Biodden, Kjær i eget hus i Binabbgaten, mens Halvorsen leide forskjellige steder. Men hvorfor vei over den lavere del av Binabben?

Forklaringen er at det fra 1876 finnes en tinglyst avtale der eierne av støperiet forpliktet seg til ikke å påstå hevd på veirett over Hasseldalen verft, verken for dem selv eller verkstedet, selv om arbeiderne fikk gå over eiendommen. Bedriftens behov for kjørevei måtte altså dekkes på annen måte. Dermed anla man veien som veinavnkomiteen i 1919 kalte Binabbveien. I 1876 lå hele veien utenfor bygrensen, etter 1878 ble den «innlemmet» i byen, men var altså i 1919 betegnet som en privat vei.

Tinglyst veirett over verftsområdet fikk bedriften først da Hasseldalens jernskibsbyggeri var blitt solgt til Jørgensen og Vik i 1906.

DEL 2. BEBYGGELSEN

I 1848 gikk bebyggelsen på Biodden ut til «Søealmindingen», som altså er veien som fører ned til det gamle ferjeleiet. Derfra var alle tomtene langs sjøen helt inn til «Dramsevigen» bebygd, så nær som en, som vi skal se nærmere på senere. Dessuten var det spredt bebyggelse på nordsiden av den senere Binabbgaten opp til det øvre hjørnet ved Holms bakke.

Fra 1850 og utover skjøt boligbyggingen på Biodden kraftig fart. Det er umulig å fortelle om hvert enkelt hus, men det er utarbeidet en oversikt over brannmatrikkelnummer, adresse, eier og tidspunkt for første branntakst for alle hus som ble bygget i perioden 1850 – 1905, som vedlegg til artikkelen.

1850 - 1869

I 1850- og 1860-årene ble bebyggelsen fortettet langs ferdselsårene, og fra 1865 ble også den ytterste delen av Biodden tatt i bruk som boligområde. Da dukket de første husene i den nåværende Batteriveien opp.

Norges Brannkasses takstprotokoller viser at 31 hus, to av dem næringsbygg, ble bygget på Biodden i de to tiårene, og det var faktisk nesten en tredjedel av alle hus som ble bygget i byen. Branntakstene viser at med få unntak besto bygningsmassen av tømmerhus i en etasje, med eller uten kvist. To værelser og kjøkken med bakerovn samt et rom eller to på øvreloftet var standard. De fleste husene hadde en frostfri kjeller. Utvendig var de tegltekt, bordkledd og malt. Det var gjerne også et tilbygg eller frittliggende uthus i bindingsverk der husets «locum» (lat. stedet, utedoen) med binge befant seg. Sunnhetskommisjonenens møtebok viser at det var mye ugreie med bingene, med hensyn til lekkasjer og lukt. Utallige pålegg ble gitt om utbedringer. Pro-

Bioddgaten 18 (brnr. 177) skiller seg litt ut fra byggestilen på Biodden. Huset skal ha blitt flyttet fra Auesøya og oppført på sin nåværende tomt ca. 1854. (Foto: Kjell Knudsen)

I Bioddgaten 19 hadde Johan Jørgensen Vik kolonialbutikk ca. 1900 – 1903. Senere hadde Christian Theodor Nielsen butikk i samme hus. (Foto: Fløistadsamlingen, Kuben)

tokollen avslører at det lakk like mye hos kong Salomo som hos Jørgen hattemaker.

De fleste husene var bygd av nytt tømmer, men Bioddgaten 18 (brnr. 177) var bygget av gammelt tømmer i to etasjer og i en litt annen stil enn husene omkring, som kan tyde på at huset er flyttet fra et annet sted. Auesøya nevnes som opprinnelsessted. Batteriveien 7 (brnr. 195) var også bygget av gammelt tømmer.

Et annet toetasjes hus fra denne perioden er Binabbgaten 3 (brnr. 198) som var bygget av delvis gammelt og delvis nytt tømmer. Huset, eller deler av det, er flyttet fra «Tufta» på Havstad i Landvik. (Opplyst av Carl Havstad.) Det var Bioddens hittil (1859) desidert største hus og var et dominerende trekk i bybildet. Her ble det senere drevet navigasjonsskole, og det var et forsamlingslokale der. Byggmester Heinicke kjøpte huset på auksjon i 1873.

Som et resultat av at Bioddgaten delte tomten til Tønnes Tønnesen, bygget han Bioddgaten 17 (brnr. 202) i 1859 på den ubebygde delen på nordsiden av gaten.

I Bioddgaten 19 (brnr. 169) hadde Johan Jørgensen Vik kolonialbutikk rundt århundreskiftet. Senere hadde Christian Theodor Nielsen butikk i huset (ft. 1920).

En annen som drev kolonialbutikk, og som dessuten var både snekker- og glassmester, var Peder C. Gullestad i Bioddgaten 7 (brnr. 248).

1870 - 1889

I 1870-årene ble det bare oppført seks nye bygg innenfor den gamle bygrensen, men ved byutvidelsen i 1878, ble 11 hus som tidligere lå i Fjære innlemmet i byen. De fleste av disse var bygget i perioden 1865 – 1877, mens Binabbgaten 24 var bygget i alle fall før 1848, og nr. 26 ca. 1858.

Mekanikus Johannes Pedersen som hadde overtatt smedmester Molløs' smie i Bioddgaten 28, bygde i 1873 et bindingsverks bolighus på samme tomt, Bioddgaten 26, et karakteristisk hus med to kvister ved siden av hverandre. Denne eiendommen har opplevd to branner. I 1902 brant smien som førte til at det nye verkstedbygget i murstein ble oppført. I 1911 brant det i kvistetasjen i bolighuset.

I 1874 bygde blokkmakermester Jens Olsen et toetasjes hus i Bioddgaten 24.

Byutvidelse 1. januar 1878

Etter flere års utredning og stor uenighet i bystyret, ble byens grenser utvidet med virkning fra 1. januar 1878. For Bioddens del ble

det merkbare endringer. Den første bygrensen fra 1816 gikk fra en bolt (A) ved Vikkilen ved grensen til Hasseldalen og til en bolt (B) som lå på en liten knaus som ikke eksisterer lenger på tomten til Batteriveien 11. Derfra fortsatte grensen i rett linje til nord for Møllerheia (C). Husene i Batteriveien 8 og 10 lå omtrent i bygrensen da de ble bygget i slutten av 1860-årene. Binabbgaten 5 og 10 var innenfor bygrensen, mens husene langs gaten på begge sider ovenfor disse lå utenfor. Nr. 12 lå kanskje akkurat på grensen. Likevel finner vi flere av husene utenfor bygrensen både i panteregister og i branntakstprotokoll for Grimstad. Det har også med det å gjøre at byens jurisdiksjon gjaldt 75 alen utenfor bygrensen. Etter byutvidelsen ble 11 hus som tidligere hørte til Fjære sogn en del av byen. (Se vedlegget.)

Ved byutvidelsen ble skipsverftet i Hasseldalen en del av byen, mens «Grimstad mekaniske Værksted og Støberi» fortsatt lå utenfor bygrensen.

I 1880-årene kom det også til fire nye hus, og ett av dem var Grimstads fjerde murgård, nemlig Sørens Hansens i Bioddgaten 11, oppført i 1884. De tre andre murgårdene var sparebanken fra 1864 (det tidligere biblioteket), A. Nilsens hotell i Skolegaten fra 1868 (nå Sjømannsforeningen) og Bangs murgård på Skaregrømsjordet fra 1883 (nå kulturskolen). Søren Hansen drev vanlig kolonialbutikk i tillegg til bygningsartikler og ovner fra Ulefoss jernverk. Han hadde utstillingslokale for ovner på andre siden av gaten.

I Batteriveien 3 ble brnr. 227 revet og erstattet med brnr. 380, et toestasjes tømmerhus. Brnr. 227 ble satt opp ved siden av og er nå Batteriveien 5.

I Bioddgaten 7 kom tilbygget som nå er vegg i vegg med murgården, og der kom G. M. Jensens mineralvannsfabrikk i 1898. Jensen kjøpte eiendommen i 1915.

Etter 1890

Biodden var nå på det nærmeste fullt utbygget. Av de seks husene som ble bygget i denne perioden, kom fem på allerede bebygde tomter. I Dramsviken ble det gamle toetasjes 1700-tallshuset som ligger til Voss gate (brnr. 10), revet og i 1890 erstattet med dagens sveitservilla med bakbygning som inneholdt leilighet for forpakter/skysskaffer. Kjøpmann F. G. Voss døde i 1883, så det var datteren

Sveitserhuset i Voss gate 2 ble bygget av byggmester Heinecke i 1890 for Anne Marie (f. Voss) og Gunder Gundersen (Voss' arvinger). Det inneholdt to leiligheter, og i bakbygningen var det bolig for gårdsforpakteren som også var skysskaffer. Utsnitt av fotografi i Fløistadsamlingen, kopiert fra Peter Lucas, «Forandring Grimstad II». (Foto: Fløistadsamlingen, Kuben)

Den nye tid holdt sitt inntog på Biodden i 1902. Rudolph de Lindes murgård troner over den øvrige bebyggelse. Over taket på murgården ses fløybygningene på gamlehjemmet som viser at bildet er fra etter 1911. På Søren Hansens brygge ses hans badehus til høyre. (Foto: Fløistadsamlingen, Kuben)

Marie og hennes mann, kjøpmann Gunder Gundersen, som sto for byggingen av det nye huset.

I området ovenfor navnebua gikk Hasseldalen 5 (brnr. 425) ut fra Hasseldalen 4 (brnr. 405) i 1894. I 1896 bygget Johan Rudolf Heineckes sitt toetasjes bygg i Binabbgaten 1 (brnr. 436) i haven til faren, byggmester Johan Gottlieb Heinecke.

Støperieier Rudolph de Linde kunne ikke bygge sin murgård i Bioddgaten 9 i 1902 før brnr. 8, et av de opprinnelige byggene i Dramsvika, var blitt revet. Så langt var dette byens mest ruvende bygg med sine fire etasjer mot gaten og tre etasjer i bakbygningen, bundet sammen med et mellombygg mot Søren Hansens murgård.

I «Grimstad på 1900-tallet, bind 1: 1900 - 1940» skriver Reidar Marmøy (s. 78 – 80) om Grimstad-filialen til Søndenfjeldske Privatbank i Kristiansand. Denne filialen eksisterte fra 1898 til den ble avviklet i 1903 på grunn av en rekke kritikkverdige forhold. Det var bankens egen undersøkelse som avdekket at blant annet murgården var blitt gitt lån på sviktende grunnlag, ved at det ikke ble tilstrekkelig undersøkt om utbyggerne (de Linde var ikke alene om prosjektet) var solvente. Det var de ikke, skriver Marmøy. (Hasseldalens Jernskibsbyggeri var i samme situasjon.)

Den første anledningen til å få oversikt over beboerne i murgården kom ved folketellingen i 1910. Da bodde det 58 personer, 27 voksne og 31 barn der, de aller fleste barna under 10 år. Her var mange yrker representert, kjøpmann, fisker, lærerinne ved folkeskolen, skipsfører, pianolærerinne og ikke minst to representanter for den nye tid i Grimstad, en bestyrer ved elektrisitetsverk og en lokomotivfører.

Litt lenger borte i gaten ble vedskjulet til Bioddgaten 10 (brnr. 5) av daværende eier, Halvor Løland, gjort om til et lite næringsbygg i 1903. Det skjedde ved at den høye kjelleretasjen ble bygget og vedskjulet plassert oppå. Snekkermester Herman Andersen kjøpte huset i 1917 av daværende eier Anund Nesbu og startet sitt firma her. Senere er huset blitt et våningshus med adresse Bioddgaten 15 (brnr. 5a).

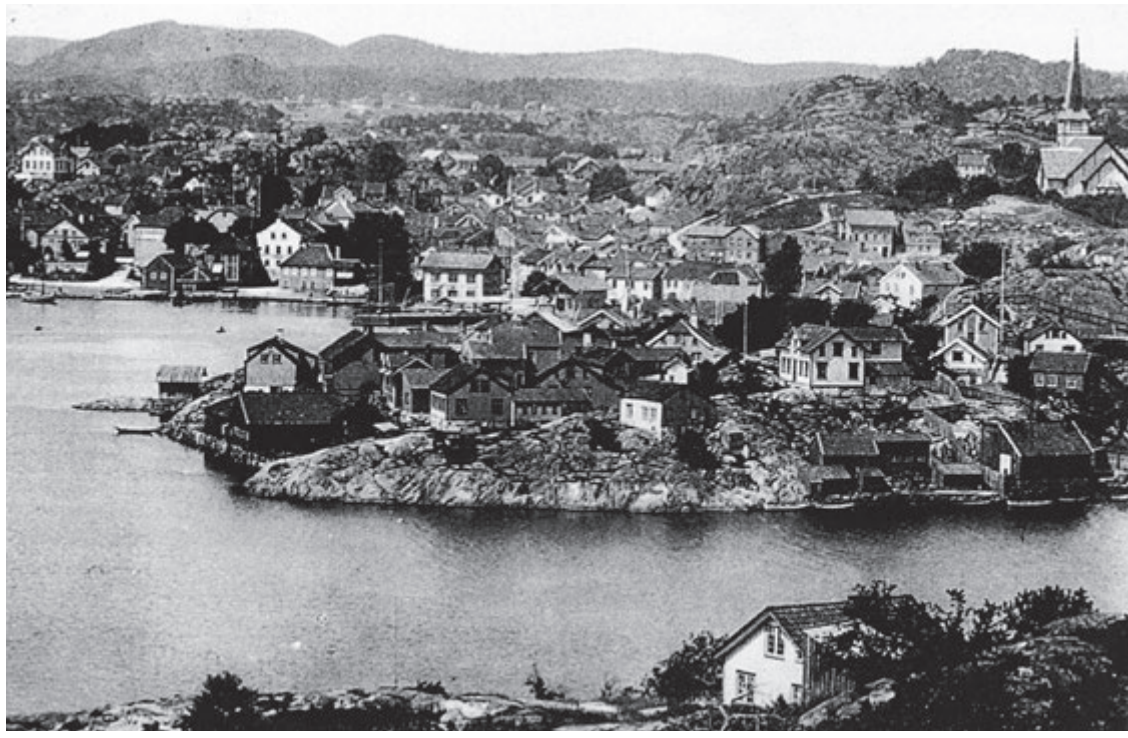

Batteriveien 4 (brnr. 415) som har tre vinduer på langveggen midt på bildet, ble oppført i 1890 og revet før 1916. Ca. 1923 startet Klemmet Madsen båtbyggeri på tomten. Nede ved sjøen ligger Buhrmans smie (med delt tak). Bildet er fra før Johs. Pedersen oppførte sin støperibygning etter brannen i 1902. (Foto: Kopiert fra Peter Lucas «Grimstad forandring II)

Det eneste bolighuset som ble bygget på ubebygd tomt var Batteriveien 4 (brnr. 415) i 1890, nesten ytterst på pynten. Huset var ubebodd i 1910. I 1916 kjøpte Klemmet Madsen tomten, så huset må i mellomtiden ha blitt revet. I 1923 fikk han skjøte også på Bioddveien 33 (brnr. 262), og da bygget han sitt båtbyggeri. Trygve Bernhoft Mathisen har skrevet om Madsens båtbyggeri i Byselskapets medlemsskrift for 2019, og det omtales også i Morten Samuelsens «Grimstad og trebåtene … de siste 100 år».

DEL 3. SYKEHUS, SJØMERKER OG BADEHUS

Privat sykehus

Som vi tidligere har sett, ble «Sygehusgaden» anlagt i 1873. Sykehuset var i det samme huset som det senere gamlehjemmet, men uten fløybygningene. Huset ble bygget av tømmer i to etasjer av Gustav Taraldsen i begynnelsen av 1860-årene. Huset lå i Fjære sogn, og første branntakst er fra 1865.

Gustav Taraldsen (1821 – 1899) var sønn av Tarald Zachariasen Eskedal som var en av de aller første som festet tomt på Biodden, eller Batteriet, midt på 1820-tallet (Bioddgt. 14). Han festet også en tomt i Kjerrehaven utenfor bygrensen i 1827 og bygget huset som i dag er Binabbgaten 24, nabohuset til sykehuset. Det var før 1848, for det året skjøtet han hus og tomt til sin eldste sønn, Zacharias, og fra denne tomten ble senere sykehustomten delt av.

Gustav Taraldsen var styrmann og gift med Hanna Maria Zeifert fra Tromøya, så det var nok hun som i hovedsak sto for driften av sykehuset.

At sykehuset oppsto på denne tiden, hang kanskje sammen med at det i 1863 kom en ny fattiglov som vektla kommunens ansvar for pleie av ubemidlede. Loven slår fast (§ 55) at fattige syke i alminnelighet kunne «anbringes til Pleie

mod Betaling hos Folk, der antages at kunne og ville forsørge dem vel». Det var fattigkommisjonen som måtte ta regningen, og det er i en slik sammenheng sykehuset nevnes første gang. I fattigvesenets arkiv er det to regninger fra 1864, underskrevet av Hanna Zeifert, for pleie av syke. I sunnhetskommisjonens (helserådets) møtebok for 1865, nevnes Gustav Taraldsen i forbindelse med en syk utenbys sjømann som trengte pleie.

Som vi ser var både fattig- og sunnhetskommisjonen involvert i sykehuset, men på forskjellig måte. Sunnhetskommisjonen anbefalte folk innlagt på medisinsk grunnlag, som for eksempel i 1878 da en matros som var bosatt i byen, ble innlagt med tyfus på kommunekassens regning. Det bodde tre familier i huset der matrosen bodde, og det var selvsagt viktig å hindre et smitteutbrudd. Et annet eksempel var en tjenestejente som døde etter at sunnhetskommisjonen hadde pålagt innleggelse. Her fikk arbeidsgiver etter søknad refusert sine utgifter av fattigkommisjonens kasse.

Hans Hansen (REP) avlegger sykehuset en visitt i sin vandring på Biodden i REP-hefte 10 (1929): «*Det var nok ikke rare sykehusgreiene byen hadde den gang og det var sikkert bare de som var absolut nødt til det som lot sig lægge ind paa sykehuset hos Hanna Seyfart, men her var jo på den tid mange fremmede sjøfolk og adskillige av dem maatte ta til takke med Hanna Seyfarts forpleining. Sykehuset hadde dårlig ry, men det tør hende det var bedre end sit rykte. Selv kjendte jeg ikke nærmere til det*».

Grimstad Fattigvesens kildemateriale viser at det også var andre som pleide syke, men det var trolig i mindre skala, siden det er Gustavs og Hannas tilbud som kalles sykehus. Mathias Knudsen Berge nevnes flere ganger, og også Syvert Christophersen som leide ut lokaler i sitt hjem (det gamle Filadelfiabygget) til kolerasykehus under pandemien 1848 – 1854.

Fast årlig betaling og reglement

Da virksomheten startet ca. 1864, ble det betalt pr. pasient, men i 1866 ville Gustav ikke drive sykehuset dersom han ikke fikk en fast årlig godtgjørelse. I samme forbindelse ble det laget et reglement i 10 punkter for sykehuset som skulle gjelde fra 1. januar 1867. Han skulle sette av hele 2. etasje til sykehusdrift. Det minste rommet kunne disponeres av en «sygevokterske». Sykehuset skulle være for byens innbyggere og for sjøfolk på skip der korresponderende reder var bosatt i byen. Utenbysboende kunne tas inn etter fattiglegens skjønn. De innlagte skulle betale 48 skilling pr. dag, og Gustav skulle ha

På dette kjente motivet over Grimstadfjorden fra 1888, ses sykehuset ved seilskuten som ligger for seg selv. Alle de nærmeste husene på dette bildet lå i Fjære sogn inntil 1. januar 1878. (Foto: Fløistadsamlingen, Kuben)

ekstra betalt for vakthold over «rasende» syke dersom legen hadde beordret det.

Andre viktige punkter var at han ikke var forpliktet til å ta imot kolera- og koppepasienter. Han skulle ha betalt pr. pasient for koppsetting og «anbringelse» av klyster, men iglesetting var uten betaling, og dessuten måtte han «efter bedste Evne passe de benyttede Igler».

Gustav skulle ha en årlig ytelse av 50 spesiedaler, uansett antall pasienter. Denne ytelsen ble i årenes løp forhøyet flere ganger. I 1877 var godtgjørelsen kommet opp i 96 spesiedaler, og da oppsto det en litt morsom situasjon da sunnhetskommisjonens formann, distriktslege Hans Frisak, skrev til formannskapet at Gustav Taraldsen nå forlangte 120 spesiedaler i årlig godtgjørelse, og man så ingen annen mulighet enn å godta kravet, for det var i realiteten ikke andre muligheter til leie av egnede lokaler. (De 96 spesiedaler ble omgjort til 480 kroner, etter at kronestandarden var blitt innført i 1875. 1 spesiedaler = 4 kroner.)

Formannskapet godtok sunnhetskommisjonens avgjørelse, og hvem skrev under vedtaket, jo, selvsamme Hans Frisak, nå med ordførerhatten på. Denne avtalen holdt seg uendret til sykehuset ble lagt ned.

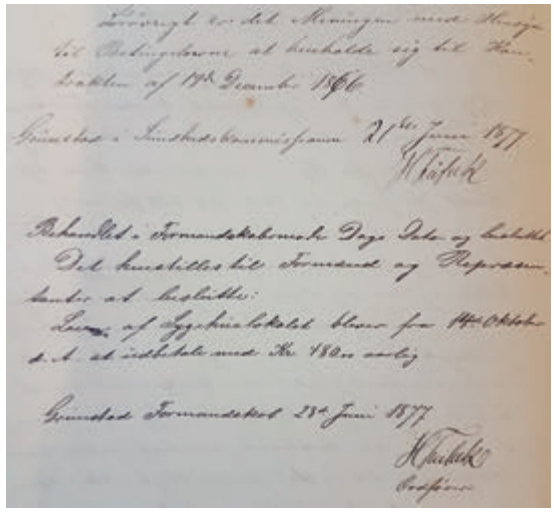

Gustav Taraldsen krevde høyere betaling for å drive sykehuset. Her ses de siste linjene av brevet som formannen i sunnhetskommisjonen skrev til formannskapet om godkjennelse av kravet. Deretter følger formannskapets godkjennelse, undertegnet av ordføreren. I begge tilfeller Hans Frisak. Flere hatter er kjekt å ha. Grimstad kommunearkiv.
(Foto: Kjell Knudsen)

Dersom en fremmed måtte innlegges og var ubemidlet, slik at det offentlige måtte betale for oppholdet på sykehuset, ble regningen sendt til fattigkommisjonen i pasientens hjemkommune. Grimstad fattigkommisjons kopibok over utgående brev har en god del innførsler som gjelder refusjon av utlegg til pleie av utenbys syke. Det kan virke som Hanna og Gustav hadde nok å henge fingrene i.

I 1885 ble det lagt vannledning i Binabbgaten. Da søkte Gustav kommunen om støtte til å få innlagt vann. Igjen var det doktor Frisak som kom til unnsetning med en anbefaling om nytten av å ha rennende vann i sykehuset.

I august 1896 kunne kommunen ta i bruk de nye sykehuslokalene i Ekelunden. Saksdokumentene viser at sykehuset på Biodden eksisterte helt til det nye stod ferdig.

Gustav Taraldsen døde i 1899, mens Hanna fremdeles levde i 1910. Da var nok hennes økonomiske situasjon kritisk, for samme år ble det tidligere sykehuset solgt på tvangsauksjon på grunn av et misligholdt lån. Kjøper var «Foreningen til indtægt for et vordende gamlehjem».

Gamlehjemmet ble innviet i juni 1911, etter ombygging der bl.a. de to sidefløyene var kommet til. Gamlehjemmet kan man lese mer om i byhistorien, dessuten er arkivet etter «Gamlehjemsforeningen» bevart og finnes på Kuben.

Fortøyningpåle, sjømerker og Søllings Minde

Rundt 1850 var alle tomtene langs sjøen fra «Søealmindingen» til «Dramsevigen» bebygget, unntatt en, nemlig ved lille Biodden, mellom Bioddgaten 18A og 22.

Det kan virke litt merkelig at akkurat denne tomten forble ubebygd, og en mulig forklaring kan være at her lå Søllings Minde, men et blikk på det tinglyste festebrevet fra 1852 viser at det var mer enn Søllings Minde som gjorde at denne tomten hittil hadde vært mindre aktuell

C. F. Diriks havnekart fra 1854 viser plasseringen av a) ballastmerker, b) Søllings Minde og c) tollboden. RA. (Foto: Bearbeiding: Knut Brautaset)

for boligformål. Her var det både en fortøyningspåle og sjømerker å ta hensyn til.

Festeren av tomten var matros Abraham Abrahamsen. Branntaksten på huset er fra april 1854, men ordlyden i oppmålingen av tomten som er gjengitt i festebrevet, har en formulering som tyder på at huset sto der allerede i 1852.

Festebrevet sier eksplisitt at fortøying ved pålen på lille Biodden måtte skje uhindret, Søllings Minde måtte ikke skades og det skulle være adgang til støtten for å vedlikeholde den og til slutt sies det at sjømerkene på tomten ikke måtte fjernes uten tillatelse fra havnevesenet.

Festebrevet sier ikke hvilke sjømerker det kan være tale om, men en kartskisse over Grimstad havn fra 1818 som bærer sterkt preg av å være tegnet i full fart, viser to ballastmerker arrangert som overettmerker på lille Biodden. Om dette kartet skal oppfattes slik at i det 1818 var ballastmerker på lille Biodden, eller om det var snakk om å planlegge oppsetting av merker, gir kartet ikke svar på.

I 1853, fikk løytnant C. F. Diriks, fyrdirektør fra 1855, i oppdrag av havnevesenet å lage et kart over Grimstad havn. Kartet som var ferdig i 1854, viser en plassering av ballastmerkene nærmere store Biodden, men ikke helt ute på pynten mot Vikkilen. Søllings Minde er også avmerket på kartet. Etter målestokken er det ca. 120 alen (ca. 75 meter) i luftlinje mellom Søllings Minde og ballastmerkene. Det vil si en plassering omtrent der Pedersens mekaniske verksted var. Både på lille og store Biodden er terrenget høyere enn området imellom.

I mai 1847 bestemte havnevesenet at ballastmerkene skulle forhøyes Dessverre sies det ikke noe om hvor merkene befant seg. Det var ikke nødvendig, man visste jo hvor de var. Det er nå, 175 år senere, vi strever med å få klarhet i plasseringen.

Ballastmerkene står nå på tomten til Bioddgaten 34 (brnr. 255). Den ble skilt ut fra Bioddgaten 31 (brnr. 191) i 1870. Verken i det opprinnelige arvefestebrevet for brnr. 191 fra 1862, eller grunnseddelen på brnr. 255 i 1870 sies det noe om at det er sjømerker på tomtene.

Flyttingen til sin nåværende plassering kan ha skjedd i 1882, for da kan vi se av havnevesenets møtebok at Grimstad havnedistrikt skulle regnes fra bunnen av Vikkilen til en rett linje mellom Vesøyhaue og indre Maløyas nordvestre pynt. Med en slik definisjon, ville det være naturlig å flytte grensen for kasting av ballast til ytterst på Biodden.

Søllings Minde

I 1862 solgte Abraham Abrahamsen, som i mellomtiden var blitt skipper, hus og tomt til skipper, senere reder og skipsmegler, Anthon Boe Amundsen. Han og hans kone, Karen, var barnløse og hadde opprettet gjensidig testa-

Ballastmerkene er i dag plassert ytterst på store Biodden, eller Bioddpynten som er det navnet som brukes nå. (Foto: Kjell Knudsen)

Peter Norden Sølling reiste minnesmerket til minne om byggingen av dekkede losbåter ved Grimstad i 1825. Opprinnelig plassert på lille Biodden, men i 1991 flyttet til Kirkeheia. (Foto: Bildet er kopiert fra Anne Tone Aanbys «I I skipsbyggmesterens tid»)

mente om at den lengstlevende skulle råde over boet. Det ble Karen. Hun var datter av skipper Salve Bie som eide huset i Bioddgaten 10. Han var enkemann og bodde permanent i Bioddgaten 20 fra slutten av 1860-årene. Da Karen døde, ble huset solgt på auksjon i 1921.

Kjøper var Nic. Thomassen, og etter initiativ fra Byselskapet (før det var konstituert) og sjømannsforeningen ble det utarbeidet en erklæring som Thomassen undertegnet om at han ikke skulle bygge inne Søllings Minde eller foreta beplantning som ville hindre at minnesmerket kunne ses fra byen og hele havnen. Erklæringen ble tinglyst på kommunens bekostning. Man kan merke seg at sjømerkene ikke lenger nevnes, så de har på et eller annet tidspunkt etter festingen i 1852 blitt fjernet.

Jarle Bjørklund har sammen med Arne Emil Christensen skrevet boken «Peter Norden Sølling. Den dekkede losbåtens far.» Grimstad bys historie har også en fyldig omtale av mannen som ikke ville akseptere at så mange loser skulle være nødt til å sette livet til på grunn av de tradisjonelle åpne losbåtene. Han fikk i Grimstad bygget de to første dekkede loskutterne ved Gunder Thorsen på Ulenes og Anders Nielsen i Dramsvika. Man regner med at minnesmerket ble satt opp siste gang Sølling var i Norge i 1825, og for sikkerhets skyld bekostet han det selv. Da var det fremdeles Anders Nielsen som eide Ytre Bie. Han har også fått navnet sitt på marmortavlen.

Jeg forestiller meg at lille Biodden var et bevisst valg for oppsetting av monumentet. Ikke bare lå det høyt i terrenget, og var synlig fra byen og havnen, men det var det lettest tilgjengelige stedet på hele Biodden. Her kunne stein og mørtel fraktes ned den opprinnelige Byveien (Binabbgaten) og helt ut til byggeplassen med hest og kjerre.

En regnskapsprotokoll for Grimstad havnevesen viser at det ble utført arbeider ved minnesmerket i 1884. Det sies ikke hva det var, men innførselen er merket med x) i margen og understreket. Kanskje var det kostnaden, den svimlende sum av kr. 8 som måtte markeres? Ellers er vel kalking eller fjerning av uønsket vegetasjon nærliggende å tenke seg.

Det hvite badehuset på Mads Hansens tomt, oppført ca. 1859 på to steinkar, vises i høyre bildekant. I forgrunnen huset til kjøpmann F. G. Voss. Fotografiet er utlånt av Johan Anton Wikander. (Foto: Bildet er utlånt av Johan Anton Wikander)

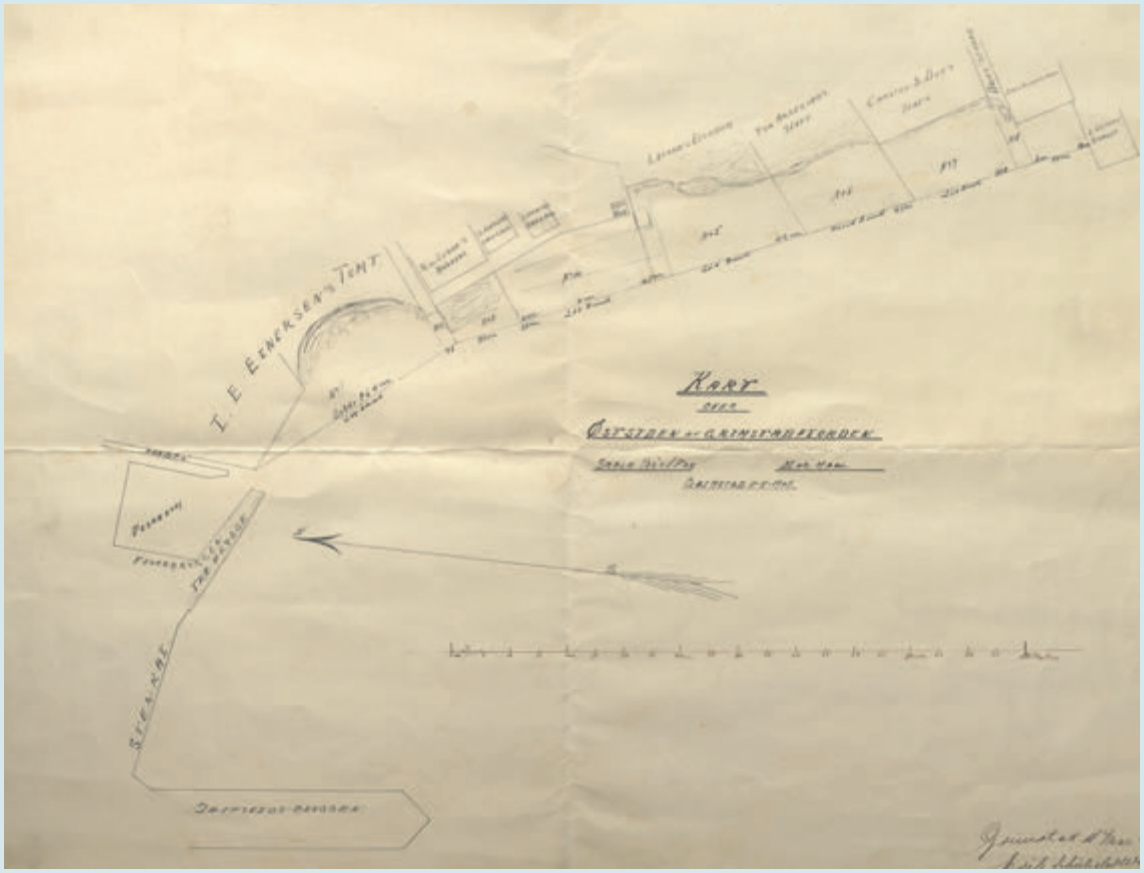

På en kartskisse fra 1901 er Søren Hansens badehus tegnet inn. Grimstad havnevesen. (Foto: Kjell Knudsen)

Badehus på Biodden

Nå skal vi bevege oss bare noen få skritt fra Søllings Minde. Grimstad bys historie forteller at det midt på 1800-tallet var et lite badehus på Biodden hvor man kunne ta sjøbad. Det ble revet i slutten av 1860-årene og gjenoppført på Odden og fikk da navnet Idun. Grimstad havnevesens forhandlingsprotokoll gir flere detaljer. I mai 1859 var havnekommisjonen og havnefogden på befaring sammen med kjøpmann Jacob Holst. Holst var medlem av styret for en forening som ønsket å oppføre et badehus på to steinkar i stranden utenfor Mads Hansens tomt (Bioddgaten 18a). Kommisjonen hadde ikke noe imot planen, men badehuset måtte anlegges innenfor en linje trukket fra ytterkanten av Ole Tobias Forsdals brygge (Bioddgaten 16) og pynten med fortøyningspålen på lille Biodden.

Etter at badehuset var flyttet, satte Mads Hansen opp en redskapsbod på murene. I fjorårets artikkel skrev jeg om Gunnar Edvard Gundersens (f. 1894) barndomserindringer om lek i området. Han omtalte den som Mads Hansens fiskebu. Denne må ha vært så liten og unnselig at den ikke har vært forsikret. Den forekommer ikke i en eneste branntakst for Mads Hansen og senere eiere, og den kan heller ikke sees på bilder. Mads Hansen solgte sitt hus i 1887 til skipper Theodor Bernhard Olsen, som kan ha gitt ham lov til å drive fiske derfra. I ft. 1900 omtales Mads Hansen som fisker, og han levde fremdeles ved neste folketelling i 1910, men da som forsørget. Det var i denne tiden Gunnar Edvard Gundersen må ha lekt gjemsel (ho hai) i området. Steinkaret ligger der fremdeles som en molo foran bryggen til Bioddgaten 18a, men ikke i form av to kar, mer som en steinfylling.

Åsmund Bie Eriksen skriver i sin artikkelsamling «Gamle Grimstad. Byen i mitt hjerte», at byens første offentlige bad var ute på bryggen ved Johannes Pedersens mekaniske verksted. Det var en liten firkantet bygning. Oppvarmingen skjedde med acetylengass. At dette skulle være et offentlig bad har ikke latt seg dokumentere. Grimstad bys historie sier ingenting om at det skal ha vært et offentlig bad i byen før det som ble etablert på Torskeholmen i 1905. Kan det tenkes at Johannes Pedersen har vært en raus person som har latt naboer og naboers naboer få benytte badehuset, og det derfor kan ha fått et preg av offentlighet?

I arkivet til Grimstad havnevesen er det et kart fra 1901 som viser strandlinjen fra Bioddgaten 16 og inn til Dampskipsbryggen. På Søren Hansens brygge er det tegnet inn et lite hus med påskriften «S. H.'s BAD». Dette har tydeligvis vært Søren Hansens private badehus, slik nok Johannes Pedersens også har vært. Man har vært glad i å bade på Biodden.

Slutning

Bare så det er sagt: Sett fra Torskeholmen en sommerettermiddag er Biodden et vakkert skue med sine hvitmalte kvisthus når vimplene står rett ut i solgangskulingen. Jeg ser ikke bort fra at noen i en artikkel om Biodden kunne ha ønsket seg en større vektlegging av sørlandsk byggestil, espalieroser og smårutete vinduer, men det er lite av slikt i offentlige arkiver fra 1800-tallet. For mitt prosjekt har vært å formidle hva man kan finne ut om Biodden i offentlige arkiver, statlige som kommunale, og enten de nå befinner seg i arkivinstitusjoner eller på nett. Slik sett er dette også implisitt en artikkel om viktigheten av å ta vare på og tilgjengeliggjøre disse arkivskattene som tilhører oss alle. Biodden ble alibiet for å kunne foreta et virkelig dypdykk i Grimstad kommunearkiv.

I avslutningen av fjorårets artikkel ble det optimistisk lovet at årets artikkel skulle inneholde noe om hvem som bodde på Biodden og hva de drev på med, basert på folketellingene. Dessverre viste det seg at en slik undersøkelse var så arbeidskrevende at den måtte skrinlegges.

HASSELDALEN - FRA SKIPSVERFT TIL SHIPPING OG MARITIM KULTURHISTORIE.

Av Frode Eldegard Mindrebø

Da amtskonduktør Michael Rosing laget sitt kart over Grimstad i 1781, fremstår Hasseldalen som et inngjerdet jorde, noe som stemmer godt med det som fortelles om hvordan området var brukt da Mathias Gundersen fattet interesse for det seksti år senere, i 1841. Da var det etter sigende et utmarksbeite under Gerhard Voss' gård Ytre Bie. Gundersen trengte utvidelsesmuligheter for sin skipsbyggervirksomhet, han hadde fra før en verv i Morviga sammen med broren, og topografien i Hasseldalen passet glimrende. Den eneste eksisterende bygningen som sto i Hasseldalen allerede på denne tiden, var det gulmalte huset

Hasseldalen fra Rønnessiden en formiddag i juni 2022 (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

Utsnitt av Rosings kart over Grimstad fra 1781 (kilde: Statens Kartverk) (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

som senere ble brukt som skipsbyggmesterens bolig og kontor, og senere var administrasjonsbygg helt til båtbyggervirksomheten flyttet til Tromøya i 1990. Fortsatt går bygningen under navnet «Kontoret». Han kjøpte området for 150 speciedaler, og i løpet av et års tid var han i full gang med skipsreparasjon og -bygging. Siden den gang har Hasseldalen kontinuerlig vært preget av maritim virksomhet – foreløpig i 180 år.

Virksomheten i Hasseldalen i de påfølgende 150 år bør være rimelig kjent for de fleste interesserte, og er behørig omtalt i en rekke publikasjoner. Vi skal her se på hva som har skjedd de siste tre tiårene, siden rundt 1990, i det siden 1988 delvis fredede området. Men først en rask oppsummering av den eldre historien:

Treskipsverftet

Mathias Gundersen (1815 - 1899) må ha vært en usedvanlig driftig ung mann, han var bare 26 år gammel da han kjøpte Hasseldalen, og i tiden etter kjøpet skjedde tingene fort. Reparasjonsordrene hadde han fra oppstart, primært fra familiekontakter i østlandsområdet, og i tillegg satset han på til enhver tid helst å ha to skip under bygging. Utover denne kjernevirksomheten engasjerte han seg i sagbruksdrift ved Rorevannet, først ved planlegging av dampsag på Roresanden, men det endte i stedet med kjøp av Røynånasaga (ved Rorevannet) som så ble flyttet til Hasseldalen. Han drev trelasteksport til Frankrike og Skottland, og det fortelles at han også vurderte mulighetene for etablering av en reperbane i nærheten av Grimstad. Som vanlig var på denne tiden, var skipsbyggeren også normalt involvert på eiersiden i nybygningene sine.

En slik aktivitet og veksttakt kostet, og etter fem-seks års drift på denne måten, måtte Mathias Gundersen innse at likviditeten var for anstrengt. På verven i Hasseldalen arbeidet omkring 200 mann, og utsiktene var egentlig gode, men kapitalbehovet var stort og voksende, og tilgangen svært begrenset. I 1848, det store europeiske revolusjonsåret, så han seg nødt til å selge virksomheten. Samme år overtok Morten Smith Petersen Hasseldalen og virksomhetene der for 2164 speciedaler, og Mathias Gundersen fikk en stilling som brennevins- og maltkontrollør. Det bør i denne sammenhengen nevnes at Mathias Gundersen nesten førti år senere skrev sine memoarer fra denne tiden, og at disse er gjengitt som føljetong i tidligere årshefter til Selskapet for Grimstad Bys Vel.

Morten Smith Petersen (1817 – 1872) var i en annen og langt mer komfortabel situasjon enn sin forgjenger, ikke minst økonomisk. Hans avdøde far, Frederik Anton Petersen (von Fyren), hadde startet sin kjøpmanns- og rede-

rivirksomhet i Grimstad tidlig på 1800-tallet. Denne ble drevet videre av hans mor, Inger Cathrine Pharo, frem til han selv kom inn i virksomheten rundt 1840. Hans morfar, Christian Rosenberg Pharo, som eide det store verftet på Odden, døde i 1848. Morten Smith Petersens fetter overtok Oddenverftet, og med sine store shippingambisjoner, passet det aldeles glimrende å overta det betydelige verftet i Hasseldalen for en relativt rimelig penge.

For å gjøre en lang historie så kort som mulig:

> I løpet av de 24 årene fra overtagelsen og frem til sin død i 1872 sto Morten Smith Petersen for byggingen av 32 skip i Hasseldalen, hvorav de langt fleste for eget rederi. Han foretrakk, i motsetning til hva som var vanlig på denne tiden, å være eneeier av skipene, men andre partsredere forekom, da helst kapitalsterke investorer fra hovedstaden. Bare to av hans skippere skal ha vært partsredere. På det meste fantes det hele tre beddinger i Hasseldalen.

Etter Morten Smith Petersens død ble virkomheten overtatt av hans eldste sønn, **Fredrik Anton Smith-Petersen** (1845 – 1903), og denne fortsatte treskipsbyggingen ved verftet som før med i hvert fall ni skip. Det siste, bark «Træsnitt», ble sjøsatt i 1890. Frem til 1898 drev man i Hasseldalen, deretter kun med skipsreparasjoner og -vedlikehold.

Jernskipsverftet

Mot slutten av århundret ble Fredrik Smith-Petersen overbevist om at treskipenes tid var på hell, men i stedet for å satse på damp fokuserte han på jernseilskip. Han fikk allerede i 1885 bygget stålbarken «Midnatsol» i England, og ved overleveringen ble dette ansett som Norges mest moderne seilskip. Men det ble for dyrt og viste seg umulig å tjene inn igjen.

I jernskibsbyggeriets tid (foto: ukjent/kilde: AAMA) (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

I mellomtiden var det blitt etablert et jernskipsbyggeri på Fevik under atskillig turbulens og, tross begrenset lokal entusiasme og investeringsvilje, klarte Fredrik Smith-Petersen, etter å ha hentet inn et par solide utenbys redere på investorsiden, å etablere Aktieselskabet Hasseldalens Jernskibsbyggeri i 1899. Tidene var gunstige for dampskipsverftene, og man hadde snart ordres på syv dampskip i Hasseldalen. Det ble gjort store tilpasninger på det gamle verftsområdet, og virksomheten gikk i utgangspunktet godt. Det kan nevnes som en kuriositet at fem av de syv kontraheringene var for bergensredere. Bergen var foregangsbyen i Norge når det gjaldt omlegging fra seil til damp.

Konjunkturene var gode, og på det meste var godt over 300 mann sysselsatt i Hasseldalen i jernskipsbyggeriets tid, men i 1902 kom en svært alvorlig nedtur i skipsfarten. Etter leveringen av det syvende skipet, DS HILD, til Tvedestrand i 1903, var ordreboken tom, og slutten på jernskipsbyggingen i Hasseldalen et uunngåelig faktum. Søndenfjeldske Privatbanks grimstadfilial var alt for tungt inne på finansieringssiden, og etter hvert tok hovedkontoret i Kristiansand affære. Virksomheten ble nedlagt, de siste 70 ansatte sagt opp, maskiner og utstyr ble solgt til Haugesund, og i 1906 ble tomt og bygninger solgt til det nyetablerte båtbyggerfirmaet Jørgensen & Vik for 4500 kroner.

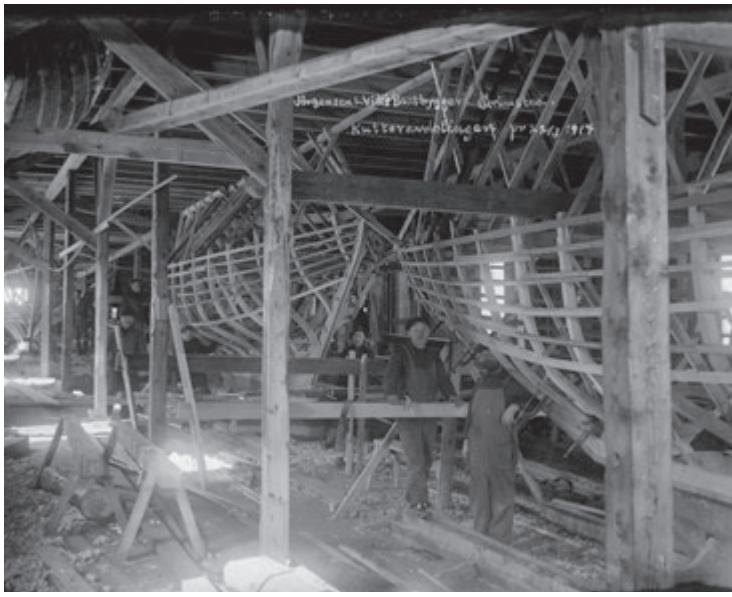

Fra kutteravdelingen til Jørgensen & Vik i 1917 (foto: Martha Myhrslo/kilde: AAMA) (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

Båtbyggeriet

Firmaet Jørgensen & Vik ble stiftet i 1903 av fetterne Jørgen C. Jørgensen (1876 – 1939) og Johan Jørgensen Vik (1867 - 1929). Eiendommen i Hasseldalen ble overtatt i 1906. Jørgensen var nok administratoren av de to, mens Vik var sjømannen og båtbyggeren. Sammen utgjorde de åpenbart et godt team, og deres firma lever for så vidt fortsatt, nå som en av verdens største livbåtprodusenter under navnet Norsafe AS på Tromøya i Arendal. Båtbyggeriet bygget og forhandlet i begynnelsen bortimot «alt som flyte kan», fra mindre frakte- og fangstskuter på oppimot 100 fot, via kostbare lystbåter, og helt ned til rosjekter og prammer. Etter hvert ble produksjonen mer og mer fokusert på livbåter, først i tre, deretter i aluminium, og til slutt i glassfiberarmert polyester. Etter hvert solgte de to eierfamiliene seg ned i selskapet, og med tiden helt ut.

De fleste av de bygningene vi kjenner fra nyere tid i Hasseldalen ble satt opp i løpet av denne perioden. Kjernen i «Aluminiumsbua», som lå der rederikontorene til Bergshavrederiene ligger i dag, ble flyttet fra Tønnevolds brygge i 1912. «Storbua» ble reist rundt 1915 over den ene beddingen blant annet for å muliggjøre bygging av større lystbåter, som for eksempel Furuholmenkryssere, og 12-meters seilbåter. Det siste bygget som ble reist, «Produksjonshallen» på Østerbrygga, ble satt opp i 1979.

Nye eiere i Jørgensen & Vik (etter hvert Norsafe AS), så et behov for mer rasjonell produksjon, og det faktum at store deler av området etter anbefaling fra Riksantikvaren endelig ble fredet av Miljøverndepartementet 25. oktober 1988, førte til at Hasseldalen ble

solgt, og virksomheten flyttet til Tromøya i løpet av 1990.

Det påstås at Jørgensen & Vik i løpet av sine nesten nitti år i Hasseldalen leverte over 13.000 båter til sammen. Dette kan godt stemme, men det inkluderer nok også et betydelig antall mindre båter, prammer og sjekter som ble produsert et knippe kilometer lengre inn i landet, og som ble videresolgt av Jørgensen & Vik.

Den nye tiden i Hasseldalen

Som vanlig er i Grimstad, var det mange som mente mye om Hasseldalen, både i nåtid og fremtid, da det ble kjent at det kunne være store endringer på gang. Enden på visa ble imidlertid at hele eiendommen ble kjøpt av Rederiet Bergshav gjennom det nyetablerte selskapet Hasseldalen AS. Rederiet, ledet av Atle Bergshaven siden etableringen i 1989, ble dannet i forbindelse med fisjonen i A/S Uglands Rederi i 1989, og utgjorde Bergshaven- og Kaarvangfamilienes totalt 40 % av aksjene i det fisjonerte rederiet.

Først en rask avklaring av den endelige fredningen i Hasseldalen: Det fredede området omfatter i hovedsak den sydlige delen av eiendommen (mot «Smia» og Store Bieodden) samt området fra «Seilmakerloftet» til «Ingerdammen». Innenfor dette området er følgende bygninger fredet: «Smia», «Seilmakerloftet», «Navnebua», «Kontoret», «Storbua» og, i tillegg «Ingerdammen». «Smieloftet»/»Aluminiumsbua» og den nye «Produksjonshallen» er holdt utenfor fredningen. Det er i tillegg nevnt spesielt at den gamle «Blikkenslagerbua», som ble revet og lagt på lager i 1981, kan settes opp igjen innenfor det fredede området. Fortsatt industriell virksomhet i det fredede området er tillatt og endog ønskelig.

«Aluminiumsbua» og **«Smieloftet»** utgjorde kjernen i livbåtproduksjonen i de senere årene Jørgensen & Vik drev i Hasseldalen, helt til den nye produksjonshallen ble

«Aluminiumsbua» og «Smieloftet» er revet, og nybygging startet (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

Interiørutsnitt fra det nye kontorbygget (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

bygget. «Aluminiumsbua», eller i hvert fall størstedelen av den, er ei lagerbu som ble flyttet til Hasseldalen fra Tønnevolds brygge i 1912. Tidligere ble den brukt til å lagre rigging og seil fra skutene som lå i vinteropplag på Grimstad havn. I Hasseldalen var det i disse lokalene det meste av småbåtene ble bygget helt opp til 1979. «Smieloftet» stammet fra jernskipsbyggeriets tid, og ble også benyttet til produksjon, men så, på slutten av 1970-tallet, ble det omgjort til spiserom og garderobe for de ansatte i produksjonen.

Begge disse bygningene befant seg utenfor fredningen, og for å kunne huse et moderne rederi, ble «Aluminiumsbua» og «Smieloftet» revet i 1990 for å gjøre plass til et flunkende nytt og funksjonelt kontorbygg for Rederiet Bergshav i overgangen 1991/92. Ved oppstarten i 1989 disponerte rederiet syv skip, men i løpet av relativt kort tid økte dette til over 70 skip. I dag er flåten igjen noe redusert, men omfatter fortsatt et tyvetalls skip, hovedsakelig olje- og gasstankere. Rederiets eget behov for kontorlokaler er også redusert, og deler av kontorbygget er nå utleid til andre virksomheter.

«Smia» er en av de eldste bygningene i Hasseldalen, og den var i industriell bruk helt opp til rundt 1960. Her ble det først og fremst smidd

«Navnebua» og «Kontoret» i morgensol (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

og galvanisert heiskroker, bolter og beslag til livbåtene. Sist på 1970-tallet ble «Smia» overtatt av Carl Jørgensen og fungerer i dag som fritidsbolig for hans datter med familie.

«Seilmakerloftet» ble oppført rundt 1910, og her var det i utgangspunktet mekanisk verksted i første etasje, og, som navnet tilsier, seilmakerverksted i andre. Seilmakerloftet hadde inngang over utvendig bro, og det var ingen innvendig trapp i bygget før det i 1991 ble omgjort til bolig, og utleid.

«Navnebua» ble oppført rundt 1842, i Mathias Gundersens tid, og gikk opprinnelig under navnet «Snekkerbua», noe som gir en grei beskrivelse av byggets funksjon. Den ble primært brukt til dreiing og produksjon av innredningsdetaljer til skutene. I kjelleren ble det lagret eikematerialer, som skulle tørke sent for ikke å sprekke opp. I Jørgensen & Vik-perioden ble det solgt mye småbåter (prammer, sjekter og livbåter) bygget av småprodusenter i bygdene innover i landet, spesielt Kroken og Skiftenes. Disse ble i nødvendig grad beslått og ferdigstilt i «Navnebua» i tillegg til i «Storbua». I 1980 ble «Navnebua» omgjort til kontorer, primært tegnekontor, og fortsatte slik frem til 1991.

Eksakt når det skjedde vites ikke, men på et tidspunkt ble det på frontveggen montert navneskilt fra de fleste seilskutene som ble bygget i Hasseldalen, i hvert fall i Morten og Fredrik Smith Petersens tid. Navneskiltene henger der fortsatt, møysommelig vedlikeholdt, og er både en naturlig forklaring på byggets navn og en kilde til mange gode historier.

I 1987, året før fredningen var et faktum, fikk «Navnebua», til manges fortvilelse et påbygg i PVC og glass, en «vinterhave» som skulle fungere som utstilling for Fersina Nor AS, som produserte vinduer og dører i PVC. Ved overtagelsen i 1990 var Fersina Nor allerede historie, og påbygget ble revet.

Så, i 1991, ble den maritime gjenstandssamlingen som sjøfartshistorikeren Birger Dannevig hadde samlet gjennom et langt liv, overtatt og flyttet til Hasseldalen. «Navnebua» ble omgjort til privat museum, og samlingen fikk et hensiktsmessig hjem for fremtiden. Samlingen har vokst noe videre siden 1991, og per 2022 omfatter den snaut 1100 maritime gjenstander, i altoverskyggende grad av lokal opprinnelse eller, i det minste, tilknytning. Samlingen har siden 2020 vært tilgjengelig for omvisninger, spesielt sommerstid. De to første

Benn Mindrebø og Birger Dannevig monterer i «Navnebua» i 1991 (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

årene har vært preget av pandemien og tilhørende restriksjoner, men det er å håpe at flere skal få oppleve denne spennende historien fra virkeligheten i tiden som kommer.

Det gamle gule «**Kontoret**» skal være reist rundt 1800, og var det eneste huset som sto på eiendommen da Mathias Gundersen overtok i 1841. Det er bygget som bolighus, og man vet i hvert fall at den legendariske skipsbyggmesteren Ole Just både bodde i huset og hadde kontor her. Det var i stuen til Ole Just at Morten Smith Petersen døde 14. januar 1872.

Etter at Jørgensen & Vik overtok, bodde Johan J. Vik med familien en tid i huset, før Gunnerius og Marthe Terjesen flyttet inn med familien sin. Den siste som bodde i huset var deres datter, pedellen Inger Terjesen (som har gitt navn til «Ingerdammen»). «Kontoret» var da også tatt i bruk til kontorer. Jørgensen & Vik hadde det første kontoret (mot Vikkilen), Jørgensens rederi det neste, og Inger hadde stue og systue innerst mot heia. På det lave loftet hadde hun soverom. Etter hvert hadde Jørgensen & Vik kontorer i hele første etasje.

Fra hovedrommet i «Navnebua» i 2022 (Foto: Levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

Fra modellbyggerverkstedet

Et glimt inn i «redersalongen»

Båtsamlingen sett fra sjøsiden (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

I tiden etter 1990 har «Kontoret» hatt en variert tilværelse. Det har i noen år, fra 1992, huset sjøfartsavdelingen til Grimstad Bys Museer, med sin kjente museumsvakt og byvandrer, Mons Klingenberg Fuhr. Etter at museet flyttet ut, har det vært kunstatelier og -galleri her, og i 2020 ble dette så erstattet av modellskipsbyggerklubben som fortsatt holder til der. Så det bygges fortsatt skuter i Hasseldalen.

Siste tilskudd til husets innhold er at i skrivende stund er monteringen av den gamle kapteinssalongen fra DS SKANDERBORG i ferd med å bli ferdig i det ytterste rommet mot dammen. SKANDERBORG ble bygget i Helsingør i 1897 for dampskibsselskabet Dannebrog og hugget på Odden i Grimstad i 1959.

«Ingerdammen» ble bygget i jernskipsbyggeriets tid som vannreservoar for dampdriften ved verftet. Vannet fra dammen ble senere benyttet til kokerennene når man skulle bøye bordene i forbindelse med båtbyggingen. Og, sist men ikke minst, ble vannet i lang tid benyttet som drikkevann. «Ingerdammen» ligger der fortsatt, men brukes ikke lenger til annet enn rekreasjon for folk, fugler og dyr. I hagen mellom «Kontoret» og «Ingerdammen» står bysten av Hasseldalens eier i tiden 1848-1872, Morten Smith-Petersen. Han var en av de to stifterne av Det norske Veritas i 1864, og den er en gave fra DNV-GL fra 1992, året som markerte 150-årsjubileet for oppstarten av den maritime virksomheten i Hasseldalen.

«Storbua» ble reist rundt 1915 i den hensikt å bygge 12-metere, og derfor er konstruksjonen av bygget også ganske spesiell. Dørken i første etasje er ikke i vater, men følger hellingen på grunnen ut mot Vikkilen. Under dørken, i den mest sjønære delen, ligger en slipp. Av hensyn til byggehøyden kan halvparten av gulvbredden i andre etasje over slippen fjernes, og i tillegg kan portene i sjøenden åpnes i to etasjers høyde slik at relativt store skrog kunne ferdigbygges inne, og sjøsettes uten problemer. Dessverre ble ikke 12-meterne noen stor salgssuksess, og man kjenner bare til at det ble bygget to stykker.

Etter hvert ble det stadig mindre båtproduksjon i «Storbua». En periode etter man begynte med livbåter i polyester lå støperiet her, men det viste seg lite hensiktsmessig, og med tiden ble dette bygget stort sett brukt som lager.

Etter at Bergshav overtok eiendommen i 1990, har «Storbua» igjen kommet mer til heder og verdighet, spesielt første etasje. I de to tredjedelene av denne etasjen som ligger nærmest Vikkilen, er den historiske båtsam-

lingen blitt plassert. Her befinner det seg først og fremst mindre trebåter i alder fra drøyt 100 år og nedover, de fleste med lokal tilknytning, men også en og annen «fremmed fugl». Minst fire av de i alt noenogtyve båtene i samlingen er produsert hos Jørgensen & Vik.

I øvre del av første etasje befinner det seg et komplett lokalt båtbyggeri, opprinnelig tilhørende Torleif Wrålsen (1937 – 2010) på Håbbestad. Da Torleif gikk bort, ble alt inventar flyttet til Hasseldalen og montert her. Alt verktøy fungerer fortsatt, med unntak av dampkjelen og kokerenna. I tillegg befinner det seg to båtprosjekter i lokalet, ei eldre sjekte under reparasjon som Torleif aldri ble ferdig med, og en ny, nesten ferdigbygget pram som Gunnar Tørvolt er mester for. Begge samlingene i Storbuas første etasje er også tilgjengelige for publikum.

«Industrihallen», som har en grunnflate på rundt 800 m², ble bygget i 1979, og var naturlig nok designet for bygging og innredning av livbåter i glassfiberarmert polyester. Dette fortsatte til flyttingen i 1990. Deretter begynte en større ombygging til kontorbygg, og den første store leietakeren var rederiet United European Car Carriers (UECC). Da UECC flyttet sitt hovedkontor til Oslo i 2008, og store kontorarealer ble frigjort, ble mindre deler av bygget leid ut til forskjellige leietagere.

Fra båtbyggeriet etter Torleif Wrålsen (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

Siden 2015 har «Sjøfartsmuseet i Aust-Agder» disponert byggets første etasje, og er tilgjengelig for publikum i sommersesongen.

«Blikkenslagerbua», i hvert fall selve tømmerkjernen, er nok utvilsomt det eldste bygget i Hasseldalen, det har bare ikke alltid befunnet seg her. Selve opprinnelsen er usikker, men vår tidligere fylkeskonservator mente at bygget opprinnelig hadde tilhørt eiendommen ved «Lauras hus» i Bryggegaten, og at det godt kunne ha blitt bygget på 1600-tallet. Dets tilværelse i Hasseldalen

«Blikkenslagerbua» under gjenreisingen (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

startet på Østerbrygga, helt borte mot Sand Mølle, der det først ble brukt som seilmakerloft for skipsverftet. Navnet «Blikkenslagerbua» oppsto i båtbyggertiden, og her i første etasje jobbet opptil seks mann med produksjon av flytetanker og annet metalltilbehør til livbåtene. «Blikkenslagerbua» ble revet i 1986, men heldigvis ble tømmeret tatt vare på og lagret på Skiftenes med tanke på mulig fremtidig bruk.

I 1996 ble tømmeret hentet til Hasseldalen igjen, og «Blikkenslagerbua» ble gjenreist i sjøkanten mellom «Smia» og «Storbua». Bygget ble etter hvert omgjort til bolig, og siden 2002 har dagens eiere av Hasseldalen, Atle og Trine Bergshaven, bodd i «Blikkenslagerbua».

«Blikkenslagerbua» er bygget oppå en gammel varpe-/fortøyningspåle (Foto levert og bearbeidet av Frode Eldegard Mindrebø)

Fremtiden

Enhver som har besøkt Hasseldalen, om enn bare ved å rusle gjennom området på veien, har nok fornemmet det vel vedlikeholdte historiske miljøet. Hasseldalen er ett av svært få fortsatt eksisterende verftsmiljøer i landet, og det eneste i Grimstad fra treseilskipenes storhetstid rundt og like etter midten av 1800-tallet.

For å sikre området for fremtiden, ble Bergshavs Maritime Stiftelse etablert 21. desember 2021. Den selveiende stiftelsens virksomhet er i stiftelsespapirene beskrevet som følger: *«Stiftelsen er en ideell stiftelse, og dens primære formål er å eie, forvalte og utvikle den fredede historiske bygningsmasse, samlinger og eiendom i Hasseldalen i Grimstad, samt formidle og gjøre tilgjengelig eiendommens maritime historie. Stiftelsen kan i tillegg støtte annen beslektet kulturvirksomhet i Agder.»*

Hasseldalen har vel aldri i manns minne (i hvert fall ikke i forfatterens) fremstått som så velstelt og godt vedlikeholdt som det gjør i dag, og med denne organiseringen av områdets fremtid, må man kunne tro at vi kan gå den lyst i møte.

Kilder

I tillegg til egne minner og erfaringer fra Hasseldalen gjennom mange år, har forfatteren i hovedsak benytter følgende kilder:

Skriftlige

- Dannevig, Birger: *Hasseldalen 1842 * 1992* (Naper, 1991)
- Bugge, Berit: *Diverse notater fra samtaler med tidligere eiere/ansatte i Hasseldalen*
- Dokumenter og bilder fra Rederiet Bergshavs arkiver

Muntlige

- Eksisterende eiere, beboere og ansatte av og i Hasseldalen (ingen nevnt, ingen glemt, og takk, uansett, for hjelpen!).

Alle illustrasjoner der ikke annet er oppgitt i teksten, er laget av Frode Eldegard Mindrebø.

FEM/11.09.2022

SKIPPERFRUER TIL SJØS

Av Johan Anton Wikander

Dette er den andre del av Johan Anton Wikanders artikler om «Skipperfruer til sjøs». Den første sto i vårt årsskrift for 2021. Begge artikler kan leses uavhengig av hverandre. (Red. anm.)

Vi begynte vår reise i tiden omkring 1870, presentert i forrige utgave av Byselskapets medlemsskrift. Vi ble kjent med skipperfruer som hadde blitt med sine menn til sjøs. Vi gikk frem til 1915 da styrmannen i Syd-Atlanteren måtte være «jordmor» for skipperens frue. Hun fødte en sønn. Vi vil nå gå frem til tiden omkring 1920 da seilskutetiden definitivt var slutt. Vi starter med å presentere våre to hovedpersoner. De er begge mine besteforeldre:

Skipperen og hans hustru

JOHAN WEIDMANN BIE (1881 – 1963) var født og oppvokst i Grimstad. Vi starter med å slå fast at vi kjenner hans foreldre, se bilde nr. 9 i første del av artikkelen. I mars 1896 da han var 15 år gammel, mønstret han på skonnertskip *Huseland* av Grimstad. Han seilte et par år på skuter som hørte hjemme i Grimstad, men i mars 1899 mønstret han av i *Le Havre* i Frankrike. Han tok da hyre på *Iron Queen* av *Dover*, England. Vi skjønner at skuta hadde sitt navn etter dronning Victoria. *Iron Queen* gikk i kystfart på *Den engelske Kanal*, og han besøkte da flere ganger sin bestefar og hans familie som bodde i *Dover*.[1]

Hyren på britiske skuter var bedre enn på de norske, og han satset nå på de britiske. Først med firemastet fullrigger *Wendur*, og så med *Pass of Brender.* Her var forholdene ombord meget dårlige, og i *Australia* rømte han sammen med noen andre matroser. De måtte søke bort fra kysten, og de bodde en tid sammen med de innfødte! Da jeg var liten gutt, fire – fem år gammel, var det svært så spennende når min bestefar fortalte at han hadde rømt og bodd sammen med innfødte. Da jeg ble noe større og skjønte litt mer, ville han ikke snakke ett ord om dette. Han ville ikke at det skulle hefte noe negativt ved vår familie!

Han tok så hyre på en liten skute, *Empreza* av *Auckland*, New Zealand. Denne skuta gikk i kystfart på *Australia*, *Tasmania* og *New Zealand* (Bilde 1). Forholdene ombord var meget gode og maten var svært så god, men dette skulle ikke vare evig! *Empreza* forliste i 1902 på kysten av New Zealand. Det var heldigvis ingen som omkom.

Johan Weidmann Bie kom til at det nå var best å sette kursen hjem mot Norge. Det falt seg da slik at han ble styrmann på *Two Brothers* av Grimstad der hans far var skipper. *Two Brothers* seilte på denne tiden i farvannet ved *Australia* og *New Zealand*. Han kom hjem omkring årsskiftet 1902 - 1903 og måtte stå «skolerett» for mønstringssjefen i Grimstad. Han hadde mistet sin sjøfartsbok!

Fig. 1. Mannskapet ombord på «Empreza» av Auckland, New Zealand, 1902. Skipperen var svensk og het Steinbeck. Han hadde med hustru og datter ombord, datteren har en katt med seg. Johan Weidmann Bie sitter til venstre i første rekke, bak livbøyen. Bak ham sitter en som het William Wilkins Wood. De to møttes igjen helt tilfeldig på gata i New York tidlig i 1920-årene. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

Dette var en alvorlig sak. Han greide å forklare at han absolutt ikke var skyld i forliset på kysten av New Zealand. Han fikk da ny sjøfartsbok, og han slapp å betale noen mulkt for at han hadde mistet sjøfartsboken sin! Han gikk i 1903 på Grimstad sjømannsskole der en bror til hans bestefar var bestyrer og navigasjonslærer, Mathias Holst Bie (1830 – 1910). Han gjorde militærtjeneste ombord i *Kong Sverre* i Horten sommeren 1903. Han mønstret etter dette ut bare på norske skuter.

Johan Weidmann Bie giftet seg i 1910 med ANTHONETTE ABELSEN (1885 – 1976). Hun hørte til familier som hadde «innvandret» til Grimstad i tiden omkring 1860. Det var da meget stor aktivitet i Grimstad-distriktet med skipsfart og skipsbygging. Hennes far og familie, skomakermester Tønnes Abelsen og hustru, kom fra Egersund. Hennes mor og stefaren hennes, smeden Lars Kjølsen, kom fra Lillesand.

Hennes far, Adolf Abelsen (1855 – 1902), var sjømann og han ble etterhvert styrmann. Han skadet seg imidlertid ombord, og han måtte etter det ta hyre som stuert. Han omkom på sjøen i 1902.[2]

Anthonette Abelsen gikk på Grimstad folkeskole, og hun var beste elev da hun gikk ut i 1899. Hun fikk en gedigen Bibel med messingspenner. Det var en gave fra kirkesanger Anders Isachsens legat. Hun var sosialt engasjert og ble et ivrig medlem av Redningsselskapet; både hennes far og morfar hadde omkommet på sjøen.

Vi skal møte henne detaljert i de neste kapitler. Vi går derfor nå litt frem i tid, til 1930-årene. Hun var da medlem i Grimstad bystyre for partiet Høyre. Hun ble kalt «Leksikonet», det var for alt det hun husket fra tidligere møter og debatter. Det var «Skredderen», skreddermester Alfred Andersson (1885 – 1966), som ga henne navnet «Leksikonet». Han var en engasjert politiker i Grimstad. Han «æret» mange i byen med slike tilnavn, og de kunne ofte føle seg som ofre for hans skarpe tunge! «Skredderen» og «Leksikonet» var like gamle, og de hadde kjent hverandre fra barnsben av.[3]

Det kommunale verv hun prioriterte, var å være medlem av Fattigkommisjonen. Vel, i våre dager sier vi helst Sosialstyret. Dette verv hadde hun i en årrekke, og i et nært samarbeide med fattigforstander Peter Svendsen (1900 – 1978)

som leder. Han var også en meget ivrig lokalhistoriker. Jeg og min familie flyttet til Grimstad sist i 1949, fra Arendal og Langsæodden. Fattigforstanderen kom tidlig i 1950-årene ofte opp til min mormor med forskjellige sakspapirer. Jeg fikk ham da til å fortelle om Grimstads historie, og det ble selvsagt supplert med opplysninger som min mormor kom med.

Det var i april – mai 1950. Fattigforstanderen sto foran den store kaminen i dagligstuen til mine besteforeldre. Han fortalte hvor viktig kirkebøkene var for lokalhistorikere. Han viste med hendene sine hvor liten og uanselig den eldste kirkeboken for Fjære og Grimstad var. Han fortalte hvor slurvete den var skrevet. Dette gjorde et meget sterkt inntrykk på meg. Fattigforstanderen ble min første læremester i lokalhistorie!

Fullriggeren «Hero» av Grimstad forliser i Atlanteren 1917

Johan Weidmann Bie er skipper på *Hero*, reder er Albert Andersen i Grimstad. Vi er allerede kjent med ham som reder av *Ravenscourt*. Fullriggeren *Hero* ligger ut på høsten 1916 i *Gulfport*, staten Mississippi, USA. *Hero* blir fullastet med linfrø og skal seile til *Rotterdam*. Det er krig i Europa, og dette er en av de mest verdifulle laster som så langt hadde gått ut fra *Gulfport*.

Hero kom til *Rotterdam* og skal seile videre til *New York* i ballast for neste inntektsbringende oppdrag. Det blir tatt ombord 800 tonn ballast, sand og grus. Det var nødvendig med mye ballast for en så stor skute.[4]

Det ble ved juletider 1916 avtalt at skipperfruen skulle komme til *Rotterdam*. Hun skulle ha med seg sin fem år gamle sønn Leif, og de skulle bli med over til Amerika. Det ble ordnet med pass i Grimstad, det ble pakket og det ble ordnet med billetter. Edvard Foss i Grimstad skulle mønstre på *Hero* som annenstyrmann, og de tre skulle reise sammen til Rotterdam.[5]

Skipperen hadde god kontakt med en skipshandler i Rotterdam, og skipshandleren var noe bekymret for de meget dårlige værforholdene i *Atlanteren* akkurat nå omkring årsskiftet 1916/1917. Han hadde god kontakt med sjøfolk som kom inn etter endt seilas. Skipperen grublet på dette, kanskje var det best at skipperfruen og den lille sønnen holdt seg hjemme i Grimstad?

Skipperen bestemte seg, og han sendte et telegram hjem: YOU CAN NOT COME STOP THE NORTH ATLANTIC IS TOO BAD. Tele-

Fig. 2. Fullrigger «Hero» av Grimstad. Vi ser helt til høyre klyverbommen som stikker ut. Den er festet oppå baugsprydet. Det var herfra mannskap og skipper hoppet i sjøen 23. januar 1917 for å bli fisket opp av den russiske livbåten og bli reddet. Postkort tatt i fremmed havn, fotograf ukjent. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

grafbudet i Grimstad kom opp på Fladen med telegrammet. Skipperfruen ble da så sinna at hun stampet i gulvet! Hun hadde virkelig gledet seg til denne turen med *Hero* sammen med sin mann!

Hero forlot Rotterdam 10. januar 1917. Det var krig, og *Hero* ble buksert med den hollandske slepebåten *Limburg* til *Isle of Wight.* De kom hit tidlig om morgenen den15. januar. Det ble satt seil, og reisen fortsatte i stiv kuling, storm og et sterkt opprørt hav.

Alt gikk bra til om morgenen den 22. januar. *Hero* var da midt ute i *Atlanteren,* 47 ½ grader nordlig bredde og nord for *Azorene*. Det var meget sterk vind fra syd og grov sjø og et «stadig faldende Barometer». Alle mann ble kaldt på dekk og opp i riggen for å berge seil. Vinden øket og det var et voldsomt opprørt hav. Mannskapet regnet med at vinden ville komme opp i orkan. Skipperen hadde sin fødselsdag, 36-års dagen, men barometeret fortalte at det neppe ble anledning til noe stort kalas ombord!

Orkanen kom som sluppet ut av en sekk et par timer etter middag! Dette skjedde så plutselig at mannskapet ikke rakk å legge *Hero* opp mot vinden. Skuta krenget kraftig over til styrbord, og man fryktet at hele skipet kunne kantre! Mannskapet måtte hurtigst mulig få løsnet skjøtene slik at seila kunne blåse i filler. Hadde de ikke fått gjort det, ville hele skuta ha kantret.

Skipperen kalte mannskapet sammen på akterdekket til skipsråd. Alle var enige i at riggen måtte kappes for om mulig å redde skip og mannskap. Det oppsto store skader på skipet, på livbåter og på dekket da riggen dels knakk i orkanen og dels gikk overbord.

Mannskapet gikk ut på kvelden ned i lasterommene for å se i hvilken forfatning ballasten var. De planker som var montert for å holde ballasten på plass, var delvis knekt i de voldsomme bevegelser *Hero* hadde hatt. Ballasten hadde forskjøvet seg sterkt over til styrbord side.

Mannskapet arbeidet hele natten med å rydde dekket for stenger og rær. Dels hang de fast i tauverket ombord, og mannskapet hørte kraftige slag når rær ble tatt av bølgene og slo mot skipssiden. Ut på morgenkvisten den 23. januar hadde man greid å få alle rær og rigg klar av skipet. Mannskapet fortsatte med å trimme ballasten. Dette var imidlertid til liten hjelp da vannet steg nede under dekk. *Hero* krenget mer og mer til styrbord!

«Kl. 7 ½ formiddag 23de fik man en Dampbaad i sigte», leser vi i skipsjournalen. Skipperen kalte på nytt mannskapet sammen til skipsråd på akterdekket. Alle var enige om at man måtte heise nødsignaler for å få assistanse fra dampbåten. Dampbåten oppfattet dette og endret kurs mot *Hero*. Dampbåten signaliserte

Fig. 3. Mannskapsbilde der vi ser Edvard Foss til høyre for skipperen, mannen med knallhatt og en gås i fanget. Mannskapsbildet er etter all sannsynlighet fra bark «Fortuna» av Lillesand. Edvard Foss mønstret på som stuert i 1908 men er her styrmann. Han seilte med «Fortuna» helt til 1911. Vi merker oss at skipperfruen ikke er med. Postkort, sendt hjem til familien i Grimstad, stemplet Hull 4. desember 1909. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

Fig. 4. Fullrigger «Skaregrøm» av Grimstad etter en orkan i Atlanteren desember 1926. «Skaregrøm» var da i det samme farvann der «Hero» forliste i 1917. Dette bilde, tatt fra et italiensk passasjerskip, ble internasjonalt kjent. Vår kopi har tilhørt skipper på «Hero», Johan Weidmann Bie. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

Fig. 5. Seilskutene på denne tiden var store. De måtte taues inn og ut av havn og delvis over åpent hav på grunn av faren for miner. Reklamekort utgitt ca. 1915 av THE ROBINSON TUG Co. Ltd., Middlesborough, England. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

Fig. 6. Den svarte, selskapssyke og søte grisen er 1920 kommet trygt frem fra Halmstad til Barbados. Skipperfruen sendte bildet hjem til sin datter Alfhild. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

Fig. 7. Arbeide på stordekket ombord på «Amasis» 1920. Et hyggelig lite minne som skipperfruen kunne ta med hjem til Norge fra Barbados. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

tilbake at man kunne forsøke å redde mannskapet, men det var umulig å redde *Hero*.

Vannet steg og steg under dekk ombord i *Hero*, og skipet krenget mer og mer. Det var klart for alle at *Hero* snart ville kantre og gå under. Hele mannskapet var enige om at man måtte ta imot hjelp fra dampbåten og forlate *Hero* «for paa denne maade at redde livet».

Russeren «Condor» blir redningen 23. januar 1917

Dampbåten signaliserte at man ville vente en stund for å se om været roet seg noe. Det ville være livsfarlig å forsøke å sette en båt på vannet så opprørt som havet var. Man ventet en time, og *Hero* krenget mer og mer.

Ombord på *Hero*, på styrbord side, var det en livbåt som var noe skadet. Den greide man å få satt på vannet. Styrmann Edvard Foss og ni av mannskapet kom seg opp i livbåten, og de greide å komme bort til dampskipet. De ble halt ombord, de var reddet!

Livbåten fra *Hero* fikk store skader da riggen gikk overbord. Den var ikke i god nok stand til å redde de ni andre som fortsatt var igjen på *Hero*. Dampskipet gikk derfor så nær opp til *Hero* som det var forsvarlig. En livbåt ble satt på vannet og bemannet med fire russiske sjømenn som meldte seg frivillig.

Styrmann Edvard Foss gikk opp i livbåten sammen med dem.

Sjøfolkene som var igjen på *Hero,* måtte komme helt forut på havaristen for å ha noen mulighet til å bli reddet. Det greide de selv om bølgene skylte over dekket på *Hero*. De kom seg én og én helt ytterst på klyverbommen; de holdt seg fast i det tauverket som normalt ble brukt for å feste og håndtere klyverseglene. De hoppet ut i det opprørte havet fra klyverbommen i tur og orden, og de ble fisket opp i livbåten der Edvard Foss var styrmann. De ble reddet, (Bilde 2). De kunne ikke hoppe i sjøen fra selve skuta, da ville bølgene slå dem fordervet mot skipssiden og det ødelagte rekkverk og reling.

Skipperen, Johan Weidmann Bie, var den siste som kom seg ut på klyverbommen for å hoppe i sjøen. Mannskapet først, skipperen til sist; det er en uskreven lov på havet i slike dramatiske situasjoner. Det siste skipperen gjorde ombord, var å skyte skipshunden med revolveren sin! Han kunne ikke redde både seg selv og skipshunden. Alle skippere på denne tiden hadde revolver, det kunne bli mytteri og skipperen måtte ha mulighet for å kunne bevæpne seg.[6]

Klokken ble 11 om formiddagen den 23. januar 1917. Hele mannskapet på 19 mann fra *Hero* var nå ombord i dampbåten. De var alle reddet! «De følgende dage blaaste det fremdeles orkanagtige Storme, med et voldsomt opprørt hav, saa det viste sig at det var paa høi tid at mandskabet forlot Vraget». Dette var de siste setninger som ble ført inn i skipsjournalen til *Hero*. Skipsjournal og skipspapirer var det eneste av jordisk gods som ble berget ved forliset.

Dampbåten var russisk og het *Condor*. Den var på reise til *New York*, og gikk nå inn til *Azorene,* til havnebyen *Ponto Delgada*, den 27. januar. Det var fire dager etter forliset. Her ble mannskapet fra *Hero* satt i land. Vår visekonsul på *Azorene* tok seg av dem. Han orienterte telegrafisk sin sjef ved ambassaden i *Lisboa.* Handelsdepartementet i Oslo ble orientert telegrafisk, og vi leser: «Russian steamer *Condor* landed yesterday *Ponto Delgada* 19 men crew Norwegian ship *Hero* capsized all saved».[7]

Fig. 8. Skipper og frue på akterdekket ombord på «Amasis» 1920. Vi ser Anthonette og Johan Weidmann Bie. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

Det var en redningsdåd av dimensjoner som var utført. Dette måtte belønnes. Statsrådet med kong Haakon VII som leder, behandlet saken 21. september 1917. Den russiske kapteinen, J. Busch fra *Arkhangelsk*, skulle få en sølvgjenstand med inskripsjon for sin innsats. De fire russere som hadde meldt seg frivillig til innsats i det opprørte havnet, skulle få medalje for edel dåd. Det var to styrmenn, en matros og en båtsmann; sikkert de dyktigste og mest erfarne ombord på *Condor*. Hva med vår egen styrmann, Edvard Foss? Han fikk selvsagt også medalje for edel dåd, (Bilde 3).[8]

Vi går frem i tid til året 1926, til midt i desember. Da var det igjen orkan i det samme farvann i *Atlanteren*. Fullriggeren *Skaregrøm* av

Fig. 9. En liten innfødt gutt på Barbados møter 1920 to skipperfruer. Vi ser Anthonette Weidmann Bie til høyre, og en amerikansk skipperfrue til venstre. Hun var gift med en svensk skipper. Han var amatørfotograf, og han tok dette bilde. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

Grimstad ble offer for orkanen. *Skaregrøm* var fullastet med trelast fra Skandinavia, bestemt til *Australia*, og ble ikke så hardt skadet som *Hero* ble. *Skaregrøm* greide å få opp en nødrigg og komme seg til havn i *Ponto Delgada*.[9]

Et stort italiensk passasjerskip passerte, og det ble tatt et foto av *Skaregrøm* som var sterkt ramponert etter orkanens herjinger. Dette foto ble internasjonalt kjent. Johan Weidmann Bie bestilte en kopi. Det har selvsagt engelsk tekst: SAILING VESSEL «SKAREGRØM». Han hadde ikke noe foto av *Hero* i den samme situasjon. Nå fikk han et foto av *Skaregrøm.* I hans tanker var det fullriggeren *Hero* han så bilde av, ikke *Skaregrøm,* (Bilde 4).

Skipperens frue og deres lille sønn Leif, skulle ha vært med *Hero* på denne reisen. Det ble det ikke noe av. Skipperfruen fikk et telegram: YOU CAN NOT COME STOP THE NORTH ATLANTIC IS TOO BAD, og hun måtte holde seg hjemme i Grimstad. Hun ble da rasende og stampet i gulvet! Når hun mange år senere fortalte om dette, var tonen blitt en helt annen. Hennes mann, skipperen, var en meget dyktig sjømann. Han kunne vurdere forholdene, og han kunne ta de riktige avgjørelser!

Edvard Foss tenkte ofte på sine eldre dager på det dramatiske døgn i Atlanteren i 1917. Orkanen var den direkte fare, men han mintes også de andre farer som truet. Det var krig, og «det vrimlet av tyske ubåter»!

Anthonette Weidmann Bie - reisen til Halmstad 1919

Hennes mann var nå skipper på bark *Amasis* av Sandefjord. Han kom 10. eller 11. oktober 1919 til *Halmstad* på vestkysten av Sverige, like nord for halvøya *Kullen*. Han sendte telegram hjem til Grimstad, og hans hustru fikk det travelt.

Hun fikk fine klær på Alfhild og Leif, syv og åtte år gamle. De gikk til fotograf Martha

Myhrslo og tok passbilde, og så bar det rett ned til Grimstad politikammer for å få utstedt pass. Det ble pakket og reisen ble planlagt. Den 14. oktober var de kommet til Sverige og fikk høytidelig stempel i passet, i Mon ved Kornsjø. De tok da tydeligvis tog på Østfoldbanen og videre inn i Sverige på Dalslandsbanen.[10]

Amasis kom fra *Australia* fullastet med hvete og ble liggende noen tid i Halmstad. Alfhild fikk en venninne der og de lekte svært så godt sammen. *Amasis* hadde «husdyr» ombord, en helt svart liten gris fra Australia. Den var så søt og den var så selskapssyk. Alfhild ble så glad i denne lille grisen.

Reisen gikk videre til Sandefjord der *Amasis* skulle i dokk for reparasjon. Krigen var nylig slutt, men det var utrygt for miner. Det sikreste var å få en taubåt og bli slept til Sandefjord. Men det var ikke trygt selv med en taubåt. Før avreise fra *Halmstad*, ble det holdt øvelse med å sette livbåtene på vannet. Alle ombord måtte legge seg for natten med klærne på i tilfelle uhellet skulle være ute. Skipperfruen fikk ikke sove i det hele tatt, men slepet gikk greit. *Amasis* kom vel i havn i Sandefjord. Skipperfruen var da virkelig lettet, (Bilde 5).

Hun fikk noe senere høre at en svensk skute hadde gått ut i fra *Halmstad* omtrent samtidig med *Amasis*. Skuta hadde gått på en mine, og alle var omkommet.

Anthonette Weidmann Bie - reisen til Barbados 1920.

Neste reise gikk til *Barbados*, helt sydligst i *Vestindien*. Lina Abelsen (1849 – 1936) skulle ta seg av deres små barn, Alfhild og Leif, hjemme i Grimstad. *Amasis* skulle gå i ballast, og forlot Sandefjord tidlig i februar med taubåt. Utenfor Kristiansand ble andrestyrmann syk, og *Amasis* måtte gå inn hit for å få ombord en ny mann. De fikk da høre at fullriggeren *Songvig* hadde gått på en mine i Norskehavet. Alle hadde omkommet, men en del vrakgods hadde drevet i land på kysten av Helgeland.

Jakob C. Bie (1854 – 1920) var førstestyrmann på *Songvig* og en bror av skipperfruens svigerfar. Han hadde i en årrekke seilt som skipper på et engelsk dampskip som het *Westonby*. Han hadde gått over til damp. Det var ikke helt blitt akseptert i Grimstad-familien «De røde Bier»! Nå var han blitt et offer for krigen som i stor grad gikk ut over våre sjøfolk. «Det gav likesom et sjokk i meg, kan du vite», skrev Anthonette Weidmann Bie i sine erindringer. Hun skulle nå sydover gjennom det samme farlige farvann, nesten helt til *Ekvator*. Vel, i Grimstad på denne tiden snakket vi helst bare om «*Linjen*».

Amasis fortsatte med taubåt helt til *Utsira*. Her ble seil satt, og skuta fortsatte reisen for egen «maskin». Det var et forferdelig vær i Nordsjøen vinterstid 1920. *Amasis* ble helt overiset, og styrmannen falt og brakk beinet. Skipperen «var ikke af klærne på en måned». *Amasis* forsøkte først å komme gjennom *Den engelske Kanal,* men måtte gi opp. Kursen ble lagt om, og *Amasis* kom seg videre nord om *Skottland*. Hvordan opplevet skipperfruen seilasen? Vi lar henne selv fortelle:

«Jeg lå til sengs en måned. Tømmermannen måtte arbeide en sengehest til meg, så jeg ikke skulle fall ut af sengen. De hadde ikke fått surret parafintønnene ordentlig før uværet var over oss, så de ble slått i stykker. Vi gikk mest uten lanterner over *Atlanteren,* for det lille parafin der var på tankene, måtte vi spare til vi skulle til lands i *Barbados*».

«Jeg måtte ligge i mørke, måtte bare bruke stearinlys når vi skulle spise. En dag kom far ned og sa at tømmermannen hadde mistet sitt gebiss når han skulle spytte ut en skrå. Endelig kom vi da i *Passaten* og jeg kunne forsøke å stå på mine ben. Jeg kunne ikke rette ryggen, jeg måtte jo ligge med ryggen mot veggen og bena mot sengehesten for ikke å falle ut av sengen. Jeg tenkte og undret på, om jeg noen gang ble rett i ryggen»!

«Jeg hadde jo langt og tykt hår den gang og hadde ikke kunnet få greid meg på lenge. Jeg vet ikke hvor mange pund potetmel jeg brukte

Fig. 11. En skute har i 1920 gått helt inn på stranda på Barbados for å losse. Vi ser i forgrunnen stammen til en palme. Sjørøveren Samuel Lord hengte lanterner opp i slike palmer for å lokke fremmede skuter til å seile på grunn. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

for å få flokene ut! Endelig, etter 63 dager var vi utenfor *Barbados*. Jeg synes ennå jeg kan høre de grove stemmene på negerlosene som kom ombord. Det var om kvelden vi kom mot land, det var begmørkt, kunne skimte lysene inne på land».

Vel inne i havn traff skipperfruen kjente fra Grimstad. Verden er ikke alltid så stor når det kommer til stykket! Bark *Anakonda* lå her. Reder var O. R. Føreid i Grimstad og skipper var John Jørgensen som bodde i Holviga, like vest av Grimstad. Han hadde sin hustru Gunda med ombord.[11]

De to skipperfruer likte godt å gå i butikker, og de greide å gjøre seg rimelig godt forståelig. «En gang kjøpte vi alle de muskattnødder de hadde i en butikk. Betjeningen så på oss, de trodde vi var gale og at vi ikke visste hva vi

Fig. 12. Skipper Thorvald Th. Torjusen og frue Selma fra Lillesand ombord på «Fjong», Barbados 1920. Deres datter Arnhild var med på turen. Hun er her knappe tre år gammel.
(Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

kjøpte», leser vi i Anthonettes erindringer. Hun tenkte på sin husholdning hjemme i Grimstad, disse nøttene brukte hun når hun laget fiskemat. «De kan jo ligge i en årrekke, og de er like gode», forteller hun. «Jeg husker jeg sa til fru Jørgensen, nu har vi visst muskattnødder for vår levetid, men det holdt ikke. Jeg har kjøpt mange siden den tid».

Fotografer hadde et godt marked i havnene. De kom ombord og tilbød sine tjenester: Ville noen av sjøfolkene ha et mannskapsbilde, eller kanskje et bilde av skuta som lå godt og trygt fortøyd ved kai? Fotografene kunne ta bilder, og de var raske med fremkalling, kopiering og å få levert det ferdige produkt!

Fotografen kom ombord i *Amasis*. Alfhild hjemme i Grimstad måtte få et bilde av den søte og selskapssyke svarte grisen som var «husdyr» ombord, og som hun var blitt så glad i da hun var på besøk i *Halmstad*. Grisen ville ikke stå stille og la seg fotografere. Seilmakeren Ole måtte holde den slik at fotografen kunne ta et godt bilde, (Bilde 6).

Et arbeidsbilde som fortalte litt om livet ombord, kunne det også være hyggelig å ha med hjem som et minne fra *Barbados*. Fotografen, han sto alltid til tjeneste, (Bilde 7). Skipperen og skipperfruen var hovedpersoner ombord på *Amasis*. De stilte opp på akterdekket, ved det store rattet, (Bilde 8).

En matros ombord var flink til å synge. Han hadde trekkspill, og på frivakter sang og spilte han for skipperfruen. De satt da på akterdekket, og han sang svenske viser. Han hadde vært forlovet med en svensk pike. Det ble slutt. Han sang derfor bare svenske viser som et minne om henne.

En svensk skipper kom inn i havnen med sin skute, *I. F. Chapman*. Han var gift med en amerikansk dame, og hun var også ute og seilte sammen med sin mann. Skipperen var amatørfotograf, og han tok flere bilder fra bilturer rundt om på *Barbados*. *Amasis* ble liggende ved *Barbados* i flere uker for å vente på ordre, og mine besteforeldre ble godt kjent med andre skippere og skipperfruer.

En tur gikk til det fasjonable Crane Hotel der de skulle spise middag. På veien opp til hotellet så de en liten innfødt, naken og meget mørk gutt løpe omkring. Bilen stoppet og de to skipperfruer gikk ut for å ta et bilde av den mørke gutten, (Bilde 9). De ga gutten penger så han fikk hele hånden full. Da ble han så glad! Skipperfruen kjøpte et postkort av hotellet som et lite minne. Hun skrev på baksiden: «Bare negre til at varte opp»; sånn var det ikke på Central Hotel og Møllers Hotel hjemme i Grimstad!

Anthonette likte godt å fortelle som sine reiser og sine opplevelser. En gang viste hun dette bildet til sitt oldebarn, Lene Wikander. Hun fortalte at dette er en helt ekte negergutt! Dette

Fig. 13. Badeliv sommeren 1920 ved havnebyen Newport News, Virginia. Vi ser Anthonette og Johan Weidmann Bie. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

gjorde virkelig inntrykk på en liten pike, å se bilde av en ekte negergutt.

Vi fortsetter vår tur rundt om på *Barbados*. De besøkte *Sam Lord's Castle*. Det var et sjørøverslott bygget i 1820-årene. Sjørøveren, Samuel Lord, hengte lanterner opp i palmer på kysten av Barbados. Fremmede skuter trodde det var lys fra fyrtårn. De endret kurs og endte sin seilas på rev like utenfor kysten av øya. Sjørøveren tjente en formue på denne virksomheten, og han bygget sitt fasjonable slott. Slottet var i 1920 et museum, (Bilde 10).

Det er mange grotter på Barbados; de er gravd ut av havet. En av disse grottene ble besøkt, og den svenske skipperen greide med tidsutløser å ta et bilde av våre fire «turister» inne i grotten. Det er lange strender på Barbados, og skuter gikk helt inn til stranden for å losse sitt gods. Dette gjorde inntrykk på våre to skippere som førte store fullriggere og barker, (Bilde 11).

Reisen videre til Newport News, Virginia, USA

Reisen videre gikk mot nordøst, til *Newport News*. Her skulle *Amasis* ta ombord kull og seile til Norge. Det var en fin tur. 17de mai ble feiret ombord, og en «gjest» viste seg ved skipssiden. Skipperen gikk ned til sin frue og sa: «Nå må du komme opp på dekk, vi har en hai i farvannet». Det så han på «losen», det vil si alle de små fiskene som alltid fulgte i kjølvannet av en stor hai.

Det var blikk stille. Skipperen gjorde klar et solid tau med en krok der et stykke flesk var festet til kroken. «Da jeg kom akterut til rekken, var det ingen hai å se. Jeg ble skuffet, men far sa: «Ser du ikke stimen med småfisk, det er losen for haien, så han kommer nok igjen, og ganske riktig. Haien kom svømmende helt stille og majestetisk».

Skipperen kastet ut kroken med flesket. Haien la seg med hodet på siden og glefset til. Skipperen rykket til, og der satt haien! Den pisket voldsomt med halen! Mannskapet fikk buksert haien midtskips ved siden av stordekket. De fikk på en eller annen måte en stropp rundt halen, og de fikk heist haien opp på dekket. De fikk drept haien. Blodet fløt ut over dekket. «Det var omtrent som når man slakter en okse», skrev skipperfruen i sine erindringer. Hun hadde i sin ungdom arbeidet flere år i

Fig. 14. Et lite stykke seilduk fra «Amasis». Skipperfruen tok dette hjem i 1920 som et lite minne fra Barbados. Seilduken havnet senere i samlingen til hennes barnebarn, Johan Anton Wikander. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

Fig. 15. Skipsreder Albert Andersen tjente en formue på fullriggeren «Hero» som forliste 1917. Han bygget da denne fasjonable villa i Grimstad, ved Arendalsveien, like innenfor bygrensen av 1878. Villaen sto ferdig i 1919 og er i dag best kjent som «Villa Ernst». Den er et verdig minne om seilskutetiden som tok slutt. Tegning: Pål von Krogh, Tingstveit, Arendal. (Foto: Bearbeidet av Knut Brautaset)

slakterforretning i Grimstad; slakting av okser, det var hun godt kjent med.

En svensk matros ombord var en liten skøyer. Han sa: «Vi må sprette opp buken og se hva vi finner inni. Kanskje finner vi tømmermannens gebiss?». Det var det gebisset tømmermannen hadde mistet under storm i Nordsjøen da han spyttet ut en skrå. Haien hadde sikkert vært der og tatt vare på gebisset for ham! Stuerten kuttet noen store sider av haien, og mannskapet fikk haistek til kveldsmat. «Jeg ba om å få en smak så jeg kan fortelle hjemme at jeg har spist hai», forteller skipperfruen. Kjøttet var hvitt og fint, men det var svært tørt.

Amasis kom til kai i *Newport News*. Det lå flere norske skuter der. Skipper John Jørgensen og frue med *Anakonda* av Grimstad, var kommet frem før *Amasis* og skulle også laste kull for Norge. De gikk til fotograf alle fire og fikk tatt et godt foto. Vel, de burde ha tatt dette foto ombord på en av seilskutene, på *Amasis* eller på *Anakonda*. Bakgrunnen ville da ha vært fra en seilskute. Det hadde passet mye bedre for vår artikkel som kommer på trykk nøyaktig 100 år senere![12]

Skipper Olsen fra Arendal lå der med sin skute, og han hadde også sin frue med på turen. Skipper Thorvald Th. Torjusen fra Lillesand førte fullriggeren *Fjong* av Kristiansand. Han hadde hustru og en liten datter med. De fikk tatt et fint bilde ombord, alle tre. Slik skulle det være når skipperfruer ble med til sjøs, (Bilde 12). Dette var ikke hennes første tur ute med sin mann. De hadde giftet seg i 1916 i havnebyen *Fleetwood,* ved Irskesjøen i grevskapet *Lancashire*.[13]

Da *Amasis* skulle laste kull, tok skipperen og fruen inn på hotell. Det ble så mye kullstøv ombord, og det var så varmt. Det var fint vær, og de var på turer. De var på turer sammen med andre skippere og skipperfruer. De badet mye, men det var en del skarpe skjell og stein på strendene. Seilmakeren laget da badesko av seilduk; de var svært så gode å bruke. Skipperfruen lærte å svømme, det hadde hun aldri fått lært seg hjemme i Grimstad, (Bilde 13).

Seilmakeren sydde også to hengekøyer til skipper og frue. De kunne da ligge ute på dekk under åpen himmel og sove; selvsagt dekket med et svært så finmasket myggnett. Det var helst på *Barbados* at hengekøyene ble brukt. De kom til heder og verdighet igjen i 1950-årene da vi gutter lå i telt på Ytre Malløya like utenfor Grimstad. Hengekøyene fra *Amasis* er meget solide, og de vil fortsatt holde i flere generasjoner!

Det skjedde fra tid til annen små uhell ombord. Vi lar skipperfruen fortelle: «Far hadde kjøpt seg en ekte Panamahatt. Den dagen vi gikk ut fra Newport News, gikk han ut på dekket med hatten på, men kom ned igjen *uten* hatt. Den var tatt av vinden! Jeg ble ergerlig for det var en fin hatt, men den så vi jo ikke mere til». Vi tilføyer at skipperfruen også kjøpte seg en hatt. Den hadde meget brede bremmer og var svært så god når det var sterk sol. Hun hadde den i mangfoldige år. Da jeg var liten gutt, fikk jeg ofte høre at den hadde hun kjøpt på *Barbados*!

Hun tok også med seg et annet minne hjem. Hun fikk seilmakeren til å kutte ut et lite stykke seilduk. Det ville hun også ha som et minne. Vi går frem til 1950-årene. Jeg samlet da mye forskjellig som hadde med vår familie å gjøre. Dette stykke med seilduk ville jeg også gjerne ha, og det fikk jeg (Bilde 14). Jeg tror ikke jeg maste noe for å få det?

Hjemreisen 1920 fra Newport News, Virginia, til Kristiansand

Amasis ble fullastet med kull, og hjemreisen skulle begynne. Da rømte mannskapet fra skuta! Frithjof Holst fra Grimstad lå også i Newport News med sin skute. Hans mannskap rømte også! Løsningen på denne «gordiske knute» ble at de to skuter byttet mannskap. De mønstret da alle på i amerikansk havn og fikk en bedre hyre. Det hadde med tariffer å gjøre, og dollaren sto høyt i kurs. «Da vi ble tauet ut, sto våre folk på Frithjof Holsts skute og vinket til oss», foreller skipperfruen i sine erindringer.[14]

Reisen hjem gikk fint. Det var godt vær, og skipperfruen satt ofte på dekk og heklet. Reisen tok 24 døgn, det var praktisk talt den samme tid som en dampbåt brukte. *Amasis* kom inn til Kristiansand en lørdags kveld. Det var ingen ordre om videre seilas, rederen hadde ikke regnet med at overfarten gikk så greit. Skipper og frue tok drosje hjem til Grimstad om natten.

«Mamma kunne ikke begripe hvem det var som banket på midt på natten. Barna sov, da jeg gikk bort til Leifs seng, så gned han seg i øynene. Han syntes han dro kjensel på stemmen min. Han hadde nylig fått åtte kaninunger, og vi måtte midt på natten ut i vedskjulet for å se på alle ungene». Dette var hjemkomsten til Grimstad etter en lang seilas.

Mandag formiddag reiste hele familien tilbake til Kristiansand. Det var kommet ordre, og *Amasis* skulle gå til Horten og losse der. Det var ikke stor nok taubåt i Kristiansand, og *Amasis* måtte vente til det kom en fra Sandefjord. Mormor, Lina Abelsen, reiste hjem igjen til Grimstad, men Alfhild og Leif skulle bli med helt til Horten. I *Newport News* hadde de kjøpt en fin sykkel til Leif, og han lærte seg å sykle på stordekket ombord.

Skipperen hadde kjøpt en mengde husholdningsvarer i *Australia.* Det var hvetemel, ekte smør, kaffe, tørre frukter, hermetikk m.m. Alt dette fikk de hjem til Grimstad så spisskammerset ble visst helt fullt!

Amasis skulle til reparasjon i Sandefjord og så rett til Iddefjorden. Der skulle skuta laste brostein som skulle til *Cienfuegos* på Cuba. *Amasis* kom til *Cuba* og seilte rett inn til kai! Det hadde aldri skjedd tidligere for en så stor skute, og det kom i avisene der.

Amasis passerte Grimstad på reisen til *Cuba*. Skipperfruen forteller: «Dagen efter at *Amasis* hadde satt kurs mot *Cuba,* rullet jeg som vanlig opp rullegardinet i spisestuen. Det var ved 7-tiden om morgenen. Da fikk jeg se rett utenfor Hampholmene, en skute for fulle seil. Den gikk svært nær land og med flagg akterut. Jeg tog kikkerten og så at det var *Amasis.* Jeg gikk da bort på Kirkeheia og fulgte den så langt jeg kunne se». Dette ble skipperfruens siste farvel med *Amasis*!

«Dagen efter fikk jeg brev fra far som var sendt i land med losen. Der sier han: «Vi passerte Grimstad tidlig om morgenen, så du var vel neppe oppe og så oss». Han ble forbauset da han fikk brev fra meg på *Cuba*, og leste, at jeg hadde sett dem da de passerte Grimstad». *Amasis* måtte selvsagt seile med los ombord så kloss opp under land.

En epoke tar slutt

Det ble en vanskelig tid for skipsfarten utover i 1920-årene. Det ble nedgangstider og depresjon. *Amasis* kom til Cuba og fikk losset brosteinene. Hun gikk så opp til *Newport News* i ballast for å vente på ordre. Det lå da flere andre norske skuter der; det var på ettersommeren 1920. Ingen ordre kom, og skutene ble liggende i opplag. «Det var flaut på fragtmarkedet», skriver skipperfruen i sine erindringer.

Skipperen ville gjerne ha sin hustru over, og hun reiste til *New York* med *Bergensfjord* i begynnelsen av mars 1921. Det var et fryktelig vær, og det store passasjerskipet ble to dager forsinket. Det ble problemer på *Ellis Island* ved innseilingen til *NewYork* da amerikanske myndigheter hadde mistanke om at det kunne være en blindpassasjer ombord i *Bergensfjord*. Alt ordnet seg imidlertid i tur og orden.

Skipperen kom opp til *New York* og tok imot sin frue. De besøkte hans bror Albert Bie og familie på *Long Island*. Han han hadde gått i båtbyggerlære på Skiftenes i Landvik men hadde utvandret tidlig på 1900-tallet. De reiste opp til *Boston* der skipperfruens søster hadde slått seg ned og stiftet familie. Der var de i mange dager, og det var selskaper hver eneste dag.

Reisen gikk videre sydover igjen til *Newport News*, Virginia. Der lå det syv – åtte norske skuter i opplag, og flere av dem hadde skipperfruene ombord. Mannskapet var mønstret av, det ble ikke betalt ut hyre for skuter som ikke seilte. Det ble sommer og godt og varmt vær. Det ble mange turer sammen med andre skippere og fruer. Det ble de beste muligheter for å bli god til å svømme. Fraktmarkedet var meget dårlig og noen ny reise til sjøs ble det ikke. Skipperfruen reiste hjem i begynnelsen av mars 1922, og skipperen kom etter noen måneder senere. Seilskutetiden var slutt![15]

Tidene hadde forandret seg radikalt på få år. Det hadde vært meget gode tider for seilskutene under første verdenskrig. Rederne tjente godt på de høye fraktene. Det ble en jobbetid, og seilskuter ble solgt med betydelig fortjeneste. Fullriggeren *Hero* av Grimstad ble et «offer» for jobbetiden.

Da *Hero* forlot *Rotterdam* den 10. januar 1917, visste hverken skipper eller mannskap hvem som var reder! Skipperfruen sa mange ganger til meg: «Det var på *Hero* at rederen Albert Andersen tjente sin formue!»[16]. Han ble rik nok til å kunne bygge sin fasjonable villa i Grimstad, (Bilde 15). Den sto ferdig i 1919. Villaen står som et minne om seilskutetiden som tok slutt!

Noter

1 Digitalarkivet, Sjømannsruller, Grimstad mønstringskrets, Annotasjonsrullen nr. 2211, Hovedrullen nr. 2908, Johan Weidmann Bie, mønstringer. Det er to serier med hovedruller, og detaljeringsgraden er litt forskjellig i de to serier; nummereringen er imidlertid den samme. Mønstringer på utenlandske skip ble ikke registrert i Norge. Disse opplysninger bygger på muntlige meddelelser, og på fotografier som min bestefar hadde og som jeg nå har m.v.

2 Digitalarkivet, Sjømannsruller, Grimstad mønstringskrets, Hovedrullen nr. 1129, Adolf Julius Abelsen.

3 Trond Audun Berg: «byen & bygningene», Grimstad 2019, se «Nu hvil deg, borger, det har VI fortjent», s. 69 – 86, historien om «Skredderen», Alfred Andersson (1885 – 1966).

4 «Uddrag af Skib «Heros» Journal», signert av skipper Johan W. Bie, førstestyrmann Heinrich Kr. Olsen, andrestyrmann Edvard Foss Olsen og fire øvrige sjømenn fra Hero, seks tettskrevne sider i folioformat. Utdraget er attestert og stemplet av visekonsulen i Ponto Delgada den 5. feb. 1917. «Bemandingsliste for S/S «Hero» av Grimstad, Capt. Bie», dat. 4. jan. 1917 og stemplet og attestert av generalkonsulen i Rotterdam; og av generalkonsulen i Lisboa 16. feb. 1917; Johan W. Bies privatarkiv. Se også: Norsk Sjøulykkesstatistik for 1917, utg. av Sjøfartskontoret 1919, se s. 16, «Hero» (feilaktig skrevet «Herø»), Kristiania, 1709 br. tonn, forlatt i Atlanterhavet 22. januar 1917, Orkanaktig storm.

5 Anthonette W. Bie sier i sine erindringer at hun skulle reise til Rotterdam sammen med styrmannen, uten å nevne navn. Det er imidlertid på det rene at det var Edvard Foss. Førstestyrmann Heinrich Kristian Olsen var allerede i mars 1916 mønstret på «Hero». Edvard Foss' tjeneste på «Hero» som andrestyrmann ble av så kort varighet, 4. jan. – 23. jan. 1917, at det ikke er registrert av mønstringssjefen i Grimstad; se Digitalarkivet, Sjømannsruller, Grimstad mønstringskontor, Hovedrullen, henholdsvis nr. 3219 og 3230.

6 «Stewador Edvard Foss, Grimstad, var med første skip gjennom Panamakanalen», Grimstad Adressetidende, et langt intervju ved «Finnemann», ca. 1964, dato m.v. ble dessverre ikke notert på avisutklippet.

7 Riksarkivet, Oslo, Handelsdepartementet, Sjømannskontoret Sa, Journalsaker, jr.nr. 693, 1917, telegram fra generalkonsulen i Lisboa 28. jan. 1917. I dette arkivet er det også et eget legg, saklig ordnet, Redningsbelønning «Hero», korrespondanse norske UD, russiske utenrikstjeneste m.v.

8 Riksarkivet, Oslo, Statsrådssekretariatet, Resolusjonsprotokoll nr. 73, Serie Ah, Kgl. res. nr. 3650, 21. sept. 1917. Det var Handelsdepartementet med sin statsråd som la frem saken i Statsråd for beslutning.

9 Halfdan I. Drevdal: «Fra de hvite segls dager. Beretninger og minner om menn og deres skip», Grimstad 1995, «Et 50 års minne – Fullrigger Skaregrøm av Grimstad», se s. 137 – 140. Denne artikkel ble første gang publisert i Grimstad Adressetidende 23. des. 1976.

10 Grimstad Politikammer, pass utstedt 11. okt. 1919, L. nr. 177, 1919, vist og stemplet i Mon, første svenske stasjon etter den norske jernbanestasjon Kornsjø, 14. okt. 1919.

11 Digitalarkivet, Sjømannsruller, Grimstad mønstringskontor, Hovedrullen nr. 2064, John Jørgensen, mønstringer m.v.

12 Fotografiet er datert Newport News 6. juni 1920, påtegning av Anthonette W. Bie.

13 Digitalarkivet, Sjømannsruller, Lillesand mønstringsdistrikt, Hovedrullen nr. 2951, Thorvald Theodor Torjusens mønstringer. Lillesand ministerialbok 1900 – 1926, se s. 42, Anmerkninger i forbindelse med at datteren Arnhild ble døpt 16. nov. 1917. Vielsesattest var utstedt av pastor H. A. Lordd, Fleetwood, England, 21. okt. 1916.

14 Digitalarkivet, Sjømannsruller, Grimstad mønstringskrets, Hovedrullen nr. 2846, Frithjof Hagbart Holsts mønstringer. Det fremgår ikke hvilken skute han førte i 1920. Hovedrullene er ofte noe mangelfulle. Mønstringer og avmønstringer skjedde ofte i fremmede havner, og informasjonen kom ikke alltid hjem til mønstringssjefene i Norge. Hovedrullen bør alltid sammenholdes med andre kilder, særlig kilder i privat eie: Brev, mannskapsbilder, postkort m.v.

15 Grimstad Politikammer, pass utstedt til Anthonette W. Bie den 28. feb. 1921, L. nr. 30, 1921, reise til Norfolk, USA. Hjemreisen, Passkontrollen i Bergen, stempelet 6. mars 1922.

16 Det er neppe helt riktig at Albert Andersens store formue i sin helhet skrev seg fra fullriggeren Hero. Han solgte i 1916 også sine tre øvrige seilskuter, Ravenscourt, Pharos og Inger. Birger Dannevig: Grimstad Sjøfarts Historie, Grimstad 1971, se s. 407.

«ANDERS FROLENDING» OG SKIPSTØMRERFAMILIEN I KIRKEGATA

Av Johnny Østreim

I 1841 utstedte skipsreder Niels Peter Nielsen en festeseddel til Anders Kittelsen Hurv (1803-91) og Søren Schjellufsen Messel (1818-1908) på en ny husmannsplass på Fladen. Husmannsplassen lå under gården Ytre Bie, som frem til 1878 var en del av Fjære herred. Svogerne Anders Kittelsen og Søren Schjellufsen var fra Froland, og i likhet med mange av sine sambygdinger, flyttet de til Fjære og Grimstad på midten av 1800-tallet. På denne tiden hadde grimstadområdet meget gode arbeidstilbud både på skipsverftene og i seilskipsflåten som seilte ut herfra. Det var også disse forholdene som trakk Anders Kittelsen og Søren Schjellufsen til Grimstad. Samtlige av Anders' sønner endte opp som skipstømmermenn – både til sjøs og på skipsverftene på land.

De historiske båndene mellom Grimstad og Froland

Nettverket mellom de indre bygdene og kysten ble tidlig etablert. På 1500-tallet stod bøndene for drift av tømmer frem til utskipningsstedet, der nederlenderne overtok i uthavnene og sørget for frakt til europeiske havner. Slektene til tømmereksportørene fra Froland, Øyestad og Fjære inngikk såkalte strategiske ekteskap for å styrke felles næringsvirksomhet. Blant personene i disse slektskretsene finner vi Oluf Messel fra Øvre Messel i Froland, og hans sønn Daniel som ble tømmerkontrollør i Grimstad. Siden tømmerhandelen foregikk relativt uhindret frem til 1600-tallet, finner vi allerede på denne tiden eksempler på rederivirksomhet blant frolendinger. På Messel hadde man betydelige interesser i skipsfarten allerede i dette århundret, men det var først etter 1850 at denne virksomheten tok seg kraftig opp blant frolandsbøndene.[1]

«Verdikjeden»

I 1830- og 40-årene opplevde Froland en relativt sterk befolkningsvekst. I tiåret 1835-1845 økte folketallet i herredet fra 1721 til 2103 personer. Deretter gikk det mer enn 30 år før bygden igjen hadde like mange innbyggere. Når Froland i årene etter 1845 opplevde befolkningsnedgang, hadde det sammenheng med strukturendringen i næringsgrunnlaget, særlig innen gruvedriften.[2] I den samme perioden opplevde Fjære og Grimstad en sterk befolkningsøkning. Dette hadde sammenheng med at skipsbyggingen og skipsfarten opplevde et oppsving som ingen tidligere hadde sett maken til. Folk strømmet til kysten for å få seg arbeid. Mange frolendinger søkte også en ny tilværelse i Fjære og Grimstad fra midten av 1800-tallet. Folketellingene fra 1865 viser at 153 av innbyggerne i Fjære og 21 av innbyggerne i Grimstad hadde Froland som fødested.[3]

Skipsfarten begrenset imidlertid også befolkningsnedgangen i Froland på den siste halvdelen av 1800-tallet. Froland opplevde nemlig sin største tid med levering av skipsmaterialer til verftene på kysten.[4] I femårsberetningen for perioden 1861-1865 fastslo amtmannen i Nedenes at skipsredervirksomhet stadig ble mer alminnelig og at et større antall bønder tok parter i skip som betaling for materialene de leverte.[5] I Froland ble dette etter hvert svært utbredt blant bøndene. De eide skogene som tømmeret ble hugget i, og fløtet mesteparten av tømmeret selv på Nidelva og i sidevassdragene. Ved Messel bom ble tømmeret som skulle til Grimstad skilt ut fra det som skulle gå til Arendal.[6] Tømmerleveransene til skipsverftene ble omregnet i spesidaler, ort og skilling i regnskapsbøkene. Skipsbyggmesteren førte detaljert regnskap over leveransene og avregnet det mot parter til bøndene.[7] Ifølge *Lov om sjøfarten* av 1860 var disse bøndene å regne som skipsredere.[8] I 1889 var det hele 40 skipsredere i Froland.[9]

Det var ikke bare de større gårdbrukerne i Froland som ble direkte og indirekte berørt av veksten i skipsfarten. Husmenn og bønder på mindre selveierbruk hadde inntekter fra en rekke binæringer. I 1875 hadde Froland blant annet 88 tømmerhuggere, 25 tømmerkjørere, 21 tømmerfløtere, ni sagbruksarbeidere, fem håndssagskjærere og fem bjelkehuggere. I tillegg var det 12 tømmermerkere, men disse kom hovedsakelig fra store og mellomstore gårdsbruk. De var ansatt av trelasthandlerne i byene og fikk fullmakt til å utstede merkesedler til bøndene i opplandet.[10] I tillegg var det 16 sjømenn bosatt i Froland i 1865. De fleste var matroser og skipstømmermenn fra husmannsplasser og mindre selveierbruk. En del var også tømmermenn på skipsverft, og pendlet til Arendal og Fjære.[11] En ikke ubetydelig andel av frolendingene som var bosatt i Fjære og Grimstad, jobbet også som skipstømmermenn til sjøs eller ved skipsbyggeriene på land.[12] I skipsfarten tok frolendingene med andre ord del i hele «verdikjeden» - fra hugging og barking av tømmer i innlandet til bygging av skip ute på kysten.

Tabell 1. Befolkningsutvikling på 1800-tallet

År	1801	1815	1825	1835	1845	1855	1865	1875	1891
Fr`oland	1380	1388	1676	1721	2103	1976	2008	2051	2290
Fjære	1327	1352	1654	1890	2325	2806	4108	5394	4971
Grimstad	362	393	437	623	806	1124	1501	1784	3172

Kilde: Statistisk Sentralbyrå

Anders Kittelsen og familien på Fladen

Anders Kittelsen og familien flyttet til Grimstad noen få år før befolkningsnedgangen i Froland begynte. Anders var født på Hurv i 1803. Slekten hadde bodd i Froland i flere generasjoner. På siste halvdel av 1700-tallet vokste de økonomiske utfordringene i slekten. Anders' far, Kittel Andersen (1759-1846), måtte i likhet med andre gårdbrukere på Hurv pantsette gård, løsøre og kreatur til kjøpmenn i Arendal og til Frolands Verk. Kittel må imidlertid ha øvd en betydelig innflytelse på barnas valg av livspartnere. Flere av barna ble nemlig gift med sønnene og døtrene på Messel-gårdene. Selv ble Anders gift med Anne Torine Schjellufsdatter i 1839. To år senere giftet Anders' søster, Marthe, seg med Anne Torines bror, Peder Schjellufsen Messel.[13] Denne typen «strategiske» ekteskap var

Huset på Fladen.
(Foto: Johnny Østreim)

vanlige i det før-industrielle og kollektivistiske samfunnet, hvor familieautoriteten la sterke begrensninger på enkeltindividets valg. Giftemålet ble en grunnleggende forutsetning for å greie seg økonomisk og sosialt. Selv langt inn på 1800-tallet var det enkelte velstående frolandsslekter som fulgte denne tradisjonen, ikke minst for å arve mest mulig skog.[14]

Anders og Anne Torine bodde fortsatt på Hurv etter at de var gift. Det gjorde de også da eldstesønnen Kittel ble født i 1840.[15]

Men da faren solgte gården til Schjelluf Jensen Hurv i 1841, flyttet Anders til Grimstad sammen med Anne Torine og lille Kittel. De bygde seg hus på Ytre Bie. Plassen fikk navnet Fladen og var en såkalt husmannsplass uten jord. Ifølge festeseddelen som ble utstedt av skipsreder Niels Peter Nielsen, forpliktet plassmennene seg til en dags veiarbeid og en årlig avgift på 3 spesidaler.[16] I løpet av de neste årene vokste den lille familien. I 1843 ble sønnen Schjelluf født. Fire år senere kom datteren Maren til verden. Minstemann Carl ble født i 1856.[17] De første årene bodde som nevnt også Anne Torines bror og Anders' svoger, Søren Schjellufsen Messel, der.[18] Søren var skipstømmermann. I begynnelsen av 1850-årene giftet han seg og etablerte seg som gårdbruker på Nygård i Barbu.[19]

Tre sønner til sjøs

Etter at Anders Kittelsen kom til Fladen, jobbet han som tømmerhugger og tømmerkjører. Etter hvert som sønnene ble voksne, begynte de å jobbe som skipstømmermenn.[20] Som følge av seilskipsflåtens kraftige vekst, var tilgangen til kvalifiserte sjøfolk av stor betydning. I denne perioden økte bemanningskapasiteten fra 3 362 til 14 561 mann.[21] En nykonfirmert gutt ønsket gjerne å få seg hyre så fort som mulig.[22] En av dem var Anders Kittelsens mellomste sønn, Schjelluf Andersen. I 1858 mønstret han på fullriggeren *Ugland* som dekksgutt. Skipet ble bygget samme året, og var det største som var bygget på skipsverftet på Uglandsstrand inntil da. På sin første tur med skipet, tok skipper Johan Olsen med seg emigranter over til Quebec i Canada. Utover 1860-årene seilte Schjelluf med Fevik-skipene *Viking*, *Sverre* og *Alfa*.[23] Også hans eldre bror, Kittel, var tømmermann på flere av de lokale skipene fra 1860-årene.[24]

Skipsfarten kom også til å påvirke livet til Anders Kittelsens datter, Maren. 22 år gammel giftet hun seg med fetteren Schjelluf Pedersen Messel fra Froland. Brudeparet ble viet av Grimstads mangeårige sogneprest, Axel Christian Pharo, i Fjære kirke 30. november 1869. Ved å inngå ekteskap med odelsgutten fra Messel, ble Maren «godt gift». I denne perioden leverte

Bark Messel. (Foto: Ukjent)

Schjelluf Messel, faren og en rekke andre frolandsbønder tømmer til skipsverftet på Saltrød for å bygge skipet *Messel*. Flere bønder i distriktet tok parter i skip for å sikre seg selv eller sine sønner en kapteinjobb. Både kapteinhyren og særlig kaplaken, som var en godtgjørelse for å slutte skipet, gav gode inntekter. Selv om ikke dette motivet var særlig utbredt i Froland, kan mye tyde på at Per Schjellufsen Messel tenkte slik med tanke på sønnen Schjellufs fremtid. Da skipet seilte ut fra Arendal sommeren 1870, var det handelshuset *Stephansen & Eyde* i Arendal som var skipets korresponderende redere, mens Schjelluf Pedersen Messel var kaptein.[25] Fetteren, svogeren og navnebroren, Schjelluf Andersen, ble hyret som skipstømmermann på skipet, og jobbet der frem til han ble avmønstret i Newcastle i januar 1872.[26] I 1871 ble også den yngste av brødrene på Fladen, Carl, med på skipet *Messel* som jungmann. Han var da 15 år gammel og seilte med skipet frem til han ble avmønstret i London i juli 1873. I London ble kaptein Schjelluf Messel gjenforent med Maren og datteren Martha etter tre år. Maren ble med Schjelluf og skipet *Messel* over til Shediac og Miramishi i Canada. Samtidig mønstret Kittel Andersen på skipet som tømmermann. Dermed hadde alle brødrene på Fladen jobbet under sin svoger og fetter. Det fremgår ikke av kapteinbrevene hvor lenge Maren var med på skipet, men trolig vendte hun tilbake til Norge etter at *Messel* var ankommet Gloucester i midten av oktober 1873. Seks måneder senere ble nemlig Maren og Schjelluf Messels andre datter, Anna, født på Fladen. Det var også i Gloucester at Kittel Andersen ble avmønstret «paa Grund af Sygelighed.»[27]

Kvinnenes rolle

I begynnelsen av 1870-årene var det folksomt i huset på Fladen. Foruten Anders og Anne Torine bestod husstanden av sønnen Kittel med kone og tre barn, sønnen Schjelluf med kone og et barn, datteren Maren med to barn – og sønnen Carl.

Som jordløs husmann måtte Anders Kittelsen ta seg arbeid utenfor hjemmet.[28] Begrepet

«husmannsplass uten jord» rommer imidlertid flere nyanser. Mange assosierer nok begrepet med en liten stue uten jord til, og med en husmann som førte en omreisende tilværelse fordi han ikke fant en fast arbeidsplass. Denne beskrivelsen er representativ for de jordløse husmennene på Østlandet. På Vestlandet og i kyststrøkene var det annerledes. Der kunne de jordløse husmennene ha en bra posisjon i lokalsamfunnet. For mange var hovedyrket fiske, og på Vestlandet eide den jordløse husmannen nesten alltid huset selv.[29] På Fladen, som ligger like ved Grimstad kirke der Kirkegaten krysser Levermyrveien, var det bare tre-fire hus i årene rundt 1800. Men i midten av århundret ble det bygd hus på rekke og rad. Området ble i realiteten en tettbebygd bydel som vokste seg naturlig sammen med Grimstad.[30]

Anders' kone, datter og svigerdøtre var alle hjemmeværende. For en nygift sjømanns- og kapteinkone var det sannsynligvis flere fordeler med å bo på denne måten. Hun kunne få hjelp og avlastning med barna samtidig som hun kunne hjelpe foreldrene i hjemmet. Som sjømanns- og kapteinkone bidro hun også med en solid ekstrainntekt. På skipet *Messel* ble for eksempel 2/3 av månedshyren til Kittel Andersen trukket til hans kone Olesia hjemme på Fladen via rederiet. Av de 15 ½ spesidaler. han tjente, fikk Olesia 10 spesidaler. I likhet med andre kapteiner tilknyttet handelshuset *Stephansen & Eyde*, hadde Schjelluf Pedersen Messel en månedlig hyre på 20 spesidaler og kaplak. Kaplaken utgjorde normalt 5 % av nettofrakten. Dersom vi legger til grunn at to tredeler av Schjellufs månedshyre og kaplak ble trukket til Maren, hadde hun minst 15 spesidaler per måned i fast inntekt. Som kapteinkone hadde Maren en annen økonomisk frihet enn sine svigerinner. Vinteren 1872 oppholdt hun seg på ferie i Gloucester, og sommeren 1873 dro hun til London for å møte sin mann.[31]

Skipstømmermennene går i land

I 1883 vendte Kittel Andersen hjem fra sjøen for godt.[32] Samme året mønstret Carl på skipet *Bølgen*, som ble hans arbeidsplass de

Navnebua i Hasseldalen med navn på skuter bygget ved verftet. (Foto: Johnny Østreim)

Schelluf Andersen som eldre. (Foto: Ukjent)

neste fire årene.[33] Det var Salve Johnsen Vik, O. T. Tønnevold og Schjelluf Pedersen Messel som samarbeidet om byggingen av dette skipet, og Messel ble korresponderende reder.[34] Etter at Carl mønstret av i 1887, emigrerte han til USA.[35]

Mer enn 30 år etter at han dro til sjøs med fullriggeren *Ugland*, gikk Schjelluf Andersen i land for godt i 1889. Mens broren Kittel etter hvert ble hustømmermann, fortsatte Schjelluf som skipstømmermann på land. Like etter at han kom hjem, kjøpte han en svensk bark sammen med skipstømmermennene Bernt Beruldsen og Gustav Nilsen og kaptein C. W. Christensen. Den var kommet inn til Grimstad som havarist, og var blitt kondemnert. Etter at de hadde reparert skipet, som fikk navnet *Prøven*, førte Christensen det i to år. I 1891 ble det solgt. I årene som fulgte, arbeidet Schjelluf som skipstømmermann på flere av Grimstads skipsverft.

Han var formann på Dømmesmoverven i «Saulebukta», og var senere ansatt i Hasseldalen og på Bangs verft på Odden.[36]

Samme slekt på Fladen/Kirkegaten i 180 år

50 år etter at han flyttet fra Froland, døde Anders Kittelsen på Fladen i 1891. Sønnene Kittel, Schjelluf og Carl, samt svigersønnen og nevøen Schjelluf Pedersen Messel, arvet ¼ hver etter Anders. Året etter kjøpte Kittel ut de tre andre.[37] Han bodde på Fladen til han døde i 1923.[38] Etter denne tid har huset i Kirkegaten 21 vært utenfor familiens eie.[39]

Schjelluf Andersen bygde imidlertid et hus like ved foreldrenes allerede i 1874 (dagens Kirkegaten 25).[40] Der bodde han frem til han døde i 1940, 97 år gammel. Han var da Grimstads eldste mann.[41] I dag bor Schjellufs etterkommere i huset som ble bygd for nærmere 150 år siden.

LITTERATUR OG KILDER

Litteratur:

Dannevig, Birger. (1979). *Froland. Bygd og samfunn. Bind I.* Froland: Froland kommune.

Ebbell, Bendix. (1927). *Grimstad bys historie.* Grimstad: Grimstad Bymuseum.

Fiane, Egil. (1989). *Froland - Heim og ætt. Bind II.* Froland: Froland kommune.

Hovdhaugen, Einar. (1976). *Husmannstida.* Oslo: Det Norske Samlaget.

Johnsen, Berit Eide og Gustav Sætra. (2016). *Sørlandsk skipsfart. 1600-1920.* Kristiansand: Portal.

Kanalkontoret. (1883). *Kanalvæsenets Historie VIII. Vasdrag vestenfor Skienselven til og med Sireaaen.* Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri.

Slettan, Bjørn. (1998). *Agders historie 1840-1920.* Kristiansand: Agder historielag.

Sætra, Gustav. (2008). *Aust-Agder og sjøfarten – rederens rolle.* Grimstad: Aust-Agder Rederiforening.

Østreim, Johnny. «*…der er Grunden hvorfor jeg seiler». Schjelluf Pedersen Messel (1842-1921): Odelsgutten som ble skipsreder og kaptein på eget skip.* Arendal: Utrykt manus.

Østreim, Johnny. (2018). *Look to Froland.* Masteroppgave i historie. Universitetet i Agder.

Aanby, Anne Tone. (2012). *Skipsbyggmesterens tid. Skipsbygging i Vikkilen 1750-1920.* Grimstad: Ka forlag.

Kilder:

Folketellinger for Fjære og Grimstad 1865. Se digitalarkivet.no

Grimstad Adressetidende, Grimstad

Grimstad byfogd: Pantebok nr. 9 (1915-1921) og panteregister nr. 4 (1775-1937). Se digitalarkivet.no
Grimstad mønstringskrets: Hovedruller 1868-1888. Se digitalarkivet.no
Regnskabsbog for Saltrøe Værft. Kopi ved KUBEN/AAma, original ukjent
Tromøy sokneprestkontor: Ministerialbok 1847-1856
Underdanigst Beretning om Nedenes Amts økonomiske Tilstand, femårsganger 1861-1865
Vestre Nedenes/Sand sorenskriveri: Pantebok nr. 31 (1839-1842). Se digitalarkivet.no

Noter

1 Dannevig 1979: 62 og Aanby 2012: 84-86.
2 Dannevig 1979: 462.
3 Folketelling 1865 for 0904 Fjære prestegjeld, Grimstad kjøpstad og folketelling 1865 for 0923 Fjære prestegjeld, Fjære sokn.
4 Dannevig 1979: 462.
5 Amtmannen i Nedenes, 5-årsberetning 1861-1865, side 4. Datert 23.1.1867.
6 Kanalvæsenets historie, bind VIII 1883: 88.
7 Regnskabsbog for Saltrøe Værft, s. 1-103.
8 Johnsen og Sætra 2016: 126 og Sætra 2008: 13.
9 Østreim 2018: 10 og 49.
10 Østreim 2018: 74.
11 Østreim 2018: 57-59.
12 Folketelling 1865 for 0904 Fjære prestegjeld, Grimstad kjøpstad og folketelling 1865 for 0923 Fjære prestegjeld, Fjære sokn.
13 Fiane 1989: 65-66.
14 Østreim 2018: 98.
15 Fiane 1989: 66.
16 Vestre Nedenes/Sand sorenskriveri, SAK/1221-0010/G/Gb/Gba/L0005: Pantebok nr. 31, 1839-1842, s. 142
17 Opplysningene er basert på folketelling 1865 for Fjære sokn.
18 Vestre Nedenes/Sand sorenskriveri, SAK/1221-0010/G/Gb/Gba/L0005: Pantebok nr. 31, 1839-1842, s. 142
19 Tromøy sokneprestkontor, SAK/1111-0041/F/Fa/L0005: Ministerialbok nr. A 5, 1847-1856, s. 205
20 Østreim udat.: 41-42.
21 Johnsen og Sætra 2016: 107.
22 Slettan 1998: 228-238.
23 Grimstad Adressetidende, 90 år, 26. august 1933.
24 Grimstad mønstringskrets, SAK/2031-0013/F/Fb/L0001: Hovedrulle nr 1-758, F-4, 1868-1869, s. 51
25 Østreim udat.: 22-24.
26 Grimstad mønstringskrets, SAK/2031-0013/F/Fb/L0001: Hovedrulle nr 1-758, F-4, 1868-1869, s. 250
27 Østreim udat.: 28-44.
28 Østreim udat.: 41.
29 Hovdhaugen 1976: 38-40.
30 Ebbell 1927: 370 og 560-563.
31 Østreim udat.: 42-43.
32 Grimstad mønstringskrets, SAK/2031-0013/F/Fb/L0001: Hovedrulle nr 1-758, F-4, 1868-1869, s. 51
33 Grimstad mønstringskrets, SAK/2031-0013/F/Fb/L0003: Hovedrulle nr 1517-2276, F-6, 1877-1888, s. 4
34 Aanby 2012: 280-281.
35 Grimstad byfogd, SAK/1222-0003/G/Gb/L0009: Pantebok nr. 9, 1915-1921, s. 92
36 Grimstad Adressetidende, 90 år, 26. august 1933.
37 Grimstad byfogd, SAK/1222-0003/G/Gb/L0009: Pantebok nr. 9, 1915-1921, s. 92
38 Grimstad Adressetidende 16.8.1923.
39 Grimstad byfogd, SAK/1222-0003/G/Ga/L0004: Panteregister nr. 4, 1775-1937, s. 17
40 Grimstad byfogd, SAK/1222-0003/G/Ga/L0004: Panteregister nr. 4, 1775-1937, s. 65
41 Grimstad Adressetidende 16.5.1940.

ET REKVIEM FOR DE HVITE SEIL

Edward Grigson

På et tidspunkt da andre redere valgte å investere i damp- og motorskip, valgte Grimstadrederen Johan Bang å videreføre satsningen på seil. Våren 1924 kjøpte han fullriggeren *Skaregrøm*. Slik begynner det aller siste kapitlet i Grimstads seilskutehistorie.

Kjøpet av *Skaregrøm* kan være vanskelig å forstå. Investeringen fremstår som et fjernt ekko av seilskipsnæringens betydning i annen halvdel av 1800-tallet, der Agder var det definitive sentrum for norsk skipsfartsnæring. På den annen side fremstår en slik investering som ganske pussig når en tenker på de nye forutsetningene som gjaldt for skipsfarten i mellomkrigstiden. I løpet av de første tiårene på 1900-tallet hadde markedet i stadig større grad blitt dominert av dampskipene. Gjennom dette mistet Agder sitt komparative fortrinn. Nærheten til skog, skipsbygging, eierskap og drift hadde vært skipsfartsnæringens styrke. De teknologiske endringene som tvang seg frem på 1900-tallet var smertefulle for næringen.

Den sene omleggingen fra seil til damp har lenge vært forklart med næringsmessig konservativisme og bakstreverske holdninger blant rederne på Agder. Så enkelt er det nok ikke. Langt viktigere var antagelig de sosiale og økonomiske nettverkene som var bundet opp i bygging, vedlikehold og drift av seilskip. Disse nettverkene gjorde det vanskelig å gå over til ny teknologi uten omfattende omstillinger i regionen. I tillegg til dette, kunne også økonomien være til hinder for nysatsning. Det var svært dyrt å anskaffe dampskip. Seilskip ble stadig billigere.

Dampskipenes fortrinn var at de kunne seile uavhengig av vindretning og styrke. Dette gav en forutsigbarhet som gjorde at man kunne anløpe faste havner til faste tider. Da Johan Bang kjøpte *Skaregrøm* i 1924, var utviklingen i tillegg kommet så langt at dampmaskinen fikk konkurranse fra nye petroleumsdrevne maskiner. Som reder var Bang fullt klar over dette, og arkivene vitner også om at det allerede på dette tidspunktet var lagt planer om å investere i dampskip. Likevel valgte Bang altså å sette et betydelig beløp i en klassisk fullrigger. Kjøpet av fullriggeren i 1924 var på sine premisser ikke usedvanlig, men det utgjør et ytterpunkt i en langvarig overgangsfase. *Skaregrøm* skulle bli en av de siste seilskipene i Grimstads som ble brukt i kommersiell drift.

Arkiv fra en brytningstid

Dypt nede i arkivmagasinene på KUBEN, blant store, tunge arkivreoler som inneholder millioner av bevaringsverdige dokumenter fra Aust-Agder, finnes et spennende kildemateriale som kaster lys over denne historien. I et arkiv bestående av noen titusentalls dokumenter belyses den siste fasen av Grimstads seilskipshistorie.

Stålbarken Dagny på Grimstad havn. (Foto: I privat eie)

Når dette nevnes akkurat her, er det fordi dokumentene fra Johan Bangs rederi fortjener å løftes sterkere frem i lyset. I 2018 ble seilskutearkivene fra det gamle Aust-Agder skrevet inn på listen over spesielt sentrale og uerstattelige originalkilder til norsk historie, kjent som *Norges dokumentarv*. Bang-arkivet er riktignok ikke nevnt på denne listen, men burde kanskje ha vært det, for kildematerialet som finnes der illustrerer godt de seige strukturene som gjorde seg gjeldende i seilskipsnæringen på Sørlandet, og dermed også den sene overgangen til ny teknologi.

Bang-arkivet forteller om seilskutenæringens siste etterdønninger på Sørlandet. Mens overgangen fra seil til damp langt på vei var et faktum ved utgangen av første verdenskrig, fantes det fortsatt en del redere som valgte å satse på seilskip. Bangs rederi er et eksempel på dette. I det meste av sin virksomhetsperiode hadde Bang kun seiltonnasje. Han kjente markedet og de utfordringene seilskipene møtte. Likevel hadde han tro på at det var mulig å tjene penger på denne måten.

Urolig farvann

Som representant både for Agders seilskipshistorie, slutten på seilskipshistorien i Grimstad, og mer generelt, som eksempel på seilskipsnæringen i en brytningstid, burde Johan Bangs rederi være av stor lokalhistorisk interesse. Johan Bang (1869–1944) gikk i lære i farens rederi i den fasen hvor seilskipsnæringen for alvor begynte å slite på Sørlandet. I 1904 etablerte han sin egen virksomhet med innkjøpet av stålbarken *Bris*, som siden fikk selskap av stålbarken *Dagny* i 1908. I kildene møter vi en rutinert seilskipsreder som var fortrolig med den konkurransen dampskipene representerte. Johan Bang hadde sannsynligvis større tro på seilskipenes konkurranseevne i dette markedet enn faren. Mens faren hadde seilskutenes glanstid på 1800-tallet som referanseramme, hadde sønnen alltid måttet forholde seg til fraktmarkedet tidlig på 1900-tallet.

Og det fantes muligheter for å tjene penger for den som spilte kortene riktig. Rederiet hadde ikke minst kunnet styrke seg på krigskonjunkturene under første verdenskrig. Med et overskudd på rundt regnet kr. 200.000 i krigsårene, representerte det en avkastning som var tre ganger aksjekapitalen. Mange så for seg at denne utviklingen ville fortsette også etter fredsslutningen. Men etter en kraftig etterkrigsboom kollapset markedet sensommeren 1920.

D/s Sørland fotografert på Odden. (Foto: Ukjent, tilhører Kuben)

Kunsten å avvente

Nedgangstidene som preget begynnelsen av 1920-årene gjorde det nødvendig å ha is i magen. Rederiets eneste gjenværende seilskip ble nå liggende i opplag i nesten tre år. I årene før hadde rederiet mistet mye tonnasje. Det ene tapet fulgte det andre. Barken *Silas* ble skutt i senk av en tysk ubåt utenfor Irland i 1915. *Bris* ble kondemnert etter en kollisjon med et annet skip i Sør-Amerika i 1919. Men i 1923 bedret markedet seg igjen. Dette ga nye muligheter for å sette det siste gjenværende seilskipet, *Dagny*, i fart mellom Europa, Afrika og Karibia.

Den vanlige nisjenæringen for seilskipene på slutten av seilskipstiden, var stillehavsfarten til det fjerne Østen eller Australia. *Dagny* ble imidlertid satt inn i atlanterhavsfarten, der konkurransen var hardere. Selv om forholdene var vanskelige, var det mulig å kapre fraktavtaler i dette farvannet. Dette gjaldt først og fremst frakt som kunne tilbys for en billig penge, og der det ikke hastet å få frem til bestemmelsesstedet. Ettersom seilskutene ikke trengte brensel, måtte de heller ikke sette av deler av tonnasjen til medbrakt kull. På den måten kunne de spare penger.

Selv om utfordringene i markedet var mange, gikk forretningene såpass bra at det var mulig å utvide tonnasjen i 1924. Denne gangen gikk Bang som nevnt til innkjøp av et større stålseilskip, nemlig fullriggeren *Skaregrøm*. Denne hadde tilstrekkelig volum til å kunne seile lønnsomt over de enorme avstandene i Stillehavet. Med en tonnasje på 1975 bruttotonn, hadde *Skaregrøm* en lastekapasitet som kunne måle seg med mange dampskip. Prisen for skipet, som var bygget i 1903, var på 105.000 kroner – eller ca. 7,2 millioner, regnet etter dagens kroneverdi.

Utvidet intensjon

Rederiet hadde likevel en langsiktig intensjon om å satse på damp. Av korrespondansearkivet fremgår det nemlig at det allerede ved havarioppgjøret etter *Bris* og *Silas* var satt av penger til innkjøp av ny tonnasje, og at rederiet skulle bruke disse midlene til å etablere seg i dampskipsmarkedet. Når disse planene løp parallelt med at rederiet utvidet seilskipstonnasjen, har det antagelig sammenheng med behovet for å

sikre mest mulig egenkapital. Rederiet trengte rett og slett seilskipene for å kunne tjene penger som kunne reinvesteres i damptonnasje. Utfordringene med å sikre overgang til damp var nettopp at dampskipene var så mye mer kostbare enn seilskutene. For prisen av ett dampskip kunne en kjøpe en liten flåte med seilskip.

Samtidig hadde rederiet ikke råd til å vente for lenge. Dette hadde ikke først og fremst sammenheng med at konkurransen fra dampskip skapte et vanskelig marked, men snarere formalia rundt skattefri bruk av havarigevinsten. Ved kjøpet av *Skaregrøm* i februar 1924, ble dette utdypet i et sirkulære til aksjonærene: skattefri reinvestering forutsatte at midlene enten ble brukt på nybygg i Norge eller innkjøp fra utlandet, og dette måtte skje innen utgangen av 1926.

I løpet av sommeren eller høsten 1925 – bare ett år etter at *Skaregrøm* ble anskaffet – kjøpte rederiet sitt første dampskip, D/S *Sørland*, fra S. O. Stray i Kristiansand for 635.000 kroner. I dette tilfellet var utgiftene til dampskipet altså seks ganger høyere enn det rederiet hadde gitt for *Skaregrøm*. Dampskipet var bygget på Fevik i 1918 og var designet for variert fraktfart. Kjøpet ble finansiert gjennom et lån på 235.000 kroner, samt 400.000 av avsatte midler.

Skaregrøms siste ferd

Satsningen på damp skjedde altså ikke som et markant skifte i selskapets forretningsstrategi. Snarere kan en si at rederiet i denne fasen kjørte en parallell satsning på *både* seil og damp. D/S *Sørland* ble satt i fart på forskjellige havner i Skandinavia, Sovjetunionen, Sør-Europa og Vest-Afrika. Frakten var kull, jordnøtter, oljekaker og frukt. Barken *Dagny* gikk på sin side i fortsatt trekantfart i Atlanterhavet, tross gjentatte forsøk på å lokke henne over i stillehavsfarten. *Skaregrøm* gikk den lange ruten over Stillehavet. Hun skulle imidlertid få en relativt kort fartstid i rederiet.

I 1926 planla Bang at *Skaregrøm* skulle en tredje rundreise til Australia. Etter å ha losset kornlasten og skiftet mannskap ble hun høs-

Skaregrøm desember 1926, fotografert fra D/S Roma. (Foto: Ukjent, tilhører Kuben)

ten 1926 sendt til Halden, der hun tok ombord trelast. Sent på høsten satte skipet igjen kursen sørover, men kom inn i en voldsom orkan i Atlanterhavet i midten av desember, der mesteparten av riggen forsvant over bord. Det ble holdt skipsråd ombord, og mannskapet valgte å sette nødrigg i et forsøk på å seile skipet inn til nærmeste havn. Samtidig kom passasjerskipet *Roma* forbi og tilbød assistanse. Kaptein Johannessen avslo tilbudet ettersom han mente at mannskapet var sikrere om bord på *Skaregrøm*. Andre juledag 1926 anløp *Skaregrøm* Pomta Delgada på Azorerne.

I Grimstad må usikkerheten rundt *Skaregrøms* vanskeligheter ha lagt en demper på førjulsgleden. Johan Bang hadde mottatt et telegram fra Lloyds, hvor det ble meddelt: «Italien steamer Roma signalled gibraltar by wireless spoke Skaregrøm dismasted 10 am today 38-30 north west wants reporting refused assistance.» Flere spørsmål forble ubesvarte. Hvordan sto det egentlig til med mannskapet? Hvor skadet var skipet? Johan Bang håpet i det lengste at det hadde gått bra. Det at kapteinen hadde avslått assistanse kunne jo være et godt tegn. 25. desember mottok rederiet nyheten om at Skaregrøm hadde anløpt Ponta Delgada på Azorerne. Telegrammet var konsist: «Skaregrøm arrived dismasted crew all well.»

Rask utfasing

Havariet sammenfalt med en vanskeligere tid for seilskipene fra og med høsten 1925. I denne situasjonen, med nyanskaffet damptonnasje i stallen, var det ikke formålstjenlig å sette skipet i stand – kostnaden ville simpelthen bli for stor. Skipet og lasten ble solgt, samlet. Mannskapet ble mønstret av, og hver reiste til sitt.

Havariet utløste en utfasing som allerede lenge ser ut til å ha vært planlagt. I hvert fall fra februar 1925 vitner korrespondansearkivet om at Bang ønsket å kvitte seg med *Dagny*. Foranledningen for dette var en forestående skipssertifisering, som i likhet med våre EU-kontroller ofte førte til kostbare krav om utbedringer. Inneværende sertifikat for *Dagny* skulle egentlig utgå i mai 1926, men fikk ett års utsettelse. I januar 1927 – kun en måned etter *Skaregrøms* havari, ble derfor *Dagny* solgt til Channel Coaling Company Ltd for £1650. Skipet ble avrigget og brukt som lekter frem til 1956. Slik kan man kanskje si at hun fikk et liv etter døden.

Overgangsfase

Salget av *Skaregrøm* og *Dagny* satte det endelige punktum for kommersielle drift med seilskip i Grimstad. Fra da av var det damp og motorskip som gjaldt.

Men også satsningen på damp i tiden som fulgte skulle bli vanskelig. Børskrakket på Wall Street i oktober 1929 og de økonomiske nedgangstidene i årene etter dette, gjorde rederivirksomheten krevende, spesielt for de rederiene som ikke hadde sikret seg langvarige kontrakter i forkant av krakket. Marginene i inntjeningen var for dårlige, driftsoverskuddet var for knapt til å dekke gjeldsforpliktelsene, og i 1932/1933 måtte rederiet innstille virksomheten. Overgangen til ny teknologi fordret et generasjonsskifte. Sønnen Jørgen Bang startet noen år senere et nytt rederi i Kristiansand, der han satset på tankfart. Men det er en annen historie.

Kilder

Arkivet etter Johan Bang. KUBEN/Aust-Agder museum og arkiv. DA-1284.

Fartøysbilder. KUBEN/Aust-Agder Museum og Arkiv. PA-1935.

Arvid Henriksen og Axel Storvold: «Fullriggeren 'Skaregrøm's siste seilas». *Liv i Landvig* 4, 2000.

GRIMSTAD MODELLSKUTEKLUBB

Av Helge Grobæk

Dette er en klubb av entusiastiske modellbåtbyggere som siden oppstart i 1992 har bygget vel 500 modeller av alle typer båter og skip; seilskuter, damp- og stålskip, fiskebåter og -skøyter, lokale bruks- og fritidsbåter, moderne offshorefartøy og vakre cruiseskip m.fl. Alle stort sett i målestokk 1:48 og varierende i lengder fra 20 til 100 cm.

Det hele begynte med at da det gamle bedehuset i Nygata utover -70 – 80 tallet var blitt for

Medlemmer i modellskuteklubben september 2022., Bakerste rekke fra venstre: Jan - Tore Holter Pedersen, Olav Holst, Arnt Hansen, Fin Johan Prydz. Fremre rekke fra venstre: Arild Stad, Harald Johansen, Ådne Thomassen. (Foto: Helge Grobæk.)

Tormod Haldorsen har bygget modellen her av bark Silas av Grimstad. (Foto: Tormod Haldorsen)

lite, ble det besluttet å bygge nytt. Det ble kjøpt en tomt av Helle Bang Griegson ved Lillesandsveien. Og da det sto ferdig og ble innviet i 1988, var det blitt til et mulifunksjonelt bedehus med plass til flere aktiviteter enn bare de verdslige. Bl.a. var bygget et rom tiltenkt hobby- og fritidsaktiviteter. I 1992 arrangerte man for første gang i bedehushistorien i Grimstad et kurs i modellskipsbygging. Kursleder var tidligere sjømann Teddy Andersen fra Arendal, en av regionens mest renommerte i denne kunsten. Kurset fikk 10 deltakere som alle også ble medlemmer i klubben.

Den er fremdeles aktiv og i 2022 er det 12-14 medlemmer som møtes hver uke, unntatt i sommerukene. De har nå tilhold i det gule kontorbygget i Hasseldalen, velvillig stilt til rådighet av Hasseldalen AS. De bygger modeller som hovedsakelig er i målestokk 1:48 og varierende mellom 20 og 120 cm. i lengde.

Siden oppstart i 1992 har klubbens medlemmer bl.a. bygget 16-17 kirkeskip og flere av dem er gitt til kirkebygg både innenlands og utenlands. Landvik kirke, Lillesand Kirke, Ski gamle kirke og Mandal kirke er blant disse. Videre har sjømannskirkene i Houston, New Orleans og Rio de Janeiro har også fått modell-

Øverst til venstre i det gamle kontorbygget til Morten Smith Petersen har modellskuteklubben sitt tilhold. (Foto: Helge Grobæk.)

skuter fra Grimstad. Agder Sjøfartsmuseum i Grimstad har fått modeller. Det har også Grimstad Kulturhus, Dahlske skole, Frivoldtun, Skudesneshavn Museum, Rikshospitalet m.fl.

Etter hvert har også klubben tatt på seg store restaureringsarbeider av både eldre kirkeskip og andre gamle og verdifulle skutemodeller.

Ved mange anledninger stiller klubben ut sine arbeider. Da Grimstad i 2016 feiret sitt 200-års jubileum hadde klubben en representativ utstilling i Kulturhuset.

Klubbens medlemmer gjør et uvurderlig arbeid for å lage et representativt utvalg av skip fra både eldre og nyere tider. Modellene er minutiøse i sin detaljrikdom. Så ikke bare kan man se et skip slik det opprinnelig så ut i virkeligheten, man kan til og med se miniatyrskikkelser ombord i forskjellige arbeidssituasjoner.

Foruten å være et sosialt samlingssted hvor håndverksferdigheter står i høysetet, er klubben også en viktig ivaretaker av maritim tradisjon.

MINNER FRA GRIMSTAD 1940-1945

SAMTALER MED ALF JENSEN JR. VÅREN 2022.

Av Helge Grobæk

I 1990 skrev Trond Audun Berg en artikkel om 9 april 1940. Her forteller flere Grimstadfolk om sine opplevelser og gjøremål den 9 april. Men som han skriver: «ingen tyskere kom til Grimstad 9 april.» Det var først 8-10 dager senere at en tysk tropp med våpen og annet krigsutstyr kom til byen.

Alf er en velkjent Grimstadmann. Fra egen oppvekst husker jeg spesielt hans tid som leder i Grimstad Røde Kors Hjelpekorps. Sammen med Carl Petter Due som nestleder og Trygve Gabrielsen i Grimstad Røde Kors var de læremestre ikke bare i førstehjelp og nattsøk, men også gode mentorer og venner.

Alf var bl.a. utdannet som dykker i Marinen. Her noen bilder fra privat oppdrag i Grimstad. (Foto: Privat eie)

I denne artikkelen forteller han nå, over 80 år senere, om minner fra aprildagene 1940 da byen ble inntatt.

Jeg var 4 år den gang. Minner fra dagen og de følgende dager i krigsårene frem til fredsslutningen sitter som spikret i meg. Noen dager etter okkupasjonen kom de første tyske soldatene til byen. Jernbanevogner lastet med hester, våpen og annet utstyr ble losset og fylte etter hvert opp området rundt stasjonen. To store, tunge arbeidshester ble forspent hver sin vogn. Disse var bygget opp med karmer og hadde jernbeslåtte trehjul. Etter ytterligere noen dager kom offiserenes ridehester, og de ble satt inn på Havnelageret på Torskeholmen.

Den store veggen var åpen. Hvor mange dyr som sto der, vet jeg ikke. Det var vakre dyr, striglet og velstelte, med kort man og hale og de så temmelig fryktinngytende ut. De var urolige, vrinsket og sparket. Kraftige, gule urinstråler sto ut i en bue under den korte halen. Blandet med dampende hestemøkk på gulvet ble lukten etter hvert nesten uutholdelig. Vi guttunger sto fjetret og så på.

Vår familie bodde i 2 etasje i Sam Bergs hus, det som nå huser kafe «Herlighed». Tvers over gata lå familien Dyviks hus. Den dagen sto vi sammen med dem i deres 2 etasje og så ned på de

Fra krigsårene 1940-45, Alf og hans søster Clara.
(Foto: Solveig Jensen (mor))

Tysk langvogn og tysk offisershest slik Alf husker dem. (Foto: ukjent)

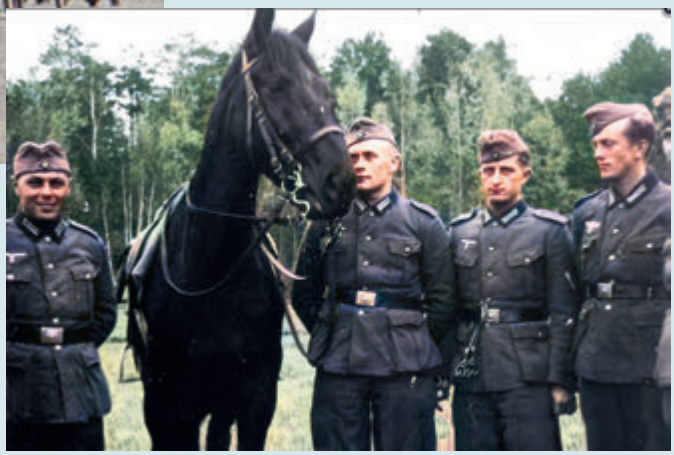

tungt lastede vognene som ble trukket oppover Storgata. De voksne var engstelige og så på det uvirkelige opptoget med frykt i øynene. Stemningen i rommet og bråket fra gata ble uhyggelig for en 4-åring. Gata var steinsatt og bråket fra de jernbeslåtte vognhjulene og hesteskoene var øredøvende. Dampen drev av hestene. De vrinsket, luktet svette og slapp ut luft og annet både foran og bak. Etter hvert kom gråten. En av søstrene Dyvik, Ingrid, ga meg en Lohengrin sjokolade og tok meg opp på armen for å trøste. Når jeg lukker øynene i dag og forteller om dette kan jeg ennå se den for meg og kjenne sjokoladesmaken i munnen. Før hun døde i 2015 traff jeg henne på Frivoldtun. Vi mintes episoden og tårene trillet.

Et annet minne jeg har er at kusken på et tospann mistet kontroll over hestene, de «tok ut» som man sa. Dette var på vinteren og gatene var snø- og islagte. På vei mot sentrum, like nedenfor Anton Thomassens verksted (Auto-Rep.i dag) falt hestene på isen og skled på de fremre knærne nedover gata. Ved Brødrene Eriksens butikk, som lå i krysset Nygata og Vestregate, dundret de inn i trappa der datter til en av brødrene like før hadde sittet. Tilfeldigvis var Roy Haldorsen på vei opp Vestregate og fikk se det som skjedde. Han hoppet inn mellom hestene, grep tømmene og fikk stoppet og roet dem ned. Roy hadde allerede da solid erfaring med hester og ble jo senere et kjent innslag i bybildet der han med hesten Astrid og den store langvogna fraktet varer rundt hele byen.

Lohengrin sjokolade. (Foto: Helge Grobæk)

De tyske soldatene brakte først og fremst med seg krigsutstyr. Mat til egen forpleining hadde de knapt. Min mor fortalte at soldatene som kom var sultne og underernærte. De kjøpte plater med kokesjokolade og smurte smør på dem før de ble spist. Mange syntes synd på stakkarene, og av ren medmenneskelighet fikk de litt å spise. Selv som små barn kunne vi imidlertid skjønne at ikke alle i Grimstad oppførte seg slik. Dessverre fantes det både profitører og angivere i byen.

Jeg husker en episode hvor Tor Olsen Maløya og jeg sto og så på en langvogn som kom opp Storgata. Den hadde dype karmer og var fullastet

Tyske tropp på vei mot Grimstad – i Vikkrysset. (Foto: ukjent).

Tyske hester/soldater i Grimstad – Ned Vikbakken (Foto: ukjent)

med rugbrød til soldatene. Hvor brødet kom fra og hvor det var bakt vet jeg ikke. Det kan jo ha vært surdeigsbrød som ble fraktet fra Tyskland. Tor tok mot til seg og gikk nærmere vogna. En av soldatene spurte om vi ville ha et brød. Og så ga han et til Tor, og vi fikk en halvpart hver av dette.

Soldatene drev øvelser rundt i byen og skjøt med løsammunisjon. Med store øyne tittet vi på et lag som lå ved den store blodbøka ved Grevstad Jernvarehandel. Et annet lag lå lengre oppe og var tydeligvis i kamp med dem. Etter »kampen» ilte vi til og plukket tomme patronhylser og trekuler.

Vi kunne se at det var stor forskjell mellom offiserer og menige. Offiserene markerte sin status ved arrogant holdning overfor soldatene. De bodde i «die Krankenstube» øverst i Storgata, mens de menige lå på golvet i barneskolens gymnastikksal lengre nede i gata. Jeg vet ikke hvilken rolle de som bodde i sentrum hadde. Hovedmengden av dem var innkvartert i en stor forlegning på Bergemoen. Der ble også hestestallene bygd. Etter krigen brukte Grimstad Konservesfabrikk disse til tresking av erter og stallene ble først revet på 70 tallet.

Slik jeg husker var krigsårene temmelig snøfylte. Vi gikk på fettlærsko med tykke ullsokker i. Etter hvert slet vi ut sålene på skoa. Til erstatning kunne man kjøpe tresåler- «trebunner» og spikre skoene på dem. Men etter hvert ble også selve skoene slitt ut. En av mine gode venner var Ketil Aslaksen. På tørkeloftet hjemme hos dem hang flere par sko som var blitt for små for de andre barna i huset. Fru Aslaksen, som den hjertegode dame hun var, ga meg et par fettlærsko. Det glemmer jeg aldri.

En dag gikk det rykter på byen om at far var blitt hentet i en sort bil og fraktet av sted. Han var elektriker og hadde nektet å gjøre arbeid for tyskerne. Flere mente han var blitt arrestert. Men det viste seg at de hadde tvunget ham til å gjøre en jobb på Bergemoen.

Av og til var jeg med ham på jobb og en gang helt ut til Nørholmen. Dit syklet vi på en herresykkel. Lokket på verktøyveska ble hengt over stanga og veska lukket med to reimer. Jeg satt på bagasjebæreren. Vel ankommet ba Hamsun far å montere et takbeslag med en lyspære i samt bryter på veggen i dikterstua. Vi gikk dit og jeg husker godt at veggene i rommet var dekket med

fulle bokhyller. Slik jeg husker, lå dikterstuen nærmere de øvrige husene på gården. Det kan senere ha blitt flyttet til sin nåværende plass. (?) Etter å ha montert alt og testet at det lyste i lampa, sa far plutselig:» Nå kommer Hamsun, ikke snakk til ham». Det ble jo sagt han ikke likte barn. Men han gikk bare fornøyd rundt, kikket på det som var gjort, slo på lyset og humret «hm, hm, hm». Han var godt fornøyd. For alt jeg vet står beslag og bryter der ennå?

Mat var knapphet. Men far hadde mye arbeid på gårdene omkring Grimstad. På sykkelen hadde han ofte med seg et lite melkespann, om det skulle være noe å få byttet til seg. Og ofte kom han hjem med melk i spannet og noen egg i verktøyveska. Som en digresjon må jeg nevne at noen år etter krigen, begynte jeg i Grimstad Røde Kors Hjelpekorps. Tidlig på -50 tallet hadde vi i flere år, sammen med Valle Røde Kors, påskeberedskap i Vestheiene i Valle. Vi bodde på en liten seter overfor Berg gårdene – Stakkebakken heter den. Det ble fortalte at under krigen var det mye tyvjakt på elg i dalen. Kjøttet ble solgt til tyskerne og mange tjente seg en pen slant. Og på en loftsbjelke fant jeg to initialer risset inn. Bokstavene ble sagt å tilhøre to menn fra Grimstad som hadde deltatt i jakten.

Lampen i dikterstuen sommeren 2022-er det den som ble montert under krigen? (Foto: Tore Grobæk Vamråk)

Til sist forteller Alf om sitt verste minne fra denne tiden. Det var da sersjant Torleif Tellefsen ble arrestert i sitt hjem i Arendalsveien.

Litt om bakgrunnen til Torleif Tellefsen, født i 1902. Han flyttet til USA ca. 1919. Fra 1922 tjenestegjorde han 3 år i US Air Force som flymekanikker og skytter. Tilbake i Norge ble han utdannet som sersjant ved Hærens Flyskole

Her sto i sin tid Torleif Tellefsens hjem på Arendalsveien (Foto: Helge Grobæk)

Fra Jerv-revyen hvor Alf deltok i mange år. Her i rollen som «Kverulanten». (Foto: Jervrevyen)

Søndagstur i sjekta. (Foto: ukjent)

«Hvis bare den fankens motoren kunne gå…» (Foto: Alf Jensen sr.)

på Kjeller. Ved krigsutbruddet var han leder for en av maskingeværstillingene på Fornebu. Da et Junker-transportfly gikk inn for landing, ble det skutt i brann av Tellefsen. Det klarte å stige igjen og havarerte til slutt ved Ålborg i Danmark. Tellefsen og flere av hans kolleger ble arrestert av Gestapo. Her opplevde han å få tilbud om å bli sluppet fri hvis han lovet å ikke rette våpen mot tyske soldater igjen. Det nektet han, og han måtte fortsatt sitte på Akershus – inntil en høyere tysk offiser løslot ham uten noen forpliktelser.

Tellefsen reiste hjem til Grimstad hvor han snart ble involvert i motstandsbevegelsen på Sørlandet. Major Arne Lauvdal ledet denne gruppen. Etter hvert bygde Tellefsen opp en lokal motstandsgruppe på 200 menn. Og på våren 1943, ble han en av 5 som etablerte en spesialgruppe for utdanning av instruktører til Lauvdals voksende styrker. Spesialgruppen holdt først til i Tellefsens hjem på Arendalsveien, deretter i kjelleren under Trio Cigarforretning. Og her fikk de opplæring i bruk av forskjellige våpen og bygging av bomber, bruk av Sten-Guns, håndgranater samt hvordan lage egne håndgranater og Molotov cocktails.

Men i desember 1942 raknet major Lauvdals motstandsgruppe på Sørlandet. 4 januar 1943 ble Torleif Tellefsen arrestert i sitt hjem.

Alf forteller:

> *Dette var en uhyggelig tid, og jeg husker da han ble arrestert. Ryktene gikk om andre som også var tatt. Jeg sto på Arendalsveien et lite stykke unna huset. Og den såre gråten til Tellefsens 6-årige datter Magnhild som var til stede under arrestasjonen, kan jeg ennå høre.*

9 mai 1944 ble sersjant Torleif Tellefsen henrettet på Trandum.

Kilder:

GAT -artikkel om 9 april av Trond Audun Berg.

GAT- artikkel om leiren på Bergemoen av Geir Åsen

«Frihetens flamme – major Laudal og hans menn» - Kristen Taraldsen 1994

DA FREDEN KOM TIL BYEN VÅR

Av Carsten S. Due

I forbindelse med en samling med tidligere medelever på Grimstad folkeskole i 2001 fikk jeg en oppfordring om å fortelle hva jeg husket fra maidagene 1945. Her er minnene fra de dagene, med små oppdateringer nå i 2022.

Ukene og dagene før den 7. og 8. mai var ladet med intens spenning, som også jeg som 7 åring følte. Allerede 2. og 3. mai var det kommet meldinger om at tyskerne hadde kapitulert flere steder i Europa. Selv om det delvis var feil var det nok til at de dristigste nordmenn var begynt å finne frem flaggene fra gjemmestedet på loftet. Danmark hadde blitt fritt allerede 4.mai, og her hjemme satt vi og ventet på den forløsende beskjeden om det samme.

Allerede de første dagene av mai satt frøknene Berufsen, som bodde i nedre del der «Glassgada» møter Bioddgaten, på sin benk øverst på heia i haven og speidet etter tegn som kunne tyde på at freden var nær. De var to elskelige damer som drev hatteforretning i Skolegata. Lucie Rosenkilde var først ansatt og siden eide hun forretningen etter søstrene. Fremdeles er det kanskje noen som husker disse tre?

Men tiden og ryktene gikk og ingenting skjedde. Min far var medlem av hjemmefronten i byen. Men heller ikke de visste annet enn det en masse rykter kunne fortelle.

Vi bodde den gang i Bioddgaten 17 og hadde en gris og høns i haven, i tillegg til katten Mons. Hønsehuset, som var en utbygning fra vedkjelleren mot «Glassgada», hadde bølgeblikktak. Og dette hadde Torleif Pedersen, Kjell Lehland og jeg malt med gamle malingrester i «kamuflasjemønster».

Og så – endelig skjedde det noe!

Far kom hjem fra kontoret tidlig på ettermiddagen den 7. mai. Han hadde fått vite at tyskerne hadde kapitulert! Dette var vel egentlig en dag for tidlig siden den offisielle fredsdagen jo ble satt til 8.mai, men her var det ingen nølen. Samme kveld skulle far og jeg nedover mot Moysanden med hesten vår *Sleipner* og langvogn. Jeg tror vi skulle hente en pram hos en båtbygger der. Jeg hadde fått lov å være med og fortelle alle vi passerte at FREDEN VAR KOMMET! Richard Høyberg kjørte hesten og det gikk i muntert trav forbi Gjømle og Vik og ned forbi Moy skole. Overalt var det folk som vi ropte nyheten til! Jeg husker spesielt at på Moy var folk i ferd med å sette poteter på jordene. Da far ropte til dem, kastet de bøtter og spann med og uten poteter i opp i luften og sprang hjemover mens de hylte og ropte av glede.

Dagen etter kom den offisielle meldingen. Folk løp mot Torskeholmen for å hente radioapparatene sine som var blitt konfiskert og lagret av tyskerne i Havnelageret. Og alle ble travelt opptatt med å rigge opp antenner for å få de gode nyhetene inn på beste måte. Radioene hadde stått lagret på store hyller inne i bygget. Etter krigen ble hyllene fjernet og gitt til noen gutter som brukte dem til å bygge hytte på Indre Maløya, ved Kalven. Hytta står der ennå! Det var Herbert Waarum, Erling Sæther m.fl. som sto for byggingen.

Gusta «Perla», som hun ble kalt hadde vært min barnepike og bodde ved skolegården. Tilnavnet «Perla» hadde hun fordi hun i sin tid begynte å kalle Grimstad for «Sørlandets

Perle». Ved skolegården bodde også «Monty», kalt så fordi han gikk med samme type lue som general Montgomery. Hans bestefar, Anders Eriksen var pedell på folkeskolen og samtidig også kirketjener.

Disse bekjentskapene var grunnen til at jeg, stolt som en hane, fikk være med å ringe freden inn i Grimstad kirke. Vi sto og dro i de tykke tauene som fikk de store klokkene til å kime vakkert over byen. Jeg husker godt at jeg tenkte at dette kom jeg aldri til å glemme. Det fikk jeg altså rett i!

Senere husker jeg vi gikk i et improvisert tog med flagg nedover Arendalsveien fra kirken. Hvem som fikk dette i gang, samt andre enkeltheter omkring toget husker jeg ikke. Men synet av skomaker Jensen som satt foran det lille huset på Arendalsveien, hvor han også hadde sitt verksted, glemmer jeg aldri. Taus og med gledestårer rennende nedover kinnene satt han stille og så på oss barna som viftet med norske flagg.

Spesielt er minnet fra 17 mai toget 1945. Da vi passerte huset på Arendalsveien hvor familien Torleif Tellefsen bodde i, ble alle flaggene i toget av respekt for ham senket ved passering. Torleif ble henrettet på Trandum 10 mai 1944. (Hans datter Magnhild har skrevet en artikkel om sin far, se www.wwiinorge.com). For en del år siden fikk jeg, med god hjelp av Johan Tønnevold, skrevet ned noe av det triste som hendte i byen vår fra 1943 og senere. Torleif Tellefsen var utdannet som flymekaniker og frem til krigsutbruddet løytnant i Flyvåpenent. Under krigen var han ansatt på Grimstad Skipsophugning A/S på Odden. Han var leder av Milorg i Grimstad. Sammen med Olav Dyvik hadde de gravd ned våpen. Da Milorg senere ble rullet opp fant tyskerne disse. Torleif var med i motstandsbevegelsen under major Laudal og ble arrestert i forbindelse med opprullingen av organisasjonen i 1943. Det var også andre fra Grimstad som ble arrestert: Brødrene Claus Martini og Johan Fredrik Lehland, Søren Bie Imenes, Finn Haugland, Torleif Terjesen, Kåre Tellefsen, Johan Ribe Tellefsen(ble arrestert i 1942), Ole Gundersen, Gustav Koveland, Trygve Grøm, Trygve Due, Ingemann Stad, brødrene Olav, Alf, Kåre, Einar og Oddvar Dyvik, Finn Jørgensen og Olav Rossland.

Var vi virkelig klar over hva dette faktisk innebar? Var vi, syv år gamle, bevisste nok til å forstå hva landet og våre foreldre hadde vært gjennom disse 5 årene?

Ja, jeg tror faktisk det. Våre foreldre berørte jo i vårt påhør nesten daglig temaene om krig, kongehuset, landet vårt og freden som skulle komme. Jeg tror vi var veldig bevisste på hva som hadde skjedd.

Senere husker jeg at vi på skolen, som da var i Bedehuset, flere ganger fikk løpe ut i timene når vi hørte det var fly over byen! Det at det var allierte fly var spennende. Og det kunne jo være Odd Skyberg, bror til vår lærerinne, frøken Skyberg, som fløy hjem fra England der han hadde vært stasjonert?

Sjømerket «Soldaten»

Dette lille PS har ikke noe med artikkelen som sådan å gjøre. Men jeg tenkte jeg ville benytte anledningen til å skrive en anmodning om fremtiden til sjømerket.

I Byselskapets årsskrift 2018 skriver Per Ivar Ruhaven:

> *Like utenfor Gundersholmen ligger Gunderholmskjæret med byens eneste sjømerke. Opprinnelig var det en enkel jernstang på skvalpeskjæret. Losoldermann og havnefogd Oluf Due (1833 – 1909) fikk satt opp et nytt og mer karakteristisk merke i 1895. Merket var en jernstang med en trekloss på toppen og en tverrarm med tilsvarende treklosser på hver ende. «det nye sjømerket liknet en soldat der han sto, og Gundersholmbåen ble etter den tid hetende Soldaten «(Wikander 1985)*

Merket er bevaringsverdig og det er ønskelig at noen tar ansvar for vedlikehold fremover.

AGNAR SUNDBY – VÅR GLEMTE KUNSTMALER

Av Johan Anton Wikander

Jeg skriver til vanlig om de tidligere tider. Vi skal nå imidlertid gå frem til ny tid – til tiden omkring midten av 1900-tallet. De tidligere tider vil imidlertid ligge til grunn som et fundament.

Jeg og min familie flyttet til Grimstad sist i 1949, til bydelen Fladen. Jeg ble revet opp fra mitt miljø på Langsæodden i Arendal. Jeg måtte finne nye venner og lekekamerater, en av dem ble Svein Sundby. Han bodde helt øverst på Furuheia, i familien Mørlands hus. Han gikk i første klasse, og jeg gikk i klassen over ham.

Vi var mye på sjøen. Vi rodde ut til Vaholmen, til Osterskilen og til det store jordet på Ytre Malløya. Det var langt nok de første par årene, men vi fikk etter hvert større aksjonsradius. Vi rodde til Valøyene der vi kunne ligge i telt og leve meget primitivt. Vi rodde til Svertingene, til Teistholmen og til Haaø. Vi likte oss godt helt sydligst på Haaø, ved det smale sundet mot Stangholmen og Håkallen. Vi var inne i losenes gamle haver og fant rabarbra; vi kokte rabarbrasuppe på bål i fjæresteinene av rekved som vi samlet sammen. Sukker hadde vi med oss hjemmefra. Vi svømte med svømmemaske i det smale og grunne sundet.

Flere ganger når vi sa vi skulle til Haaø, ville far til Svein Sundby være med oss! Han malte og tegnet, og på losenes gamle øy fant han fine motiver. Vi så ikke så mye til ham, han forsvant inn på øya og der ble han alene med sitt malerskrin. En gang holdt han seg i strandkanten. Han gjorde en liten studie av strandnelliker og andre vekster som grodde mellom skjell og små stein i fjæra. Han tok alltid utgangspunkt i sine nære omgivelser. Vi vil gjennom hans malerier bli bedre kjent med sider ved vårt eget miljø og vår kultur.

Agnar Sundby var provisor, og han hadde sitt daglige arbeid på Grimstad apotek. Han og familien hadde kommet til Grimstad sist i 1930-årene. Agnar Sundby hadde en hobby, han malte og tegnet. Han hadde ikke noen utdannelse innen faget. Han var selvlært! Han så på andre og mer profesjonelle malere, hvordan de bygget opp sine motiver. En av dem satt på denne tiden nærmest på utstilling, og malte. Det var *Arne Kavli* (1878 – 1970) som hadde sommersted på Rønnes med hus og have. Her satt han helt uforstyrret og gjorde ferdig sine malerier. Jeg sto selv flere ganger lenge ved stakittgjerdet hans og så på ham.

Vi skal ta for oss noen av Agnar Sundbys malerier. Vi skal bli bedre kjent med ham og hvordan han bygget opp sine motiver. Han tok alltid utgangspunkt i sitt nære miljø. Vi vil gjennom hans malerier da bli bedre kjent med vårt eget miljø og vår kultur.

Vi er 1949 på «*Pladsen Solberg*» som hørte til gården Ytre Bie. Det var en tidligere husmannsplass, den ligger lunt for vestavinden på østsiden av *Møllerheia*. Grimstad begynte så smått å ekspandere i tiden omkring 1820. Det var ikke

Solberggaten nr. 4, malt i 1949, bydelen Fladen, Grimstad. Steintrappen til venstre er en liten snarvei opp i kanten av Møllerheia. (Foto: Knut Brautaset)

Wenzells plass nede i Grimstad gamle sentrum, malt i 1943. (Foto: Knut Brautaset)

flere ledige tomter i det gamle sentrum. Det ble da suksessivt lagt ut tomter på *Biodden*, oppe i *Varden* og på *Fladen*. Det var i alt 6 – 7 hustomter på den gamle husmannsplassen. De ble slik som skikken var, festet bort mot årlig grunnleie og lagt ut til tomter. Den siste tomten som ble lagt ut på «Pladsen Solberg», var *Solberggaten nr. 4*. Det var i 1890-årene.

Agnar Sundby valgte dette yngste huset som motiv. Han går tett inn på motivet, bare den vestre gavl blir med på maleriet. Veien i forgrunnen, *Solberggaten*, med stakittgjerde mot nabotomten, er vesentlig for å gi et intimt inntrykk. Han mente at det passet med en liten steintrapp opp til venstre, i kanten av Møllerheia. Denne stien var ikke der så tidlig, han la den inn for å få balanse i motivet!

Vi er 1943 på *Wenzells plass* nede i Grimstads gamle sentrum. Agnar Sundby har gått tett innpå sitt motiv. Til høyre ser vi et hushjørne og skiltet *«Café»*. Det er i dag *Café Ibsen,* men tidligere var det «Hauges Café». Dette var det offisielle navn, men i dagligtalen gikk denne kafeen under navn av *«Børsen»*. Her kom de innflytelsesrike menn i Grimstad til lunsj. Det var ordfører Trygve Skretting, det var kjøpmann Kristen Mørland, det var «Skredderen», skreddermester Alfred Andersson og flere andre.

Her diskuterte de lokalpolitikk. Det var allment kjent at mange saker ble avgjort på «Børsen», ikke i Grimstad bystyre. Der vedtok man bare formelt det som var avtalt på «Børsen»! Wenzells plass har sitt navn etter en innflytter som bodde her på 1800-tallet. Han var salmaker, han laget seletøy til hester. Han hadde et viktig yrke i den tiden hesten var viktig for all transport til lands. Det var bare rett og rimelig at plassen fikk navn etter ham.

De andre husene ser vi bare delvis, et stort bjørketre i forgrunnen skygger for dem. Denne avgrensing av motivet er vesentlig for å gi et intimt inntrykk. Wenzells plass var et hyggelig sted å være, nærmest et lite torv, omgitt av gamle og ærverdige trehus. Her var en veldrevet og populær kafé i det eldste huset. Huset er

Moisanden, bryggen på vestsiden av bukten med den store badestrand helt innerst. I bakgrunnen, mot øst, ser vi så vidt Grefstadvika. (Foto: Knut Brautaset)

Rislevika i Homborsund, sett mot øst. (Foto: Knut Brautaset)

bygget meget tidlig på 1800-tallet av handelsborger Simon Simonsen og hustru Oline Bie. Jeg tillater meg å tilføye at hun var en halvsøster av min tipp-tipp-oldefar; og oppkalt etter sin bestefar, losoldermann Ole Bie!

Moisanden *brygge*, sett i retning mot øst. Moisanden som ligger lengre inne til venstre, var allerede tidlig en populær bade- og campingplass. Bryggen er relativt beskjeden, som vi ser. De fleste kom hit med sykkel, og noen ytterst få kom med bil. Ingen langveisfarende kom med båt, det var de færreste som hadde motorbåt så tidlig som i tiden omkring 1950.

Min bestefar Johan Weidmann Bie som bodde i Grimstad, hadde en stor motorbåt. Jeg og min familie bodde i Arendal, og i helger om sommeren avtalte vi ofte å møtes på Moisanden. Vi syklet, og mine besteforeldre kom med motorbåten. Det var aldri noe problem å fortøye. Bestefar kastet ut en dregg slik at motorbåten lå stødig og rolig; det kunne jo også komme andre båter som ville fortøye. Mine foreldre ville alltid sitte på vestsiden av den store bukta. Der var det lunt for vestavinden, i kanten av skogen! Da jeg var liten gutt, ville jeg gjerne at vi skulle ta båt ut til Merdø. Jeg hadde vært her noen ganger sammen med Per Strandkjær som bodde på Torjusholmen, ytterst i Galtesund. Han var gift med min kusine, og på Merdø likte jeg meg godt. Min mor ville ikke gå med på det. «*Det blåser alltid på Merdø!*», sa hun. Da var det mye bedre å sykle til Moisanden. Der kunne vi sitte lunt i kanten av skogen!

Vi er ved *Risleviga i uthavnen Homborsund*. Heiknattene ytterst har Agnar Sundby vist høyere og steilere enn de er i virkeligheten. Det var slik han opplevet Rislevika da han var der. Han malte slik som han opplevet sitt motiv.

Innløpet til bukta heter *Sildeholla* og er meget smal og trang, som vi ser. Dette er en lun bukt som gir god beskyttelse for vær og vind. Vi ser i forgrunnen en brygge og kanten av et jorde. Det er tydeligvis våningshus her, utenfor motivet slik som Agnar Sundby valgte å vise det for oss.

Vi ser i bakgrunnen en holme og et fyrtårn. Det er *Sundholmen* med fyr som lokalt gikk under navn av *Andrea lykt*. Her ute gikk skipsleia og enda lengre ute var det åpne havet. Fyret som vi ser i det fjerne, understreker at Rislevika er et lunt og trygt sted!

Jammerdalen i Homborsund, malt i 1948. Dette er et lite «dalføre» mellom heiknattene, og går fra Rislevika og østover til Kistevika. Her er det lunt mellom heiknattene, og det ble da selvsagt tidlig satt opp hus her. Agnar Sundby har gått tett innpå sitt motiv slik som vi ovenfor har sett på «Pladsen Solberg». Husene ser vi bare delvis. Det er miljøet og veien mellom husene som er det vesentlige for Agnar Sundby.

Andre kunstmalere fant også motiver i Homborsund. En av dem var Fredrik Hveding (1897 – 1980). Han kom til Jammerdalen. Hans maleri ble utgitt som postkort av Kr. Gundersens Bokhandel i Grimstad. Bokhandlere, fotografer og tobakksforretninger i Grimstad var svært så flinke til å gi ut postkort tidlig på 1900-tallet. Deres postkort er «gullgruver» for oss som i dag er lokalhistorikere. Det var fotografier de valgte å bruke, men her har vi altså et lite unntak, et maleri! Agnar Sundby lærte ved å se på andre kunstmalere. Han var selvlært, det vet vi. Kanskje var Fr. Hveding en av dem som inspirerte ham?

Eide kirke sett mot øst. Kirken er bygget i 1790-årene. Det sto tidligere en stavkirke her. Den var i dårlig forfatning, den ble revet og erstattet av en ny kirke. Kirken ble bygget ved en meget gammel ferdselsvei, en innerste lei langs kysten. Leia gikk fra øst inn *Engekilen* og til *Fossdalskilen* i vest. Denne innerste lei gikk som vi skjønner, delvis over smale eid. Da unngikk man farlige og helt åpne havstrekninger. Her var det *Homborside* man unngikk.

Familien Sundby bodde gjerne noen uker om sommeren ved en av våre uthavner der de leide seg husrom. Tidlig i 1950-årene da Svein Sundby ble min kamerat, var det Homborsund familien satset på. Jeg «mistet» da for noen tid min kamerat. Vel, min ferierte jo oppe i Setesdalsheiene om sommeren, så det gikk greit.

Jammerdalen i Homborsund, sett mot Kistevika i øst, malt i 1948. (Foto: Knut Brautaset)

Eide kirke, sett mot øst. (Foto: Knut Brautaset)

Agnar Sundby gikk alltid tett innpå sitt motiv. Eide kirke er selvsagt hovedmotivet, men han valgte sitt ståsted like utenfor kirkegårdsmuren. Det fint oppbygde steingjerde blir da vesentlig i hans skildring.

Brekkestø uthavn 1950. Familien Sundby kunne om sommeren også bo på *Justøy skole*, på gården Mebø, ikke så langt fra uthavnen. Agnar Sundby benyttet selvsagt anledningen til å male. Det var gode motiver i uthavnen, som vi ser. Sjektene, bryggen og naustet i forgrunnen forteller oss at vi er ved sjøen. Uthavnen der skuter kunne ligge trygt ved uvær og motvind, får vi ikke noe inntrykk av. Det er husene, der loser og fiskere bodde, som er det vesentlige!

Agnar Sundby har gjort visse «tilpasninger» i sin fremstilling. Huset til venstre er bygget med spiss gavl. Slik er det ikke på maleriet, her får huset et valmet tak! Vi har sett slike «tilpasninger» tidligere. Bilde nr. 1 har fått en steintrapp opp til venstre i skråningen mot Møllerheia. Denne steintrappa var ikke der i 1949 da bildet ble malt. Vi skal se eksempel på slike tilpasninger i det neste maleri vi velger å vise.

Vi er her uten tvil ved *Brekkestø*, i 1975 ifølge signaturen på maleriet. Det store huset i bakgrunnen må være huset på *Gaupholmen*, men terreng og formasjon på holmen er noe endret i forhold til virkeligheten. Naustet med brygge i forgrunnen, er da rimeligvis på *Ullerøy*. Komposisjonen er imidlertid så pass endret i forhold til den lokale topografi, at vi ikke umiddelbart kjenner oss igjen. Vi kan som en konklusjon si at maleriet viser et typisk kystmiljø på Sørlandet.

Skogsinteriør 1947. Agnar Sundby ville også formidle karakteristiske trekk ved vår natur. Her har han gått inn i skogen. Han har funnet forvokste trær og en liten bekk som gir god vannforsyning til trærne. Han fester sine umiddelbare inntrykk til lerretet og formidler inntrykket videre til oss. Jeg kjenner ham igjen fra en gang, midt i 1950-årene, da han ville være med oss gutter ut til Haaø. Han satt nesten hele dagen og gjorde en studie av strandnelliker, stein og skjell mv. på en begrenset liten del av fjæra.

Hus i Brekkestø uthavn, malt i 1950. (Foto: Knut Brautaset)

Et typisk kystmiljø på Sørlandet. Motivet er rimeligvis inspirert av bygninger på Gaupholmen og Ullerøy ved Brekkestø. (Foto: Knut Brautaset)

Skogsinteriør, en studie 1947. (Foto: Knut Brautaset)

Fjellgård – Mountain farm, 1977. Agnar Sundby fikk tidlig på sommeren 1958 bevilling til å drive apoteket på *Sunndalsøra*. Han ble nå apoteker, og det var et avansement. Han reiste til Sunndalsøra for å sette seg inn i de lokale forhold. Han kom begeistret tilbake til Grimstad! Han hadde sett de høyeste fjell, og han hadde sett stupbratte fjellsider. Inne mellom fjellene var det trange daler. Her var et godt beite for kyr, geiter og sauer, og hist og her kunne det stå en liten laftet seterbu. Dette var noe annet enn de lave åser og de utallige heiknatter som vi hadde på Sørlandet!

Alt dette ble nå motiver for hans malerier. Vi har valgt å vise ett av dem her. Maleriet gir et meget godt inntrykk av det landskap og det miljø som han fortalte oss gutter om med begeistring!

Portrett av en gammel mann. Agnar Sundby var meget allsidig, han var også en dyktig tegner. Vi ser et eksempel på dette her. Vi vet ikke hvem det er, men det er tydeligvis en som hører hjemme i kystmiljøet. Mitt inntrykk er at Agnar Sundby ofte gjorde skisser som han senere bearbeidet til endelige malerier og tegninger.

Agnar Sundby (1904 – 1991) var meget produktiv. Han solgte malerier, og han hadde

Fjellgård – Mountain farm, ved Sunndalsøra, malt i 1977. Maleriet er tydeligvis gjort med tanke på salg i og med at det også har engelsk tittel.
(Foto: Knut Brautaset)

Portrett, en studie. (Foto: Knut Brautaset)

en ikke ubetydelig ekstrainntekt av sin hobby. Han solgte også til amerikanere som kom til Norge som turister eller som var hjemme for å se steder der forfedre hadde bodd. Rimeligvis har han malt spesielle motiver på bestilling.

Han sendte også en gang et av sine malerier til den berømte *Høstutstillingen* i Oslo. Det ble ikke antatt, maleriet var ikke moderne nok! Vel, det var Oslo-folkets dom! Vi har imidlertid sett at han dokumenterer sider ved vårt miljø og vår kultur på en glimrende måte. Det er en oppgave å få en enda bedre oversikt over hva han har levert!

Noter og kildehenvisninger

Biografiske opplysninger om Agnar Sundby (1904 – 1991) er gitt i «Norges Apotek og deres Innehavere», Bind VI, Oslo 1960, se s. 209, Sunndal apotek. Nekrolog er gitt i «Norges Apoteker-Forenings Tidsskrift», nr. 1, 6. januar 1992, se s. 25.

Jeg takker så meget for lån av bildene til artikkelen. Av Dag Sundby, Grimstad, fikk jeg låne bildene nr. 4, 6, 9 og 10. Av Kjetil Thorbjørn Frogner, Grimstad, fikk jeg låne nr. 1, 2, 3, 7, 8 og 11, han har også gitt meg utfyllende opplysninger om sin svigerfar. Jeg har av Vivi Torp, Grimstad, fått låne nr. 5, et bilde som opprinnelig var en gave fra Agnar Sundby til familien Mørland, Grimstad. Jeg takker også Jarle Georg Bjørklund for opplysninger om bildene fra Homborsund og Brekkestø; jeg takker Knut Brautaset for fotograferingen.

Visse supplerende opplysninger om bilder og motiv er gitt nedenfor, referert til hvert enkelt bilde:

Bilde nr. 1. Det finnes en god del dokumentasjon og historiske opplysninger om «Pladsen Solberg». Jeg har ennå ikke bearbeidet dette til en samlet fremstilling.

Bilde nr. 2. J. Landgraff: «Grimstadslægter», bd. 1, Grimstad 1892, se s. 129. Det er her gitt kortfattede opplysninger om salmaker Carl Johan Fredrik Wenzell, han kom til Grimstad i 1849 fra Christiania. På den samme side er det også gitt opplysninger om Simon Simonsens hus.

Bilde nr. 5. Kr. Gundersens Bokhandel i Grimstad ga også ut et annet maleri av Fredrik Hveding (1897 – 1980) som postkort, nr. 117 i serien. Det er poststemplet GRIMSTAD, 23. 12. 1936.

Bilde nr. 6. Johan Anton Wikander: «The portages in the Grimstad-area on the southeast coast of Norway». Denne artikkel er utgitt i Christer Westerdahl: «The Significance of Portages», BAR International Series 1499, Oxford 2006, side 251 – 254. Rapporten er fra den internasjonale konferanse om eidenes betydning for ferdselen langs kystene. Konferansen ble holdt i Lyngdal 2004.

Bilde nr. 7. Johan Anton Wikander: «Brekkestø uthavn år 1800», Aust-Agder-Arv 2019, se s. 6 – 29. Jeg har her gitt en rekke opplysninger om Brekkstø som uthavn. Utgangspunktet er den britiske fregatten *HMS Ariadne* som søkte nødhavn i januar år 1800.

GRIMSTAD BYS SELSKAP TIL TURISMENS BEKJEMPELSE

Av Per Gustav Lindeberg

En gang i 1960 årene var jeg sammen med Øystein Vinje på besøk i hytta han og Thyge Myhre hadde bygd seg oppe på Bieheia, bak Fladen. Hytta lå skjult i skogen, men vi hadde utsikt ut over fjorden. Jeg ble spurt om jeg ville være med i en ny forening, «Grimstad Bys selskap til turismens bekjempelse.»

Noen dager før hadde de vært ute i skjærgården med båt, og alle fine bukter var opptatt. Av fremmede folk, antagelig fra Arendal eller Kristiansand mente de. De kom med sine nye store plastbåter og la seg til ved våre strender. Hadde med seg telt, bord og stoler. De store gresslettene på Marivoll, Maløya og Hamphol-men var helt belagt. 1960 årene var begynnel-

Russefest i Paradisbukta 1965. Forfatter og russevenninne Gro Knutson fra Rønnes. (Foto: Bildene er utlånt av Per Gustav Lindeberg og bearbeidet av Knut Brautaset.)

sen på plastbåtenes glanstid. Hvert år ble det solgt mange nye båter i Norge, hurtigere og større og større. Og i motsetning til i tresjektene, nå kunne man på noen få timer farte fra by til by. Ikke uventet oppdaget de nye båteiere at skjærgården i Grimstad var mer åpen og fri enn noe annet sted. Der var det fantastisk flott å feriere. Hele sommeren lå det nå mange båter i de mest populære strendene.

Thyge mente at dette måtte være feil, selskapet til Grimstad Bys Vel var stiftet for å sikre skjærgården for Grimstadfolk. Gode borgere i Grimstad, i Grimstad, med Fuhr i spissen hadde gitt mange penger til innkjøp av store holmer og landareal i skjærgården. Det hadde vi hørt på skolen mange ganger. Det var ikke meningen at utenbys folk skulle komme og okkupere våre beste strender og bukter.

Dette måtte vi gjøre noe med. Jeg var enig og meldte meg inn med en gang. Mulige protesthandlinger ble drøftet. Hvorledes skulle vi få buktene tilbake? En aksjon var å dra ut og synge og bråke, en annen var å slå opp telt over alt og la dem stå. Vi kom til at bråkelinja ville være mest effektiv. Og hvis noen klagde skulle vi si: «Hvis ikke dere liker dere her, så kan dere gjerne dra et annet sted.» Men som mye annen ungdommelig entusiasme, det ble med stiftelsen. Jeg kan ikke huske noen aksjoner.

Her hadde historien sluttet om ikke vi opplevde at flere ble opptatt av det samme. Våre fedre, og andre voksne begynte å snakke om

Utelukkes vi fra våre badeplasser?

Herr redaktør

Deres leder torsdag var et ord i — ikke rette tid men — tolvte timen. Selskapet for Grimstad Bys Vel har fjernet seg temmelig brutalt fra sitt ideal, og vi bør ikke stoppe med hva De nevner.

Såvidt meg bekjent ble Marivold kjøpt for å være friareal for Grimstads befolkning — eller la oss si distriktets befolkning. Hva slags «friareal» er det blitt? Joda: Byens skoleungdom som vil tilbringe noen dogn på byens «friareal» som teltliggere må betale 3 — tre — kroner natten. Det vil i praksis si at byens og distriktets skattebetalere og Byselskapets kontingentbetalere, nemlig vi foreldre, må betale for våre barns sommeropphold på «friarealene» våre. Tre kroner natten representerer «en husleie» på omkring 100 kroner måneden.

Men det er vel ikke rart at det går business i saken all den tid at Byselskapet har forpaktet bort området til en privatperson. (Intet ondt være sagt om forpakteren — tvertimot). Det er ikke første gang at forstedselsretten er solgt for en rett linser (popcorn?).

Marivolds popularitet blant menigmann i dag illustreres best ved å se på de «sumurer» som kommer inn til reparasjon av Svømmeklubbens ødelagte stadion.

Ulenes, 14. juli 1966.

Ove Fedde

(Foto: Bildene er utlånt av Per Gustav Lindeberg og bearbeidet av Knut Brautaset.)

Våre badeplasser

Generalforsamlingen 1966 i Selskapet for Grimstad Bys Vel var enig med Ove Fedde i at vi var ute i tolvte time for å spesielt sikre områdene i Osterviken og på Marivold — og nettopp derfor ble det vedtatt at det skulle gjøres en forandring fra neste år.

Campingplassene vil fortsatt bli drevet, men mer tilbaketrukket enn nå, og med det utstyr og den kontroll som både politi og helsemyndigheter forlanger. Dette har ikke Skjærgårdskomiteen mulighetet til å følge opp, og derfor ble det vedtatt å leie ut til en privatmann som vil kunne yte den nødvendige innsats for å få plassene i forskriftsmessig stand.

Alternativet hadde vært å stenge plassene fullstendig for camping, men da måtte det vært gjennomført totalforbud mot teltslagning. Skulle det blitt tillatt for noen å slå telt — skoleungdom eller andre — så ville flere følgt etter, og hvor der kommer folk der krever naturen sitt? — Vi ville få krasene om ødelagte, rydding, ordensvern — vi ville måtte ansette folk til å gjøre dette, folkene må betales — og det blir tellpenger. Dette kan beklages, men det er slik. Med presset fra ferdelsk og turisme er også utviklingen uunngåelig. Ikke bare for Grimstadfolk, men hele Norges befolkning vil gjerne ha ferie i fjæ li, og åpenbart vil svært mange ha den på Marivold. Derved blir det press i enkelte perioder, men dette prøver Skjærgårdskomiteen (Byselskapet) fra neste år å få lettet litt på ved å ta i bruk nye områder. Ikke for at campingplassene skal bli større, men for at de nåværende områdene skal bli avlastet. Antall telt det blir gitt tillatelse til blir ikke større enn hva vi allerede har.

Byselskapet har ikke fjernet seg det minste fra sitt ideal om friarealer. Fremdeles ligger områdene uten noen påkost. «Privat — adgang forbudt» — fremdeles kan folk gå i land hvor som helst på områdene, gjerne ved brygger som Byselskapet har latt sette opp, eller de fortøyer i påer som er oppsatt, og alle får lov til å bade og fiske i fred på disse eiendommene. Man behøver ikke bevege seg mange skrittene utenfor Byselskapets områder for det samme ikke lar seg gjøre.

Dessverre må også Byselskapet betale for varer og tjenester, og for å kunne betale må det komme penger inn. Kontingentene dekker ikke på langt nær og de kommunale tilskudd er ubetydelige, og da må folk som forlanger en spesiell service som å ligge på en campingplass finne seg i å betale for dette.

Det later til at folk blander sammen Selskapet for Grimstad Bys Vel og Grimstad Kommune — og til tider også Grimstad Svømmeklubb, men la det være klart at disse er tre forskjellige institusjoner. Det eneste felles er et tinat samarbeid på begrensede felter.

La det så også være sagt at Byselskapet, som enhver annen forening, må sette opp generelle retningslinjer for drift av sine eiendommer og gi generelle regler for ettersyn og kontroll, men ont situasjoner oppstår som gjør det naturlig å ta spesielle hensyn slik som f.eks. å hjelpe syke og/eller gamle til plasser ved sjøen, eller å gjøre spesielle avtaler for foreningsaktiviteter, idrettslærer eller lignende, så har dette alltid vært gjort — og det er ovdnet slik at det samme skal bli gjort også i fremtiden.

Grimstad, 20. juli 1966.

Gunnar Edv. Gundersen

Større åndelig behov hos de unge

Overveldende tilslutning til Frikirkens landsungdomsstevne på Dromningborg

I tidsm 3. — 7. august skal Frikirken ha sitt landsungdomsstevne på Dromningborg. Det blir lavet år arrangert et slikt stevne et eller annet sted i landet, og i fjor var det på Fredtun Ungdomsskole. Stavern. — Årets stevne er det første som er henlagt til Dromningborg.

Tilslutningen har tidligere hel-

Svar fra Byselskapet. (Foto: Bildene er utlånt av Per Gustav Lindeberg og bearbeidet av Knut Brautaset.)

Utenbys besøk er med på holmetur. (Foto: Bildene er utlånt av Per Gustav Lindeberg og bearbeidet av Knut Brautaset.)

Ferien begynner, bestefar henter. Forfatters kone forrest til venstre på bildet (fra Blindleia) (Foto: Bildene er utlånt av Per Gustav Lindeberg og bearbeidet av Knut Brautaset)

dette. Skjærgården begynte å bli fylt opp av utenbys båter som ble liggende. Voksne folk, som ikke vi trodde hørte på oss, begynte å mene noe om dette.

I 1966 ble problemstillingen ble tatt opp i Grimstad Adressetidende. Debatten startet ved at redaktør Bugge Danielsen skrev en leder i Adressa den 14. juli 1966. Den har overskriften «***Utelukkes vi fra våre badeplasser?***» Lederen er skrevet i en høflig og formanende tone. Men det er et klart krav til Byselskapet. «*Etter oppfordring skal vi få henstille til Byselskapets styre å overveie stillingen, om det ikke bør gjøres noe for å reservere enkelte av friarealene for det vanlige publikum, som ikke er teltslagere.*»

Flere skriver nå inn i avisen om dette. Blant annet Ove Fedde.) Han var forfatter og Grimstad-patriot. Han hadde skrevet kriminalromaner og vi gutter fra Grimstad var litt stolt av ham.

Han skrev ganske skarpt om problemstillingen i Grimstad Adressetidende. Han går rett på Byselskapet og mener de har sviktet sin oppgave. Han skriver også senere et innlegg hvor han beskylder dem for «å høkre» på Byselskapets areal. Som eksempel bruker han sin sønn som må betale kr 3 pr natt for å overnatte på Marivold. Han hevder at dette er stikk i strid med Byselskapets oppgaver.

Byselskapet, ved formann Gunnar Edvard Gundersen senior svarer greit i avisen allerede 16. juli.

«Ja, dette stemmer». I noen bukter skal det bli forbud mot telting. Det sies også at noen områder skal reserveres for lokale folk. Nå blir det en del svar og artikler om temaet. Men i Byselskapets styre og skjærgårdskomite fastholdes en både/og holdning. Man vil ikke forby all telting, man vil ha utleie, med ansvar for renhold og orden. Det gir inntekter for å kunne drive de mest populære områdene i ordnede former. Videre ble det også hevdet at en favorisering av byens egne innbyggere var vanskelig, kanskje ikke lovlig.

Både Agderposten og Fædrelandsvennen skriver om saken. De intervjuer Ove Fedde og kaller ham turistmotkjemper. Han gjentar sine meninger og sier at han ikke har noe imot turister, men ***at han heller ikke er for at man skal legge skjærgården åpen for dem.*** Flere skriver inn og støtter forslagene til begrensninger. Blant annet min egen far. Han skriver om da de prøvde å dra til Marivold med bil, men fikk ikke parkert noe sted. De måtte snu. Som alltid med slike debatter, det er ikke noen som får det siste ordet. I løpet av noen uker er det slutt på innleggene.

Sett i etterkant ser vi at 60 tallets båter også endret drastisk på Grimstadfolks bruk

Vi lekte med det vi hadde, her en tom dynamittkasse. (Foto: Bildene er utlånt av Per Gustav Lindeberg og bearbeidet av Knut Brautaset.)

av skjærgården. Da vi var barn, dro vi ofte på holmetur om ettermiddagene. Hele familien satt klar i sjekta når far kom fra jobb. På fine dager kunne mange båter tøffe utover. Ute på holmene lekte og badet vi, mens middagen ble varmet på bål. «I år har vi kokt ude i over to uger i trekk.» sa Trygve Rosenvold en gang begeistret til min far, «for en sommer vi har.»

Ingen overnattet i båtene. Neste dag var arbeidsdag for de voksne. Vi dro hjem sent på kvelden. Blant mine beste minner er å ligge under bakken å høre bølgene klukke mot båtsiden. Folk var også kledd annerledes. Hvis noen var bedt med på tur, så pyntet de seg. Som bilde viser, kjole, slips og hatt i skjærgården var ikke uvanlig.

Men uten å starte diskusjonen opp igjen, noen og enhver av oss kan vel drømme oss tilbake til den gang Ytre Maløya lå tom og åpen for oss. Sikre på å finne plass var vi, når vi i Grimstad Yngres eller Hjelpekorpset arrangerte søndagstur. Vi tøffet ut, i våre fedres sjekter.

RUSSETID 1962

Av Kjeld Malde

Første pinsedag 1962 var det uvær over Grimstad. 80 lyn ble registrert i løpet av få timer. Ett av disse, et kulelyn, slo ned i fjellet bak Dahlske skole og spratt over og antente taket. Brannalarmer var utslått pga været, men nærmeste nabo, Carsten Jacobsen, som så røk fra skolen. fikk varslet, og sammen med faren Rolf og brannkonstabel Ådne Foss fikk de begynt slukkingen. Etter hvert kom Arendal Brannvesen til og brannen ble slukket. Men bygget, som var satt opp i 1864 av byggmester Heinecke etter tegninger av arkitekt F. von der Lippe, ble totalskadet. Mange var det som hjalp til og fikk reddet ut de flotte samlingene som bygget inneholdt. Man fikk også reddet en god del papirer fra rektor Løkkebøs kontor. Mellom dem, eksamenspapirene våre. Løkkebø var bortreist, men kom hjem

Gamle Dahlske skole med hvalkjevene i forgrunnen. Mange lurer hvor disse ble av?

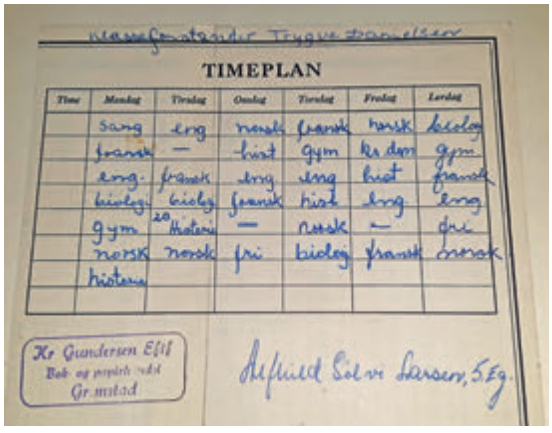

Engelsklinjens timeplan skoleåret 1961-62.

til Grimstad umiddelbart. Marmorplaten som hang på veggen i det såkalte Peter Dahl-rommet og fortalte om skolens grunnlegger, Peter Dahl, ble også båret ut.

Jeg var russ i 1962 sammen med 46 andre, og mange av oss var med på å redde ut gjenstander fra skolens samlinger. Vi satt også sammen med brannfolk den følgende natten. Nattevåk ga jo knute i russeluen. Eksamen var overstått, den foregikk før og like etter 17. mai. Russefeiringen begynte først 16. mai. Men før vi kunne ta på oss russetøy hadde vi to oppgaver som måtte gjennomføres. Vi laget et moteshow med endel andre innslag på kinoen på Dan-

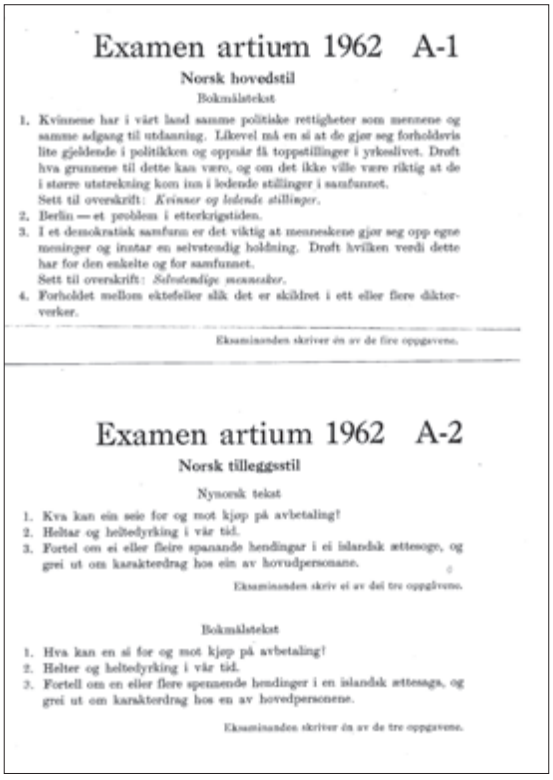

Examen artium 1962 A-1

Norsk hovedstil

Bokmålstekst

1. Kvinnene har i vårt land samme politiske rettigheter som mennene og samme adgang til utdanning. Likevel må en si at de gjør seg forholdsvis lite gjeldende i politikken og oppnår få toppstillinger i yrkeslivet. Drøft hva grunnene til dette kan være, og om det ikke ville være riktig at de i større utstrekning kom inn i ledende stillinger i samfunnet.
   Sett til overskrift: *Kvinner og ledende stillinger.*
2. Berlin — et problem i etterkrigstiden.
3. I et demokratisk samfunn er det viktig at menneskene gjør seg opp egne meninger og inntar en selvstendig holdning. Drøft hvilken verdi dette har for den enkelte og for samfunnet.
   Sett til overskrift: *Selvstendige mennesker.*
4. Forholdet mellom ektefeller slik det er skildret i ett eller flere diktverker.

Eksaminanden skriver én av de fire oppgavene.

Examen artium 1962 A-2

Norsk tilleggsstil

Nynorsk tekst

1. Kva kan ein seie for og mot kjøp på avbetaling?
2. Heltar og heltedyrking i vår tid.
3. Fortel om ei eller fleire spanande hendingar i ei islandsk ættesoge, og grei ut om karakterdrag hos ein av hovudpersonane.

Eksaminanden skriv ei av dei tre oppgåvene.

Bokmålstekst

1. Hva kan en si for og mot kjøp på avbetaling?
2. Helter og heltedyrking i vår tid.
3. Fortell om en eller flere spennende hendinger i en islandsk ættesaga, og grei ut om karakterdrag hos en av hovedpersonene.

Eksaminanden skriver én av de tre oppgavene.

Eksamensoppgaven 1962 norsk stil.

sebakken og i Teateret i Lillesand. Her var det diverse opptredener. Jeg husker Sjur Jansen (nå Arnebø) sang «O sole Mio» med stor innlevelse. Det var dans i smoking og gallakjoler og fremvisning av klær fra Mørland (Høyer Grimstad) og Waarum (Odden Klær) med flere.

Den andre viktige oppgaven var å lage russeavis. Den het Ru(s)sk med hvalkjevene som sto i den lille parken, mellom rektors hus og huset nedenfor i Storgaten, som klammer rundt den ene s-en. Redaktør var Randi Rosenberg og med redaksjonen ble det et flott produkt. Avisen skulle selges 17. mai, og overskuddet var med på å dekke russeturen.

Russebusser var ikke oppfunnet, men Oddvar Kjekstad og jeg hadde en rødmalt 36 modell Ford til russebil. Den ble døpt Ramona. Bilen hadde i sin tid tilhørt kjøpmann Mørland. Bremsene var problematiske å justere, men med litt strev ble den til slutt godkjent av bilsakkyndige. Jeg husker at girstanga ikke var festet skikkelig. En gang satt jeg med den løs i handa i Nygata. Men jeg fikk fort stukket den ned til tannhjulene i girkassen og kom meg hjem til Høyvarde. Vi hadde glede av bilen som til slutt ble solgt til noen i neste russekull.

Fra moteoppvisningen på Grimstad Kino.

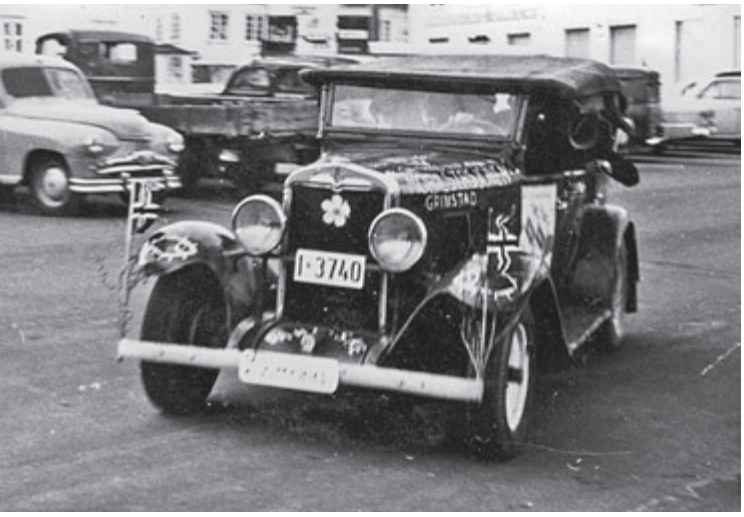

Russebilen 1962, Ford førkrigsmodell.

Her vekker vi en av lærerne, trolig lektor Danielsen?

Salget har jeg angret på. Det var også en russebil i Lillesand. En førkrigs Chevrolet, men den «døde» på vei fra Grimstad til Lillesand 17. mai. Veivakselen knakk.

Russefeiringen begynte 16. mai. Da kom russeluene frem. Russeklærne til guttene var påsydd røde striper på buksene og på ryggen av jakken en Grimstadjolle i rødt. Jentene hadde pyntetede hvite jakker og røde skjørt. Tidlig om morgenen, allerede i femtiden den syttende, fartet russen på et lasteplan rundt i byen for å vekke lærerne. Også deres naboer med mye rabalder. Første innslag i programmet, på nasjonaldagen, var det årlige tekniker- og graskatt-toget. Det gikk kl. syv med en Dømmesmo-elev utkledt som en svart katt og en STF-elev utkledd som en robot. Russen måtte jo forsøke å irritere dem som var med der.

Tradisjonen tro var det russefrokost. Den ble holdt hjemme hos russevertinne Torny Lindeberg (Kjekstad). Etter frokost var det barnetog med oppmøte i skolegården til Dahlske skole. Lektor Vasstøl, som gammel militær, hadde instruert elevene i å gå riktig til takten til musikken. Etter barnetoget, som vi naturligvis følte oss for voksne til å gå i, og etter at høytideligheten på Kirkeheia var unnagjort, gikk vi til Ibsenhuset. Omkranset av skrålende russ fikk byens store kjendis, etter hva avisen skrev, en god tale av Randi Rosenberg, og Ibsen fikk påhengt en laurbærkrans rundt halsen.

Like etter holdt russeformann, undertegnede, russetalen på torvet. Journalisten bemerket at mange av poengene kunne brukes av kommende russeformenn da ting skjer svært langsomt i vår lille by. Talen ble behørig applaudert og tiljublet av medruss. Det skulle jubles høyt når jeg løftet på høyre ben. Til å lage lyd hadde vi stemmene våre og også røde «trompeter» til å blåse i. Litt spetakkel ga også russestaver av bambus som kunne slås mot hva som helst (helst ikke grønnruss). «Uten mat og drikke …». Vi i hadde lunsj på Victoria Hotel og etter russetalen ble vi tradisjonen tro «Fuhrt a' Sjur» med servering i vinkjelleren til Grimstad Gartneri. Sjefen sjøl, Sjur Fuhr, sto for skjenkingen. Deretter bar det til Lillesand for å gå i borgertoget. På veien dit avgikk den andre russebilen i kullet, en gammel Chevrolet, ved døden. Som tidligere nevnt brakk veivakslingen. Festen om kvelden var på Brekkekjær pensjonat i Brekkestø. Der var vi til langt ut i de små timer og fikk naturligvis en ny nattevåk-knute i russelua. Vi hadde eksamen etter 17. mai så de videre feiringer ble noe dempet.

På lasteplanet sees Tor-Egil Lindeberg og Gunnar Skuggevik mens jeg varsler ombordstigning.

Her er vi i barnetoget, på vei opp Voss' bakke.

Klare for avgang fra Kristiansand.

Det ble noen pauser underveis …

Nok en pause…

Og en til….

Svein Løken skriver kort og Rolf Mikkelsen spiser frokost. Begge propert antrukket.

Russeturen vår gikk til Paris og ikke til Rüdesheim som tidligere kull hadde dratt. Vi dro fra Grimstad med Gjerstad-ruta og sjåfør var Håkon Ausland. Vi hadde med oss noen voksne som «reiseledere» og vel også for å passe litt på oss litt. Karen Marie Meyer var en av dem, og mor til vår klassekamerat Terje Nilsen en annen. Ferja «Skagen» gikk fra Kristiansand kl 01.30 natt til 25. mai. Hjemover reiste vi om Belgia og Nederland. Jeg husker vi kjørte over demningen mellom Zuiderzee og Nordsjøen. Vi så store blomstrende tulipanmarker. Vi skulle bo på campingplasser underveis, og på hotell Minerva i Paris. Der bodde vi i Latinerkvarteret ikke langt fra Notre Dame. Et besøk på Molin Rouge var naturligvis et høydepunkt, og vi spiste løksuppe i Hallene. Vi dro til topps i Eiffeltårnet og besøkte Louvre med Mona Lisa. På vei hjemover stoppet vi en natt i Hamburg og mange fikk med seg Herbertstrasse, da som nå kjent for sine kneiper og tilbud i «red light district». Da vi skulle dra videre manglet en av guttene. Han ankom i politibil og hadde hatt en begivenhetsrik natt. Vi var hjemme i Grimstad 5. juni.

Ikke mange dager etterpå brant altså skolen. Det gjorde at vår eksamensavslutning måtte foregå i gymsalen på den gamle barneskolen. I Adressa fra 21. juni 1962 sto det naturligvis et fyldig referat. «Høytid og vemod ved eksamensfest for Dahlske skole i går». Til stede var 2 som gikk ut 60 år tidligere. Adj. Alice Birkeland overrakte rektor Løkkebø blomster fra frk. Edith Landgraff.

Rektor kunne fortelle at alle hadde stått til eksamen. Og vi fikk våre eksamenspapirer som var reddet ut fra rektors kontor under brannen. Kullet hadde to preseterister som oppnådde karakteren særdeles tilfredstillende (prae ceteris). Det var Randi Rosenberg på engelsklinjen og Kåre Strøm Nilsen på reallinjen. Knut Lambrigt Vik ble premiert for å ha vunnet en spørrekonkurranse i samfunnsvitenskap. Rektor sa i talen at utdannelsen vår ville være til gavn både for samfunnet og for oss selv. Og det har vel i stor grad holdt stikk.

Så var det sommer og ferie!!

De fleste bildene er lånt av Knut Lambrigt Vik. Dessuten har Sølvi Braathu også lånt ut et originalfoto.

Begge var russ i 1962.

FRA FLADEN OG JORDA RUNDT -NESTEN! -NESTEN!

Helge Grobæk

I det flotte huset i Holvika (bilde) som i sin tid tilhørte Marie de Place Grøm, bodde Kumiko Iwamato Erichsen og Åge Fredvig Erichsen frem til juli 2022 da Åge døde. Kumiko er født i Tokyo, mens Åge vokste opp på Fladen. Etter realskole og handelsskole arbeidet han et par år i regnskapsavdelingen til A/S Uglands Rederi. Deretter tok han militærtjeneste som telexoperatør i marinen og var stasjonert i Lødingen. Åge fant etter hvert ut at han ville ha mer luft under vingene og dro til USA i 1964. I Houston bodde han hos sin slektning Tom Tellepsen. Tom, som var født Tellefsen, var opprinnelig fra Tvedestrand, og i Houston bygde han opp et av byens største entreprenørselskaper. Han

Kumiko Iwamato Erichsen foran huset i Holvika (Foto: Nina Louise Erichsen)

ble en mentor for Åge som var spesielt interessert i shipping.

Etter hvert fikk han jobb i Jacob Stolt Nielsen Parcel Tankers Inc. i New York. På den tid var Jacob Stolt Nielsen i gang med å bygge opp en flåte av eldre tankskip på 12-13.000 tonn til spesialtransporter. Skipene ble ombygd til å ha 15-20 separate tanker for frakt av forskjellige laster av vegetabilske og animalske oljer. En last kunne ha opptil 7 befraktere av forskjellige oljer. Det ble noen lærerike år for Åge som ble forflyttet til Houston, hvor en stor del av flåten var engasjert i frakt av vegetabilske oljer til Østen. Rederiet vokste senere til å bli verdens største kjemikalietankrederi.

Kumiko og Åge i yngre dager. (Foto: ukjent)

I 1969 flyttet han til Stolt Nielsens Tokyo kontor med ansvar for megling og befraktning av skip og laster. Dette ble også en spennende og lærerik periode. I Tokyo fant han også sin kone Kumiko. Hun vokste opp i en tradisjonell japansk familie hvor faren var tidligere oberst i den keiserlige japanske hær. Familietradisjonen tilsa arrangert ekteskap, men hun forelsket seg altså i en ung mann fra Grimstad! Kumiko og Åge ble enige om å satse videre på hans ideer og tanker om eget eierskap og drift av skip. De flyttet til New York hvor de fikk sitt første barn, Nina Louise. Med sitt kjennskap til markeder og geografi ble det etter hvert klart for ham at det lå store muligheter i Iran. Her hadde han fått et nettverk av flere iranske vareeiere og investorer. I 1973 ble den iranske oljeindustrien nasjonalisert. Det betydde en frigjøring fra den mer eller mindre utenlandske avhengighet landet etter hvert hadde kommet i. Sjahen satte i gang en betydelig opprustning. Først og fremst av militæret, men også innen industri, transport, helse og skole. På midten av -70 tallet var Irans oljeproduksjon på sitt høyeste nivå noensinne og utgjorde ca. 10% av verdensproduksjonen. Landets egen skipsfartsflåte var derfor under oppbygging og vekst. Landet manglet erfaring og kompetanse, både innen befraktning og megling. Dette var Åge klar over, og så mulighetene.

I 1973 bosatte de seg derfor i Teheran. Familien ble etablert i en, som han sier, «grei leilighet» i byen. De fikk sitt andre barn, Thomas, og trivdes godt. Forretningsideen var tidligere drøftet med iranske og franske investorer. Rederiet Perse Tanker Shipping Corporation ble etablert.

Foruten å ta en større aksjepost i rederiet og bli styremedlem, ble han også utnevnt til administrerende direktør. Han lærte seg noe persisk og kommuniserte godt både med kunder og de 4-5 ansatte på kontoret. Rederiet første skip var en 17000 tonns tidligere svenskbygget tankbåt. I 1964 var den blitt ombygd til spesialtankskip, og ble i 1974 satt inn i frakt av vegetabilsk olje fra New Orleans til Iran. Det første driftsåret hadde man et overskudd på 5 mill. Dollar før skatt. Og siden rederiet var innrømmet 15 års skattefrihet av de iranske myndighetene, var styret og eierne storfornøyd med dette resultatet.

Rederiet ekspanderte og på slutten av -70 årene eide det helt eller delvis 6 parcel tankere og 12 supplyskip. Videre chartret man produkt tankere for diverse behov og slutninger. Skipene lastet i Mexico gulfen og losset stort sett i de iranske havnebyene Bandar Abbas og Khorramshahr. De fraktet hovedsakelig vegetabilske oljer til bruk i iranske husholdninger og matvareindustrien, samt tallow (dyrefett) til såpeindustrien. Tallow ble fraktet i innleide skip med oppvarmede tanker; fettet måtte hele tiden være flytende. Flåten av supplyskip var hovedsakelig befraktet til offshoreoppdrag

i den Persiske gulf. Skipene var såkalte AHT (Anchor Handling Tugs) og ble brukt til å flytte borerigger rundt om i Gulfen.

Rederiet merket forholdsvis lite til den politiske uro som stadig vokste under Shah Mohammed Rezas Pahlavis styre. Men på slutten av -70 tallet ble det mer og mer klart at denne perioden i Åges karriere gikk mot slutten. I 1979 ble regimet til sjahen styrtet under den islamittiske revolusjonen. Sjahen flyktet og den landflyktige Ayatollah Khomeini kom tilbake og overtok styringen av landet. Perse Shipping Tankers ble nasjonalisert, og Åge og familien måtte forlate Teheran. De bosatte seg i Singapore, hvor Åge ble direktør for Norse Management. Selskapet ble etablert i 1969 og eide på den tid 35 tankskip – fra handy size til Panmax størrelse. Etter perioden i Singapore flyttet familien til Houston, hvor han begynte å studere og tok en mastergrad i Internasjonal økonomi. Han arbeidet så i mange år innen shipping og bank.

I en alder av 45 år begynte han sin 2 karriere og begynte å studere medisin. I den perioden ble han åpen for muligheter hvor han kunne gi noe tilbake til samfunnet. Han fikk anledning

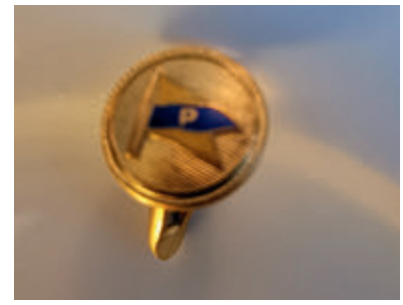

Mansjettknapper i Jervs farger

til det, da han begynte som diplomat i FN. Han arbeidet i organisasjonen Verdens matvareprogram (WFP), hvor han med sin mangeårige shippingerfaring, ble leder for logistikkjeden og sjøgående transport aktiviteter.

Dette medførte bl.a. reiser og opphold i både Europa, Asia og Afrika. Det kunne by på store utfordringer, spesielt i land hvor mangel på global transparens og nulltoleranse for korrupsjon sto i sterk kontrast til FNs etiske krav til ytelser av bistandsmidler. Etter mange års tjeneste i FN avsluttet han sin internasjonale karriere og de flyttet til Grimstad. Her i Holvika levde de mange gode år som pensjonister og med hyppige besøk av deres datter i Tokyo og sønn i London samt barnebarn.

På forhandlingsmøte i Verdens matvareprogram (Foto: ukjent)

I Holvika februar 2022 (Foto: Helge Grobæk)

På dette bildet av Grimstad Søndagsskole finnes Åge. (Foto: ukjent)

MIN OPPVEKST I GRIMSTAD PÅ 60 OG 70 TALLET

Av Cecilie Jørgensen Strømmen

Jeg ble født i januar 1960. Det året opphørte bilrasjoneringen, en av de siste rasjoneringene etter krigen. Dette blir **min** fortelling om hvordan det var å vokse opp i Grimstad på 60 og 70 tallet. Det er overraskende i voksen alder å se hvor nært andre verdenskrig jeg ble født og vokste opp, med den rivende utviklingen det førte med seg. Som barn føles det meste naturlig, man vet jo ikke om så mye annet.

Min tilknytning til Grimstad er sterk selv om jeg sammen med min mann og familie har bodd mer enn 23 år i utlandet. Stadig treffer man nye folk og må presentere seg. Noe av det første jeg da sier er: Jeg er fra Grimstad. Fordi her er mitt ankerfeste. Jeg har alltid vært stolt av å være herfra, en småby med mye skipsfart omringet av strålende jordbruksbygder, og fordi oppveksten her gav meg masse gode muligheter. Det som alltid har preget min oppfatning av Grimstad, er dens evne til å se utover og oppdage nye muligheter. I Grimstad oppdaget jeg verden, og oppveksten her gav meg mot til å utforske den. Vi så at havet ikke er en ingen trussel, men en mulighet, det knytter oss sammen med resten av verden. Hva skjedde i Norge og verden disse to tiårene, og hvordan manifesterte det seg i Grimstad? Som jo er en liten sørlandsby, men som for meg aldri opplevdes for liten. Det gav hel-

Mor og morfar (Franz Nilsen) og Cecilie i vogna. (Foto: Privat)

Familien Jørgensen, fra venstre: Carl sr., Cecilie, Ester M og Carl jr. (Foto: Privat)

ler en trygghet at forholdene var «oversiktlige». Selvfølgelig kjente en på den sosiale kontrollen og ble oppdradd med «oppfør deg ordentlig, for det er alltid noen som kjenner noen …». Alle har forskjellige perspektiver og husker ulike ting som har gjort inntrykk på en. Som menneske er det mange valg man ikke tar, man får utdelt en del kort ved fødselen. I min oppvekst og senere i livet, har storfamilien betydd masse. Nå ser folk nesten rart på meg når jeg forteller at jeg hadde 26 tanter og onkler og 30 kusiner og fettere! Men det er jo en fantastisk rikdom, særlig når man er en av de yngste.

Mine foreldre vokste også opp i Grimstad sentrum. Min far på Torvet rett bak den gamle brannvakta og Ibsenhuset, under Kirkeheia; og min mor på Biodden. En «bygutt» og en «Biodiner»- som de sa i deres oppvekst. Våre foreldres relativt høye alder (født 1919 og 1924) og tilhørighet familiært og lokalt formet meg mer enn jeg lenge var klar over. Impulser fra familien og historien, ikke minst andre verdenskrig, deres ungdomstid, ble mitt bakteppe også. Begge våre foreldre jobbet fra da vi var små. Mor i Televerket i Arendal, og far hadde først kontor i Hasseldalen før han flyttet opp til Uglands rederi rundt 1970. Jeg husker så vidt kontoret i Hasseldalen, det hyggelige der var jo at også en onkel og tante jobbet der, samt en tremenning. Og det var et kjent område fordi vi hadde båtplass der, og bestefars hus ble passert på veien. Spennende var det med de store bilene som skulle til Sand mølle, og alle de gamle buene, som vi garantert ikke hadde lov til å gå i, men ikke kunne styre oss for å inspisere.

60-tallet var kanskje en av de mest turbulente tidene i nyere historie: Kennedy-drapet, første mann i verdensrommet og på månen- jeg husker det fordi vi så det på TV. Berlinmuren, Sovjets innmarsj i Tsjekkoslovakia 1968,

Fra hagen på Møllerheia, med siloen på Torskeholmen i bakgrunnen. (Foto: Privat)

Bilde tatt i hagen på Møllerheia 1 pinsedag 1962. Dahlske skole i brann! (Foto: Privat)

Vietnam krigen, den kubanske missilkrisen og Martin Luther King og Mao. En tid med mye kreativitet, og musikken, dvs pop-kulturen, endret seg. Det var også en tid med mange reformer i menneskerettigheter, og folk skjønte at med utdanning kommer myndiggjøring. I 1969 ble det funnet olje i Ekofisk-feltet, og produksjonen begynte den 15. juni 1971. Statoil ble opprettet i 1972. Overgangen til 70- årene ble urolig, EU-striden var en bitter kamp som endte med et nei i folkeavstemningen i 1972. Det ble sett på som en seier for de unge og radikale. Abortsaken og en ny radikal feminisme skapte også politisk strid, og innvandring fra fremmede kulturer startet. Miljøbevegelsen ble til, og Miljødepartementet ble opprettet i 1978. Det var uro særlig blant unge fordi det nye som velferdsstaten og enhetsskolen syntes å ikke «levere».

På Møllerheia der jeg vokste opp, var det gamle hus fra før, men på slutten av -50 tallet kom det ny bebyggelse. Vi bodde i et av de nye med utsikt over byen og havet, en vid horisont. Et trygt og deilig sted å vokse opp med barn og ungdom i alle hus, et lite samfunn. Det gjorde at vi holdt oss mye på stedet. Vi lekte indianer og hvit, kasta på stikka, men aller helst klinka vi kuler. Med vanlige klinkekuler. Knoller og halvknoller. Og så hoppet vi strikk og paradis og gjorde «Anti-over» over garasjene. En stor utfart var å gå ned til «Melketreet» på Levermyr og kjøpe melk m.m. fra melkebilen. Om vinteren var det snø, og skiturer til «Graudeholla» og Deidalen var populært. Vi gikk over Bieheia inntil det ble bebygd. Det var stor underholdning å bo så nærme Levermyr stadion, vi hadde vår egen gratishaug, og naboene samlet seg der når det var fotballkamper. Da jeg ble eldre, var det mulig å jobbe i kiosken inne, og på stadion, selge pølser og is, og rydde under tribunene, motivert av å finne flasker vi kunne pante. Og noe av det gildeste var da vi lærte å skyte med luftgevær, på blink hos naboen!

Ett av mine første minner var da gamle Dahlske skole i Storgaten brant, det var vel i pinsen 1962. Jeg har et vagt minne om at folk løp gjennom hagen vår og ut på heia for å se. Etter det var min mor redd for tordenvær, fordi det var et kulelyn som antente bygningen, og jeg ble redd for brann. Derfor gjorde flere branner i byen inntrykk på meg, bl.a. da møbelbutikkene til Stad og Hermann Andersens brant, og senere Skafferiet i Hasseldalen. Et annet tidlig og mye hyggeligere minne, er å sitte på min fars sykkel ut til Torskeholmen

og gå opp trappene til fryseriet over fiskernes salgslag. Iskaldt, også midt på sommeren! Eller stoppene på postkontoret for å sjekke postboksen, og å se plakaten med «Tiden går, men Gjensidige består». Dampskipskaia, godsterminalen og skipsopphugningen.

Min far var på skipsinspeksjoner og en gang kom han hjem med en hel bananklase med små bananer som sjøfolkene kalte «ladyfingers». Det var utpå høsten, og bananene var grønne, umodne og uspiselige. Hva gjør man da? Jo, han la dem varmt, oppå varmtvannsbeholderen! Den stod i kjelleren, og hver kveld satt min bror og jeg øverst i kjellertrappen i pysj og så på pappa som hver kveld undersøkte hvor mye de hadde modnet i løpet av det siste døgnet. Det føltes som en evighet før vi kunne smake på bananene. Først en og så en til, og plutselig var alle modne på en gang, og spenningen og gleden i å vente var over. Men gode var de! Og hvilken lykke det var når appelsinene og etter hvert klementiner kom før jul. Vår far leste mye høyt for oss, helst amerikanske klassikere som Onkel Toms hytte, Huckleberry Finn m.m., og mer enn Anne Cath Westly eller Prøysen. De hørte vi på barnetimen på radio.

Det er interessant å merke seg hvordan byen «utvidet seg» etter hvert som man vokste til, fra den første og innerste ringen på Møllerheia, til besteforeldre på Torvet og Biodden, så Storgaten og bryggene, Groos og Grømjordet. Jeg er nok først og fremst en byjente, og det var spennende å oppdage at byen og livet har en rytme som følger årstidene, og som endres noe over tid.

Sommeren stod og står i en særstilling på Sørlandet, med mye besøk, først og fremst av familie. Så det er mange minner som er knyttet til denne årstiden. Det var obligatorisk å kunne svømme, og det lærte vi på svømmekurs i Osterskilen. For å komme dit tok vi ferja. Luksus var det å ta den helt ut til Marivold, men som regel tok vi den bare til Rønnes og måtte gå resten av veien. Det føltes veldig langt! Da vi ble større, dro vi av og til ut der på ettermiddagen etter skolestart. Med kaffe på termos for å ta et kveldsbad, og vi hadde nesten hele anlegget for oss selv.

August var en stor bursdagsmåned, både morfar, farmor og gamle faster ble feiret med få dagers mellomrom. Medbragte roser fra

I snøen på Møllerheia med Vardeheia i bakgrunnen. (Foto: Privat)

Sommerdag på familiens sted på Vestre Bratthaue. (Foto: Privat)

hagen og kaker servert til de i familien som var til stede. Det var en kjærkommen avveksling etter en lang sommer mens man ventet på skolestart. For meg føles det fortsatt helt naturlig å regne årets start ut fra skolestart, selv om kalenderåret starter 1/1.

Høsten kom med potetferie et par dager hvor potetene skulle opp av jorda, det som nå er blitt hetende høstferie. På gymnaset fikk jeg lov til å være med på elgjakt på Skiftenes. Jeg tror ikke de hadde hatt med jenter på laget før, vi var tre venninner sammen, og fikk noen vanskelige drev. Vi lærte å flå elgen og ble så invitert til elgsuppe på forsamlingshuset på Skiftenes. Til jul dro vi opp dit og hugde juletre, og fikk smake på minst alle sju slaga.

Ca. 1. søndag i advent var det åpning av juleutstillingen, fakkeltog gjennom byen og tenning av juletreet på Torvet. «Vi synger julen inn» i Grimstad kirke, var vanligvis 4. søndag i advent med kor bestående av barn, unge og eldre dvs. KFUM-koret. Noen enkeltnumre og noen felles, «Deilig er jorden» til slutt, da var julen der. Slik husker jeg det i hvert fall. Etter familiejuleselskaper i fleng, var det juletrefester, og vi gikk julebukk. Da min bror ble stor nok var han som tredje generasjon «Stjernegutt» – jeg fant det dypt urettferdig at jeg som jente ikke fikk være med.

Var vi heldige ble Levermyr sprøytet, og vi kunne gå på skøyter der om vinteren. Isen la seg på fjorden enkelte år, mest i februar, men den var mye usikker. Man kunne jo gå igjennom og drukne! Vi rant på ski og på kjelke både med og uten ratt ned alle bakkene til Fladen. Byen, dvs. Kirkebakken og Henrik Ibsensgate helt ned til bryggene var forbudt område, men vi ble jo lokket ned dit også! Det var stor stas da miniskiene kom på slutten av 60- tallet, røde eller blå, for vi fikk kjempegod fart på dem. Og vi laget hopp midt i bakken opp til Møllerheia,

og gjorde veien så glatt at bilene hadde store problemer med å komme opp.

Så kom våren kom med leting etter de første blomstene, både snøklokker, blåveis og hvitveis. I Norge har vi mange markeringer om våren, vi nyter å være ute igjen. Som barn var det ekstra stas de dagene som medførte musikk i gatene, enten ved skolemusikken eller ungdomskorpset, som St. Georgs dag, speiderdagen. Og så 1.mai! Mai medførte også stell av gravene før 17.mai. Vi dro alltid en tur til Eide kirke og familiegravene der. Det var før vi fikk bil, så vi tok bussen til Omresletta. Derfra gikk vi ned til kirken og tilbake om «Kryssen». (Veidelet ved Engekilen). Det føltes veldig langt! Hele søndagen gikk med. Det store spenningsmomentet var om vi fant mairokker (primula). Min mormor var fra Eide og hadde heldigvis vist min mor noen gamle tuer og steder, så jeg kan ikke huske at vi gikk tomhendte hjem.

Da jeg ble litt eldre, la jeg merke til at både 9.april og 8. mai kom det faste gjester til oss og drakk kaffe. Etter hvert skjønte jeg hvorfor. Disse datoene var jo dagene for invasjonen og

På terrassen hjemme med mor og far. (Foto: Privat)

Tale på Kirkeheia 17 mai, antakelig i 1975. (Foto: Privat)

Første skoledag for tredje generasjon elev på Grimstad Barneskole. (Foto: Privat)

frigjøringsdagene for 2. verdenskrig. Min far tok alltid de første påskeliljene i hagen og la på minnesmerket på Kirkeheia, i takknemlighet for friheten og ofrene til de døde. Jeg hørte om hans tid som lokalt gissel og leder av forsyningsnemnda i Grimstad. Hans eldste bror satt i Sachsenhausen konsentrasjonsleir. En av min mors søsken hjalp folk over grensen, en tok imot radioer på vidda, og andre varslet folk om tyske inspeksjoner. Det ble fortalt med stor innlevelse om kong Håkons taler fra London som ble innledet på klingende dansk: «kære landsmend». Så selv om krigen ikke var på 60- og 70 – tallet, preget det oppveksten.

Med den økonomiske optimismen etter krigen, gjenoppbyggingen, kom håp, optimisme og tekniske fremskritt. En av naboene fikk tidlig TV, og var veldig generøse med nabobarna som kom jevnlig for å se barne- TV, og farge TV kom relativt raskt. Jeg kan huske vår første bil, en rød Simca med registreringsnummeret I 33393. Båt var en selvfølge. Trebåt som krevde en del for den MÅTTE på sjøen til St.Hans.

Da jeg begynte på skolen, var jeg tredje generasjon på Grimstad barneskole. De første begynte lenge før 1900. Fra Møllerheia kunne man gå ned snarveien over heia, bak gymnastikksalen. Det var like kort vei til ungdomsskolen som lå i motsatt retning. Det spennende med denne var at det var en mye større skole, med elever fra Landvik også. Kommunesammenslåingen var et faktum i 1971, og skolen var også et resultat av reformen fra realskole til 9-årig grunnskole. Nå var Grimstad by mer enn bare sentrum!

Turene til skoletannlegen minnes jeg som noe av det nifseste. Et annet fast innslag på barneskolen var fluorpussing av tennene, samt «katteklor» eller pirquetprøven på armen. Alt dette var frukter av helsereformene for å skape «En Sunn Slekt». Vi hadde mange flotte lærere, på barneskolen var de fleste lærerinner, eller frøkner som de ble benevnt av oss. Deres påvirkning merkes bl.a. på den måten at min lærer snakket Grimstad- dialekt, hvilket hjalp til for å gi meg en ganske bred dialekt jeg er stolt av, noe som forsterkes hver gang jeg er hjemme.

I oppveksten var det ikke uvanlig at vi overtok pent brukt tøy etter andre. Da kom en sydame hjem til oss for å tilpasse det. Etter hvert ble det mer vanlig å kjøpe masseprodusert tøy. Utrolig stas med moderne slengbukse eller miniskjørt som tenåring, med mer farger

og mønster. Og noen jenter hadde kjempehøyt hår! Stor var forundringen når vi hørte at for å få håret så høyt, så puttet de en stor brødskalk under. Var det kneippbrød tro?

Det var en lang vei til gymnaset, Dahlske skole, helt til Terje Lauvås vei/Lillesandsveien. Som regel tok vi Levermyrveien forbi ungdomsskolen, gjennom Kauerli, forbi det tidligere sykehuset som senere var sykehjem og flyktningemottak og som står tomt nå; videre Frivoldveien forbi Fuhr og Tønnevoldsgate. Grimstad Konserves var merkbar med sine mange lukter. Og Fuhrs flytende, særlig eplesaften, kunne gi vann i munnen på høsten når eimen traff en ved passering.

Etter hvert som en vokser til, får en jo mer med seg av det som skjer rundt en, uten at det filtreres av foreldre. Både EU- og abortsaken hadde mine venner ulike synspunkter på. Studentopprøret i -68 og hippiebevegelsen var nok mest synlig om sommeren. Sommeren brakte også med seg utekonserter og dans på Torskeholmen, musikken bar godt opp til Møllerheia, så det var vanskelig å ikke få med seg, og noen av de eldre kusinene hadde gledet seg lenge til å delta.. Jeg husker vagt slike som Wenche Myhre, Erik Bye, samt Beatles og Elvis på radioen.

Rundt konfirmasjonsalder ble vi oppfordret til å ta sommerjobber. Det gikk sport i det, for å ha «egne» penger å bruke. Jordbærplukking var en gjenganger, selv om vi måtte opp til Landvik kirke og være klare til kl.0700. Var vi heldige ble vi kjørt opp, men som regel ble det sykkel. Senere ble det butikkjobb: sommervikar på meieriet i DnC bygget. Lykke! Jeg lærte masse av de greie damene som jobbet der fast, og så et annet Grimstad enn det jeg kjente; alle de tilreisende sommergjestene de faste kjent godt. Våre sommergjester var jo kjente, familie og venner. En annen ettertraktet jobb var å gå med avisene dvs. Agderposten og Adressa, ned og hente avisene ved rutebilstasjonen, tidligere togstasjonen. Den store skrekken var å være ferdig med ruta og ha for mange aviser igjen. Men naboen var glad for gratis avis! Frivoldtun tok deretter over som sommerjobbsted fra gymnaset og inn i studietiden.

Jeg husker så vidt Helmers hus i Storgaten og rivingen av det, og «Nottos» på Hestetorvet. Og i hodet kan jeg vandre nedover Storgaten gjennom ulike tidsepoker. Tenk at vi hadde

Moro på scenen.
(Foto: Privat)

opptil flere slaktere, bakerier og meieriet. Brannstasjonen med biblioteket som senere flyttet opp i Sparebankens lokaler og hvor det var rettslokaler tidligere. Sorenskrivergården med passkontor. Bondeheimen som lå i Juskestredet. Meieriutsalget nederst i Skolegata, i DnC-bygget som det den gang het. Kinoen med sjømannsforeningen. Torvet med et yrende liv om sommeren med flere boder. Skomakeren, Kjekstad som hadde alt og ingenting. Og gamle kolonialforretninger med varer fra de tidligere koloniene som for eksempel kaffe og te, derav navnet. Hver butikk hadde sine særegne dufter. Fløystads butikk med nedlagt Islandssild i tønner, hadde sterke lukter. Grimstad hadde sin egen modist også, hattebutikken i Skolegaten ved apoteket. Skobutikker og hele to bokhandlere, flere hotell, og et flott glassmagasin.

Etter hvert endret bybildet seg betraktelig, veldig mye har flyttet. Byoriginaler som «Kinka Basara» forsvant, en begynner å ane de forskjellige betingelsene som folk levde under, for eksempel at det var sosialboliger, og at noen ikke hadde innlagt do. Noen av guttene dro til sjøs så fort det lot seg gjøre.

Ved siden av de etablerte forretningene skjedde det endringer som Samvirkelaget med parkering på taket, Varehallen i Storgaten åpnet bl.a. med gode tilbud på Napoleonskake. Før det hadde Markens Magasin (MM) i Kristiansand vært noe helt nytt, et supermarked med alle ting under ett tak. Nå kom det også ett i Grimstad. Oddensenteret (1974) representerte også noen nytt med flere butikker samlet under ett tak, som et lite amerikansk shoppingsenter.

Takket være ulike krefter er Grimstad en skoleby, f.eks. Dahlske legatskole og gartnerskolen på Dømmesmoen med grasskattene (elevene), Tønnevolds legatskole, hjelpepleierskolen og bibelskolen. Som barn og ungdom hadde jeg glede av ny ungdomsskole med basseng og et moderne gymnas. Men også SøTS senere AID og UIA På den måten ble det lokaler tilgjengelig for riksteateret og rikskonsertene. Og når jeg solgte billetter, fikk jeg komme gratis inn, og noen ganger hilse på de utøvende kunstnerne.

Jeg ble tidlig sendt på søndagsskolen og trivdes med det. Og det var stas å bli så stor at jeg kunne begynne på Yngstes. I det fjerne husker jeg samlinger på «Heia» hvor det var en kvinnelig vaktmester, en pedell, før Triangelhuset kom. Gjennom misjonsprosjek-

Med klarinett i skolemusikken. (Foto: Privat)

Marinebesøk på Grimstad havn på -70 tallet AA 66 FJ var bygget hos Tørvolt i Vikkilen og ble eid av Oddvar Abrahamsen på Hesnesøya. (Foto: Privat)

ter på Yngstes fikk vi inn verden. Etter hvert som jeg ble eldre, kunne jeg være med på mer. Speider og svømmeklubb og skolelaget (Norges Kristelige Student og Skoleungdomslag). Det opplevdes som en sunn kristendom hvor vi ble lært opp og fikk ansvar. Weekender og leirer var en viktig del av arbeidet. Synge mer moderne sanger. Da møtte vi barn og unge fra nabobyer og etter hvert fra hele landet. Det næret nysgjerrigheten både på mennesker og fremmede steder. Nye musikkformer preget samfunnet, det førte bl.a. TenSing bevegelsen tidlig til Grimstad. Artig å få mer rytmer og synge på engelsk. En gang vi sang på Bedehuset i Nygata, satt det noen «gamle damer» på første rekke som holdt seg for ørene. Det var ikke lett å akseptere både trommer og elektrisk gitar og høy musikk. Noen ganger kunne de lett overdøve koret. På gymnaset ble jeg med i kirkekoret, som en av de yngste. Takket være en ny dyktig organist, fikk vi synge både gammel og nyskrevet kirkemusikk, for eksempel Nystedt og Hovland.

En annet godt musikalsk opplærings- og møtested var skolemusikken. Det var gøy å lære å spille klarinett (selv om det var langt igjen til Benny Goodman!), lære samspill og gå i tog.

Jeg er stolt av byen min og takknemlig for å ha vokst opp her. Det har vært mange endringer her, noen smertefulle, men endring må til for å være i tiden, av tiden og for tiden. Byen er en levende organisme, mye mer enn bygningene. Mange nye folk har kommet, har blitt boende og setter sitt preg. Men det er fortsatt Grimstad, og det er alltid godt å komme hjem.

Alle bildene i denne artikkelen er bearbeidet av Knut Brautaset.

KOS PÅ GROOS – MED SKRAL FESTIVAL.

Mikal Vassbotn

En varm sommerdag i 2003 rett før sommeren setter inn for alvor sitter en guttegjeng i begynnelsen av 20-årene i en lånt båt på vei mot Lillesand fra Homborsund. Stemningen er høy og det diskuteres flittig sommerens nært forestående festivalopplevelser. Vi hadde alle deltatt på Quartfestivalen tidligere år, og det hadde gitt oss smaken på store produksjoner og internasjonale artister.

Som lyn fra klar himmel ble en idé kastet ut: «Hva om vi lager vår egen festival?»

Bildet sier alt? (Foto: Helge Grobæk)

Det var delte meninger om hvorvidt dette var forenelig med lave skuldre, sløve dager og ferie, men etter litt diskusjon var det tre av oss som fikk lyst til å gi det et helhjertet forsøk.

Det var bare et lite problem: Ingen av oss hadde erfaring med å lage festival. Problemene stod i kø. Vi hadde ikke noe sted å arrangere festivalen, ingen penger, ingen band og ufattelig dårlig tid. En uke fra ideen kom på bordet, og festivalen ble døpt «Skral Festival», så skulle vi ønske venner og kjente velkommen.

Heldigvis fikk vi lov til å arrangere festivalen i hagen til ei klassevenninne, et anlegg ble lånt inn fra et lokalt religiøst kor, det ble booket band og vi tømte en BSU-konto for å få råd til å gjøre nødvendige innkjøp. Etter at festivalen lukket dørene i 2003 hadde rundt 150 mennesker og én hest vært innom. Slitne, men lykkelige begynte vi planleggingen for 2004. Det skal gjøres større og bedre. Antall scener dobles, antall barer dobles, antall besøkende tredobles. I 2005 fortsetter veksten og vi nærmer oss 1500 besøkende. På det tidspunktet så står vi ovenfor et vanskelig valg, skal vi fortsette festivalen i hagen vi kjenner, eller skal vi satse, stort?

Festivalen ble flyttet til naturskjønne Groos i Grimstad. Kommunen stilte seg positiv til arrangementet på Groos og en svært positiv leder for Byselskapet, Ketil Aslaksen, tok imot

oss med åpne armer og lot oss leie «Gittas Hus» og området rundt til en rimelig pris. Dessverre er ikke Ketil med oss lenger, men takket være hans og andres positive holdning til kultur ble vi der frem til 2008. Vi fikk mange fine opplevelser på Groos. Et klart høydepunkt er året 2008 hvor rundt 13 000 mennesker kom sammen på vakre og solfylte Groos. Samme år ble festivalen kronet som «Årets festival» under et arrangement i regi av det som senere ble til Norske Konsertarrangører. Det var stort, men også vemodig. Vi hadde nemlig besluttet å legge ned festivalen og bli ferdig med studiene våre. Etter at festivalen ble lagt ned, satt vi igjen med gode minner og en god del gjeld som vi brukte de neste åtte årene på å betale ned på.

Spol frem til 2014, Hovefestivalen legges ned, og festivalnestor Toffen Gunnufsen er på jakt etter et nytt sted å lage festival. «Hva med å starte opp igjen Skral» sier han til undertegnende og Stian Tobiassen. Som sagt, så gjort. En investor fra Oslo kommer inn med kapital og sikrer nysatsingen økonomisk. Festivalen sparkes i gang igjen i 2015 til fulle hus og trampeklapp fra både lokal, regional- og nasjonal presse og publikum. I årene som kommer økes ambisjonsnivået i takt med budsjettene.

Konsert fra den største scenen (Foto: Elin Frøderberg)

Det merkes på både arbeidsmengde, antall besøkende, men også på økte priser fra leverandører og samarbeidspartnere. Det så vi i 2008 og det ser vi igjen i perioden 2017 – 2019. Det kan virke som om mange trodde dette var noe som vi ble rike på, men det kunne ikke vært lengre fra sannheten. Leieprisen på Grooseneset ble forhøyet svært mye. Sammen med økte kostnader på andre områder, bl.a. på sikkerhet, ble det vanskelig å få dekket inn dette via billettsalget, som alltid er en variabel inntektskilde.

Med økte utgifter og et sviktende inntjeningsgrunnlag er det på hengende håret at festivalen går rundt. Men med en investor som er villig til å satse holder vi oss flytende. Høsten 2019 slås festivalen på dramatisk vis konkurs etter at selskapet i Oslo melder oppbud, med en dags forvarsel ovenfor gjengen som sitter i Grimstad og skal til å lage festival i 2020. Det kunne vært enden på visa. Men vi som har jobbet med festivalen de siste fem årene bestemmer oss for å prøve å gjenreise festivalen en siste gang. Vi tømmer sparekontoene våre for å kjøpe opp boet og lageret. I 2021 var planen å skape festivalen i samme ånd som gjorde den populær i 2008.

Plutselig rammes verdenen av en pandemi og alt blir satt på pause. I stedet for en fullskala-festival i 2021 planla vi en nedskalert versjon av festivalen med kun 600 gjester fordelt på tre såkalte kohorter. Tidenes smitteutbrudd i Grimstad satte imidlertid en effektiv stopper for det. Heldigvis fikk vi tilbud fra de fleste artistene og leverandørene om å videreføre avtalene til samme periode neste år, noe vi takket ja til. Dessverre havnet vi da rett utenfor fellesferien og endte opp med svært få gjester.

Konsert på den mellomste scenen (Foto: Elin Frøderberg)

Høy beredskap på fjorden. Tirsdagsseilas med Grimstad-joller danner flott bakgrunn. (Foto: Helge Grobæk)

Konsert på den minste scenen. (Foto: Elin Frøderberg)

Det gir oss i skrivende stund røde tall i regnskapet. Som et siste forsøk på å unngå skifteretten har vi satt i gang en rekke henvendelser til kreditorer for å høre om de vil være med på en frivillig akkord, utfallet er fremdeles usikkert.

Nå har jeg vært med på å lage Skral Festival 12 ganger. Jeg har stått i øsende regn og båret gjerdestein, jeg har jaget gjerdehoppere over eiendommen til Jørgensen og jeg har grått mens regnet har plasket ned og sett inntjeningspotensialet renne bort. Men jeg har også stått i strålende sol og sett fruktene av et års beinhardt arbeid når tusenvis av mennesker nyter kultur på naturskjønne Groos. Festivalen har gledet utrolig mange gjester, den har nok irritert noen naboer og har gitt oss som har laget festivalen mange søvnløse netter, men det har resultert i fantastiske opplevelser og vennskap for livet. Og en ny generasjo er født i festivalens kjølvann, både blant de som har jobbet for festivalen og de som har deltatt.

Det er en tid for alt, og det er vemodig å aldri skulle lage Skral Festival igjen. Med økte priser i alle ledd hadde neste års festival vært umulig å gjennomføre. Jeg håper byen, lokalpolitiet, næringslivet, politikere, samarbeidspartnere og de som har delt gresset på Groos med oss, ser verdien av å ha et stort, åpent og appellerende populærkulturelt arrangement i Grimstad. Hvem vet, kanskje står neste generasjon festivalarrangører klare på startstreken og bare ivrer etter å komme i gang? Ta dem i så fall godt imot, slik vi ble mottatt i 2005.

Tre generasjoner på festival. (Foto: Maren Rosenberg Grobæk)

Hvis det blir festival igjen på Groos, Skral eller noe helt annet, så skal jeg mer enn gjerne stille opp, men da blir det som gjest.

Festivalkontoret 2022 i Seilforeningens regattakontor. Marianne Bjørneby og Mikal Vassbotn. (Foto: Helge Grobæk)

SKONNERTEN SOLRIK – TILBLIVELSE OG SEILAS GJENNOM 93 ÅR.

Av Asle Wennesland

«Klang – klang – klang»

Det er året 1930. Lyden av taktfaste slag av store klinkehammere mot metall klinger ut over den åpne bukta i Borshavn ytterst mot havet på Lista i daværende Vest-Agder.

På Brekneholmen hadde familien Brekne bygget stolte treskip i generasjoner. Kjølen til Skonnerten *Solrik* ble strukket høsten 1929 på bestilling av Oskar Hansen, en lokal fraktemann fra Borshavn. Skonnerten som målte 70 fot, skulle bli en av mange frakteskuter på norskekysten. Hennes konstruksjon var uvanlig for dette verftet: Det var det først som ble bygget med glatt hud, såkalt «kravellhud» i motsetning til den vanlige metoden med å legge skipsplankene utenpå hverandre. Den andre utfordringen var den høye akterstevnen med sitt karakteristiske ovale akterspeil. Det hele ble avsluttet med en elegant «klipper» baug. Begge disse avvikene stammet fra fartøyer fra verft på østkysten av Amerika. Det kravellbygde skroget skulle vise seg å minske behovet for vedlikehold, og den spesielle hekken ga henne et løft i sjøen som minsket faren for at bølgene skulle slå inn over akterstevnen.

Skonnerten ble døpt *Solrik* fordi våren 1930 var velsignet med ualminnelig fint vær med lange solrike dager uten uvær. Hun ble sjøsatt uten problemer, og det ble omgående satt seil på galeasriggen med kurs for Bergen. Der det ble installert en motor på 30 hk. av typen Wickmann. Med årene fikk *Solrik* tidsmessige dekkshus, og kraftigere motor – en 40 hk. Hun ble også brukt i makrellfiske i noen sesonger, men gikk hovedsakelig på kysten mellom Oslo og Vestlandet.

Skonnerten skiftet eier flere ganger, men forble i Listerfolkets eierskap helt fram til 1976, da det ble kjøpt av en kar fra øya Bømlo. Allerede samme år ble det eierskifte, da Sigurd Vestre ble eier sammen med Knut Harald Skeisvoll fra Avalsnes. De hadde store planer om å rigge henne om til en seilskute. Riggtegninger ble bestilt i Drammen, og dekkshusene ble demontert. Nye master og bommer ble bestilt fra Aanesland fabrikker i Lillesand. Det ble sydd nye seil hos seilmaker Brodersen i Lyngør. Tauverk og vaiere ble bestilt i Oslo og fagmessig bendslet i Sandefjord. Motoren ble byttet ut med en engelsk 8 sylindret Gardner, en spesielt stillegående maskin, opprinnelig konstruert for lydløs fart under 2. verdenskrig. På grunn av helseproblemer, fikk ikke de nye eierne ferdigstilt prosjektet, og jakten på nye eiere i skutemiljøet i Norge ble satt i gang. Tilfeldighetene gjorde at de hørte om Ben Brynildsen, som var landskjent som en nestor i alt som hadde med seilskuter å gjøre.

Solrik på Groosefjorden en vakker sommerdag. Ben Brynhildsen til rors.

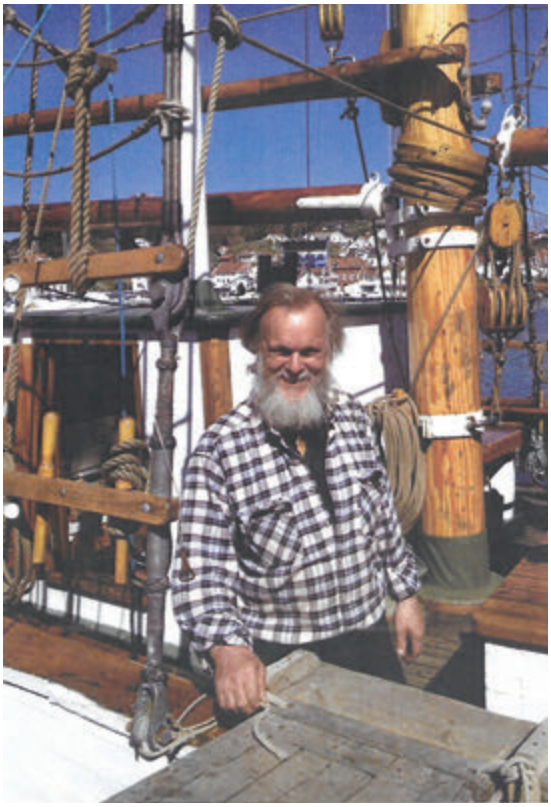

Skipper Ben Brynildsen i sitt rette element. (Foto:Ukjent)

Ben Brynildsen ble født på Tjøme i Vestfold 17. mai 1944. Ben har dysleksi og fikk aldri noe fullendt skolegang. Han fikk hyre som jungmann på en hvalbåt i Antarktis da han var 15 år, og seilte i utenriks fart fra høsten 1959 til våren 1960. Så ble han tilsatt som fullbefaren matros på fullriggeren *Sørlandet*. Kjærligheten til skuter med seil førte ham til jobben med å bygge riggen på Sjøfartsmuseets tremastede skonnert *Svanen*. Da *Svanen* kom i fart som skoleskip, mønstret han på som båtsmann. Senere har han vært båtsmann på en rekke kjente seilfartøyer langs kysten.

Sommeren 1996 var han skipper på en innleid skonnert i Grimstad som gikk i turistcharter i skjærgården. Under et besøk på Trebåtfestivalen i Risør samme sommer ble han oppsøkt av eierne Vestre og Skeisvoll som forespurte om han kunne tenke seg å kjøpe *Solrik*. Ben bragte forespørselen med seg til seilskutemiljøet i Grimstad som lenge hadde hatt et ønske om at sjøfartsbyen burde ha sitt eget seilskip. De iverksatte undesøkelser om skipets tekniske stand, og tilstandsrapporten fra et verft i Hardanger var positiv.

Med bistand fra advokat Sverre Grette ble det stiftet en forening som skulle eie og drive *Solrik*. Grimstad kommune var positiv og tegnet seg for mange andeler sammen med mange private entusiaster i byen. Det ble utarbeidet budsjett for ferdigstillelsen av skipet, og Sparebanken Sør stilte opp med tilsagn om bygge-

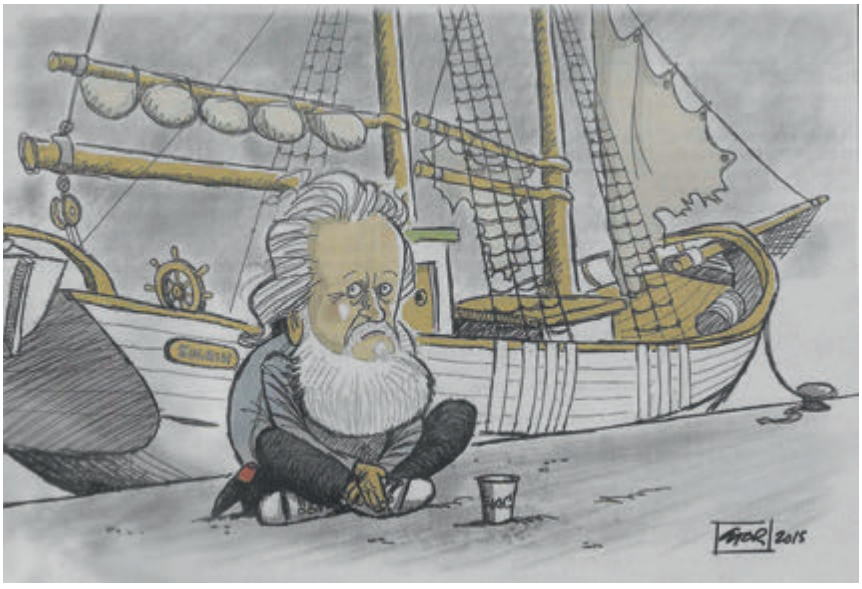

Fra Grimstad Adressetidende 2014. (Tegner Hermund Storsæther)

Fra verkstedet på Torskeholmen (Foto: Helge Grobæk)

lån. Etter forhandlinger ble det inngått avtale om å kjøpe *Solrik* for kr 600.000. Ben ble med på turen fra Avaldsnes til Grimstad der hun ankom kai på Torskeholmen i byens sentrum en grå høstdag i 1996.

I et av byggene på kaia ble det bygget opp et velutstyrt verksted. Der tok skipper Ben tak i nødvendige utbedringer og forsømt vedlikehold sammen med tallrike entusiaster. Skipet skulle gjøres sjøklart for å ta med ungdom og turister på tur. Men man hadde undervurdert de strenge kravene som sjøfartsmyndighetene stiller for å utstede passasjersertifikat til en slik skute. Etter kort tid sto foreningen foran enorme utfordringer av skipstekniske krav. Med tålmodig bistand, fra Sparebanken Sør og rause gaver fra byens næringsdrivende og private entusiaster, kom *Solrik* etter noen tid i sjødyktig stand.

Skonnerten har under fulle seil i alle år etter dette vært et vakkert syn i skjærgården. Tusenvis av gjester har fått sette seil under skipper Bens kyndige kommando og dusinvis av brylluper og åremålsdager har vært feiret på det solfylte dekket til Solrik gjennom mer enn 20

Klar for sesongen 2022! (Foto: Helge Grobæk)

Solrik i vinterdvale sammen md andre overvintrerer (Foto: Helge Grobæk)

Mannskapet sesongen 2022, fra venstre matros Idun Nordskog, maskinist Mathias Walterfang, lettmatros Clara Trouve' og skipper Terje Hetland. (Foto: Helge Grobæk)

Skipperen som pensjonist 2022. I gang med å rigge nok et verneverdig objekt. (Foto: Stian Bringsverd Olsen)

Solriks vennegjeng møtes hver onsdag på Torskeholmen, unntatt i sommermånedene. Her et bilde tatt våren 2022 hvor en velfortjent kaffe nytes etter dugnaden med å klargjøre skuta for sesongen. (Foto: Helge Grobæk)

år i Grimstad. Hundrevis av ungdommer har vært på overnattingsturer der de sover i hengekøyer på banjeren og skoleungdommer i Grimstad har høst og vår fått maritim undervisning av skipper Ben i foreningens lokaler. Seilende gjester fra inn- og utland har vært med på dristige ferder til de fjerneste steder i Norges land, blant annet til Lofoten.

Men *Solrik* har også opplevd dramatikk med mastebrek, personskade og annet. Skonnerten fikk i 2015 betydelige lekkasjer i skroget og satt på slipp på Moens verft i Risør. En fagmessig utbedring av skroget var nødvendig. Regningen til verftet kom på 2,8 millioner kroner. Grimstad kommune hjalp til med en million kroner, og Kulturminnefondet bidro med en halv million kroner. Grimstads entusiastiske næringsliv og byens borgere bidro også så det monnet. Ytterligere dramatisk er også de vedvarende utgifter til statlige kontroller og uforutsette utgifter. Foreningens styre har i over 20 år arbeidet for sikre økonomien. Grimstad kommune og byens næringsliv har ytt betydelige bidrag til driften, fulgt opp med kronerullinger. I sannhet en dugnadsånd som viser at *Solrik* har en plass i lokalbefolkningen hjerte.

Skipper Ben har fått landlov og er nå pensjonist. Nye ungdommelige mannskaper har tatt over roret. Vi har fått til flere tiltak for foreningen «Solrik Ung» som har til formål å la skoleungdom få opplevelser på sjøen, der mestring utover boklig lærdom er sentralt. Vi har videre en seniorgruppe som møtes ukentlig til kaffetreff og dugnader.

Gruppa som består av ca. 20 erfarne, voksne mennesker, alle med bakgrunn fra det maritime. Her er båtbyggere, maskinister, ingeniører, Nordsjøarbeidere, toller, jurist og økonomer, alle idealister i skjønn forening for å bistå mannskapet med å ta vare på og holde skuta ship-shape. Den er med på å klargjøre for vinteropplag og hjelper også til når hun utpå vårparten er klar for nye seilaser. Og sist, men ikke minst gir de også en hånd med på vedlikeholdet om bord og i verksted/oppholdsrom. Det arbeides det med liv og lyst, og når man tar en pause i arbeidet, sitter latteren løst. Sammen med seriøse samtaler om mauring og 100 andre måter å tette et skrog på, kommer den ene historie og skrøne etter hverandre. Om de er egenopplevde eller gjenfortalte, sanne eller skrøner, er uvesentlig.

Tallrike møter med Grimstad kommune og sponsorer har vært en viktig del av jobben med å holde skonnerten *Solrik* flytende. Her har Sverre Grette og Odd Petter Birkeland sammen med styret styrt den formelle siden av Solrik i alle år. Alt dette arbeidet blir hver sommer belønnet med synet av Solrik under seil på Groosefjorden.

GRATULERER MED 100-ÅRS JUBILEUM!

For over 100 siden ble det av fremsynte mennesker i Grimstad by lansert en ide om å danne en forening som bl.a. skulle ivareta allmenhetens mulighet og adgang til å bruke den flotte skjærgården som var en del av Grimstad, Fjære og Landvik kommuner. I dag er alle disse tre kommunene slått sammen og er i en rivende utvikling.

I 1922 ble Selskapet for Grimstad Bys Vel (Byselskapet) dannet. Fremst i dette arbeidet var kemner Karl O Knutson fra Vikkilen i Fjære kommune. Det at Byselskapet allerede på slutten av 1920-tallet startet oppkjøp av eiendommer har ikke bare vært til gode for oss i lokalmiljøet, men også viktig for at byen og omlandet har fått et betydelig nasjonalt ry. Ikke bare har Byselskapet sikret oss friarealer og bygninger, men har også i likhet med historielagene i Eide, Landvik og Fjære utgitt et betydelig antall bøker og skrifter for å bevare vår viktige historie. Fjære historielag arbeider nå med å fullføre de 3 siste bøkene om tidligere Fjære kommune. Birketveitboka er nå klar for utgivelse, arbeidet med Hesnesboka er igangsatt og deretter følger boka om gamle Fjære skolekrets.

Om to år feirer laget vårt sitt 100-års jubileum. Eide sognelag er over 90 år, og Landvik historielag fyller snart 85 år. Når Byselskapet i år feirer sitt 100-års jubileum er det derfor et mangfoldig og kunnskapsrikt miljø som representerer vår lokalhistorie.

På vegne av styret og alle våre medlemmer ønsker vi lykke til med jubileet og ser frem til både fortsatt godt og økt samarbeide.

Per-Kristian Finstad

Styreleder
Fjære historielag.

Hilsen til Byselskapet i anledning 100-årsjubileet.

Byselskapet har utført en stor og viktig oppgave med å ta vare på og utvikle Grimstads særpreg. Selskapet er en viktig stemme i utviklingen av Grimstad by gjennom arbeidet med å ta vare på vår felles kulturhistorie. Takket være arbeidet med å sikre arealer for allmennheten, kan både fastboende og turister bruke vår vakre skjærgård til rekreasjon og aktivitet.

Vi vil takke for det arbeidet dere har utført og gratulere med 100- års jubileet.

Vennlig hilsen
Eide sognelag

Gratulerer med 100-års jubileet.

Det er med stor glede jeg på vegne av Landvik Historielag sender våre varmeste gratulasjoner og hilsen i anledning 100 års jubileet. Gjennom de 100 år som nå er gått, har Byselskapet sikret viktige friområder som gjør at vi alle, - enten vi er fastboende eller besøkende, - kan glede oss over unike naturperler og byområder som estetisk beholder sin særegne stil og tradisjon. Byselskapet var særdeles fremsynt. Den gangen det ble stiftet var verden en annen, og folk flest så ikke hvordan skjærgårdsområdene kunne ha stor verdi. Kysten var karrig og vanskelig å dyrke, og var mest et sted der en kunne fortøye sine båter eller sende kyrne på beite. Et samlet byområde ga heller ikke de store verdier til omkringliggende åser og fjell utenfor. Trass dette begynte selskapets fremsynte personer alt i 1920-årene å sikre skjærgårdseiendommer i alle tre kommunene.

Vi nærer vi stor takknemlighet til disse pionerene som sikret naturperlene for kommende tider. I dag vet vi hvordan skjærgård og byområder i økende grad beslaglegges av private aktører, og frie områder hvor vi kan ferdes blir færre. Byselskapet har siden starten i 1922 sikret over 1000 mål til fri ferdsel som vi alle kan glede oss over. Det samme kan også kommende generasjoner. Det er flott å se hvor ryddig og tilrettelagt vi opplever skjærgården, sikret gjennom Byselskapets skjærdgårdskomite samt lag og foreninger som holder det i hevd. Vi må heller ikke glemme ildsjelene i selskapet som tok tidlig tok steg for å fremme vår kulturelle historie. Med dem ble både Bymuseet og Ibsen museet stiftet.

Så igjen, Landvik historielag gratulerer så mye. Vi ønsker alt det beste for de neste 100 årene. Vi trenger dere, og nærer stor takknemlighet for alt dere har gjort, og alt dere vil gjøre i fremtiden. Vi håper på et fortsatt godt og felles samarbeide om bevaringen, ikke bare av fysiske eiendommer, men også den kulturelle historiearv vi har.

Vi ser frem til jubileumsboken!
På vegne av Landvik Historielag
Geir Åsen.
Formann

FORFATTERE

Dag Gjerløw Aasland ble født i 1950 og vokste opp i Skien. Han flyttet til Grimstad i 1981 og er nå professor emeritus i økonomi ved Universitetet i Agder. Han var viserektor for forskning, formidling og nyskaping fra 2010 til 2015 og styreleder i stiftelsen Ibsen og Hamsun Grimstad fra 2015 til 2020.

Dag Bakka, født og oppvokst ved fjorden i Fana i Bergen. Shippingpraksis, befalsutdanning og lærerutdanning, fagjournalistikk og maritim historie.

Trond Audun Berg er grimstadgutt i femte generasjon og hadde sine barndomsår i Løkkestredet. Han er utdannet cand.mag. med fagene norsk, engelsk og statsvitenskap. Har arbeidet som journalist i Adressa fra 1980 og var avisens redaktør fra 1991 til 2014.

Knut Brautaset, f. 1939 i Sandefjord, bosatt i Grimstad siden 1970. Pensjonert dosent i hydraulikk og mekatronikk. Valgt rektor på Agder ingeniør- og distriktshøgskole, Grimstad 1983-1989 og på Høgskolen i Agder (nå Universitetet i Agder) 1994-2000. Har skrevet en del lokalhistoriske artikler og boken *Ibsens Grimstad*.

Marie Vallesverd Dannevig født 1953 i Lillesand. Studerte ved Universitetet i Oslo og tok fagene norsk, engelsk og litteratur. Flyttet til Lillesand etter studiene begynte som lektor på Dahlske Skole i Grimstad i1983. Ansatt der til 2020, de siste 14 årene som studieveileder og medlem av skolens ledergruppe.

Carsten S. Due, født 09.01.1938. Drevet dampskipsekspedisjon og skipsmegling. Senere reisebyrå og turproduksjon til det meste av verden. Pensjonist og bypatriot etter 21 år som styremedlem, herav 6 år som formann i Selskapet for Grimstad Bys Vel.

Audun Edwardsen er 80 år og født på Grimstad Sykehus. Etter det har han tilbragt 79 somre i Grimstad på Marivold. Han er utdannet jurist og har jobbet i regjeringskontorene med barne- , ungdoms- og likestillingssaker mesteparten av sitt yrkesaktive liv.

Edward Grigson, f. 1978 i Kristiansand S. Bosatt i Grimstad siden 1992. Utdannet Bachelor i Historie fra UiA. Har blant annet jobbet med fotodigitalisering ved Aust-Agder museum & Arkiv. avd. Kuben.

Helge Grobæk f. 1946 i Grimstad. Siviløkonom. Variert bakgrunn innen skipsfart, industri, bank og forsikring. Pensjonist og bosatt på Groos. Interessert i skipsfartshistorie, russisk historie og lokalhistorie.

Alf Kjetil Igland (f. 1949) vokste opp på Frivoll i Fjære. Cand. philol. 1993 med hovedfag i nordisk språk og litteratur. Redaktør i Luther Forlag 1975-79, journalist i flere aviser, lengst i Fædrelandsvennen 1981-92, distriktssjef i NRK Sørlandet 1992-98, lektor/førstelektor på NLA Mediehøgskolen 1999-2007, på UiA 2007-16 som instituttleder, dekan m.m. Som pensjonist sakprosaforfatter med utgivelser knyttet til Grimstad, om Sam O. Berge (2914), Mons Fuhr (2018) og i høst klargjøres en biografi om Magnhild Hagelia og en samling brev av Juliane Fuhr. Sterkt engasjert i kampen mot utbyggingen/vandaliseringen av Torskeholmen.

Odd Fr. Johnsen f. 1946. Vokst opp på Stathelle i Telemark, bosatt i Grimstad siden 1975. Bibliotekarutdannet, har arbeidet 25 år på Grimstad bibliotek. Opptatt av lokalhistorie, og har skrevet artikler og holdt foredrag om dette, både fra Grimstad og fra hjembyen Stathelle. Har vært aktiv i viseklubb, sangkor og diverse revyer i Grimstad, og var i flere år redaktør for Byselskapets medlemsskrift.

Kjell Knudsen, f. 1947, oppvokst på Sola og i Bergen, bosatt i Grimstad. Cand.philol. med hovedfag i historie fra Universitetet i Bergen, 1987. Har jobbet som lærer i ungdomsskolen og arkivar ved Aust-Agder museum og arkiv, avd. KUBEN. Forfatter av artikler til Byselskapet og andre årsskrift. Nå pensjonist.

Harald Berge Kringlebotn Managing Director/Partner for Russell Reynolds Associates I Norge. Harald har mer enn 25 års erfaring innen ledelses- og rekrutteringrådgivining for styrer og toppledelse. Forut for dette var han yrkesoffiser i Sjøforsvaret. Han er utdannet fra Sjøkrigsskolen, operativ linje. Og for øvrig er han en ihuga Rønnespatriot.

Per Gustav Lindeberg Født i Lillesand 15. mai 1946. Barndom i Grimstad. Tok artium på Dahlske skole 1965. Bor i Oslo. Sivilingeniør fra NTNU 1970. Arbeidet i Akergruppen til 1985. Deretter eget verksted i Bærum til 2021. Har alltid skrevet diverse artikler, innlegg og meningsytringer. Driver noe med slektsforskning. Er ikke så opptatt av fakta, de forsvinner ikke. Men samler på historier, skrøner og fortellinger. Det som muntlig ble gjenfortalt for å underholde i lange kvelder.

Kjeld Malde f. 1942 på Grimstad sykehus og bodd størstedelen av livet her. Utdannet lege fra Universitetet i Oslo. Praktisert 5 år i Nord-Norge og fra 1975 i Grimstad. Skrevet noen prologer og sanger til byens ære. Medlem 4 år i kommunestyret den gang Kulturhuset ble vedtatt bygd. Styremedlem i Byselskapet under Carsten S. Dues og senere Kjetil Aslaksens tid som formenn.

Frode Eldegard Mindrebø er født og oppvokst på Rønnes. Utdannet kjemiingeniør og journalist. Variert yrkesbakgrunn fra bl.a. skipsfart, byggevareindustri samt konsulentvirksomhet i inn- og utland. I dag er Frode deltidspensjonist, og beskjeftiger seg , når han ikke oppholder seg i fjellheimen i Valdres, mye med studier og formidling av sørlandsk lokal- og sjøfartshistorie, ofte med utgangspunkt i Bergshavs maritime samlinger i Hasseldalen.

Hans Olav Myhre f.1939 i Grimstad, bosatt i Oslo. Cand.med. 1964. Dr.med.1975. Kunsthistorie grunnfag UiB. 1982 professor med. Fakultetet NTNU, nå professor emeritus samme fakultet.

Cecilie Jørgensen Strømmen f. 1960 på Arendal sykehus og oppvokst i Grimstad. Gikk på Dahlske og Øytun Folkehøyskole, Alta. Teologisk embetseksamen og Practicum MF 1986-87. Doktorgrad i USA 2009. Bred erfaring som menighetsprest, institusjonsprest, feltprest i Forsvaret og sjømannsprest. Gift med Wegger Chr. Strømmen og de har to døtre, Ruth Cecilie og Ester Elisabeth. Bor nå i London og er sjømannsprest i Sjømannskirken der. Stolt Grimstadborger som er glad i familien, musikk, lesing, hagearbeid og skjærgårdslivet.

Mikal Vassbotn f. 1982 oppvokst i Homborsund, bosatt i Kristiansand. Arbeider som kommunikasjonsrådgiver innen kultur.

Asle Wennesland f. 1945, oppvokst i Oslo og Kongsberg, bosatt i Grimstad siden 1989.
Studert jus ved UiO, jobbet i Forsvarets kontor for fast eiendom. Dommerfullmektig i Flekkefjord. Opphold ved advokatkontorer i San Francisco, Los Angeles og New York. Advokat i Oslo og Grimstad. Har kjent Ben Brynildsen siden 1983, og medlem i Foreningen Skonnerten Solriks styre siden 1993.

Johan Anton Wikander (f. 1941) på Langsæodden, Arendal, oppvokst i Grimstad, nå bosatt i Trondheim. 1967 – 2016 ansatt i NSB, Jernbaneverket og Bane NOR, sist som sjefingeniør. Arbeider nå for Jernbanedirektoratet, Norsk jernbanemuseum. Interesse er lokalhistorie og jernbanehistorie, operative og tekniske systemer. I 2004 tildelt Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs minnemedalje i gull. I 2015 tildelt Kongens fortjenestemedalje.

Brit Østerud f. 1957, oppvokst i Oslo. Jobber som biblioteksjef ved Grimstad bibliotek. Har jobbet ved Aust-Agder arkiv og museum, det som nå er KUBEN, og ved Aust-Agder bibliotek og kulturformidling. Jeg har utdannelse som bibliotekar samt har fagene etnologi og historie fra UiO og informasjonsarkitektur fra OsloMet.

Johnny Østreim, f. 1948 i Froland, bosatt i Arendal. Mastergrad i historie fra UiA. Leder av Froland historielag 2014-2021. Har skrevet flere lokalhistoriske artikler, blant annet i Aust-Agder Arv 2018 og 2019. Forfatter av jubileumsboken *Froland IL 1916-2016 – idrettsglede gjennom 100 år.* Bygdebokforfatter i Bygland fra 2022.

Tabula Gratulatoria

Selskapet for Grimstad Bys Vel vil rette en stor takk til de personer og firmaer som har bidratt til at denne boken utgis i vårt jubileumsår:

J.J.Ugland selskapene

J.B.Ugland Holding AS

Rederiet Bergshav

Bli kunde i Sparebanken Sør-Grimstad

BEDØK. Har styring på tallene

Sparebank 1 SR - BANK

Eiendoms Megler 1 Storgata 33

Sparebank 1 SR - BANK Forretningspartner

Tannlege MNTF Fredrik Fæster-Granhaug
Grimstad Kulturhus

Hestetorvet vask & rens – Tlf. 370 44111

Chr. Repstad sønner A/S - Din lokale bilforhandler

Grimstad Bådsenter - vi skaper båtdrømmen

Landvik Historielag www.landvik-historielag.org

K.G. Puntervold A.S - Industriveien 6 – Østerhus

Jørn H. Moum

Østerhus Elektro A/S

Bergshaven Bakeri og Konditori

BEMA - Vardegata 17 Tlf. 37252950

Lekekassen.no

Fargerike - Odden 4 Tlf. 37252800

Advokatfirma Folkman & Co Anders Folkman

XL bygg Grimstad – Tlf. 372 58282

Monter Grimstad

Stranna AS Økonomisk Rådgivning Tlf: 98207005

Advokat Lars Ths. Rodvelt Tlf: 95226869

Fiskernes Salgslag Tlf. 370 40201
torskeholmen@gmail.com

Husflidstua - Storgata 32

Helsebutikken i Grimstad Storgata 31

Achilles - håndsydde sko m.m. Kirkegata 1

RIIPS v/ Kristi & Christine - Storgata – Grimstad

MAD & LEVEN - Apotekergården

VI KAN BIL! JP & Thygesen A/S

Kulturhuset Legesenter

Sport 1 ekte sport Odden Grimstad

Sivilarkitekt Paal Malde mnal

Agder Musikk - Ingeman Stad

Ødegårdens planteskole og utemiljø

ELON Bergemoen

Fagmøbler Grimstad

REMA 1000 Grøm Alltid lave priser

Grimstad Adressetidende - avisen for Grimstad

Joh. Gundersen A/S Gullsmedforretning
Tlf. 370 40649

Odden Gullsmie A/S Tlf. 370 41559

SMAG & BEHAG Grimstad

industriTRE A/S

GRØNNSAKSBUA Oddensenteret

Bergs Hår Hestetorget

Jonny Foss, Flyfoto.com